6042

3489
4835
Книжный магазинъ
„ГИРЪ"
ТИФЛИСЪ.
VIII
1198

ՀՀԳԱԱ Գրադարան
ՀԳԳԱ
ՀՀԱԱԻ

Ղ. ԱՂԱՅԵԱՆՑ

ՈՒՍՈՒՄՆ

ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՒԻ

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

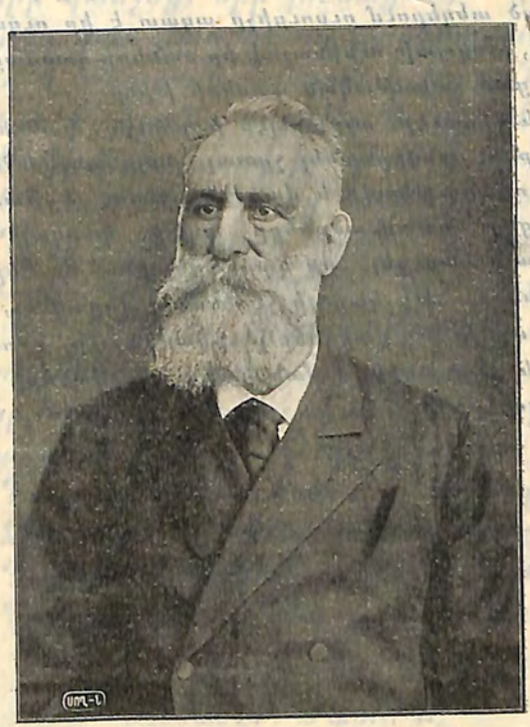

ՏԱՍԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԹԻՖԼԻՍ

Տպարան „ՀԵՐՄԷՍ“ Գրաֆսկայա փ. № 6

1912

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

Գրքիս բովանդակութիւնը՝ իր յօդուածների ճոխութիւնով՝ կարող է լի ու լի բաւականանալ Հայոց լեզուից ամենաշատ դաս ունեցող դպրոցներում մի դպրոցական տարւայ ընթացքում։ Իսկ քիչ դաս եղած տեղերում ուսուցիչը ազատ է իր ուզած յօդուածներն ընտրել, ի նկատի ունենալով իր սանների զարգացման աստիճանը և ունեցած շաբաթական դասերի թիւը։

Ոչ իբրև պատւէր, այլ որպէս խորհուրդ, կասէի նաև, որ՝ 1. Ոտանաւորներ անգիր անել չըտալ, բայց պահանջել, որ գրի վրայ լաւ առոգանութեամբ և վարժ կարդան։ 2. Պատւիրել՝ որ երկար թւացող պատմւածքները տանը կարդան ինքնուրոյն և ազատ, միայն ստուգել, որ կարդացել են։ 3. Քերականական վարժութիւնները, եթէ կարելի չէ իսպառ վերացնել, գոնէ շատ թեթևացնել. աւելի ուշ դարձնել լաւ կարդալուն, որով բաւական կըհեշտացւի և ուղիղ գրելը, մանաւանդ եթէ դասերի արտագրելը պարտաւորական լինի։

Դ. Ա.

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆ

Ընտանեկան կեանքից առած յօդուածներ՝ արձակ և բանաստեղծական, դիւրըմբռնելի և բարոյակրթական։

ՀՐԱՇԻՔ

Աքլորը կանչեց, օրը լուսացաւ,
Արևն էլ վառ-վառ ելաւ, բարձրացաւ,
Մարդ և անասուն, գազան և թռչուն,
Ամենքն էլ իրանց գործին են գնում։
Մրջիւնը բերնով իր կերն է տանում,
Մեղուն ծաղկներից հիւթեր է ծըծում,
Դաշտը գոյնզգոյն ծաղկով է զուգւել,
Մարգագետինը կանաչ հագնւել։
Անտառը ձմեռւայ քնից արթնացած,
Իր տերևները շարժում է կամաց։
Ջինորսներն իրանց ուռկանն են քաշում,
Հօտաղներն իրանց եզները քշում։
Դուք էլ, մանուկներ, շուտ հագնւեցէք,
Ձեր գրքերն առէք, դպրոց գնացէք.
Դպրոցում կառնէք ուսում, կրթութիւն,
Դպրոցը կըտայ ձեզ բարօրութիւն։

ՋԱՆԱՍԷՐ ՄԱՆՈՒԿԸ

Մի չանասէր մանուկ լուսամուտի մօտ նստած պատրաստում էր դասերը. փայլուն արևի շողքն ընկնելով գրքի վրայ, դուրս է հրաւիրում մանուկին, ասելով.

—Սիրուն մանկիկ, բաւական չէ՞, քիչ կարդա, դուրս արի քիչ էլ խաղա։

Մանուկը պատասխանում է.

—Ո՛չ, պայծառ արևիկ, ոչ, ես հիմա խաղալու չեմ,

պէտք է դասերս վերջացնեմ։ Մանուկը շարունակում է իր գործը։

Մէկ էլ մի սիրուն թռչնակ թռթռալով գալիս է իջնում պատուհանի վրայ և ծլւրլալով ասում.

—Սիրուն մանկիկ, բաւական չէ՞ ինչքան կարդացիր, դուրս արի երգիր, խաղա, զբաղճացիր։

—Ո՛չ, սիրուն թռչնակ, ոչ, ես դեռ չեմ կարող խաղալ ու երգել, քանի որ դասերս դեռ չեմ պատրաստել։

Մանուկը շարունակ գրում է ու կարդում, բայց հիմա էլ կարմիր կեռասն է երևում նրա աչքին և փափըսում ականջին, թէ՝ բաւական չէ՞ ինչքան գրեցիր, արի իմ ծառիս վրայ բարձրացիր, հասած կեռասներս կեր ու կշտացիր։ Իսկ մանուկը պատասխանում է.—Շնորհակալ եմ, այժմ գործ ունիմ, ախորժակ չունիմ։

Վերջապէս մանուկն իր գործն աւարտեց, ոչ ոքի խօսքից չընկաբւեց, իր դասերը լաւ պատրաստեց, յետոյ դէպի այգին վազեց և համարձակ ձայնով կանչեց.

—Այն ո՞վ էր, որ ինձ հրաւիրում էր. եկէք, այժմ ես պատրաստ եմ ամենիդ առաջարկութիւնը կատարելու։

Այնուհետև նրա երեսին ժպտաց արեգակը, իր քաղցրիկ տաղերը երգեց թռչնակը, կեռասն էլ դէմ արաւ իր կարմիր թշիկ, որ տղայից առնէ համբոյր քնքուշիկ։

ԺՐԱՋԱՆ ՏՂԱՅ

Տղան սիրում է ձեզ շատ, արեգակ,
Դաշտ ու պարտէզում ճուռռող թռչնակ,
Ճիւղերից կախ-կախ պտուղներ հասուն,
Բայց ձեզնից աւել պիտ սիրէ ուսում։
Ուրեմն թողէք նա դպրոց երթայ,
Ընկերների հետ դասերը կարդայ,
Եւ երբ որ իր սուրբ պարտքը կատարէ,
Որքան որ ուզէ, թող նա ձեզ սիրէ։
Այնուհետև ցոլմ պայծառ արեգակ,
Այնուհետև երգէ դու, նախշուն թռչնակ,

Եւ անուշ համբ հասուն պտուղին
Թող լինի վարձը ժրաջան տղին։

ՀՐԱՇԱԼԻ ՔՈՏ

Երկու աղջիկ, Աննան ու Կատարինէն, քաղաք էին գնում։ Ներանցից ամեն մէկը մի կողով լինձոր էր տանում։ Աննան շարունակ տրտնջում էր ու հառաչում, իսկ Կատարինէն ծիծաղում ու կատակներ անում։

—Ասա խնդրեմ, ի՞նչ է պատճառը, որ դու այդպէս ուրախ-ուրախ ծիծաղում ես,—հարցրեց վերջապէս Աննան.—չէ՞ որ քո կողովն էլ իմիս պէս ծանր է և դու էլ ինձանից ուժեղ չես։

—Ճշմարիտ ես ասում,—պատասխանեց Կատարինէն.—բայց ես իմ կողովումս մի այնպիսի խոտ եմ դրել, որից ամեն բեռ թեթևանում է։

—Մի՞թէ... այդ ի՞նչպիսի խոտ է և ո՞րտեղից ես ճարել,—հարցրեց Աննան զարմացած։

—Թէ որտեղից եմ ճարել, այդ ես էլ չգիտեմ,— պատասխանեց Կատարինէն,—միայն անունը կարող եմ ասել. դա կոչւում է «համբերութիւն», որից դու զուրկ ես, սիրելի Աննա։

ՆԱՄՈՒՍ ՈՒ ՂԷՅՐԱԹ *

Դեռ թոթովախօս մի մանուկ էի,
Եօթը տարեկան անգամ չկայի,
Երբ ինձ աւանդեց հայրս իմ անուս՝
Մի սրբազան խօսք—և դա էր՝ «նամուս»։
Դպրոցի շէմքին դեռ ոտք չդրրած,
Դեռ նոր էի ես գիրք ձեռքս առած,
Երբ մօրըս համբոյր թըրջեց իմ ճակատ
Ու պատուիրեց ինձ՝ անել միշտ «ղէյրաթ»։

* Նամուս=պատուասիրութիւն... ղէյրաթ=ժրաջանութիւն։

Բայց կարճ մնացի ուսումնարանում,
Աղքատի բախտը դէ ինչ է լինում...
Հօրըս պատուէրով սովրեցի արհեստ,
Սիրեցի նըրա վաստակը համեստ։
Եւ այն օրից յետ,
Երբ ընկերացայ մուրճ ու սալի հետ,
Քրտինքը դէմքէս ծորում է կաթ կաթ
Ու ինձ յիշեցնում նամուս ու ղէյրաթ։

ՀԱՅՐԸ ԵՒ ՈՐԴԻՔԸ

Մի մարդ երկու որդի ունէր. մեծը տասներկու տարեկան էր, իսկ փոքրը՝ տասը։ Մի անգամ հարևաններն ասացին, թէ նրա որդիքը ծիծաղել են մի պառաւ կնոջ վրայ։ Հայրը խիստ յանդիմանեց նրանց և երեխաները խոստացան ուղղուել։ Բայց մի քանի ժամանակից յետոյ մանուկները մոռացան իրանց խոստումը և մի ծերունու պատահելով, սկսեցին ծաղրել նրան։ Այս բանը հօր ականջը հասաւ։

Միւս օրը հօր ծննդեան օրն էր։ Որդիքը եկան շնորհաւորելու և առողջութիւն ու երկար կեանք մաղթեցին նրան։

—Զաւակներս,—ասեց հայրը,—ես չեմ ցանկանում երկար ապրել. վախենում եմ, որ երբ ծերանամ, չար մանուկները ծիծաղեն ինձ վրայ։

Երեխաները հասկացան, թէ ինչ է ուզում ասել հայրը և սոսկալի ամօթից չգիտէին ինչ անեն։ Այն օրից նրանք այլևս չէին ծիծաղում ծերունիների վրայ։

Կ Ա Ր Դ Ա

Կարդա՛, ա՛յ իմ խելօք մանուկ,
Կարդա՛, գըրիր տարին բոլոր.
Կարդացողի խելքն է կարուկ,
Միտքը պայծառ ու լուսաւոր։

Գիր կարդալով, դու գրքերում
Շա՜տ նորանոր բան կիմանաս,
Շա՜տ շատերից շա՜տ բաներում
Մըտքով հեռու կըսըլանաս։
Գիր կարդալով, դու աշխարհիս
Կըճանաչես չարն ու բարին.
Ո՛վ է խնդրում, ո՛վ է լալիս,
Ո՛վ է գրկում խեղճ թշուառին։
Գիր կարդալով, դու քո սրտում
Առատ, անբաւ գանձ կըդիզես,
Այնպիսի գանձ, որ աշխարհում
Ամեն հարուստ գլուխ կըտայ քեզ։
Կեանքում ծածուկ էլ քեզ համա
Բան չի մնալ, որ չիմանաս.
Քո մէջ կապրի արար-աշխարհ,
Հոգով այնքան կըզօրանաս։
Դու կիմանաս, թէ ինչու՛ մենք
Լուղորդի պէս կեանքի ծովում
Գիշեր-ցերեկ հա լողում ենք,
Ո՞րտեղ է ափն, ո՞ւր ենք լողում։
Դու կիմանաս, ինչու՛ մարդիկ
Պէտք է ապրեն իրար համար,
Ի՛նչ է մարդկանց ցաւն ու կարիք,
Ի՛նչ է լոյսը, ինչ է խաւար։
Կարդա՛, որդի՛ս, որ հօրըդ պէս
Դու էլ անուս, խեղճ չըմնաս,
Որ ամենքին վիզ չըծռես,
Եւ միշտ ազա՛տ առաջ գնաս...
Անբախտ հայրըդ գիր չըգիտէր,
Հողագործ էր, կարօտ ուսման,
Գիւղի անգութ վաշխառուներ
Քաղցած, ծարաւ թողին նըրան։
Հազար ու մի թուղթ գըրելով,
Քո հօր տեղակ սոսրապրեցին,
Յետոյ մէկ էլ օր-ցերեկով
Ջեր ողջ տունը կողոպտեցին։

Շատ թափառեց նա դէս ու դէն,
Դատարանի շէմքը մաշեց,
Բայց անգրագէտ, անուս, անզէն—
Վերջին շունչը հողում քաշեց...
Կարդա՛, ա՛յ իմ խելօք մանուկ,
Կարդա՛, գըրիչը տարին բոլոր.
Կարդացողի խելքն է կատուկ,
Միտքը պայծառ ու լուսաւոր։

ՊԱՊԸ ԵՒ ԹՈՌՆԻԿԸ

Պապը սաստիկ ծերացել էր։ Նրա աչքերը լաւ չէին տեսնում, ականջները ծանրացել էին, նրա ձեռներն ու ոտները ծերութիւնից դողդողում էին, այնպէս որ՝ դժալը բերանը տանելիս՝ կերակուրը կաթկըթեցնում էր։

Այս բանը դուր չէր գալիս նրա որդուն ու հարսին։ Ծերին իրանց հետ հացի չէին նստեցնում, այլ մի անկիւնում առանձին տեղ էին տալիս հաց ուտելու։

Մի անգամ, ճաշի, ժամանակ, ծերի ձեռները դողդողացին, կաւէ ամանը վայր ընկաւ և կոտրեց։ Աւելի ևս բարկացան հարսն ու որդին խեղճ ծերի վրայ և դրանից յետոյ փայտէ ամանով էին կերակուր տալիս նրան։

Ծերունին մի թոռնիկ ունէր։ Մի օր մանուկը, յատակի վրայ նստած, տաշեղներից ինչ-որ բան էր շինում։

—Այդ ի՞նչ ես շինում, որդի,—հարցրեց նրան մայրը։

—Փայտէ աման եմ շինում, մայրիկ, որ երբ դու և հայրիկս ծերանաք, նրանով կերակուր տամ ձեզ,—պատասխանեց մանուկը։

Հայրն ու մայրը իրար նայեցին և ամօթից կարմրեցին։ Նրանք այնուհետև սկսեցին ծերին շատ պատուով պահել։

ՄԱՆԿԱՆԸ

Ուրախութի՛ւն քեզ անպակաս,
Ո՛վ դու մանուկ սիրելի,

Ծլի՛ս, ծաղկի՛ս ու ծերանաս
Տալով պտուղ արժանի։
Որպէս ծաղիկ, մանուկ, քաղցր ես,
Եւ շնորհապեղ, որպէս օր.
Մանո՛ւկ, մանո՛ւկ, ինձ չըխաբես,
Միշտ կաց այդպէս լուսաւոր։
Նայիր վերև, տես ինչ սիրուն
Այնտեղ փայլում են աստղեր,
Եւ անթիւ են, եւ շողշողուն,
Որպէս երկու քո աչեր։
Այնտեղ, հոգեակ, բնակւում է
Մեր սուրբ Հայրը երկնքի,
Նա է, որ մեզ ուղարկում է
Եւ կեանք, եւ սէր, եւ հոգի։

ՄԵԾՆ ՈՒ ՓՈՔՐԸ

Գարեգինը պատուհանի առաջ կանգնած, նայում էր դէպի փողոց, որտեղ նստած էր նրանց գամփռը՝ Բօղարը և տաքանում էր արեգակի տակ։

Յանկարծ Բօղարին մօտեցաւ մի փոքրիկ քոթոթ և սկսեց սաստիկ անհանգստացնել նրան. յարձակւում էր վրան, հաչում էր և կծոտում նրա ահագին թաթերն ու դունչը։

—Սպասի՛ր,—ասեց Գարեգինը,—նա քեզ խրատ կըտայ։

Քոթոթը շարունակում էր իր չարութիւնները, իսկ Բօղարն ամենևին չէր բարկանում նրա վրայ և տեղից չէր շարժւում։

—Տեսնո՞ւմ ես,—ասեց հայրը Գարեգինին.—Բօղարը քեզանից բարեսիրտ է. նա իրանից փոքրին չի դիպչում։ Իսկ երբ քո փոքր եղբայրներն սկսեն քեզ հետ խաղալ, այն ժամանակ անդուլա՛ձեր խաղը կըվերջանայ նրանով, որ դու նրանցից մէկին կամ միւսին մի զրկանք կըհասցնես։

ԵՂԲԱՅՐՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Երուսաղէմ քաղաքի տեղը երբեմն մի մշակուած դաշտ էր և տաճարի տեղը պատկանում էր երկու եղբօր, որոնցից մէկն ամուսնացած էր, միւսը՝ ամուրի։ Հնձի ժամանակ նրանք իրանց խուրձերը կապեցին և երկու հաւասար բաժին անելով՝ սկսեցին տուն կրել։

Փիշերն ամուրի եղբայրը մտածում է.

—Եղբայրս կնոջ ու որդոց տէր է և նրանց պէտք է կերակրէ. իրաւացի չի լինիլ, որ նրա և իմ ունեցածը հաւասար լինին։ Գնամ, իմ բաժնից մի քանի խուրձ վեր առնեմ և ծածուկ աւելացնեմ նրա բաժնին. եղբայրս չի տեսնիլ և չի ընդդիմանալ ինձ։

Այս ասելով՝ նա գնաց և իր մտածածը կատարեց.

Նոյն գիշերը միւս եղբայրն արթնանալով՝ իր կնոջն ասեց.

—Եղբայրս ինձնից փոքր է և ամուսնացած չըլինելով՝ ոչ ոք չունի, որ իրան օգնէ ու մխիթարէ. ուստի իրաւացի չի լինիլ, որ նրա և իմ ունեցածը հաւասար լինին։ Գնամ իմ բաժնից մի քանի խուրձ վեր առնեմ և ծածուկ աւելացնեմ նրա բաժնին. եղբայրս չի տեսնիլ և չի ընդդիմանալ ինձ։

Այս ասելով՝ նա էլ գնաց իր մտածածը կատարեց։

Հետևեալ առաւօտը եղբայրները դաշտ գնացին և շատ զարմացան. երկու բաժինն էլ հաւասար էին և անփոփոխ։ Նրանցից ոչ մէկը չըկարողացաւ իմանալ այս հրաշքի պատճառը։

Հետևեալ գիշերը դարձեալ նոյնպէս արին։ Եւ այսպիսով նրանց դէզերը, ինչքան էլ որ տուն էին կրում, չէին պակասում, այլ շարունակ աճում էին։

Վերջապէս մի գիշեր, երբ խուրձերը շալակած տանում էին միմեանց դէզի վրայ գնելու, յանկարծ իրար տեսան և հասկացան խուրձերի աճելու պատճառը։

Մարդիկ օրհնեցին այդ երկու եղբայրների արտը և Աստծոյ տաճարը այնտեղ շինեցին։

ԵՐԿՐԻ ՄՇԱԿՆԵՐ

Օ՛, ծանր հոգսերի խեղճուկ զաւակներ,
Որքան համբերող, քաջ է ձեր հոգին.
Տանջւում էք անվերջ, օրեր, տարիներ,
Կարծես, տանջանքն է միայն ձեր բաժին...

Մանուկ օրերից ձեր մէջ ապրելով,
Վկայ եմ եղել ձեր շատ ցաւերին.
Տեսել եմ, ինչպէս տանջանքի գընով
Դուք հաց էք տալիս հայրենի երկրին։

Տեսել եմ, ինչպէս յուսալից, զըւարթ,
Դուք մշակում էք անմշակ դաշտեր.
Ինչպէս տանջանքում անլոց, անվըհատ
Դուք երգ էք երգում—վաստակի երգեր։

Տեսել եմ, ինչպէս ամառւայ շոգին,
Երբ կրակ է թափում արևառ երկինք,
Ոսկեզող արտում, մանգաղը ձեռքին,
Դուք մէջք խոնարհած՝ թափում էք քրտինք։

Տեսել եմ, ինչպէս գունաթափ աշնան
Հայրենի երկրի կուրծքը պատռելով,
Ախնաեղ թաղում էք, գանձերի նըման,
Ոսկի հասիկներ, ոսկի յոյսերով...

Տեսել եմ գարնան սիրուն օրերին,
Պայծառ արևը դեռ նոր ծագելիս,
Կանաչ, ալեծուփ արտերի մօտին
Ձեզ ծունկ խոնարհած՝ ջերմ աղօթելիս։

Տեսել եմ, ինչպէս և ցուրտ, տաղտկալի
Ձմրան գիշերներ նստած խրճիթում,
Յոգնած ձեռքներից դադար չէք տալի—
Ծուխն էք նորոգում, մանգաղը սրում...

Եւ այդպէս ամնիւ գործին անձնուէր,
Ապրում, տանջւում էք անբաւ հոգսերում։
Եւ ձեր տանջանքում, հերոս մշակներ,
Արդար վաստակն է ձեզ ոգևորում։

Ս՛, հայրենիքիս քըրտնաջան որդիք,
Որքա՜ն համբերող, քաջ է ձեր հոգին.
Ջեզնո՛վ է միայն կանգուն հայրենիք.
Համբո՛յր ու օրհնանք ձեր սուրբ վաստակին։

Բ Ա Ր Ե Խ Ղ Ճ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Մի հնդկացի խափչիկ (նեգր) ծխախոտ ինդրեց հարևանից։ Հարևանը ժլատ մարդ չէր, ձեռքը գրպանը տարաւ և դուրս հանեց մի բուռն ծխախոտ։ Միւս առաւօտը հնդկացին դարձեալ եկաւ հարևանի մօտ և տաւ նրան մի հատ արծաթի դրամ, որ դեղ էր ծխախոտի մէջ։

«Ինչո՞ւ չըպահեցիր այդ դրամը քեզ մօտ,—ասեց այն-տեղ պատահող սպիտակադէմ մարդը.—քեզ ծխախոտ տուողը դրաժն էլ է տուել»։

Խափչիկը ձեռքը դնելով սրտի վրայ՝ ասեց.

—Այս տեղումս երկու մարդ կայ, մինը բարի, միւսը չար։ Բարի մարդն ինձ ասեց. «Այդ փողը քոնը չէ, ուրեմն տար տիրոջը տուր»։ Իսկ չար մարդն ասեց. «Երբ տւել են քեզ այդ փողը, ուրեմն նա քոնն է»։ Բարին վրայ բերաւ. «Չէ, միայն ծխախոտն է քոնը և ոչ փողը»։ Չարը նորից ասեց. «Իզուր ես նեղուիլ քաշում. գնա դրանով արագ առ խմիր»։ Ես չգիտէի, թէ ինչ անեմ և պատկեցայ քնելու. Բայց բարի և չար մարդիքն ամբողջ գիշեր դադար չէին տալիս ինձ և կռւում էին։ Առաւօտը ես զարթեցայ և յետ բերի փողը։

Ա Ն Լ Ո Յ Ս Խ Ա Ւ Ա Ր Ը

Անլոյս խաւարը՝ չարութեան ոգին
Տիրել էր աշխարհ, և վաղուց մարդիկ
Ապառաժ սրտով կործանել էին
Խանդավառ զգացման պատկեր գեղեցիկ.
Անցած օրերի մաքուր պարզութիւն

Ապականութեան ասպարէզ դարձած,
Էլ չէր կարմրում նենգամըտութիւն,
Առաքինութեան փառքըն էր շիջած...
Բայց հասաւ օրը մի նորոգ կեանքի,
Եւ Բէթղեհէմից նոր արև ծագեց։
Այրից առաջին ճիչը Մանուէլի
Փրկութեան ժամը մարդկանց աւետեց.
Ներա ժպիտն էր, որ անհուն սիրով
Սրտերի սառուցը պիտի հալցրնէր,
Եւ մարդկութիւնը նրա շրթունքով
Ճշմարտութիւնը պիտի ուսանէր։

Վ Ե Հ Ա Ն Զ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Մի շատ հարուստ մարդ ծերութեան օրերում ցանկացաւ իր ունեցած կայքը բաժանել երեք որդոց մէջ։ Իւրաքանչիւրին իր մասը տալուց յետոյ՝ նա ասեց. «Մըտնում է էլի մի շատ թանգագին գոհար. ես այն կըտամ ձեզանից նրան, ով մի վեհանձնութիւն կանէ։ Իսկ դրա համար ես ձեզ երեք ամիս ժամանակ եմ տալիս»։

Շուտով որդիքը ցրւեցին. նրանք ման եկան գանագան քաղաքներ և երբ հօր ուզածը կատարեցին, կրկին վերադարձան տուն։ Նրանք սկսեցին պատմել հօրը իրանց արած վեհանձնութիւնները։

Անդրանիկ որդին ասեց.

—Իմ ճանապարհորդութեան ժամանակ մի օտարական յանձնեց ինձ իր բոլոր հարստութիւնը. թէպէտ նա ինձանից ոչինչ ստացական չառաւ, բայց ես կրկին հաւատարմութեամբ վերադարձրի նրան իր գոյքը։

—Որդեակ,—պատասխանեց հայրը,—դու արել ես այն՝ ինչ որ պէտք է անէիր, և այն մարդը, որ ուրիշ տեսակ կըվարուէր, խաբեբայ կըլինէր. ազնիւ լինելը մարդուս համար մի պարտականութիւն է։ Քո արածի մէջ վեհանձնութիւն չկայ։

Յետոյ խօսեց միջնակ որդին.

—Իմ ճանապարհորդութեան միջոցին մէկ օր ես անց էի կենում մի լճի եզերքով. մի փոքրիկ երեխայ ջուրն ընկաւ։ Ես իսկոյն օգնութեան հասայ և չըխնայելով իմ կեանքը՝ ազատեցի նրան։

—Շնորհաւորում եմ,—ասեց հայրը.—բայց դարձեալ այդ գործի մէջ վեհանձնութիւն չըկայ։ Քո արածը բարեկրթութիւն է, բարեգործութիւն է, բայց ոչ վեհանձնութիւն։

Ամենից վերջը խօսեց կրտսեր որդին։

—Մի օր ես իմ թշնամուն տեսայ խոր քնած մի անդունդի ծայրին։ Ամենաթեթև շարժողութիւնն անգամ կարող էր նրան անդունդը գլորել. բայց ես նրան զարթեցրի մեղմաբար և ազատեցի վտանգից։

—Ո՛հ, զաւակս,—աղաղակեց բարի ծերունին,—գոհարը քոնն է։ Ո՛րպիսի վեհանձնութիւն՝ լաւութիւն անել թշնամուն, մահից ազատել թշնամուն։

ԿԱՄԻՆ ԵՒ ԱՐԵՒԸ

Մի անգամ արեգակն ու հիւսիսային սառուկ քամին վէճ բաց արին, թէ նրանցից ո՞րն է ուժեղ։ Երկար վիճեցին նրանք, վերջապէս վճռեցին իրանց ուժը փորձել այն ճանապարհորդի վրայ, որ նոյն ժամին մօտից անցնում էր։ «Նայիր, թէ ինչպէս կընկնեմ նրա վրայ—ասեց քամին,—և մի ակնթարթում կըթռցնեմ նրա վերարկուն»։ Այս որ ասեց, սկսեց փչել՝ ինչքան ոյժը կարում էր. բայց որքան շատ էր աշխատում քամին, այնքան աւելի պինդ էր փաթաթւում ճանապարհորդը վերարկուի մէջ. նա, ի հարկէ, դժգոհում էր վատ եղանակից, բայց միևնոյն ժամանակ աւելի շտապում էր առաջ գնալ։ Քամին բարկացաւ, կատաղեց և թափեց խեղճ ճանապարհորդի վրայ անձրև ու ձիւն։ Նզովելով քամուն՝ ճանապարհորդը վերարկուի թևերը հագաւ, վերևից էլ գօտին կապեց։ Հիմա հասկացաւ քամին, որ էլ չի կարող նրա վերարկուն խլել։ Արեգակը տեսնելով իր հակառակորդի անզօրութիւնը, ժպտաց, դուրս նայեց ամպերի յետևից, ջերմացրեց, ցա-

մաքեցրեց երկիրը, դրա հետ միասին և խեղճուկ սառած ճանապարհորդին։ Արեգակի ճառագայթներովը տաքացած, նա քայլերեց, օրհնեց արեգակը, հանեց վերարկուն, ծալեց ու կապեց թամբին։ «Տեսնում ես,—ասեց այն ժամանակ հեզիկ արևը բարկացկոտ քամուն.—քաղցրութեամբ ու բարութեամբ աւելի բան կարելի է անել, քան թէ բարկութեամբ»։

ԿԱՆԱՉ ՏԵՐԵՒՈՎ

Կանաչ տերևով ծառը ծածկըւեց
Եւ կոկոններով քընքոյշ հագնըւեց.
Կենսատու ցօղով մարգարտանման
Ուռճանում էր նա շընչովը գարնան։
Բայց նըրա դալար շիւղերին մօտիկ
Թաքնըւեց դաժան ծեր-սառնամանիք։
—Է՛յ, տուր ինձ, ասեց, մանուկ կոկոններ.
Ձես տալ, տես, զօռով ինքըս կըխլեմ...։
«Ա՛խ, թող տուր հանգիստ դու իմ բողբոջներ,
Գոնէ բացւէին նըրա ծաղիկներ...»,
Սառնամանիքին ծառը շըշնջաց։
Եւ ողջ էութեամբ արմատից դողաց։
Եւ ահա կամաց-կամաց բացւեցան
Անուշ բուրմունքով քընքոյշ կոկոններ,
Եւ արեգակից ջերմ փայփայեցան.
Իսկ թռչունների անհոգ երգիւները
Հնչեցին ուրախ անուշիկ երգեր։
Յանկարծ ծառի մօտ թրռաւ չար քամին.
—Է՛յ, տուր ինձ, ասեց, սիրուն ծաղիկներ,
Կըցախշտակեմ, թէ չէ, այս ժամին։
«Ա՛խ, խնայիր ինձ և մի արգելիր
Իմ ծաղիկներին պտղատու լինել».
Կատաղի քամուն ծառը շըշընջաց
Եւ սարսափելով վախից դողդողաց։
Բայց ահա մատաղ պտուղներին խակ
Ջերմութիւն տըւաւ ամրան արեգակ.

Եւ ծառը զուգւեց հատուն մըրգերով։
Մօտեցաւ նըրան յուշիկ քայլերով
Մատղաշ պատանին՝ տապիցը նեղւած.
—Ա՛խ, տո՛ւր ինձ, ասեց, անուշիկ մըրգեր.
Ջօտով չեմ խըլիլ երեխայրիքներ...
«Առ քեզ, պատանի, ահա իմ ճըղներ
Քեզ են սպասում վաղուց անհամբեր,
Որ գաս, հեշտացնես նըրանց անուշ բեռ...»։
Եւ ծառը սիրով նըրան ողջունեց
Ու խոնարհելով, ճղները կախեց։

Ա. Գ. Ա. Հ Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Երեք մարդ միասին ճանապարհորդելիս գանձ գտան և բաժանեցին իրանց մէջ։ Նրանք պէտք է շարունակէին ճանապարհը, բայց որովհետև ուտելու պաշարը վերջացրել էին, վճռեցին որ իրանցից մինը գնայ քաղաք կերակուր բերելու, և այդ գործը յանձնեցին աւելի փոքրահասակ ընկերին։ Սա գնաց և ճանապարհին սկսեց այսպէս մըտածել. «Ես այժմ հարուստ եմ, բայց աւելի հարուստ կըլինեմ, եթէ կարողանամ ընկերներիս բաժինն էլ ձեռք գցել։ Եւ այս շատ դժւար չէ. կըթունաւորեմ այն ուտելիքը, որ պիտի գնեմ, իսկ իմ մասին կասեմ, թէ ճաշել եմ արդէն. ընկերներս առանց կասկածելու կուտեն ու կըմեռնեն»։

Միւս ընկերներն էլ այսպէս էին խօսում.

«Ինչո՞ւ պէտք է մենք անպատճառ բաժին տանք այս պատանի մարդուն. մի՞թէ չենք կարող գործ դնել մեր սուր դանակները, որ մեր հարստութիւնն աւելի կատարեալ լինի. ուրեմն գայ թէ չէ՝ սպանենք իսկոյն»։

Պատանին բերաւ թունաւորւած կերակուրը. ընկերները շտապով սպանեցին նրան, իսկ իրանք մեռան թոյնի ներգործութիւնից։ Գանձը մնաց անտէր։

Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Քանի մի վարպետ վաճառականներ
Սիրով միմեանց հետ գործ էին բռնել։
Լաւ աշխատեցին, քրտինք թափեցին,
Լաւ էլ շահեցին, մեծ փող դիզեցին։
Ժամը հասաւ. պէտք է հաշիւ տեսնէին,
Եղած վաստակն իրանց մէջը բաժնէին։
Բայց ուր գտնեմ ես ընկերներ այնպիսի,
Որ բաժանուին առանց կռւի, վիճմունքի.
Այս պարոններն էլ մեծ վէճ յարուցին,
Որ ծայր-վերջ չունէր, կանչն էր ահագին։
Եւ ահա դրսէն ձայներ կըլսեն.
«Կըրակ կայ, կըրակ. մարդիկ, դուրս եկէք.
Շուտ արէք՝ փախէք, թէ չէ՝ կորած էք»։
Ընկերներից մէկը կանչեց.
Դուրս գանք, տեսնենք ինչ պատահեց»։
Միւսն այն կողմից աղաղակեց.
«Հազար ոսկի՜ս... առաջ իմ պարտքս տըւէք»։
—Երկու հազար է առնելիքս,—մէւսն ասեց.—
Մինչև փողս ես լուսի չըստանամ,
Այստեղից ոչ պիտի գնամ։
Մէւս կողմն երրորդն էր գորգոռում.
«Հաշիւն այդպէս չէ. ինչ կասես, եղբայր»։
Զորրորդը դարձեալ իր պահանջն անում,
Թէ իրան բաժին պիտ տան հաւասար։
Խեղճ մարդիկ մոռացել էին,
Որ բոցերի մէջ բըռնըւել էին։
Այսպէս իրանց կռւով էին զբաղւած,
Որ մուխն եկաւ խեղդեց ամենքին յանկարծ.
Իսկոյն կըրակն էլ հասաւ պաշարեց,
Ապրանքն ու տէրերին այրեց, ոչնչեց։
Այս առակը դու չըկարդաս առանց իրաւ առնելու.
Շատ մեծամեծ գործերի մէջ վնասն ինչքից է գոյանում.—
Երբ փոխանակ հասարակաց փորձանքին դէմ դընելու,
Ամեն մարդ իր օգտին հին ու նոր վէճն է բաց անում։

ՄԱՅՐԱՍԷՐ ՈՐԴԻ

Մի երեխայ փողոցի միջով վազելիս ընկաւ կառքի տակ. անիւն անցաւ նրա ոտի վրայով և ջարդեց։ Խեղճ երեխային վերցրին և տուն տարան։ Նրա մայրը տանը հիւանդ պառկած էր, և հէնց որ լսեց որդու լացուկոծը, վախից ուշաթափւեց։

Երեխան իսկոյն կարեց ձայնը, և մինչդեռ ուղղում ու կապում էին ոտը, նա ամենևին ձայն չը հանեց։

—Մի թէթէ դու ցաւ չես զգում,—հարցրեց նրան բժիշկը։

—Օճ, սաստիկ,—հառաչեց մանուկը,—բայց ես չեմ ուզում, որ մայրիկս իմանայ այդ, նա շատ կըվշտանայ։

ԿԵԱՆՔԸ ՍԻՐՈՅ ՄԷՋ Է

Դուրսը փչում է բքաշունչ քամի.
Ձմեռւայ մի ցուրտ գիշեր է խաւար.
Նստած սենեակումս մենակ ու տխուր,
Տալիս եմ կեանքիս հարցեր անհամար։
Վառարանիս մէջ այրւող կրակը
Կարծես ասում է իր վառվռռոցով.—
«Ի՞նչ ես մտածում. ինչպէս ծուխս ու բոց՝
Քո կեանքն էլ կանցնի, կըմարի շուտով։
«Երևի, ուրեմն, կեանքը տրւած է
Մեզ իբրև պատիժ, որ միայն վիշտ, ցաւ
Կրելով, տանջւինք մեռնելու համար...»
Հէնց էն էր՝ մտքովս այս բանը անցաւ,
Յանկարծ բացւում է սենեակիս դուռը,
Փոքրիկ Հրաժէնս՝ տիկինը գրկած՝
Վազեց ինձ փարւեց և հրեշտակային
Անմեղ ժպիտով՝ «Հայրիկ ջան», ասաց,
«Տես, ինչ գեղեցիկ շապիկ եմ կարել
Տիկինիս համար. երբ լինիմ այս չափ»,
Ձեռքը բարձրացրեց, «քեզ էլ կըկարեմ.
Քեզ շատ եմ սիրում, շատ, շատ, ամպի չափ...»։

Մոայլ մտքերս ցրւեցին իսկոյն,
Ես ինձ զգացի զըւարթ ու թեթև.
Կեանքի խորհուրդը պարզւեց ինձ համար.—
Նա մեզ պատիժ չէ, այլ անգին պարգև։

ՄԱՆՈՒԿԻՆ

Տեսնո՞ւմ ես, մանուկ, երկնքի վերան
Ինչպէս այն ամպը լողում է հանդարտ,
Անծանօթ է նա բնաւ ստրկութեան,
Ջբօսնում է օդում ազատ ու անդարդ...
Բայց, աւաղ, ամպը չէ այն երջանիկ,
Թէպէտ ազատ է նա օդի միջին.
Ամպը չէ կարող, իմ խելօք մանկիկ,
Քեզ պէս մըտածել ու սիրել մէկին։
Ապա մէկ նայիր աստղերի խմբին...
Տես, որքան նրանք փայլում են պայծառ,
Կասես, թէ ոսկու կտորներ լինին
Երկնից կամարին կըպցրած շարէշար...
Բայց արևելքից կելնէ արեգակ,
Կըհանգչին մէկ մէկ աստղերն շտապով...
Ու կըմնան այդպէս անդորը շարունակ,
Երբէք չըզգալով, չըմտածելով...
Տեսնո՞ւմ ես այնտեղ՝ կանաչ դաշտերում
Գոյնըզգոյն ծաղկունք խոտերի միջում—
Վաղ-առաւօտեան ցօղի տակ ծածկւած—
Տատանւում են մեղմ զեփիւռի առաջ...
Բայց շուտով կըզայ ձըմեռ ահալից,
Ու ծաղկունք անշուշտ կըմեռնին ցրտից.
Անբախտ են նոքա, որ զուրկ են սիրուց,
Որ զուրկ են իսպառ զգալու շնորհից...
Եւ դու, իմ մանկիկ, նըման ես ամպին
Քո այդ թըռթըռուն, սպիտակ ձեռքերով...
Դու զեղեցիկ ես, նըման աստղերին—
Քո պայծառ, անհոգ, ժպտող աչքերով...

Բայց դու աւելի բախտաւոր կըլնէս,
Քան ամպը աստղը և այն ծաղիկները.
Դու կեանք կըմտնես, դու կը համոզւիս,
Որ պէտք է «սիրել», պէտք է «մտածել»...

Ս Ր Ց Ո Ւ Ի Ն Ք

Շատ ու շատ դարեր սրանից առաջ ապրում էր մի թագաւոր։ Նա այնքան բարի և ողորմած էր, որ ժողովուրդը նրան հոր պէս սիրում ու պաշտում էր և ամեն րոպէ պատրաստ էր նրա համար իր կեանքը զոհել։ Պակաս չէր և թագաւորի սէրը դէպի իր ժողովուրդը։ Նա էլ ժողովուրդին էր իր որդու պէս սիրում և գիշեր-ցերեկ նրա մասին խորհում ու մտածում։ Նրա որևէ պակասութիւնը, կարիքը տեսնելիս՝ կամ մի վշտալի խօսք, մի ախուր պատմութիւն նրա մասին լսելիս՝ թագաւորի սիրտը ճմլւում էր, հոգին տակնուվրայ էր լինում... Եւ ահա նա մի օր ուզեց այնպէս անել, որ իր հպատակներից ոչ մինը իրան դժբաղտ չըհամարի, և հատատապէս վճռեց վերջ տալ իր տէրութեան մէջ գտնուող բոլոր դատապարտեալների արցունքներին։ Նա պատւիրեց իր գլխաւոր դեսպանին շրջել տէրութեան մէջ գտնուող բոլոր երկիրները, որոնել անբախտ մարդկանց և նրանց արցունքները ժողովել մի ոսկէ սափորի մէջ։

Թագաւորական պաշտօնեան, առանց մի րոպէ դանդաղելու, ճանապարհ ընկաւ իր պետի հրամանը կատարելու։

Նա երկար, երկար թափառեց դէս ու դէն և ոտտիկ յոգնեց, բոլորովին նըւաղեց, ուժից ընկաւ։

Նա մի քանի անգամ վերադառնում էր այս կամ այն երկիրը, նորից ու նորից ուշիուշով որոնում էր տարաբախտներին, երկիւղ կրելով թէ մի գուցէ մոռացութեան տւած կամ աչքից թողած լինի մի որևիցէ անկիւն, ուր կարող էր ծածկւած լինել մի մարդ, որ տառապում էր վշտից ու հոգսերից։

Նա շրջում էր սարերի ու ճանապարհների վրայ

մութ-մութ ձորերում ու ճախճախուտ ճահիճներում, անցնում էր նեղ ու խուլ շաւիղներով, մինչև անգամ մըտնում էր ամայի, չոր ու ցամաք անապատները, սակայն այնտեղ էլ յայտնւում էին անբախտ, արտասուք թափող մարդիկ։ Թագաւորի դեսպանը մխիթարում, սիրտ էր տալիս նրանց բարւոք ու երջանիկ ապագայի յուսով և նրանց արցունքները ժողովելով ոսկէ սափորի մէջ՝ առաջ էր գընում։ Սակայն ուր էլ որ գնում էր, ամեն տեղ, ամեն անկիւնում, տարաբախտաբար, առատութեամբ էր գտնում այն ինչ որ ինքը որոնում էր։

Մէկ տեղ մայրն էր ողբում իր սիրասուն որդոց մահը, միւս տեղ թոյլ ու սրտամաշ ձայնով որդիքն էին աղաչում, պաղատում հօրը, որ նա մի կտոր հաց տայ իրանց ուտելու, իսկ խեղճ հայրը վշտակոծ և աղիողորմ լալիս էր, որովհետև հաց չկար, ինքը հիւանդ էր, գործելու ոյժ չունէր։ Մի այլ տեղ մանկահասակ և շնորհագեղ կոյսը կանգնած մեծ ճանապարհի վրայ, որտեղով պէտք է պատերազմից վերադառնար նրա անգին և կատարեալ եղբայրը, անհամբեր և արտասրուկ սպասում էր իր հոգու հատորին և արտասւալից աչքով նայում էր հեռուն։ Այստեղ որդին էր ողբում իր հօր մահը, այնտեղ մայրն էր հեծկլտում, աղի արցունք էր թափում իր դստեր գերեզմանի վրայ... Մի խօսքով՝ ուր էլ որ գնում էր թագաւորական պաշտօնեան, ամեն տեղ լաց ու արտասուք էր տեսնում, ամեն տեղ ահ ու վախ լսում...

Բայց ահա յանկարծ մի տեղ բոլորովին նոր տեսարան բացւեց նրա աչքի առջև։

Անշուք, բայց մաքուր խրճիթի խորքում, մահուան անկողնի մէջ պառկած էր մի պատկառելի ծերունի և հանգիստ ու անխռով վերջին հրաժարականն էր տալիս իր երկրաւոր կեանքին։ Մթագնած աչքերով նայում էր նա իր կնոջն ու որդոցը, որոնք նրա ոտների մօտ կանգնած՝ դառն արցունք էին թափում։ Բայց ահա նա իր իր երեսը շրջեց դէպի պատը, որի վրայ կախւած էին նրա սուրն ու նիզակը։ Նա մի խոր հայեացք ձգեց այդ զէնքերի վրայ, որոնք այնքան յաղթութիւններ էին տարել, և մի

ակնթարթում նրա աչքերը պայծառացան, դէմքը վառուեց որպէս ճաճանչափայլ արեւ։ Ծերունին հաւաքելով իր վերջին ոյժը, գլուխը մի փոքր վեր բարձրացրեց և մեղմ ձայնով արտասանեց.

—Ես մեռնում եմ հանգիստ և խաղաղ սրտով, որովհետև պատուաւոր կերպով ապրեցի։ Ինձ հետ դագաղ դրէք և իմ զէնքերը, որովհետև ես չունիմ ոչ ոք, որին կարողանամ կտակել իմ այդ փառքն ու պատիւը։ Անարգ որդիս յաւիտեանս արատաւորեց իմ անունը։ Նա արժանի չէ այդ զէնքերը կրելու։

Այս ասելով, աղի արցունքները հեղեղի նման թափուեցին ծերունու աչքերից և թրջեցին նրա ձիւնի պէս սպիտակ մօրուքը։ Անշուք խրճիթում մեռելային լռութիւն տիրեց և ծերունու կրծքից դուրս թռաւ մի խորին հառաչանք...

Նրա մաքուր հոգին վերացաւ աւելի գեղեցիկ, աւելի չքնաղ աշխարհ...

Թագաւորական դեսպանը մեծ հոգատարութեամբ ժողովեց վշտահար ծերունու արցունքները և խրճիթից դուրս գալով շարունակեց առաջ գնալ։

Նրա սափորը հետզհետէ լցւում էր։

Նրա մէջ կային և՛ վշտի, և՛ տառապանքի, և՛ ուրախութեան արցունքներ։ Ոսկի սափորը փակ էր միայն աւելութեան և վրէժխնդրութեան արցունքների համար։

Մի քանի տարի անցնելուց յետոյ, թագաւորական դեսպանը վերադարձաւ իր պետի մօտ. արցունքներով լի սափորը դրաւ նրա առջև և սկսեց պատմել իր տեսածն ու լսածը։ Թագաւորը խորին կարեկցութեամբ լսում էր դեսպանի պատմածները. բայց երբ դեսպանը վերջացրեց իր պատմութիւնը, թագաւորը ախուր ու տրտում նայեց իր առջև դրւած սափորի մէջ և ապշած մնաց։ Դժբախտների ամեն մի կաթիլ արցունքը ամենայատակ և դուժ մարգարէ էր փոխւել, միմիայն անարգ որդու վրայ թափած ապաբախտ հօր արցունքները մի ահագին և ծանր քար էին դարձել։

—Այժմ պարզ տեսնում եմ,—ասեց թագաւորը,—որ ես

կարող եմ լիովին վարձատրել բոլոր տառապեալներին նրբանց կրած կորուստների և թափած արցունքների համար—միայն հայրական արցունքներն են, որոնց հնար չը կայ ոչ վարձատրելու և ոչ էլ աշխարհիս անհուն գանձով ու հարստութեամբ որևէ հատուցում տալու։

—Այո, այո,—շարունակեց թագաւորը,—անպատուած ծնողների արցունքները ծանր քար դարձած՝ ճնշում են իրանց տակ անարգ զաւակներին և յաւիտեան անփրկելի պատասխանատու են դարձնում նրանց թէ մարդկանց և թէ Աստծու առջև...

ՄԱՆՈՒԿԻՆ

Ինչո՞ւ այդպէս ամբողջ օրը
Զարչարւում ես անչափ տանջւում,
Մի՞թէ քեզ էլ մինոլորտը
Ծանր է գալիս, ծանր է ապրում։
Դու մանուկ ես, դեռ քեզ շատ օր
Ժպտանում է քո արևը,
Դու դեռ ժպտա, խաղա անհոգ
Եւ հեզ ընկէր մօրըդ գիրկը։
Ու թոթովիր մի երգ սիրուն
Քո մանկական անուշ ձայնով,
Ու միշտ յիշիր դու այն անուն,
Որ պաշտում է քեզ իր սիրով։
Մայրըդ է, որ օր ու գիշեր
Անթարթ աչքով քեզ է հսկում
Եւ կարդալով շատ աղօթքներ՝
Երկար օրեր է միշտ խնդրում։
Ժպտա, մանուկ, թերթերատով,
Փնիր, զարթիր սիրահեզիկ.
Մայրդ կերգէ քեզ փարելով,
Որ շատ ապրիս դու երջանիկ։

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԱՐԱՆ ՄԱՆՈՒԿ

Մեր գիւղում ուսումնարան չկար. ով որ ուսում

առնել էր ուզում, պէտք է գնար Ախալքալաք, որ մեր գիւղից հեռու չէր։ Ես շատ նախանձում էի մեր քահանայի որդուն, Սարգսին, երբ նա շաբաթ երեկոներին «Լոյս զաւրթ» էր երգում։ Նա շատ յաղողակ ձայն ունէր, և երբ եկեղեցում սկսում էր «Լոյս զաւրթը»՝ բոլոր ժամուորները զարմացած նրան էին մտիկ տալիս։ Եկեղեցուց դուրս գալուց յետոյ գաւթում խումբ-խումբ հաւաքւում էին գիւղացիք, և չէին դադարում նրան զանազան գովեստներ տալուց։ Նրան գիւղացիների կողմից տւած անվերջ գովեստներն ինձ տեղիք էին տալիս անդադար խընդրել իմ մօրից, որ միշնորդէը իմ հօրս մօտ՝ ինձ Ախալքալաք ուղարկել կարդալու համար, բայց խնդիրներս միշտ անկատար էին ձգում, և ես շարունակում էի հօտաղութիւնս։

Մի անգամ Ծննդեան տօնի ճրագալոյցի երեկոյին եկեղեցում ասեղ գցելու տեղ չըկար։ Երբ սովորական աղօթքներն ասում էին ու տիրացուները շատ գրքեր էին կարդում, յանկարծ տեսնեմ սեղանի վարագուրի մի կողմը բացւեց և Սարգիսը դեղին մետաքսէ շապիկ հագած՝ երկու փոքր տղաների հետ, որոնք վառած մոմեր ունէին բռնած ձեռքներին, սեղանից դուրս եկաւ և վարագուրի այս կողմում կանգնելով սկսեց «Դանիէլի գիրքն» անգիր կարդալ։ Նրա կարգացած ժամանակ աղօթքների գովասանքի ձայները արդէն հասնում էին ականջիս, և ես դասից շատ լաւ տեսնում էի, թէ ինչպէս եւսից կանայք իրանց գլուխները վեր էին բարձրացնում տիրացու Սարգսին տեսնելու։ Եւ այդ բանները նկատելով, իմ նախանձը հետզհետէ զգզըուում էր, և ես ուզում էի անպատճառ Ախալքալաք գնալ, այնտեղի ուսումնարանում սովորել և Սարգսի նման «Լոյս զաւրթ» երգել և «Դանիէլի գիրքը» կարդալ։ Իմ մէջ այդ ցանկութիւնը առաւել շատացաւ հէնց միևնոյն ճրագալոյցի երեկոյին, երբ մի քանի դրացի մանուկների հետ տներումը «Աւետիս» ման եկած ժամանակ տեսնում էի, որ այդ երեկոյին ամեն մինի խօսակցութեան նիւթը տիրացու Սարգիսն էր։ Այդ բանները լսելուց և աւելի ու աւելի բորբոքելուց յետոյ՝ ես որոշեցի—

Ծննդեան կիրակինները վերջանալուց յետոյ—ծնողներից ծածուկ գնալ Ախալքալաք և այնտեղի ուսումնարանում սովորել։ Վերջապէս մի երեկոյ տրեխներս թրջեցի, խոտեցի, սրիմները* քաշեցի և պատրաստւեցի։ Ոչ մի երեկոյ այնպէս ջերմեռանդութեամբ Աստծուն աղօթք չէի արել անկողին մտած ժամանակս, ինչպէս այդ երեկոյին։ Երեք անգամ կրկնեցի իմ սովորական երեկոյեան աղօթքը, որ մի ընդհանուր աղօթք էր՝ ինչպէս մեր ընտանիքի, նոյնպէս և բոլոր գիւղացիների համար։ Տիրացու Սարգսի «Լոյս զաւրթով», նրա կարդացած «Դանիէլի գրքով», նրա դեղին «գանւուզի շապիկով» յափշտակւած Ախալքալաքի ուսումնարանով ոգևորւած՝ ես անկողնիս մէջ անդադար երեսս խաչակնքում էի և լուռ ու մունջ կրկնում.

Կրակը մարեցաւ, Զարը խափանաւ. Ջրիստոս քօղն երեսին, Հրեշտակները չորս դին, Երկնքէն իջաւ, Աչապաշտից տները մտաւ։ —Տէր իմ, ձուր կերթաս։ —Հուր ունիմ հրեղէն,

Բուրվառ ունիմ բոցեղէն, Ամեն թեւս է լուսեղէն, Գնացի հանդեմ պատարագիս»։ —Կէս գիշերին դուրս ելայ, Մեծաւորիս խաչը տեսայ, Աղաչեցի՝ Տէր, դու ձվ ես. —Քիսուս Քրիստոսն եմ ես։

Առաւօտեան արշալոյսի ծէգը բացւելուն պէս՝ մայրս, ըստ սովորութեան, ինձ ձայն տւաւ վեր կենալու և հորթերը ջրել տանելու։ Առաւօտեան աղօթքս անելուց յետոյ հորթերը քշեցի առաջս՝ բայլերս դէպի ձորի ճանապարհը ուղղելով. բայց հազիւ ձորի գլխին էի հասել և մօրս տեսութիւնից ծածկւել, թողի իսկոյն հորթերը ձորի գլխին՝ ճանապարհի վրայ և գիւղի եւսի կողմով ընկայ Ախալքալաքի ճանապարհը։

Շարունակ վազ տալով և անդադար ձիւնի մէջ խրւելով, վերջապէս ընկայ ուղիղ ճանապարհի մէջ։ Տեսայ Սարգիսն էլ է գալիս ձիով Ախալքալաքի ճանապարհով։

—«Սաքօ, ինչ կլի ինձի գաւակդ առնես», այս եղաւ իմ առաջին խօսքը Սարգսին։—«Տօ, Ովակ, ձուր»։—Ախըր-

* Սրիմ=տրեխաթել։

քէլէկ, կարդալու։—«Հարըդ ու մարդ դիտէն»։—Չէ. Սաքօ ջան, Սաքօ, ինչ կլլի ինձի գաւակդ առնես։—«Իմ ձիս խրտան է»։—Դէ քիչմ կամաց գընը, ես հետդ կուգամ, ճամբան մենակ չիտեմ։—«Ծօ, դու ձիուն հետ չես կրնայ գայ, աշէ, ճամբան կըմնաս, գալիրը կուգան քեզի կուտեն»։

—Սաքօ ջան, Սաքօ... Դեռ չէի վերջացրել իմ խօսքերը, երբ տեսայ, որ Սարգիսը իր ձիու գլուխը դարձրեց դէպի գիւղ և մի քանի մտրակ խփելով՝ թռաւ։ Ես հասկացայ, որ նա գնում է հօրս իմ փախուստն իմաց անելու, ուստի ուղիղ Ախալքալաքի ճանապարհը բռնելով ոյժ առի իմ ոտքերին և սկսեցի վազել, անդադար կրկնելով գիտեցածս «գալ-կապի» աղօթքը.

Գալը կապիմ երկու բթով,
Աստւածածնայ քաղցր կաթով,
Սուրբ Սարգսայ ձիան ձարով,
Տէր Մովսէսին գաւազանով,
Լուսաւորչայ սուրբ հաւատով.
Լեզուն կապւի, ակռան թափի,
Եկած ճամբան գայ մոլորի,
Իմ տիրոջս խաչը տեսնի,
Դիւանի պէս թող սասանի...

Բայց ահա տեսնում եմ եռևիցս ձիերով գալիս են հայրս և Սարգիսը։ Նրանք շուտով հասան ինձ. հայրս վրաս յարձակւեց. ես ճանապարհից շեղւեցի, ընկայ ձիւների մէջ, բայց իմ գլխիս ու կողքերիս եղած հարուածներից հազիւ ազատեց ինձ մայրս, որ գիւղի ծայրում ինձ վայր իջեցրեց գաւակից և գուրգուրելով՝ ձեռքերիցս բռնած, տուն տարաւ։ Այսպիսով իմ Ախալքալաք գնալս չը յաջողւեց։

Ա Ն Գ Ր Ա Գ Է Տ

Երբէք մէկին չեմ նախանձում ես աշխարհի երեսին,
Միայն, գրագէտ դուք պարոններ, նախանձում եմ ձեր բախտին.
Ա՛խ, գթացէք գիղձուկ որբիս, մի լաւութիւն միայն արէք—
Տըւէք մի թերթ ինձ ճերմակ թուղթ, մի փետուրէ գրիչ տուէք։

Եւ ինձ գրել սովորցըրէք, սովորցըրէք լաւ, շուտով,
Որ գըրիչս կայծակից էլ արագ թուղթի գըրելով.
Որ պատմելով թղթի վրայ ես ձեզ ցոյց տամ ամեն բան՝
Մեր աշխատանք, մեր չարչարանքն ու մեր խաչը վկայութեան.
Կը յայտնէի՝ ինչ ցնորքներ, ինչ մտքեր կան իմ գլխում,
Մի ողջ աշխարհ ցոյց կըտայի ես անմման պատկերում...
Բայց այժմ անհետ չըքանում են բոլոր իմ քաղցր երազներ.
Ես անգրագէտ, ես անուս եմ... Սովորցըրէք, պարոններ։
Կըգրէի ես առաջուց՝ ինչ եմ տեսնում երազում.
Այս երազներն այնպէս չքնաղ, հրաշալի են... Եւ դաշտում
Ահա գեղջուկ մատաղ աղջիկն հունձ է անում եռանդով,
Նրան հրեշտակն երկնքիցը ժպտում է վառ աչքերով...
Երևի թէ կարեկցում է նա հնձւորին... Եւ նրան
Արտուտիկը կամի սփոփել իր երգովը քաղցրաձայն...
Կըգրէի՝ ինչպէս ամառն արշալոյսն է փայլփլըլում
Եւ քարերին զարնըւելով կայտառ ջուրն է կարկաջում,
Ի՛նչպէս արտում ցորենի հետ զրոյց է անում մեղմ քամին
Եւ աղօթքի հրաւիրում է փոքրիկ զանգը մեր ժամին։
Ես աղօթել կամենում եմ, բայց չըգիտեմ աղօթքները.
Ես անգրագէտ, ես անուս եմ... Սովորցըրէք, պարոններ։

Ազնիւ գործ է, թէ մարդ գրել իր խօսքերը կարենայ,
Բոլորն՝ ինչ որ մտածում է, բոլորն՝ ինչ որ գլուխը գայ.
Գրչով պատմէ այն ամենը, ինչ դիզւել է իր սրտում,
Ճշմարտութիւն միշտ քարոզէ, բարի գործի մեծութիւն.
Լաւ է նոյնպէս, թէ կարող է գրչով կծու խօսքերին
Պատասխանէ—սուսերի պէս կըհարւածէ չարերին։
Ես շատ անգամ ծաղր եմ լսում, բայց իմ ուսեալ թշնամուն
Սիրտս այրւում է, պատասխանի չունիմ ոչինչ զօրութիւն,
Եւ միմիայն թղթի վրայ անմիտ կիրպով խազխազում.
Ինձ ծաղրում են և ամօթու կարմըրում են իմ այտեր...
Ես անգրագէտ, ես անուսում... Սովորցըրէք, պարոններ։
Շատ լաւ բան է գիր իմանալ։ Գըրագէտ է վաշխառուն,

Գըրագէտ են դատարանի ծառայողներն անկշտում.
Եռանդով էլ նրանք գրում են, նրանցն է դրախտն աշխարհի.
Իսկ այդ գրելն ի՞նչ փոյթ որ խեղճ մարդու հոգին պիտ հանի։
Շուտով, շուտով գըրիչ տըւէք, սովորցըրէք գործածել,
Կամիմ գըրել ազգի համար, նըրա համար աշխատել.
Եւ ես նըրան կըպաշտպանեմ չարագործից, յիմարից,
Կարտագրեմ Աւետարանն ես բոլորը ըսկզբից...
Ա՛յ դու, սաղ իմ, ճերմակ թևիկ, քեզ տւել եմ կերակուր,
Քեզ սիրել եմ—փոխարէնը թևիցդ ինձ մի գրիչ տուր,

Սիրուն դու սագ. տուր խնդրում եմ ինձ թռչելու զոյգ թևեր,
Ուր բոլորը զբրագէտ են.—սովորցրէք, պարոններ.

ԿՈՅՐԸ ԵՒ ԿԱԹԸ

Կոյր ծնւած մի մարդ հարցրեց մէկին.
—Ի՞նչ գոյն ունի կաթը։
—Կաթը թղթի պէս սպիտակ է,—պատասխանեց միւսը։
—Ուրեմն թղթի պէս ձեռքումը ծալւում է,—հարցրեց կոյրը։
—Ո՛չ,—պատասխանեց նա,—կաթը բամբակի պէս սպիտակ է։
—Ուրեմն կաթն էլ բամբակի պէս փափուկ ու թեթև՞ է։
—Ո՛չ, եղբայր, կաթի սպիտակութիւնը թէ ուզում ես հասկանալ, քեզ օրինակ սպիտակ հաւկիթը։
—Նշանակում է՝կաթն էլ հաւկիթի պէս շուտ էկոտրւում։
—Ո՛չ, ո՛չ, կաթը ոչ կոտրւող է, ոչ էլ պատռւող, այլ ձիւնի պէս սպիտակ է։
—Է՛, հասկացայ,—ասեց կոյրը.—ուրեմն կաթն էլ ձիւնի պէս սառն է։
Այսպէս, կաթի սպիտակութիւնը կոյրի համար անհասկանալի մնաց։

ԿՈՅՐԵՐԻ ԿՌԻԻԸ

Մի քանի կոյր մարդ ճանապարհ ընկած՝
Այնպէս էին գնում, ինչպէս մոլորւած,
Ոտք էին փոխում, սայթաքում ընկնում,
Կամ գլխի վրայ ցիցանակ լինում։
Անցորդի մէկը այս որ նկատեց,
Մէկ փայտ վեր առաւ և նրանց տրւեց,
Որ էլ վայր չընկնին և ոչ սայթաքեն,
Փայտը դէմ տալով՝ գնան տեղ հասնեն։
Կոյրերի մէկը, գլուխը պատռած,
Փայտը ձեռքն առաւ և առաջ ընկաւ։
Ողջ հօտը քաշւեց, իրարից բռնած։

Առաջւայ նման թէպէտ վայր չընկան,
Լօք-լօք անելով՝ մի քիչ հեռացան,
Բայց յանկարծ մէկ թռունդ կռիւ բաց արին,
Առջևից գնալն ամենքն ուզեցին։
Եւ այս՝կռիւը դեռ չվերջացած՝
Մէջներից մէկը բղաւեց յանկարծ,
—Տղէք, լսեցէք, ձեզ բան եմ ասում,
Այս փայտն ինչի՞ է, ով էք իմանում.
—Ես լաւ կիմանամ, տուր մէկ շօշափեմ.
Դրա անունը ես իսկոյն կասեմ,—
Մէկն ասեց, առաւ, շօշափեց,
Հօտ քաշեց, անտղեց,
Գլուխը շարժեց, խելքին զօս տրւեց
Եւ յետոյ վճռեց, թէ՝ սա բոխի է։
—Ոչ թէ բոխի է, այլ լաւ ջոխի է,—
Ասում է միւսը և ձեռքից առնում,
Նոյնպէս շօշափում և ձեռնահարում.
—Հը՛մ, ես լաւ գըտայ,—ասում է յանկարծ.—
Այս ջոխին կաղնի ծառից է կտրած։
—Ինչ ես դուրս տալիս, դա սերկևիլ է։
—Իսկ ես կասեմ ձեզ, որ դա գըկոի է։
—Բա ես խելք չունի՞մ, ես է լաւ գիտեմ,
Ամենքիցդ լաւ ես կը ճանաչեմ,
Դա ձեր ասածից և ոչ մէկը չէ.
Ես հաստատ գիտեմ, որ դա սղնի է։
Այսպէս ամէն մէկն իր զուռնան փչեց,
Փայտն առաւ ձեռքը և մատնահարեց.
Ձեռքով ուզեցան այն բանը գտնել,
Որ երազումն էլ կոյրը չի տեսնել։
Եւ դրա վրայ այնքան վիճեցին,
Որ գործն իսկական կռւի հասցրին,
Գլուխ էր՝ որ ճղւեց, աստամ՝ որ չարդւեց,
Որն էլ շնչասպառ գետնին տարածւեց.
Օգտաւէտ փայտից ոչ թէ շահւեցին,
Այլ նրանով միմեանց գլուխ չարդեցին...

ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ

Մէկ չքաւոր երիտասարդ հանդիպեց իր նախկին ուսուցչին և սկսեց գանգատուել իր անբախտութեան վրայ։

Նա ուսումնարանում եղած ժամանակը ամենալաւ աշակերտն էր։ Իրանից թոյլ ուսանողներն արդէն լաւ անուան ու հարստութեան տէր էին դառել, իսկ ինքը միացել էր աղքատ ու թշուառ։

—Մի՛թէ ասածիդ չափ աղքատ ես դու,—ասեց ուսուցիչը և բռնելով նրա ձեռքը՝ շարունակեց.—այս ձեռքը ուժեղ է և կարող է գործել. եթէ քեզ հարիւր մանէթ տան թոյլ կըտաս, որ կտրեն։

—Ի՞նչ էք հրամայում, վարժապետ,—պատասխանեց երիտասարդը.—Աստւած հեռու տանէ. ոչ տասը հազարով թոյլ կըտամ կտրելու։

—Հապա քո վառվռուն աչքերը, որ տեսնում են լոյս աշխարհը, քո սուր ականջները, քո արագաշարժ ոտները. կարծեմ դու չես փոխիլ դրանց մի ամբողջ թագաւորութեան հետ։

—Իհարկէ, չեմ փոխիլ։

—Եթէ այդպէս է, եթէ այդչափ հարստութեան տէր ես, ուրեմն էլ ինչո՞ւ ես գանգատւում քո աղքատութեան վրայ։

ԱՐՈՒԹԻՒՆԻ ԱՂՕԹՔԸ

Ո՛վ Աստւած իմ, Դու բարի ես։
Դու միշտ ողորմած.
Շատ ժամանակ է, որ քո գթութիւնդ
Երբէք չեմ յիշած։
Ներիր ինձ, ներիր, Արարիչ երկնի,
Ես մեղաւոր եմ.
Դու ինձ շնորհել ես ուժ ու զօրութիւն,
Ես մոռացել եմ.
Դու հրամայել ես լինել գործնեայ,
Ես նոր եմ յիշում։

Այժմից կըսիրեմ գործունէութիւն
Իմ բոլոր կեանքում.
Գործունէութեամբ իմ մէջ կըգտնեմ
Ես ինձ բարերար.
Գործունէութեան դէմ չկայ ոչինչ
Անհաս և դժւար։
Թող այս բազուկները, որ այժմ զօրաւոր՝
Պարապին գործով.
Թող այս ճակատը, որ այժմ լայնացած՝
Մտածէ ուշքով.
Թող այս ոտները, որ այժմ ամրացած՝
Ուղղապէս քայլին.
Թող այս աչքերը, որ այժմ փայլուն
Շրջնըկատ լինին։
Յօժար եմ, յօժար հոգով և մտքով
Գործունեայ լինել,
Հաստատուն յուսով, անվեհեր սրտով
Դէպ առաջ դիմել՝
Դէպի նպատակ՝ դէպի կատարեալն
Ու դէպի բարին,
Որ անհրաժեշտ լցուցանելու
Պարտք է մարդկային։
Դու մի ամրապինդ, ով իմ Ստեղծող,
Կամք տուր ինձ միայն,
Իսկ Քեզ վայել է և փառք, և պատիւ
Այժմ և յաւիտեան։

ՈՒՇԿԱԼ ԾԱՌԱՅ

Մէկ պարոն մի անփորձ ծառայ ունէր։ Մէկ օր պարոնը քնելիս ծառային պատւիրեց որ զգոյշ կենայ և նայէ որ աղմուկ չըլինի։

Մի փոքր ժամանակ որ անցաւ, ծառան լսեց, որ չաքակ-չուքակ, չաքակ-չուքակ՝ մի ձայն է գալիս աենեակից։ «Այս ո՛վ է, տէր Աստւած, այս ինչ է»,—մտմտաց ծա-

ռան ինքն իրան և ման եկաւ որ գտնի պարոնին անհանդիստ անողին։ Նա տեսաւ, որ այդ աղմուկն անողը սենեակի պատից կախ արած ժամացոյցն է։

«Ի՛յ, ձէնըդ»,—հրամայեց ծառան ժամացոյցին կամաց ձայնով, բայց ժամացոյցը չլսեց նրան։

«Ձէնըդ կտրի՛ր ասում եմ, էյ»,—բարկացաւ ծառան։ Բայց ժամացոյցը շարունակեց չախկ ու չոխկը։

Զայրացաւ ուշկալ սպասաւորը, պատից վայր բերաւ ժամացոյցը, մի քար վեր առաւ և ուժգր թէ կրտաս, ջարդ ու փշուր արաւ։

Այս անգամ ժամացոյցը ձայնը կտրեց, իսկ ծառան ուրախանալով՝ ասեց.

«Ա՛հա այդպէս կըհանեմ հոգիդ ու սուս կըկացնեմ հա... դէ գնա հիմա, որտեղ քոնն ասես, իմն էլ այնտեղ ասա»։

ԵՇԵԽՍՈԽԱԿ

Իշուկը մէկ Սոխակ տեսաւ.
—Մէկ ինձ նայիր,—նրան ասաւ.—
Ասում են՝ դուռ լաւ ես երգում,
Բայց չըգիտեմ՝ ղո՞րդ են ասում.
Ես ականջներս ունիմ լայն-լայն,
Լաւ եմ լսում ամեն մի ձայն,
Բայց քո երգը ես չեմ լսած,
Թէև լսել շատ եմ ուզած.
Այս լաւ եղաւ, որ քեզ գըտայ.
Դէ՛, մէկ երգիր, մէկ բըլբըլա՛,
Տեսնեմ ուղիղ լա՞ւ ես երգում,
Թէ՞ իզուր են այնքան գովում։
Անմեղ Սոխակը նազ չարաւ.
Սիրուն կտուցը բաց արաւ,
Ուզեց ցոյց տալ աւանակին,
Որ սուտ չեն գովում Սոխակին։
Ձայնը լարեց և սկսեց...

Սոխակի ձայն... ինչքա՜ր չասեց.
Մէկ խօսում էր ու մէկ երգում,
Հազար խազով խաղացընում.
Մէկ դայլայլում, դըլդըլացընում,
Մէկ գեղգեղում, կըլկըլացընում,
Այնպէս շըռում սրնգում էր,
Որ սար ու ձոր գըլգըլում էր.
Լեռ քարերն էլ դարձրին ուշ,
Այնքան քաղցր էր, այնքան անուշ.—
Ամեն մի շունչ և արարած
Լսում էր լուռ, ապուշ կտրած.
Քամին կտրեց իր վզզոցը,
Աղբիւրն իրա քըչքըչոցը.
Ոչ մի տերև չէր սըլսըլում,
Ոչ մի թռչուն չէր ծըլըլում.
Տաւարներն էլ չարածեցին,
Այլ նստեցին ականջ դրին.
Տաւարածն էլ շունչը քաշած՝
Սոխակին էր լսում ապշած,
Անմեղ ժրպիտը բերանին,
Զեռքով էր անում ընկերին։
Վերջապէս Սոխակը լռեց,
Իշի վճռին ականջ դրեց։
—Է՛հ,—էշն ասեց,—վատ չես երգում,
Լաւ ես ծըլում ու ծըլծըլում.
Բայց ես շատ եմ ափսոսում քեզ,
Որ չես երգում աքլորի պէս.
Եթէ մեր աքլորին տեսնես,
Նրա երգին ականջ դնես,
Այնուհետև նրա նման
Դու՛ էլ կերգես շատ աննման։
Այս վճիռը որ լսացաւ,
Մեր սոխակը նոր աչք բացաւ.
Նա նոր տեսաւ, որ իր դիմաց
Մի անճաշակ էշ է կանգնած.

Թևին խփեց, թռաւ, գնաց
Դէպի աշխարհն երանելեաց…

ԿԻՐԱԿՈՍՆ ՈՒ ՎԱՐԺԱՊԵՏԸ

Մէկ անգամ գիւղի վարժապետը Կիրակոսին ասեց.

—Կիրակոս, փափախդ շատ է մեծ, մի քիչ փոքրացնել տուր։

—Չեմ կարող, գլուխս կըմրսի,—պատասխանեց Կիրակոսը։

—Կիրակոս, ինչո՞ւ կօշիկ չես հագնում, մի՞թէ նա տրխից լաւ չէ։

—Չեմ կարող, ոտներս եարա կըդառնան։

—Կիրակոս, ինչո՞ւ մի քանի փոխնորդ չես պահում. որ միջատներից ազատւիս։

—Ինչի՞, նրանք Աստծու ստեղծածներ չէ՞ն…

—Ա՛յ Կիրակոս, տունդ խոնաւ է, ոսկրացաւ կընկնիս, երեխէքդ կըկոտորւին։

—Որ տունս չոր լինի, մահից կըպրծնեմ։

—Կիրակոս, պարապ մի՛ նստիր, ափսոս է ժամանակը, գուր ինչո՞ւ ես կորցնում, գնա մէկ օրավար էլ ցանիր։

—Է՛հ, բանըդ կորւել է։ Աստւած օր տայ, մի ակօսիցն էլ կըտայ։

Կիրակոսին ինչ որ ասում էր վարժապետը, նա խօսքն մի սուբ պատասխան էր տալիս, որ ցոյց տայ, թէ ինքը վարժապետից պակաս խելօք չէ։

Ճշմարիտ որ Կիրակոսը յիմար մարդ չէր, ինքն էլ էր իմանում, որ իր ասածը ճշմարիտ չէր, բայց ծոյլ էր և իր ծուլութիւնը աշխատում էր սրախօսութիւնով ծածկել։

Վարժապետը նրա պատասխաններն առաջուց գիտէր. ուզում էր միայն խօսեցնել և կատրել նրա յամառութիւնը։

—Կիրակոս, դու էլ ես իմանում որ այդպէս չէ—, շարունակեց վարժապետը.—դու էլ ես իմանում, որ Աստւած աշխատողին կըտայ, որ նա շատից շատ կըտայ, քըչից՝ քիչ։

—Իհարկէ, այդպէս է, բայց…

—Էլ ի՞նչ բայց… երբ որ գիտես, թէ այդպէս է, էլ ո՞ր օրւան համար ես պահում քո խելքն ու հասկացողութիւնը։

—Պարոն վարժապետ, գիտե՞ս ինչ կայ.—դու ուզում ես որ ինձ շակես, բայց ես շակւող պատուղ չեմ. միանգամ ծռւել եմ, այսպէս էլ պիտի ճնամ. շատ որ զօռ անես, կըկոտրես, բայց չես շակիլ։ Մենք մեծերս ինչ կանք՝ կանք. երևի մեր բախտն էլ այսպէս է։ Բայց ահա քո այդ փոքր աշակերտները որ կան, փափուկ մոմի պէս բաներ են. դրանք հիմա մի-մի պատրուք են. կուզես՝ կը վառես, կուզես՝ կըհանգցնես։ Դրանց լուսաւորիր, թող դրանք անեն էն, ինչ որ մեզանից պահանջում ես։

Վարժապետը շատ ուրախացաւ, որ Կիրակոսիցը այս խելօք խօսքերը լսեց։ Տեսաւ որ, ճշմարիտ, նրա չափ հասակն առած մարդիկը չեն կարող փոխւել, այնուհետև իր բոլոր ուշադրութիւնը դարձրեց փոքր մանուկների վրայ։

ԱՆՎՆԱՍ ՀԱԳՈՒՍՏ

Իմ գլխիս պէտք է մի թեթև գլխարկ.
Որ ինձ պահպանէ ցրտից, արևից,
Թէկուզ ճակատը անծայն լինի,
Այդ վնաս չունի։
Մի բաճկոն է պէտք պինդ շալից կարած,
Որ ինձ պահպանէ ցրտից, արևից,
Թէկուզ կոճակը ոսկորից լինի,
Այդ վնաս չունի։
Ոտքերիս համար պէտք են կօշիկներ,
Որ ինձ պահպանեն ցրտից, արևից,
Թէկուզ հասարակ, անխթան լինի,
Այդ վնաս չունի։
Որքա՜ն խեղճեր կան մերկ, ոտաբոբիկ.
Ջունին հագնելիք և ոչ ուտելիք.
Ինձ հարկաւոր է հասարակ հագնել
Եւ նրանց օգնել։

ԵՐԿՈՒ ԽՈՓ

Երկաթավաճառը երկու հատ խոփ ունէր, երկուսն էլ մի մեծութեան և մի վարպետի ձեռքով շինուած։

Մի երկրագործ դրանցից մինը գնեց և գործ ածեց, իսկ միւսը երկար ժամանակ մնաց խանութումն ընկած։

Պատահեց որ մի քանի ժամանակից յետոյ այդ երկու ընկեր խոփերը հանդիպեցին իրար։

Գործածուած խոփը արծաթի պէս պսպղում էր և աւելի էր գեղեցկացել, քան թէ նոր շինած ժամանակն էր. իսկ խանութում անգործ մնացածը ժանգոտել ու սևացել էր։

—Այդ ինչի՞ց է, որ դու այդքան գեղեցկացել ես,— հարցրեց սևացած խոփը իր ընկերին։

—Աշխատելուց է, բարեկամ, աշխատութիւնն է ինձ գեղեցկացրել,—պատասխանեց ընկերը։

—Ա՛խ, ինչքան բախտաւոր ես դու, որ ընկար երկրագործի ձեռքը։ Ես այստեղ մնացել եմ բանտարկուած և, ինչպէս տեսնում ես, անգործութիւնից փտել ու սևացել եմ։

ԴՈՒ ՔԵԶ ՀԱՒԱՏԱՑ

Զըհաւատաս դու, եթէ քեզ ասեն՝
Հանգիստ դու նստիր և յուսով եղիր.
Օրերը, տարիները անհոգ թող անցնեն,
Քեզ համար գործը կըգայ ինքն իրեն։
Դու մի հաւատար, թէ որ քեզ ասեն՝
Ձեռքդ մի շարժիր՝ նստիր ինչպէս կուտ.
Աւրծիւն ու առիւծ ոսկի կըբերեն,
Քեզ համար օտարք անդուլ կըգործեն։
Դու մի հաւատար այլոց խօսքերին,
Աչքդ մի՛ ձգիր այլոց ձեռքերին.
Միայն հաւատա՛ քո իսկ ուժերին
Եւ քո խելացի առողջ մտքերին։

ԱՆԲԱԽՏՆԱԶԻԿԸ

1.

Շատ դարեր առաջ Բայազէդ քաղաքը բարբարոսների արշաւանքներից ազատ պահելու համար նոյն տեղի իշխանը կամեցաւ շրջապատել նրան հաստ և ամուր պարսպով. բերել տւաւ ուրիշ երկիրներից երևելի ճարտարապետներ և ամբողջ Բայազէդի գաւառի բնակիչներին հրամայեց, որ իւրաքանչիւր տնից մէկ մարդ գայ պարսպի կառուցմանն օգնելու։

Այսպէս ահագին բազմութեամբ մշակներ և վարպետներ սկսեցին ջերմեռանդութեամբ աշխատել։ Սակայն իզուր եղաւ բոլոր աշխատանքը, որովհետև երբ մի փոքր բարձրացնում էին պարիսպը՝ յանկարծ տակից քանդւում էր։

Այսպէս շատ չարչարւեցին, բայց ոչինչ չկարողացան շինել։ Իշխանը սաստիկ բարկացաւ. հրամայեց կոտորել բոլոր ճարտարապետներին և նրանց տեղ բերել տւաւ մի նոր խումբ։ Սրանք էլ ոչինչ չկարողացան շինել. մինչև երեկոյ շարում էին, բայց գիշերը դարձեալ քանդւում էր։ Ժողովուրդն այս բանը վերաբերում էր չար ոգիներին, որոնք գոհ էին պահանջում։

Իշխանն այս բանի վրայ տխրած՝ մէկ օր տրտում շրջում էր իր պարտիզում. մտածում էր թէ ինչ հնարք գտնի այս չարիքի առաջն առնելու. այս միջոցին եկաւ նրա մօտ մի դերուիշ և ասեց, որ ինքը կարող է այդ բանի հնարը գտնել։ Իշխանն ասեց. «Թէ մի այդպիսի բան կարողանաս անել, քո կշռովդ—մէկ ոսկի կըստանաս, իսկ եթէ ոչ, պատիժ կընդունես. յոժա՞ր ես»։

— Իշխանն ապրած կենայ, յոժար եմ, եթէ միայն իմ ասածը կըկատարէք։

— Շատ բարի, ասա, տեսնեմ ինչ ես ուզում։

— Ոչինչ, միայն մի աղջիկ պիտի դնես պարսպի մէջ և շարես, այն ժամանակ չի քանդւիլ։

Միւս օրը իշխանը յայտարարեց, թէ ով որ մի աղ-

ջիկ կըտայ, փոխարէնը մի կարաս ոսկի կըստանայ իմ գանձարանից։

2.

Այդ ժամանակ Բայազէդում ապրում էր մի որբ աղջիկ իր մօրաքրոջ մօտ՝ Նազիկ անունով։ Մօտ տասըվեց տարեկան էր Նազիկը։ Շատ սիրուն և համեստ աղջիկ էր. նա սիրելի էր իր բոլոր հարևաններին, ամենքը նրա գըլխովն էին պտըտում։

Երբ իշխանի մարդկանց ձայնը լսեց մօրաքոյրը, որ մի ագահ և չար կին էր, շտապեց նրանց մօտ և առաջարկեց՝ Նազիկին տանել։ Իշխանի մարդիկը խեղճ աղջկանը տարան պարսպի մօտ։

Նրա ետևից գնում էր իր մօրաքոյրը և բոլոր հարևանները. ամենքը լաց էին լինում, բացի անգութ մօրաքրոջից, որի սիրտը լեռ քար էր դառել և մի կաթիլ արտասուք անգամ չէր կաթում աչքերից։

Իշխանի մարդիկը Նազիկին կանգնեցրին պարսպի հիմքի վրայ և սկսեցին քարերը շարել, ականջ չըդնելով խեղճ աղջկայ դառն հառաչանքներին և աղի արտասուքին։ Նազիկն օգնութիւն էր կանչում, բայց ով կարող էր օգնել նրան. մէկ որ՝ իշխանի հրամանն էր, մէկ էլ որ՝ Նազիկը ծախւած էր։

Նա դիմեց մօրաքրոջը. աղաչում, պաղատում էր, բայց նա ոչինչ չէր անում, այլ քարի նման պապանձւել էր և ծպտուն անգամ չէր հանում, և երբ վարպետներն արդէն շարել էին մինչև Նազիկի ծնկները, Նազիկը սկսեց հեկեկալով կանչել.

Շարեցէ՛ն, մօրքուր, շարեցէ՛ն,
Մինչև ծնկներս քարեցէ՛ն,
Ազատիր, մօրքուր, ազատի՛ր,
Մատաղ կեանքիս խնայիր։

Անգութ մօրաքոյրը փոխանակ կալւեկցելու խեղճ աղջկանը՝ սկսեց խաբել նրան, մինչև վարպետներն իրանց գործը վերջացնէին, և զանազան խաբէական խոստմունքներ անելով՝ պատասխանեց.

Թող շարեն, բալա-ջան, թող շարեն,
Մինչև սրունքներըդ թող քարեն։
Համբերիր, չարըդ տանեմ, համբերիր։
Դու կազատւիս, հոգիս, սիրտըդ պինդ պահիր։

Այս միջոցին վարպետներն արդէն սկսել էին շարել մինչև սրունքները. ծանր քարերը կոտրտեցին նրաոտքի ոսկորները, և այդ անտանելի ցաւից ճնշւած՝ անօգնական Նազիկը դառն արտասուքով դիմեց կրկին իր մօրաքրոջը, գութ և օգնութիւն խնդրելու.

Շարեցէ՛ն, մօրքուր, շարեցէ՛ն,
Մինչև սրունքներս քարեցէ՛ն.
Մօրքուր, ճար ունիս, ճարըդ տես,
Փրկէ ինձ, թէ Աստւած կըսիրես։

Այս դառը աղերսանքից ժողովրդի գութը շարժւեց և լաց էին լինում. սկսեցին աղաչանք, պաղատանք անել իշխանի մարդկանցը, որպէս զի խնայեն խեղճ աղջկան, բայց լսող չըկար, որովհետև Նազիկը ծախւած էր։ Ամեն կողմից դիմեցին քարասիրտ մօրաքրոջը, որ ապատի. բայց անգութը փոխանակ ազատելու՝ շարունակեց իր խաբէութիւնները, ասելով.

Թող շարեն, բալա-ջան, թող շարեն,
Մինչև կուրծքդ թող քարեն.
Ցաւըդ առնեմ, փոքր էլ սպասիր,
Հրէս իշխանից կըբերեմ մի գիր։

Մինչև նա ասում էր, ծանր քարերն ու ցեխը արդէն ծածկեցին թշւառ աղջկայ կուրծքը։ Ծանւած ժողովուրդը ականատես էր այս զարհուրելի տեսարանին. ամենքը լաց էին լինում, զգում էին թշւառի դրութիւնը. բայց այս տեսարանը չէր շարժում քարասիրտ մօրաքրոջ գութը։ Անտանելի ցաւից ճնշւած, ձայնը փորը գցած՝ Նազիկը նորից դիմեց իր մօրաքրոջը.

Շարեցէ՛ն, մօրքուր, շարեցէ՛ն,
Մինչև կուրծքս էլ քարեցէ՛ն.
Բաշխիր մօրս գերեզմանին,
Մօրքուր-ջան, հասակս անգին։

Մօրքուրը իր սատանայական խաբէութիւններն առաջ տարաւ.

Թող շարեն, բալա-ջան, թող շարեն,
Մինչև շլինքդ թող քարեն.
Իշխանը ձեռք քաշեց քո թղթին,
Նա անխիղճ չէ, կազատէ որբին։

3.

Վարպետները շարեցին մինչև շլինքը. Ծանր ճնշումից ոչ մի ոյժ չէր մնացել, որ լաց լինէր. աչքերն էլ արդէն ուռել էին և նրանցից վազող արտասուքը թրջում էր կոպիտ բանուորների ոտքերը, որ խեղճ աղջկայ գլուխը կոխ տալով՝ շարունակում էին իրանց գործը։ Շունչը կտրած՝ գլուխը թեքեց դէպի մօրաքոյրը, բայց այս անգամ ձայնը դուրս չէր գալիս. եթէ դուրս էլ գար՝ ոչ ոք չէր լսիլ, թէ ինչ էր կամենում ասել. միայն նկատելի էր, որ արտասուաթոր աչքերը շուռ ու մուռ էին գալիս, երբեմն մօրաքրոջ երեսին էր ձգում, երբեմն ամբոխի։ Այս տեսնում էր ամբոխը և ականատես էր մօրաքոյրը, բայց նրա խիղճը մեռել էր, իշխանի ուած ոսկինները նրա աչքերը կուրացրել էին։ Ցեխն ու քարը շարունակ դիզուում էր Նազիկի վրայ և մի փոքր էր մնացել, որ բերանն էլ ծածկուէր, երբ նա իր վերջին շունչը հաւաքելով՝ նուազ ձայնով կանչեց.

Շարեցէ՛ք, մօրքուր, շարեցէ՛ք,
Մինչև գլուխս էլ քարեցէ՛ք.
Սիրտդ քար է, անխիղճ մօրքուր,
Հոգիդ ընկնի գեհենի հուր։
Անաստուած, դու ինձ ծախեցիր,
Ջահել ուժերըս մաշեցիր։
Մօրքուր, մխիթար չունենաս,
Քեզ տեսնեմ՝ սև ագռաւ դառնաս,
Բովանդակ երկիր ման գաս,
Տեղ չգտած՝ պարսպիս վրայ
Նստես, ղրողրռաս...

Շունչը կտրուեց, քարերը ծածկեցին բերանը, անյայտացաւ գլուխը։ Այդ միջոցին ապշած ժողովուրդը նկատեց, որ չար մօրաքոյրը սև ագռաւ դառաւ, թռաւ թէպի վեր։ Այդ օրից սկսած ամենայն օր գալիս էր ագռաւը, նստում պարսպի վրայ, ղռում, ղռում էր և կտուցը երկարացնելով դէպի Նազիկի թաղած տեղը՝ անմխիթար թռչում էր։ Այդ ժամանակից է, որ ագռաւների մէջ սովորութիւն է մնացել, որ իրանց ղռալու ժամանակ շլինքները երկարացնում են, որպէս զի յիշեցնեն մարդկանց Նազիկի տխուր անցքը։

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԻ ԿԵԱՆՔԻՑ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԱՌԱԿԱԻՈՐ

ՄԵՐ ԴՈՒՐՍՈՒՆԸ

(Մանկական յիշողութիւնից)

Ա.

Մենք գոմէշներ շատ ունէինք՝ մինը քանըզ միւսը գեղեցիկ և վայելչակազմ, բայց ամենին գերազանցում էր Դուրսունը՝ ոչ միայն իր գեղեցկութիւնովը, այլ և իր ուժովը, իր խելքովն ու ճարպիկութիւնովը։

Բնաւորութեան կողմանէ մարդկանց պէս անասունները էլ են տարբերւում միմեանցից։ Ներանցում էլ մէկն աւելի աշխոյժ է լինում, միւսը դանդաղ, մէկը սրտոտ, միւսը վախկոտ, մէկը բթամիտ, միւսը սրամիտ։ Մեր Դուրսունը գոմէշների բոլոր լաւ յատկութիւնները ունէր։

Դուրսունը գեղեցիկ էր իբրև գոմէշ և շատ գեղեցիկ։ Նրա հայեացքի մէջ ամեն ինչ արտայայտւում էր. երբեմն ուրախութիւն և հաճոյք, երբեմն զարմանք և տխրութիւն, երբեմն զայրոյթ և բարկութիւն, երբեմն խելք և ուշիմութիւն։ Երբ նա կանգնում էր իբրև մի առիւծ, պոչը շը-

պըրտում գցում մէջքի վրայ, վիզը թեքում և նայում երեսիս, ես ծուռ էի հիացած, թէև անգիտակցաբար։

Նա ամեն բան հասկանում էր, ամեն աւազ խօսք լաւ ըմբռնում էր. կանչում էինք՝ պատասխան էր տալիս. ափսոս միայն, որ իր միտքն ու զգացմունքը յայտնելու համար միայն չորս ու հինգ բառաձայն ունէր, այն էլ այնպէս դժւար արտասանելի, որ տառերով չեն գրւում։

— Դուրսուն, հասկանո՞ւմ ես, ինչ եմ ասում,—հարցնում էի շատ անգամ։

— Վույ՛ր,—պատասխանում էր Դուրսունս և պռշկում։ Ինչքա՜ն քաղցր էր նրա պռշկալը։

— Դուրսուն, արի՛ այստեղ։

Դուրսունը հասկանում էր միտքս։ Գալիս էր մօտս, ցածրացնում էր գլուխը, ես երկու ոտքով կանգնում էի վրան և նա բարձրացնում էր դնում մէջքին։

Բայց ինչո՞ւ Դուրսուն էր անունը, գուցէ կը՛հարցնէք, որ մի քաղցրահնչիւն անուն էլ չէ և ոչ իսկ հայերէն։ Ես այդ բառը կը՛բացատրեմ ձեզ, եթէ չէք ձանձրանալ։

Մեզանում վաղուց սովորութիւն էր դառել կենդանիներին թուրքերէն անուն դնելը. շատ սակաւ դնում էին և հայերէն անուններ։ Բայց թէ թուրքերէնը և թէ հայերէնը ըստ մեծի մասին կենդանու արտաքին յատկութիւնից են վերցնում։ Աննշան սև գոմշին ասում են Ղարա (սևուկ). եթէ ճակատը ղաշղայ է, սպիտակ նշան ունի, ասում են՝ Թափալ. (ղաշղայ, նշանով, բաշօ). եթէ կըրծքին կամ վզին շէկ կամար ունի,—Հէքեալ, և այլն։ Գոմշակովերին չոկ անուն են տալիս, և այն աւելի քնքոյշ, ինչպէս՝ Մարջան (բուսա), Թելլի (հուսաւոր), Շէկիկ, Թուխծամ, և այլն։ Եզներին ու կովերին էլ ուրիշ ուրիշ անուններ են տալիս։ Այս անունների ընդհանուր կանոնից դուրս է Դուրսուն անունը, թէև բացառութիւն չէ։ Դուրսունը թուրքերէնի մէջ նոյնն է, ինչ որ մեզանում «մնացական» բառը։ Մնացական են անւանում այն երեխաներին, որոնք իրանց ծնողաց միակն են լինում, որոնցից առաջ ծնւածները ապրած չեն լինում։ Այս տեսակ պատճառից է առաջ եկել և մեր Դուրսուն—մնացական անունը։

Բ.

Դ ու ր ս ո ւ ն ը իբրև բ ե ռ ն ա կ ի ր։ Ամեն անգամ սար գնալիս և այնտեղից վերադառնալիս իմ ձին Դուրսունն էր։ Մեծ թաղիքը (ալաչուխի քեչան) ծալում, գըցում էինք վրան, երկու չըլալ էլ աման-չամանով լցնում, բարձում, ես էլ միջին նստում էի և ճանապարհ էինք ընկնում դէպի սար։ Նա ինձանից աւելի լաւ էր իմանում ճանապարհը և լաւ էլ հասկանում էր, թէ ուր են ուղարկում. Շատ գոմէշներ առուների ու ցեխոտ լճակների մօտով անցնելիս, արևի շոգից և ճանճ ու բոռից նեղանալով՝ ընկնում էին գետերի մէջ և ցեխի մէջ թաւալելով՝ բեռներն ապականում էին ու միջի ամանները կոտրատում։ Դուրսունս նրանց օրինակին չէր հետևում. նայում էր նրանց և գլուխը շարժում, որով պախարակում էր նրանց արարմունքը։ Անտառ մտած ժամանակն էլ՝ շատ գոմէշներ ծառերին էին քսւում, ցածրացած ճղների տակովից էին անցնում, որ իրանց բեռներից ազատվին. բայց Դուրսունը այդպէս բան չէր անում, թէև խորամանկութեան գալով՝ նա կարող էր ամենին դաս տալ։ Երևի նրանք մի ոխ ունէին իրանց տէրերի դէմ, բայց մեր Դուրսունը այդպիսի պատճառ չունէր, քանի որ նա մեր ամենից սիրելին էր և ամենքից փայփայած։ Հայրս նրան ճանապարհ ձգելով՝ ասում էր. «Տես, Դուրսուն, քեզ եմ պահ տալիս այս բեռն էլ, այս երեխէն էլ. պիտի անվտանգ տեղ հասցնես»։—Վույ՛ր,—պատասխանում էր Դուրսունը և իր խոստումը կատարում ամենայն հաւատարմութիւնով։ Նա գլուխը քաշ գցած՝ բոլոր ձիաւորների առջևն էր գընում, այնքան արագաքայլ էր, թէև մասամբ էլ նրանից էր այդ, որ ինքը մեզանից շատ էր ցանկանում ժամ առաջ հով ու զով սարերն ընկնել և ազատվել ճանճ ու մժեղից։

Գ.

Դ ու ր ս ո ւ ն ը իբր և պ ա հ ա պ ա ն։ Գոմէշներն առհասարակ գայլերից երկիւղ չունին։ Գայլերը գիտեն, որ գոմէշներն իրանց ժանիքի բանը չեն, այդ պատճառով

նրանց մօտենալ չեն յանդգնում։ Այդ բանը գիտեն և տաւարները. այս պատճառով գոմէշների մօտ իրանց միշտ ապահով են զգում։ Դուրսունը իբրև պահապան և պաշտպան տաւարների՝ շատ գոմէշների գերազանցում էր իր ապրեստական քաջագործութիւնովը։ Գայլերի յարձակմունքներից նա ոչ միայն այն ժամանակն էր պաշտպանում տաւարներին՝ երբ որ նրանց մօտն էր լինում, այլ հեռու եղած ժամանակն էլ։ Երբ որ ականջն էր հասնում յայտնի վտանգաւոր գոռոցը, նա մի ակնթարթի մէջ կատաղի վագրի պէս վազում էր և օգնութիւն հասցնում սարսափած նախիրին։ Նա շատ անգամ յարձակւում էր սովից յանդգնացած գայլերի վրայ ու նրանց եղջերաձոր և ոտնահար անում։ Նրա օրինակին էին հետևում և միւս գոմէշները, և այսպէս յաղթութիւնը միշտ իրանց կողմն էր մնում։ Այսպիսի յաղթութիւններից յետոյ տաւարները միշտ մօտենում էին Դուրսունին և հոտոտում նրանից. դրանով նրանք յայտնում էին իրանց շնորհակալութիւնը։

Դ.

Դուրսունը իբրև ըմբիշ։ Գոմէշների մենամարտութիւնը մի զարհուրելի տեսարան է։ Մենամարտութեան ժամանակ մեր Դուրսունը խելքը կորցնում էր. ոչ խօսքով, ոչ ծեծով ուշքի չէր բերւում, այլ աւելի էլ տաքանում էր և գառնում մի կատաղի գազան, իր ծանօթ գոմէշներից ոչ մէկը նրա հետ չէր մենամարտում. փորձով գիտէին, թէ ինչ գազանի հետ գործ ունէին. բայց եթէ հանդիպում էր նրան մի անծանօթ և իր ուժի վրայ մեծ համարում ունեցող ամբարտաւան գոմէշ, նրան խրատում էր Դուրսունը և շատ անգամ ճանապարհ ձգում ուղղակի դէպի միւս աշխարհը։

Մէկ անգամ մի օտար, անծանօթ գոմէշ հեռւից նկատելով Դուրսունին՝ իր քայլերն ուղղեց դէպը նա, բայց այնպիսի մի ձևով՝ որ կարծես գետինը պիտի դողդողայ ոտների տակ։ Այդ ձևը շատ յարմար էր գալիս նրա հրսկայամարմին հասակին։ Նրա եղջիւրներն երկարումէկ ձգւել էին վզի ուղղութիւնով և հասել մինչև էրաթաթե-

րը։ Ամբողջ ճակատը բաց ու դուրս պրծած էր, ինչպէս մի ահագին թումբ։ Սրա հակառակ՝ Դուրսունի եղջիւրները դէպի առաջ էին թեքւած և կեռացած, որ հարկաւոր դէպքում վահանաձև գլխի երկու կողմից նիզակների պաշտօն կատարեն։

Անծանօթ գոմէշը քիչ-քիչ մօտենալով՝ կանգ առաւ, վիզն սկսեց ծաղրական ձևով ծռծռել, գլուխը թեքեց դէպի վեր և բարձրից մի արհամարհական հայեացք ձգեց Դուրսունի վրայ։ Դուրսունը՝ անշարժ նայում էր անծանօթի վրայ, բայց այնպէս, որ կարծես աւում լինէր իր մէջ.—Այս յիմարն ինչ է ուզում ինձանից։ Անծանօթը շարունակելով ծամածռութիւնները, սկսեց մօտենալ։—Վղղդ՛,—ասեց Դուրսունը, իբր՝ հասկացայ քո միտքը, համեցէք, ես պատրաստ եմ, և գլուխն սկսեց աւելի ևս բարձրացնել և խեթ-խեթ նայելով՝ դիմաւորել անծանօթին կողմնակի ճանապարհով։ Գոմէշներն սկսեցին իրար նայելով՝ մի ձրւաձև պտոյտ անել և շրջանը քիչ-քիչ փոքրացնելով՝ հանդիպեցին իրար ու գլուխ գլխի զարկեցին։

Սովորաբար մի բոպէի մէջ գոմէշներն իրար հասկանում են։ Եթէ կռւողներից մինը միւսից թոյլ է լինում, նա առանց կատաղեցնելու հակառակորդին, իսկոյն հեռանում է, իսկ եթէ ուժ-ուժի է հանդիպում՝ կռիւը շարունակւում է և հեռվհեռէ այնպէս է թնդւում, որ էլ բաժանել չի լինում, և տևում է շարունակ մի քանի ժամ։ Դուրսունը, թէև զօրաւոր հակառակորդի էր հանդիպել, բայց փախուստ տւողներից չէր։ Նա իր կեռ-կեռ պոզերով հակառակորդի ականջատակերին ու քթին խփելով ու վիրաւորելով՝ աւելի շուտ զայրացրեց և կռիւը շատ շուտով թնդացրեց։ Հակառակորդը մի քանի անգամ չոքեց, բարձրացաւ, տեսաւ որ բանը վատ է գնում, բայց ուշ էր, էլ յետ դառնալ չէր կարող, անճարացած՝ մինչև վերջը պիտի տանէր Դուրսունի հարւածները։ Վախենում էր յետ քաշվել, որովհետև կատաղած թշնամին օգուտ քաղելով այդ հանգամանքից՝ կարող էր նրան մահացու հարւած հասցնել։ Գլուխը մի տեսակ վահան է, որով գոմէշը թէ կռւում և թէ պաշտպանում է իրան. գլուխը

հեռացնելուց յետոյ՝ նա զինաթափ է լինում ու ճնում է անպաշտպան թշնամու յարձակմունքից։ Եթէ փախչելու էլ լինի, պէտք է այնպէս շուտ և արագ կատարէ այդ բանը՝ որ թշնամին չըկարողանայ հասնել։ Այս անգամ մեր օտարական գոմէշը լաւ երազ չէր տեսել։ Նա երկար ընդդիմանալուց յետոյ փախչելու փորձ արաւ, բայց կատաղած Դուրսունը հասաւ նրա ետևից և իրան յատուկ գոմշային ուժով այնպէս խփեց նրա փորին, որ խեղճը գլորուեց տակառի նման և ձորաբաշից ցած ընկնելով՝ ջարդուփշուր եղաւ։ Գոմէշի տէրը, որ մի խեղճ գիւղացի էր, շատ ուշ վրայ հասաւ։ Բայց մեր գիւղացիք նրան չըթողեցին շլինքը ծուռ. խկոյն իրանց մէջ փող ժողովեցին և նրա համար մի գոմէշ առան։ Այս բանում իմ հայրը աւելի օգնեց, որովհետև մեղապարտը մեր Դուրսունն էր։

Դուրսունը լինելով քաջ ըմբիշ՝ միևնոյն ժամանակ և ուժեղ լծկան էր։ Հարկաւոր էր արդեօք դժուար տեղից մի հսկայական գերան դուրս քաշել, ցեխում և գառիվայրի տակ մնացած ծանր սայլը վերև հանել, կարճ «առաւել» ունեցող հողի ակօսը մի լծով տեղ հասցնել,—ահա այդպիսի նեղ ու դժուար տեղերում Դուրսունի օգնութիւնը անհրաժեշտ էր։ Այդպիսի ծանր ուժ հարկաւոր եղած տեղերում Դուրսունի կողմի լծակաբաժինը միշտ կարճացնում էին, որ ասել է՝ ծանրութեան երկու բաժինը միշտ նրան էին տալիս, որ ընկերը կարողանայ հետը քաշել։ Նա դալը չէր, դժուարութիւնից փախս տալու համար շատերի պէս սամիք չէր կոտրատում։ Նրա ժամանակ գիւղումն էլ տուն չըմնաց, որ Դուրսուն անունով մի շիշակ չունենար։ Ամենքն էլ անտեղի կերպով իրանց գոմշաձագերի անունը Դուրսուն էին դնում, որ նրա պէս քաջ, նրա պէս խելօք և ուժեղ լինի։

Ե.

Դ ու ր ս ո ւ ն ի վ ա ր ք ը։ Լաւ վարք ու բարք ունենալը շատ օգտակար է։

Գողութեան սովոր շունը պահող չի ունենալ. դալը եզը շուտով ապանդանոց կուղարկվի։ Մեր Դուրսունը իր

կեանքի վերջին օրերում, աւելի խելահաս ժամանակը մի տարօրինակ բնաւորութիւն ստացաւ։ Նա սկսեց գողութիւն անել և այն էլ ոչ թէ գոմշավարի, այլ մարդավարի, հասկանալով, որ արածը մի արգելած բան է։ Շատ անգամ կէս գիշերին վեր էինք կենում և տեսնում որ Դուրսունը տաւարի մէջը չէ։ Երկիւղ չունենալով ոչ գայլից և ոչ գողից, էլ չէինք որոնում, յուսալով, որ ցերեկով կերևայ։ Բայց ընդհակառակը, Դուրսունի կորուստը մինչև ցերեկ չէր տևում. նա դեռ լոյսը չըբացած՝ էլի գալիս էր տեղը նստում, որպէս թէ ոչ մի տեղ գնացած չըլինի։ Սրա վրայ հայրս ասաց, որ Դուրսունը գնում է գողութեան, բայց դա վտանգաւոր բան է, կարող են սպանել. հարկաւոր է գիշերները կապել։ Հօրըս նախազգուշութիւնը երբեմն կատարում էինք, երբեմն մոռանում, բայց լաւ աստուգեցինք, որ յիրաւի մեր Դուրսունը ամեն անգամ կէս գիշերին վեր է կենում աուսուփուս, կամաց-կամաց, առանց շվլթուն հանելու, բոլորովին գողավարի, և գնում հարևան Թուրքերի կորեկները մտնում, լաւ արածում և գալիս էլ ետ իր տեղը նստում։

Մի գեղեցիկ լուսնեակ գիշեր ձի հեծայ, գնացի Դուրսունիս գտայ կորեկի մէջ։ Նա այնպէս էր արածում, ինչպէս մի վայրենի. ամեն մի փունջ հասկերից՝ գլուխը բարձրացնում, այս ու այն կողմն էր նայում, որ ապահով լինի, թէ իրան տեսնող չըկայ։ Ինձ խկոյն նկատեց և այնպէս դուրս ընկաւ արտիցը, ինչպէս մի եղջերու, մինչև տուն մի շնչում վազեց։

Կորեկները հնձելուց յետոյ նա սովորութիւն արաւ մտնել այգիքը։ Այգի մտնելիս՝ չափարը չէր ճմռռում, որ ձայնը չըլսւի, այլ գոնում էր ցածր տեղ և կապիկի ճարպիկութիւնով ոտնում վրայից։ Սրա վրայ շատ չանցաւ, մեր Դուրսունը գողութեան պատիժն ստացաւ, ըստ որում ասած է՝ «Տատն ամեն օր գաթա չի ուտել»։

Մի առաւօտ՝ տաւարը հանդ տանելու ժամանակ Դուրսունիս գտայ արիւնի մէջ շաղախուած։ Սկսեցի բղաւել.—վայ, ամի, ազի... Ամիս ու ազիս եկան և զննելով տեսան, որ Դուրսունի ետևի աջ օմբին այնպէս են խփել

կացնով, որ մինչև քուվը ներս է գնացել։ Յայտնի էր, որ մի որևիցե բաղում է պատահել այդ չարագործութիւնը, բայց ո՛վ կասէր, թէ ինքն է արել։ Սկսեցինք դեղուդուղ անել, և վէրքը շատ ուշ լաւացաւ։ Այնուհետև մեր Դուրսունը այլ ևս գողութեան չըգնաց և իր խփողին էլ վերջ ի վերջոյ ինքը գտաւ։

Մէկ անգամ տաւարը տանում էի դէպի առուն ջուր տալու։ Երբ որ հասայ առւի ափը, մի կնիկարմատ նոր լցրել էր կուժը, ուզում էր վերադառնալ։ Բոլոր տաւարները վրայ ընկան ջրին, իսկ Դուրսունը այդ կնկանը տեսաւ թէ չէ, իսկոյն դուրս ընկաւ տաւարի միջից և մի քիչ տեղ փախչելով՝ յետ դառաւ և սկսեց աչքերը պլըշացնել կնկայ վրայ։ Կնիկն այնպէս վախեց, որ կարծեց թէ հիմի ուր որ է Դուրսունը պիտի Նրան ոռնատակ տայ։—Ա՛ դոմէշ, ինչի՛ ես էդպէս մոիկ տալիս. ես լօմ չեմ խփել քեզ,—ասեց կնիկարմատը։ Ես այդ կնկանից Դուրսունի չափ վախեցի, ըստ որում Նրանից ամեն բան սպասելի էր։ Վերադառնալով տուն, այս անցքը պատմեցի մօրս։ Վերջն ստուգւեց, որ Դուրսունին կացնով խփողը յիշեալ կնիկարմատն էր եղել։

Զ.

Դ ու ր ս ո ւ ն ի մ ա հ ը։ Մեր Դուրսունը դեռ առոյգ հասակի մէջն էր, որ մի սարսափելի ցաւ եկաւ և անխնայ կոտորեց բոլոր տաւարները։ Ահա այդ ցաւին զոհ գնաց և մեր Դուրսունը։ Մեր գիտցած բոլոր հնարները գործ դրինք՝ թէ արիւն առնել էր, թէ սառը ջուր ածել վրան, թէ սուրբի չորս կողմը պտըտացնել, թէ սուրբ հող և օրհնած աղ ուտեցնել, թէ մատաղ անել և ճրագ վառել, բայց բոլորը զուր անցաւ. Դուրսունը չըփրկւեց։ Ես յիշում եմ նրա հլւանդութիւնը, նրա քաշած չարչարանքը, նրա աղիողորմ նայւածքը։ Այդ տարին քառասուն գլուխ տաւար կոտորւեց մեր տանից, բայց մենք ամենքս լաց եղանք միայն Դուրսունի վրայ, այնքան սիրելի էր նա։ Հայրս նրա գլուխը չըթաղեց մարմնի հետ, այլ կաշւից ու մսից մաքրելով, չոր գագաթը ցցեց ցանկապատի ցցի վրայ

Լաւ կենդանի է գոմէշը և շատ օգտակար, բայց մենք մեր ունեցած բաների արժէքը ճանաչել չըգիտենք։ Մեզ լօք եւրոպացիների մօտ յիմար անասուններն էլ խելօք են լինում, իսկ մեզ մօտ մեր խմաստուն անասուններն էլ են յիմարանում, որովհետև մենք չըգիտենք նրանց գրաւել, կրթել և խնամել։

Ո Ղ Ջ Ո Ւ Հ Ե Զ Ը

Ոզն ինչ գլուխ ունի, որ ինչ ղրոյց տայ,
Բայց մէկ օր սկսեց Եղին խրատ տալ նա.
Ոզը խրատ կըտա՞յ,
Ով կըհաւատայ։
—Էսիր, սիրելի նահլաթ սատանին,
Մի՞թէ խոզի պէս մարդիկ քիչ կըլինին։
—«Ջուր չեն քեզ մարդիկ եզուկ անւանում
Ու ծանր լուծը ղնիքիդ դնում.
Քեզ այնքան ընկճել խեղճացրել են,
Որ ոչ միայն լծում, այլ բարձում էլ են։
Ու քեզ, որ այդքան գործ ես կատարում,
Դըրա փոխարէն ինչպէ՞ս են պահում.
Մի բուռ խոտն ինչ է, այն էլ չեն տալիս,
Դուընչդ էլ կապում կալը կասելիս,
Որ դու քո կատած դարմանից չուտես,
Կրած հասկերիդ համը չտեսնես։
Ինձ որ ուտելու ոչինչ չեն տալիս,
Դըրանց հախից շատ լաւ եմ գալիս։
Էլ ոչ հաւին եմ խնայում, ոչ ճըւին,
Ինչի՞ս է պէտքը, քարն իրանց գլխին.
Ինչ-որ գտնում եմ, փորս եմ ածում,
Ինչ կուզի լինի, ես չեմ չոկիըկում.
Օրէնը հազար տուն էլ որ քանդես,
Դեռ էլի քիչ էլ որ լաւ մտածես։
Այսպէս եմ արել չազացել այսպէս,
Որ ճրագուս եկել լցւել է աչքերս.

Իսկ դու չորացել, կմախք ես դառել,
Մէջքդ բարակել, ջինքդ ծռւել։
Ու քրբ է եղել որ մէկն ասի քեզ,
Թէ դու լաւ եղն ես, շատ ապրիս, կեցցես,
Կամ ինձ բանտարկել և յանդիմանել,
Թէ դու ինչո՞ւ ես այդքան չաղացել։
—«Ոոզն իր խոզուքիւնը ձեռքից չի թողնիլ,—
Մեր եղն սկսեց լեզուն բաց անիլ,—
Ցեխն է քո տեղը՝ գնաս թաւալ տաս,
Լաւութիւն անելն ինչ կրհասկանաս։
Ի՞նչ օգուտ ունի այն քաղցր արեգակը,
Կամ այն գեղեցիկ պայծառ լուսնեակը,
Որ լոյս են տալիս, իրանք մայր մտնում,
Մեզնից մի անուշ խօսք էլ չեն լսում։
Անձրևը գալիս, արևը բացւում,
Սար ու ձոր այնպէս ցնցում ու ծաղկում.
Մեղուն անդադար մեղր պատրաստում,
Աղքատ, հարստի բերան քաղցրացնում,
Վարդն էլ իր հոտը չի պակասցնում,
Ծառն իր պտուղը ինքը չի ուտում,
Հողը ծառին է նիւթ տալիս, պահում,
Ծառն էլ նրան է շրւաք անում, սիրում.
Երկինքն անձրև է տալիս մեր երկրին,
Երկիրն էլ ծովից բարձրացնում ամպին։
Ինչո՞ւ ուրեմն ես էլ չաշխատեմ,
Հազար խեղճ, որբի կարիք չըլցնեմ։
Էլ երկրի խոտը ինչ արտով ուտեմ,
Էլ աղբրի ջուրը ես ինչպէս խմեմ,
Որ աշխարումս բանի պէտք չըգամ,
Իմ գլխիս նայեմ, իմ ցաւը հոգամ։
Ես իմ բախտիցս էլ չեմ գանգատւում,
Իմ տիրոջ տանը ես լաւ եմ ապրում.
Ինձ շատ սիրում են և շատ էլ պատւում,
Քաղցած չեն թողնում և լաւ են պահում.
Ով էլ մէկ մուրազ ունի իր սրտում,
Ինձ է Աստծուն մատաղ խոստանում.

Բայց քեզ ամենքն էլ սրտով ատում են,
Թուրք ու հրեայ խօմ իսպառ ղզւում են.
Քրիստոնեան էլ որ տուն է թողնում,
Թուրք ու հրեայի չգրու է անում.
Ով մէկին մէկ վատ անուն է դնում,
Ոոզ է ասում նրան կամ գոճի կանչում։
Դու քո խրատը քեզ համար պահիր,
Իմ մաքուր սիրտը դու չես պղտորիլ։
Միշտ աշխատել եմ, էլի կաշխատեմ
Ու իմ արածով կըմխիթարւեմ»։

ԷՇԸ ԵՒՐՈՊԱՑՈՒՄ ԵՒ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

Ա.

Սիրելի մանուկներ, գուցէ դուք կարծում էք, որ ես մտադիր եմ ձեզ անբան անասուններուի արտաքին տեսքը նկարագրել, որ իմանաք թէ քանի ոտք ունի ամեն մէկը, քանի աչք, քանի ականջ, քանի քիթ. պոչը կարճ է թէ երկար, մազոտ թէ անմազ, միսը կաշին, ոսկորները բանի պէտք են գալիս թէ ոչ. կամ աւելի խորը գնանք— քանի ատամ ունի, ոսկորը նեղ է թէ լայն, ատամոքսը քանի պարկ ունի. սիրտ, թոքեր, աղիք-մաղիք ինչպէս են դասաւորւած և այլն և այլն։ Ոչ, ամենևին. միայն ես կուզենամ ձեզ ծանօթացնել թէ ինչ հանգամանքներում է ապրում Եւրոպայի և Կովկասի անբան անասունը, որ իմանաք թէ որչափ իրաւացի են Աղայեանցի ասած խօսքերը, թէ՝ «խելօք եւրոպացիների մօտ չիմար անասուններն էլ խելօք են, իսկ մեզ մօտ խելօք անասուններն էլ են չիմարանում»։

Ես չեմ երկարացնիլ խօսքս ու կսկսեմ էշից։

Ձեմ կարծում որ էշ տեսած չըլինիք, այն կենդանին, որին երկայնականջ էլ են ասում մեզանում և մեծ թէ փոքր համոզւած են, որ նրա պէս չիմար արարած չըկայ աշխարհումս։ Ցիրաւի, կանգնիր էշի դիմացը, մի լաւ նայիր նրա քիթ ու մռութին, դղումի պէս կախ ընկած կոր-

կաժ գլխին, լաստան-լաստան ականջներին, խոշոր ու թըմ-
բած աչքերին, տգեղ կերպարանքին ու շարժուձևքին և
կըտեսնես որ «էշ» անունը շատ սազ է գալիս նրան։

Շուռ տուր աչքերդ նաև միւս էշերի վրայ, սև լինին
նրանք թէ մոխրագոյն, մեծ լինին թէ փոքր, պիւղում
լինին ապրում թէ քաղաքում, գարձեալ նոյն յիմար, նոյն
թմրած կեանքից ձանձրացած էշերն են։ Բայց ինչո՞ւ այդ-
պէս են, դուցէ կըհարցնէք ինձ, երևի Աստուած դրանց էլ
թմրած է ստեղծել։ Ամենևին, կըպատասխանեմ ես, և կը-
համոզուիք ասածիս, եթէ տեսել էք և կամ կըտեսնէք փոք-
րիկ էշերին—իշուկներին։

Մեզանում իշուկը, քանի որ մէջքին փալան չի դրել
ու կողքերին ճիպոտ չի պիպել, մի շատ ուրախ ու կայ-
տառ կենդանի է. նա մարդից չի քաշւում, ում ասես՝ մօ-
տենում է, հոտոտում, ականջները խլըշում, լոք-լոք ա-
նում, աչ ու ձախ թռչկոտում, կապկութիւններ անում,
մի խօսքով՝ նա շատ գրաւիչ է իր խաղերով, բայց ոչ
մեծերն են ուշադրութիւն գարձնում նրան և ոչ փոք-
րերը. մի՞թէ արժէ իշուկը այդ պատւին... Մեր իշուկի տա-
րին դեռ չըլրացած, տեսնում ես խեղճի մէջքին մի ծանր
փալան գրին, փորքաշով պինդ կապեցին ու մի քանի
փութ ծանրութիւն բեռնեցին, գիւղ կամ քաղաք տանե-
լու։ Մեր իշուկի ուժը չի պատում այդ բեռանը. նա ճը-
կըռ-ճըկըռ է անում, մէջքից երկտակւում է, ոտքերը դող-
դողում են, ուզում է ճխլւել բեռի տակ, մէկ էլ յանկարծ
տիրոջ ճիպոտը գաւակին այնպէս է շրըմփում, որ զար-
մանքից թէ սարսափից երկու գազ առաջ է թաչում։ Էլ
կըհամարձակւի մեր իշուկը տեղը կանգնել կամ ճրկռիլ.
ճիպոտը միշտ ճրմճրմում է ետևից. ինչքան ուզում է թող
մէջքը կոտրւի, ո՞վ է նրան հարցնողը...

Գնում է անքալով մեր իշուկը, քրտինքը ջրի պէս
վազում է նրանից, բերանը փրփուր է կապում, աչքերը
մթնանում են, ու ծուռում է ճանապարհից. ճիպոտն ուղ-
դում է նրա ծուռ քայլը. ուշքը գլուխն է գալիս, տեսնում
է, որ իր երազած երջանիկ աշխարհը չէ սա, ուր միշտ
կարելի է տրախնդներ տալով ապրել. մի րոպէ մտածում

է փախչել տիրոջից, սրում է ականջները, խըլշում դէս ու
դէն. բայց մի կողմից բեռն է ճնշում, միւս կողմից՝ «չո՛ւ,
թո՛շ, թո՛շ», լսւում է տիրոջ սպառնալի ձայնը...

Շարունակում է լուռ ու մունջ իշուկը իր ճանապարհը,
ահա յանկարծ տեսնում է քթի տակին գլխները բարձրաց-
րած փափուկ ու գիլ-գիլ խոտեր, բանջարներ. ախորժա-
կը բացւում է, գլուխը ծռում է դէպի բոյսը, բերանը լայն
բաց անում ու հէնց որ ուզում է հափ—կծել, տիրոջ գա-
դանակը՝ թըր՛խկ՝ դիպչում է չոր գլխին. աչքերը կրակ
են անում ու դաւարիկ ծնօտները իրար չըխկչըխկում...

Գալիս է մի առու, գլուգլուգլու, քչքչում է ջուրը.
մեր իշուկը տաքից խաշւում է, նրա լեզուն պապակում
է՝ վրայ ընկնել, մի լաւ խմել, բայց դեռ մտքից չի անցել
տիրոջ դաղանակի զօրութիւնը, դեռ ևս մրմնջում է խփած
տեղը, այս անգամ թողնում, անցնում է։ Գալիս է երկրորդ
առուն, երրորդը, մէկը միւսից աւելի պարզ, աւելի վճիտ.
ծարաւը աւելի ևս տանջում է, ճար չըկայ, որ մեռնի, պի-
տի խմէ այս անգամ, և ահա վիզը երկարացնում է, գլու-
խը կախում է կամաց-կամաց ու դեռ խեղճը հասած չըթունք-
ները ջրի երեսին չըդիպցրած՝ շրը՛մփ, էլի դաղանակը
հասնում է դնչին...

Աչքերը ճպճպալով ու ներքևի շրթունքը կախ գցած,
ախուր հեռանում է առւից. ահա նրան պատահում են իր
ծանօթներից ու ազգականներից շատերը. որը իր նման
բեռնաւած է, որը անբեռ. նկատում է նրանց մէջ և իր
հին ընկեր Զալէշին, կուրծքը գանգակներով զարդարւած.
մի րոպէ մոռանում է իշուկը իր վիշտը. հեռւից գռիկ-գռիկ
անելով նրան բարևում է, քայլերը արագացնում է, որ մի
րոպէ շուտ բարեկամի տեսութեանն արժանանայ։ Զալ-
էշն էլ պակաս կարօտ չէ նրան, և ահա երկու հին բարե-
կամները դէմուդէմ են գալիս, քթի-քթի դնում, մէկմէկու
հոտոտելով բարևում, և դեռ իրարու ցաւը չըհարցրած,
իրարու կարօտը չառած՝ փայտը՝ թրաիկ՝ դիպչում է
երկուսի քթին ու բաժանում...

Վերջապէս հասնում է մեր իշուկը տուն բոլորովին
թուլացած, բոլորովին յուսահատ. բեռը վեր են առնում

մէջքից, մի քիչ դարման կամ չոր խոտ թափում առաջը որ ուտի։ Ագահութիւնով մի երկու բերան հախտում է կեռակուրից ու յետ կանգնում խռոված երեխի պէս. դարմանը խոնաւ կամ փշոտ է լինում, խոտը ժանգալներով, կածուկներով լիքը, այնպէս որ ուտելիս տաշում է բերանը։ Մի երկու ժամից նրան ջուր են տալիս. նոյն ագահութիւնով խմում, լցնում է դատարկ փորը. այժմ ախորժակը ուռելի ևս բացւում է, բայց էլի նոյն կերակուրն է առաջինն, ուզի չուզի՝ պիտի ուտէ...

Այսպէս նա մի կերպ փորի հոգսը վերջացնում է թէ չէ, այժմ նրան անհանգիստ են անում մի կողմից իշաճանճերը, միւս կողմից ականջներումը հաւաքած լրւանները, փորին ու ոտներին կպած տիզերն ու ցեխի փշուրտանքը, փալանի հարած տեղերը. մի խօսքով նրա ամբողջ մարմինը քոր է գալիս. ինչ անէ. լեզու չըգիտէ, որ իր դրութիւնը մարդկանց հասկացնէ, ձեռներ չունի, որ ինքն իրան քորէ. շատ շատ՝ ատամներով կարողանում է միայն առջևի ոտներն ու գլուակը ղրփել ու գուդուլ պոչը տատանելով՝ ճանճերին փախցնել, բայց փորը. մէջքը. նա զռում է մի քանի անգամ, բայց չէ, տէրը ղաշևը չի բերում. ճարահատեալ նա չոքում է, թոմի՝ ընկնում կողքի վրայ, ոտները օդի մէջ բարձրացնում, պարան-պարան գալիս ու թաւալ տալիս. վայ նրան, եթէ տէրը այդպիսի դրութեան մէջ տեսաւ, դարձեալ անիծած դագանակը փշրւում է գլխին... բայց շատ անգամ էլ պատահում է, որ մեր մոխրաթաւալը տեղից բարձրանալիս, այ քեզ բան, փալանը շուռ է գալիս, ընկնում փորի տակը, փորքաշը կտրում մէջքի սեռը. ամբողջ ժամերով նա անշարժ մնում է այսպէս և անիծում իր թաւալ տալու ժամը...

Բոլորում է իշուկը չարչարանքի հրեք տարին, այժմ նրա հետ հանաք անել չի լինիլ. նա թողել է իր առաջուան խնդիկ-խնդիկ անելը, թռչկոտալը, ուրախ-ուրախ զրռզրռոցը, լաւ քէֆի ժամանակ շանը, կատւին ու չար երեխաներին մի-մի աքացի խփելը, այժմ ճիպոտից էլ չի վախենում. ինչքան ուզում ես՝ հասցրու, նրա համար ողջ մէկ է. կեր ու խումի մէջ էլ նազ ու սազ չկայ, ինչ որ

տալիս են, ինչքան բերնում են, ուր տանում են, նա անտրտունջ հպատակում է, մի խօսքով՝ նա կատարեալ էշ է դարձել...

Եւ ահա մենք այդ էշին տեսնում ենք ինչպէս գլուխը քաշ, տնքալով, չորս հինգ-վուԹ մէջքին, շատ անգամ էլ տէրն էլ վրան նստած, ոտները գետնին քսքսելով, գիւղը կամ քաղաքն է մտնում. նրան տեսնում ենք և մեր հրապարակներում, ուր անձրևի, ցեխի կամ ձիւնի մէջ, փայտի, փշի, քարի, հողի, ածուխի կամ մրգեղէնի բեռան տակ, սոված, ծարաւ վեց-եօԹը ժամ շարունակ մըտնում է ականջները կախ կանդնած և մեծ Թէ փոքր արհամարանքով նայում են նրան, Թօշ-Թօշ ասում ու անցնում...

Տարիներ անցնում են, և մեր էշը պառաւում է ու առաջւայ ունեցած յարգանքն էլ կորցնում. նրան այժմ օրերով չեն քորում, գարի չեն տալիս. առանց դրան էլ նա կարող է ապրել, մտածում է տէրը. բայց Թէ փալանը և Թէ ծանր բեռը նրանից չի հեռանում. ինչ վնաս Թէ ծերացել է։ Մի բան, որ էշի կեանքում փոխւել է՝ այդ ծեծի եղանակին է. իրա կաշին ծնւած օրից սկսած դագանակի հարւածների տակ այնպէս Թմրել անզգայ է դարձել, որ էլ Թակը նրան չի ներգործում. այժմ հնարագէտ տէրը բզած վայր է բանեցնում, որ դղդղդալով ծակում է խեղճի կաշին ու աչքերից ջրեր Թափեցնում. վայ նրան, որ մի քիչ դանդաղ գնաց, ու հազար վայ, երբ պառաւ էշը ցեխի մէջ մնայ կամ սառուցի վրայ գնալու ց սահի ընկնի ու չըկարողանայ տեղից շարժւիլ. էլ ոտ, քիթ, բերան, գլուխ, ողջ տեղ չի մնալ, չարդուփշուր կըլինի։ Նա ամենայն ուրախութիւնով իր շունչը կըփչէր ընկած տեղը, եթէ մարդիք պոչից, ոտից, գլխից բռնած՝ ծեծելով չըբարձրացնէին ու բզբզելով էլի առաջ չըքշէին...

Այսպիսի դառն օրերի մէջ անց է կացնում մեզ մօտ էշը իր կեանքը և տասը-տասնհինգ տարին դեռ չըհասած, մի օր բեռան տակ ընկնում, ոտքերը մի քանի անգամ գետնին խփում ու յաւիտեանս աչքերը փակում։

Խեղճ անասունի սատկելուց յետոյ էլ հանգիստ չի

թողնում տէրը. ագցանով հանում է ամբակներից մեխերն ու պայտը, կաշին մաշկում տրեխների համար, իսկ դեմ-կը՝ մի թոկ կապելով, քարշ տալիս դէպի ձոր... Այնտեղ միայն ազատւում է նա իր փալանից ու տիրոջ դադա-նակից...

Բ.

Բայց բոլորովին ուրիշ կեանք է կովկասի էշերի այն ազգակիցների կեանքը, որոնք բախտի բերմամբ ընկել են Եւրոպայի հողի վրայ:

Ես չեմ խօսիլ մարզած էշերի մասին, որոնք յայտ-նի են կրկէսներում իրանց խաղերով, և ոչ էլ այն ուրիշ, կաթ բաժանող էշերի մասին. այլ վեր կառնեմ Ֆրան-սիայի գիւղացու բեռնակիր էշը, որ նոյն չորքոտանի եր-կայնականջ արարածն է, ինչ որ մեզանում, միայն այն տարբերութիւնով, որ տէրը կովկասցի չէ, այլ եւրոպացի:

Ես կըսկսեմ էլի իշուկից:

Իշուկին սիրում են ամենքը. նրան տեսնելիս թէ մարդ, թէ կին, թէ գիւղացի, թէ քաղաքացի, թէ հա-րուստ և թէ աղքատ փաղաքշում է. «ա՛հ, ինչ ազնիւ է, ինչպէս խելօք է», ասում են փոքրիկները, շփում նրա թաւ ճակատը, ճպուռտ աչքերը, քիթուպռունգը. ով մի քաղցր բան ունի, իշուկին է համեցէք անում. նա էլ խունջիկ-մունջիկ մօտենում է ամենքին, առնում համեղ պարգեւները, հոտոտում, լիզում նրանց ձեռքն ու երեսն ու փռնգալով թոչկոտում է նրանց շուրջը:

Քանի մեծանում է իշուկը, տիրոջ խնամքն էլ շա-տանում է. նրան ամեն օր թիմարում է, տարին մի քանի անգամ լողացնում, միշտ լաւ խոտ ու դարման, աղած գարի ուտեցնում, անմաս չի թողնում և քաղցր ճակըն-դեղից, կաղամբի ու սիմինդրի (եգիպտացորենի) տերև-ներից, ուտեցնում է և տանը մնացած հացի աւելցուկը, այնպէս որ իշուկի աչքը միշտ կուշտ է մնում. նրա գո-մը ևս կարգին է, տաք, մաքուր, յատակը խոզանով ծած-կած. չուլ ու փալասը եղանակի համեմատ փոխւում է. մի խօսքով՝ իշուկը գոհ է մնում իր վիճակից...

Գալիս է բեռ քաշելու ժամանակը. տէրը գիտէ, որ նա դեռ թոյլ է, ոսկորները չեն ամրապնդւել, նրա ուժի համեմատ մի թեթեւ սայլակ է կապում նրա հետից, մի փոքր բան դնում մէջը և ճանապարհ ընկնում ուզած տեղը: Ի-շուկը թռչկոտում է, սայլակի չըխչըխկոցը նրան զարմու-թիւն է պատճառում. տէրը դագանակի փոխանակ նրան գուրգուրում, աշխոյժ է տալիս ամեն քայլափոխում, ճա-նապարհին պատահած խոտից կտրում, բերանն է կոխում և նա տուփ-տուփ անելով՝ միշտ սլանում է:

Հասնում է տուն իշուկը. նրան արձակում են սայ-լակից, իսկոյն շփում նրա աչքերը, ականջները, կերակու-րը առատ թափում նրա առջեւը. եթէ եղանակը ցուրտ է, լաւ ծածկում մէջքը, փորը, որ չըմրսի, ժամանակին ջուր տալիս. փոքրիկները մօտենում են նրան, դարձեալ սկսւում է առաջւան փաղաքշանքը երկու կողմից:

Նա մեծ էշ է դառնում, ուժը կրկնապատկւել է. նրան լծում են աւելի մեծ սայլակում, այժմ աւելի մեծ բեռ է քաշում, բայց երբէք չես լսիլ նրա տնքոցը, տիրոջ սպառնալի ձայնը. նա միշտ նոյն աշխոյժ էշն է, ինչ որ առաջ. նրա մէջքը դեռ մարդու հարուած չի տեսել ու ծե-ծի մասին գաղափար չունի: Մօտեցիր նրան ուր որ էլ լինի, ազատ թէ բեռան տակ, նա գլուխը կըծռի դէպի քեզ, կըհոտոտայ, ականջներն ու պոչը ուրախութիւնից կըշարժի ու կըփռնգայ (կըհռգայ):

Այդպիսի հարիւրաւոր էշեր ամեն օր կըպատահեն քեզ ճանապարհներում, շատ անգամ առանց տիրոջ, ահա-գին սայլը քաշելիս, և կամ չորս-հինգ կնիկ նստած, տան-ձը բերանում գիւղը գնալիս:

Ծերացաւ էշը, պոտիւն էլ շատացաւ. նրա բեռը թեթեւանում է, աշխատութիւնը քչանում. նա շատ ազատ ժամեր ունի դաշտում արածելու, իր ցանկացած խոտն ուտելու, իր ուզած ջուրը խմելու. ոչ ոք նրան չի արգե-լում, ոչ ոք նրան բէդամաղ չի անում. առաջւան պէս ամենքը սիրում են նրան, ինքն էլ նրանց է սիրում. սէ-րը՝ սիրոյ փոխարէն...

Մեռնում է Եւրոպայի էշը ոչ թէ բեռան տակ, ոսկր

ու կաշին ճնացած, այլ հանգստութեան մէջ, խոր ծերութեան հասած. նրա վրայ ցաւում է տէրը, մանրիկները արտասուում են սև էշի վրայ ու յարգանքով թաղում գիւղից մօտիկ մի փոսի մէջ։

Սահում են տարիները. փոքրիկ գիւղացին մեծանալով՝ երբ անցնում է այնտեղից, յիշում է հօր սև էշը, նրա արած ծառայութիւնները. մի րոպէ կանգնում է տխրադէմ ու հառաչելով անցնում դէպի առաջ...

Ահա այսպէս են վարւում եւրոպացիք, ուր յիմար անասուններն էլ խելօք են, իսկ մեզ մօտ մեր խելօքներն էլ յիմարանում են, որովհետև մ ե ն ք չ ը գ ի տ ե ն ք ն ը ր ա ն ց պ ր ա ւ ե լ, կ ր թ ե լ, խ ն ա մ ե լ։

ԷՇՆ ՈՒ ԳԻՒՂԱՑԻՆ

Մէկ գիւղացի մի պարտէզ ունէր,
Զրգիտէր ինչպէս պահէր պահպանէր
Անիրաւ ագռաւներից
Ու սրիկայ ճընճղուկներից։
Մի էշ բրոնեց,
վարձը կտրեց,
Դրաւ նրան պահապան իր աղքատիկ պարտէզին։
Շիտակ, ազնիւ անունը տալիս էին իշուկին.
Մի բան ուտել, դողանալ, գըրկել դուռ ու դրացի՝
Ֆաւ լիցի։
Տիրոջը մէկ տերևի չափ խոպառ վընաս չէր տրւել,
Թռչուններին բան ուտեցնել երբէք նա չէր յօժարել։
Բայց արի տես, որ գիւղացին
Իր պարտէզից շահ չունեցաւ այն տարին։
Գիտէք ինչու.—բարի էշը՝
Զիմանալով գործի լաւն ու գէշը՝
Թռչունների եռանից վազվզելով անդադար՝
Կոխոտել էր պարտէզի ամեն բանը իշաբար,
Այնպէս որ չէր մընացել ամենևին բոյս դալար,
Ոչ կաղամբ և ոչ բանջար։

Մարդը տեսաւ, որ զուրկ մընաց բոլոր արդիւնքից՝
Փայտը առաւ, ոխը հանեց տըխմար իշի կըռնակից։
Դրացիները որ տեսան՝ «հաճոն է»—ամենքն ասացին.—
«Արժանի է իշուկը կերած ծեծին ու պատժին.
Ներա խելքի բանն էր այդպիսի մեծ պաշտօնը.
Բեռ կըրել տիրոջ տունը՝ այդ է ներա փեշակը»։
Բայց ես՝ գիտէք ինչ կասեմ,
Ես չըկարծէք, որ իշուկի պաշտպան եմ.
Էշը յանցաւոր էր, խօսք չըկայ,
Ուստի պատիժն էլ առաւ.
Բայց կարծեմ թէ յանցաւոր էր նաև նա՝
Որ պարտէզի պահապան մի էշ դըրաւ։

ՎԱՆԱՅ ԿԱՏՈՒ

Շատերն են լսել Վանայ կատուի մասին, բայց քչերն են տեսել և շատ քչերն են ուսումնասիրել նրան։ Այդ կատուն սիրուն է, բրդոտ, գեղեցիկ, կլոր գլխով ու փայլուն սիրուն աչքերով. նրա բուրդը փուռւում է մինչև ոտները և մարդուս ախորժանքով է շոյում այդ խիտ, մետաքսանման մազերը։ Իմ հօրաքոյրս մի այդպիսի կատու ունէր և այդ կատուն մի օր երկու ձագ բերաւ։

Մենք նրան գտանք պառկած և ձագերը գրկի մէջ ամփոփած։ Շատ սիրուն էին այդ ձագերը, բայց այդ օրը նրանք չէին շարժւում և մայրը լիզում էր նրանց։ Ես կամեցայ խաղալ նրանց հետ, հեռացրի մօրը և ձեռքս առայ միայն երկու խեղդած կատուի ձագեր... Որքան ցաւեցինք... Մայրը մօտեցաւ ձագերին, լիզեց, շարժեց նրանց և երբ տեսաւ, որ չէին շարժւում, մի քայլ հեռու գնաց, մեզ նայեց։ Մենք շոյեցինք նրան. նա կրկին մօտեցաւ, լիզեց ձագերին և ես նկատեցի կատուի աչքերում արտասունքի կաթիլներ... Խեղճ ձագուկներ. արու կատուն էր խեղդել նրանց։ Մայրը հանդարտութիւնով նայեց մեզ և դուրս գալով անհետացաւ։

Հօրաքրոջս մանուկները մի փոս փորեցին և ձագուկները թաղեցին։

Այդ օրը կատուն չերևաց այլևս. ես շատ փնտրեցի, բայց չըգտայ։ Միւս օրը առաւօտեան նկատեցի, որ մի մոխրագոյն, գզգզած կատու կանգնել է այնտեղ, որտեղ թաղեցին խեղդուած ձագուկներին։ Զար, անգութ կատու։

—Դա ձագուկների խեղդողն էր։ Աչքս դարձրի և մի քանի քայլ հեռու ծառի տակ կծկուած տեսայ ձագերի մօրը, որ սարսափելի աչքերով արևին էր նայում։ Արուն նկատեց այդ, երկու ոստիւն գործեց և յետ փախաւ։ Էգը վազեց նրա ետևից և երկուսն էլ անհետացան։ Ես յետ դարձայ, բայց լսելով կատուների մլաւոցը, բարձր նայեցի և տեսայ, որ արուն ու էգը միմեանց դէմ կանգնած՝ մլաւում էին—խօսում էին։ Նրանք առաջ մեղմօրէն էին մլաւում. երևի էգը հայիւ էր պահանջում արուից նրա արած անգթութեան համար։ Արուն արդարանալ աշխատեց։ «Ո՛չ», գոռաց էգը կատաղի մլաւիւնով։ «Դու անգութ ես» ասում էր այդ մլաւոցը։ «Էլ չեմ անիլ», գոչում էր արուն յանցաւորի ձայնով և պոչը շարժելով... Էգը մեղմացաւ, մլաւիւնները էլ մեղմացան և երկուսն էլ ցած իջնելով՝ բաժանուեցին։

Շատ ախուր էր փիսօն իր ձագուկներից զրկուելու համար և երբէք հաց չէր ուտում։ Ես խնդրեցի մեր դրացուն և նա տուաւ ինձ իր կատուի ձագերից մէկը, որին ես դրի մեր կատուի առջևը։ Նա նայեց ձագուկին ախուր աչքերով, մի քանի րոպէ մտածեց և յետոյ, դրեթէ ակամայ, բերանով վերցրեց նրան և տանելով բնակարանը՝ սկսեց թոյլ-թոյլ լիզել նրան. նա թէև հասկացել էր, որ իր ձագուկը չէ այդ, բայց որդեգրեց նրան։

Մեր փիսօի կաթը կտրւել էր, և մենք ձագուկին ուշադրի կաթն էինք տալիս։

Հօրաքրոջս մօտ նստած՝ մի կիրակի օր խօսում էինք, երբ նրա որդին իմաց տուաւ, որ արուն կրկին ձագուկին խեղդել է։ Մենք դուրս վազեցինք և մտանք կատուի մօտ... Փիսօն այս անգամ լաց էր լինում. նա կատաղի աչքերով չորս կողմը նայեց և դուրս թռաւ սենեակից։

կից։ Այս անգամ անգութ արուն ուղղակի ձագուկի գլուխը բաժանել էր մարմնից։ Մենք դուրս գնացինք սենեակից և այնտեղ մի սարսափելի տեսարան ներկայացաւ մեր առջև։ Մեր փիսօն բռնել էր արւի կոկորդից և խփում էր նրան պատէպատ, խռպոտ մռընչիւնն արձակելով... մի կատաղեալ փոքրիկ առիւծ էր դարձել... Զար արուն ոտներով աշխատում էր վիրաւորել մեր փիսօին, բայց նա սաստիկ արագութիւնով նրան պատէպատ խփեց, մինչև որ արուն շունչը փչեց, յետոյ էգը թող տուաւ նրան, մի բաւականութիւն արտայայտող աչքերով մեզ նայեց և սուր ճանկերը կրկին մխեց արւի կոկորդի մէջ, ապա յետ քաշելով կանգնեց և սկսեց նայել, թէ ինչպէս արուն կրում էր իր արժանի պատիժը...

ԱՌԻԾՆ ՈՒ ՄՈԾԱԿԸ

Խեղճի վրայ մի ծիծաղիր,
Անճարին մի վիրաւորիր.
Խեղճ մարդն էլ շատ անգամ քեզ այնպէս
Կըխայթէ, որ կըմնաս սևերես։
Քո գլխին շատ էլ մի հաւատար,
Լսիր այս առակը, ականջդ առ։
Այնպէս պատահեց, որ Առիւծը հզօր
Մոծակի սիրտը խիստ խոցեց մէկ օր։
Մոծակն այդ բանից շատ վիրաւորւեց,
Առիւծ արքային պատերազմ յայտնեց։
Կուռողն էլ ինքն էր, փողհարն էլ ինքը,
Վըրան էր բոլոր զրահն ու զէնքը։
Բզզալով ընկաւ թշնամըւ վրայ,
Որ մէկ հարւածով մահացու վէրք տայ։
Առիւծն սկզբում մի հանաք կարծեց,
Բայց մեր Մոծակը նրան մէկ լաւ խայթեց։
Տեղից վեր թռաւ մեր Առիւծ արքան,
Սկսեց զարկել պոչովն ինքն իրան։
Սայց քանի Մոծակը արնի համն առած.

Սիրան էլ նեղացած, ինքը բարկացած,
Ձին արաւ, թռաւ, ճակատին նստեց,
Տզրուկի նման արիւնը ծծեց։
Անկար Առիւծը շատ էլ զօռ արեց,
Բաշը թափ տըւաւ, գլուխն օրօրեց,
Բայց, դու ո՛չ մեռնիս, Մոծակն իր քեփին՝
Մէկ քթին էր զարկում ու մէկ ականջին։
Առիւծի ճարը հէնց որ կտրւեց,
Տեսաւ որ Մոծակն իր հոգին հանեց,
Ընկաւ գետնի վրայ և այնպէս զոռաց,
Որ նրա ձայնից սար ու ձոր դողաց.
Մէկ ժանիքներն էր ղրճըտեցնում
Ու մէկ գետինը ճանկռտում, պոկում։
Ամբողջ անտառում էլ շունչ չըմնաց,
Նըրա զոռոցից փախան սարսափած.
Կարծես սար ու ձոր կրակ էր ընկել
Կամ կարկուտ եկել, ջրհեղեղ արել։
Ու այսքան շփոթ, այսքան աղմուկը
Հնարել կարաց փոքրիկ Մոծակը։
Երբոր Առիւծը խպտռտ թուլացաւ,
Գետնի վրայ չոքեց ու մեղայ եկաւ.
Ներողութ մոծակից, որ իրան ների
Ու այնուհետև էլ կռիւ չանի։
Մոծակն էլ իրան վրէժը հանած,
Թշնամուն այսպէս քարովը տըւած՝
Մեր փադիշահի յանցանքը ներեց
Ու լաւ պայմանով նրա հետ հաշտուեց։

Ս Ո Խ Ա Կ

Գարնան գեղեցիկ երեկոյին մէկ փոքրիկ ողայ իր վարպետի հետ պատում էր անտառի շուրջը։ Խիտ ծառերի միջից լսում էր սոխակի հրապուրիչ ձայնը։ «Ի՜նչ գեղեցիկ ներդաշնակութիւն,—ասեց ողան երկար ժամանակ հիացած ականջ դնելուց յետոյ.—աստիկ ցանկանում

եմ այդ գեղեցիկ երգը մօտիկից լսել։ Մի քիչ առաջ գնանք, վարպետ, որտեղից ձայնն է գալիս»։

—Զգոյշ կաց,—ասեց վարպետը.—սոխակը վայրենի թռչուն է և անչափ կասկածոտ. եթէ փոքր ինչ մօտենանք, կըխրտնի և կըդադարեցնի երգելը։

«Բայց ինչի՞ համար,—ասեց ողան.—ինչի՞ այդ թռչունը, որ իր երգի ճոխութեամբ ուրիշներինը խափանում է, վայրենի միայնութիւն է սիրում. ինչի՞ իր քաղցր ձայնը մարդկային բնակութիւնից հեռու է հնչեցնում, մինչդեռ մեր պարտիզի փոքրիկ ծառերն անգամ մանրիկ թռչունների ձանձրացուցիչ ճուռղիւններով լիքն են»։

—Ստոյգ արժանաւորութիւնը,—պատասխանեց վարպետը,—համեստ է լինում և սիրում է առանձնութիւն. նրան պէտք է մեծ յարգանքով մօտենանք, և եթէ չի կարելի ձեռք ձգել, պէտք է բաւականանանք հեռուից նրա արդիւնքը վայելելով։

Ս Ո Խ Ա Կ Ն Ե Ր

Մի ճարպիկ թռչնորս գարնան օրերում
Անտառների մէջ սոխակ էր որսում.
Ձեղճ սոխակները վանդակում փակւած՝
Ճուռղում էին, ճարները կտրած.
Թէև, ի հարկէ, նրանք կուզէին,
Որ անտառներում ազատ ման գային.
Բանտում փակւածներին ինչ սիրտ կունենան,
Որ դեռ երգեն էլ կամ ղըւարճանան.
Բայց էլ ի՞նչ անէին՝
Որ գոնէ չերգէին
Եւ իրանց սև օրը
Միասին չողբային։
Նրանցից միայն մէկը չէր երգում.
Նա իր սիրելու կարօտն էր քաշում.
Արտասուաթոր աչքերով
Նա դաշտերին էր նայում,

Գիշեր ցերեկ տանջելով,
Ընկերուհուն էր չիշում։
Իր ընկերուհուց խեղճն անջատած՝
Հալւում, մաշւում էր վանդակում փակված։
Անբախտ սոխակը վերջը մտածեց,
«Այսպէս չի լինիլ», ինքն իրան ասեց,
«Անխելք մարդիկն են շարունակ տիրում,
Իսկ խելօքները հնար են վնտրում,
Որ գժբախտութեան
Մի կերպով վերջ տան.
Կարծեմ ես ինքս էլ եթէ աշխատեմ,
Իմ թշւառութեան մի ճար կըգտնեմ։
Մեզ հօ չեն բռնել, որ մեր միտն ուտեն,
Այլ որ մենք երգենք, իրանք էլ լսեն։
Մեր այս պարոնը, ինչպէս կերևի,
Երգեր լսելու սաստիկ սէր ունի.
Եթէ իմ ձայնով ես դուր գամ նրան,
Վերջ կըտայ, անշուշտ, իմ ստրկութեան»։
Եւ ոգևորւեց,
Երգել սկսեց.
Անուշիկ ձայնով,
Սիրուն երգերով
Նա իր պարոնին զմայլեցրեց։
Պարոնն էլ միայն նրան հաւանեց
Եւ լաւ խնամեց.
Իսկ միւսներին,
Վատ երգողներին
Իսկոյն արձակեց։
Եւ այնուհետև մեր լաւ երգողին
Աւելի ամուր և պինդ փակեցին։

ՀԱՒԱՏԱՐԻՄ ՇՈՒՆԸ

Մի վաճառական ձիով ճանապարհորդելու դուրս եկաւ։ Նրա ետևից վազում էր իր հաւատարիմ շունը։ Վա-

ճառականը գնում էր մի մեծ գումար ստանալու։ Փողերն ստացաւ, լիքը քսակը կապեց թամբի եանը և վերադարձաւ դէպի տուն։ Ճանապարհին քսակը կորաւ, այդ ընկաւ, իսկ վաճառականն այդ չընկատեց։ Սրատես շունը տեսաւ այդ բանը և փորձեց վեր առնել ատամներով, բայց երբ զգաց, որ ուժիցը վեր է, թողեց պարկը, վազեց հասաւ տիրոջը և կամենալով նրան մի կերպ իմաց տալ՝ սկսեց ձիու առաջը կտրել, յարձակւիլ վրան և յամառութեամբ ու կատաղութեամբ հաչելով՝ աշխատում էր նրան կանգնեցնել։ Չիմանալով պատճառը՝ վաճառականը բարկանում էր շան վրայ, նախատում էր նրան, խփում էր մտրակով, բայց ոչինչ չէր օգնում։ Հաւատարիմ կենդանին շարունակում էր ձիու վրայ յարձակւիլ այնպիսի կատաղութեամբ, որ կարծես կամենում էր տիրոջը վայր քաշել։ Տեսնելով որ ոչինչ չի օգնում և որ վաճառականն աւելի ու աւելի հեռանում է, շունն սկսեց կծոտել ձիու ոտները, որ գոնէ այդպիսով կանգնեցնէ և յետ դարձնէ տիրոջը։ Վաճառականը վախեց. նա մտածեց՝ մի գուցէ շունը կատաղել է, և դիտենալով թէ որքան վտանգաւոր են կատաղած շները, վճռեց սպանել իր հաւատարիմ ծառային։ Սակայն դեռ երկար ժամանակ աշխատում էր նա հեռացնել շանը մերթ վայփայանքներով, մերթ սպառնալիքներով և մերթ մտրակի հարւածներով։ Վերջապէս՝ տեսնելով որ ոչինչ չի օգնում, հանեց ատրճանակը և սրտամորմոք արձակեց հաւատարիմ կենդանու վրայ։ Շունը վայր ընկաւ, բայց մի րոպէից յետոյ դարձեալ վեր կացաւ և ցաւալի ճչիւնով ու արիւնաթաթախ սկսեց հեռւել տիրոջը։ Վաճառականը շատ էր սիրում շանը, ծանր էր տեսնել նրա չարչարանքը, այդ պատճառով շարժեց ասպանդակները և առաջ գնաց։ Մի փոքր հեռանալով՝ նա կամեցաւ տեսնել, թէ ինչ եղաւ խեղճ կենդանին, և այստեղ ահա, յետ նայելիս, նկատեց, որ փողի քսակը չըկայ։ Այն ժամանակ միայն հասկացաւ վաճառականը իր շան արարքը, և նա շան վրայ աւելի ցաւեց, քան կորցրած փողի վրայ։ Ճանապարհորդն իսկոյն ձիու բերանը յետ դարձրեց, բայց շանը նոյն տեղը չգտաւ, ուր թո-

ղել էր։ Սրիւնի հեաքը ցոյց էր տալիս, որ կենդանին յետ է դարձել։ Ո՛րքան ցաւեց բարի վաճառականը, երբ սրիւնը բռնած գնալով՝ նա գտաւ հաւատարիմ կենդանուն վայր ընկած փողի քսակի մօտ։ Գիտակցաբար նայեց շունը իր տիրոջը և սկսեց փաղաքշանքով լիզել նրա ձեռները... խեղճ կենդանին յայտնապէս գոհ էր, որ աէրը վերադարձաւ և գտաւ կորուստը։ Մի քանի րոպէից յետոյ շունը մեռաւ. վաճառականը տխուր ու որոտում վերադարձաւ տուն։

ԱՐԾԻՒՆ ՈՒ ՀԱՒԻՒ

Մի անգամ զիշատիչ կենդանին ընկել էր երկաթեայ վանդակի մէջ. տխուր ու մունջ էր նա և կատաղաբար չորս կողմը նայելով՝ չէր մօտենում առաջն ածած մսի կտորներին։ Վանդակը դրած էր դուրսը և մօտովը մանկտերներն էին գալիս հաւերը, որոնք սկզբում բաւականին հեռու էին շրջում արծւից՝ դող ի դող մտիկ տալով ահարկու թռչունին, բայց յետոյ, հասկանալով որ նա չի կարող վնասս տալ վանդակի միջից, փոքր առ փոքր սիրտ առան, սկսեցին պարտիլ վանդակին շատ մօտ, վերջապէս մինչև անգամ սկսեցին խօսել արծւի հետ։

«Ինչո՞ւ չես ուտում,—ասեց նրան մի բարեսիրտ հաւ.—մի՞թէ չես տեսնում առջևդ թափած քո սիրելի կերակուրը։ Տես՝ ինչպէս ախորժակով ուտում ենք մենք գարուհաւիկները։ Կեր, մեր տէրն էլի կըտայ քեզ։ Որ չուտես՝ կըմեռնես։ Հոգս մի անիր, անազատ կեանքն այնքան վատ չէ, ինչպէս դու կարծում ես. վանդակդ էլ բաւականին ընդարձակ է»։

—Այո՛, այդպէս է՝ միայն հաւերի և ոչ արծիւների համար,—ձայն տւաւ վերջապէս տխուր կալանաւորը, հաւի բոլոր դատարկախօսութիւնը զզւանքով լսելուց յետոյ։—Վաղը,—աւելացրեց նա,—ձեզ շամփրի կանցկացնեն կամ կըձգեն կրակի մէջ, իսկ դուք այնքան տխմար էք, որ չէք հասկանում ձեր թշւառ դրութիւնը և այնչափ կուշացած էք սարկութեամբ, որ չէք կարողանում սիրել ազատութիւնը, ինչպէս ես եմ սիրում նրան։ Դուք փոխել էք նրան չնչին հատիկների հետ, որ ձրի թափւած են դաշտերում, իսկ ինձ համար անազատ կեանքը ոչինչ գին չունի։

ԱՐԾԻՒՆ ՈՒ ՃԻՃՈՒՆ

Հսկայ թևերը լայն-լայն տարածած՝
Հզօր արծիւը ուղղեց իր թռիչք
Դէպի բարձրաբերձ լեռներ սեպացած,
Դէպի անսահման կապուտակ երկինք։
Երկար սաւառնեց նա խիտ ամպերում,
Քանի ոյժ ունէր զօրեղ թևերում,
Ու վերջ ի վերջոյ՝ յոգնած ու դադրած՝
Նա նստեց հսկայ մի լեռան կրծքին,
Որի գագաթը մինչ երկինք հասած՝
Սարսռալի էր ազդում վերև նայողին։
Նստեց նա հանգիստ, անվախ, անվրդով
Եւ շուրջը զոռոզ հայեացք ձգելով,
Իր արքայական ձայնովը ահեղ
Որոտաց ուժգին. «Մենակ եմ այստեղ,
Մենակ ու ազատ այս լեռան վրայ,
Որպէս քաջայաղթ լիազօր արքայ.
Իմ գահն է անհուն այս երկնակամար,
Որտ ու ամպեր—ոտքիս պատւանդան.
Ո՞վ կայ աշխարհում փառքիս հաւասար,
Ո՞վ կարէ հասնել գահիս բարձրութեան»։
—Ե՛ս...
Լսւեցաւ յանկարծ մի ձայն թռյլ, բարակ,
Մեծամտանձ թըռչնի հէնց ոտների տակ.
—Ես՝ անձրևային ճիճուս աննշան։
—«Ի՞նչպէս, դու այստեղ, իմ դէմ յանդիման։
Աւա՜ ինձ շուտով, ճիճո՛ւ անպատկառ,
Որտեղի՞ց դու այս ամպերին հասար»...։

—Այն նեխւած ճահճից, արծիւ ինքնագո
Ուր դու ծնւած ես քո այդ վեհ փառքով.
Այն նեխւած ճահճից, որտեղ այժմ դու
Զրզւում ես անգամ հայեացք ձգելու։
—«Բայց ինչ հնարքով դու, միջատ չնչին,
Հասար իմ անհաս ամպագարդ գահին.
Ասա, պատմիր ինձ, ինչպէս, ինչ կերպով»։
—Ինչպէս.—սողալով, արծիւ, սողալով։

ԱՐԾԻՒՆ ՈՒ ԿԱՂՆԻՆ

(Հին զրոյց)

Եղաւ՝ մի անգամ Արծիւն ու Կաղնին
Մի անտառի մէջ վէճի բռնւեցին,
Թէ ո՞րն իրանցից շատ տարի կապրի,
Ո՞րն է դիմացկուն ու պինդ աւելի։
Արծիւն ասեց՝ ես, Կաղնին էլ թէ՝ ես։
Երկուսն էլ յամառ ու հրպարտ այսպէս
Մեծ-մեծ պարծեցան, սաստիկ վիճեցին,
Վերջը մի այսպէս պայման կապեցին.—
Ժամանակ դըրին հինգ հարիւր տարի,
Աըքան հաւքերի, արքան անտառի,
Որ թէ որոշած այն օրին հասնին,
Այն օրը զարձեալ մէկ-մէկու տեսնին։
Ու արծիւն իսկոյն Կաղնուցն հեռացաւ,
Հըզօր թևերը շարժեց, վերացաւ
Դէպի ամպերը, դէպի ժայռերը,
Ուր անց է կացնում իր լաւ օրերը։
Կաղնին էլ փռեց ճիւղերն երկաթի,
Խոր ու խոր մըխեց ճանկերն արմատի
Ու այնպէս հուժկու կանգնեց անտառում,
Որ վայր չընկնի էլ հինգ հարիւր տարում։
Դարեր անցկացան։
Եւ ահա մի օր
Արծիւը եկաւ ծերացած, անզօր.

Ծըւոցը կտրած, տրկար, հևալով,
Թոյլ-թոյլ թևերը հազիւ քարշ տալով,
Տեղ հասաւ մի կերպ, նայեց դէս ու դէն,
Տեսաւ որ Կաղնին ընկել էր արդէն.
Ընկել էր ահեղ փոթորկի առաջ,
Ճիւղերը թէև դեռ թարմ ու կանաչ։
—Հէյ,—կանչեց,—գոռոզ, պարծենկոտ Կաղնի,
Դէ լաւ ճանաչիր ինձ ու քեզ հիմի.
Հինգ հարիւր տարուց մի ժամ էլ դեռ կայ,
Ընկել ես արդէն, անկոտրում հրսկայ...
—Հինգ հարիւր տարի ապրել եմ կանգնած,
Այդքան էլ կապրեմ այսպէս թեք ընկած,
Մինչև լրանայ մի հազար տարին,—
Պատասխան տւաւ ընկած վիթխարին։

Ճ Ն Ճ Ղ Ո Ւ Կ

Որսորդութիւնից վերադառնալիս՝ ես անցնում էի պարտէզների միջով։ Շունս վազում էր իմ առջևից։ Յանկարծ նա իր քայլերը փոքրացրեց և կամաց ու զգուշութեամբ սկսեց առաջ գնալ, կարծես թէ որսի հոտ էր առել։

Ես նայեցի փոքր ինչ հեռուն, ճանապարհի վրայ, և տեսայ մի փոքրիկ ճնճղուկ, որի կատւցի շուրջը դեռ դեղին էր, իսկ գլուխը աղւամազով ծածկւած։ Նա ցած էր ընկել բնից (քամին սաստիկ շարժում էր ճանապարհի երկու կողմից ծառերը) և անշարժ պառկել էր միայնակ և անօգնական, փռած ուռենալով դեռ հազիւ դուրս եկած փոքրիկ թևերը։

Երբ իմ շունը ծանրաքայլ մօտենում էր նրան, յանկարծ մօտակայ ծառի վրայից մի պառաւ, սև կոծքով ճնճղուկ, քարի պէս նետւելով, ընկաւ ուղղակի նրա առաջը և յուսահատ ու սաստիկ ճըւճըւոցով մի երկու անգամ թռաւ ուղղակի դէպի շան դունչը։ Նա յարձակւեց, որ վրկէ, պահպանէ իր ձագը։ Բայց նրա փոքրիկ մարմինը դողում էր երկիւղից։ Նրա ձայնը կտտաղի էր. նա

ուժից ընկնում էր. նա զոհւում էր։ Ի՞նչպիսի ահագին հրէշ պիտի եղեալ նրան շունը. բայց այնուամենայնիւ նա չըկարողացաւ հանգիստ նստել բարձր ու անվտանգ ճիւղերի վրայ. նրա ուժը աւելի թոյլ լինելով քան իր կամքը, վայր ձգեց իրան այնտեղից։

Շունը կանգ առաւ, յետ քաշւեց... Երևի նա էլ ճանաչեց այդ ուժը։

Ես շտապեցի շփոթւած շանս յետ կանչել և հեռացայ՝ զգալով իմ մէջ յարգանք դէպի այդ փոքրիկ թռչունը։

Այո, մի ծիծաղէք, ես յարգում էի այն փոքրիկ հերոս թռչունին, նրա սիրոյ ուժգնութիւնը։—Սէրը, մտածում էի ես, մահից ու մահւան երկիւղից աւելի զօրեղ է. միայն սիրով է պահպանւում ու շարժւում կեանքը։

ԹՌՉՈՒՆ

Մի ձմռան օր էր. վիշւում էր քամին,
Ձիւնի քուլէքը ամեն տեղ ծածկում.
Մարդ և անասուն ցրտի երեսից
Փախչում էր, մտնում, տան մէջը պահւում։
Իմ պատուհանին, որ պինդ փակած էր,
Յանկարծ մօտեցաւ մի փոքրիկ թռչուն.
Նա դողդողում էր, թևերը շարժում
Եւ իր կտուցով խփում ապակուն։
Տեսնելով թռչնի դառն վիճակը,
Յուզւեցաւ սիրտս, գթացի վրան,
Զրթոյղի երկար տանջւիլ այն ցրտում.
Իսկոյն սենեակս առայ ես նրան։
Դադարեց ձիւնը, հանդարտւեց քամին,
Իմ սիրուն թռչնակը նորից ուժ առաւ,
Ուղղեց թևերը, սա՛ սռնեց օդում
Ու մի քաղցր երգ հ գե սկսաւ։
Անուշ էր երգը, մեղմ ու գրաւիչ.
Նա շարժեց սիրտս, ազդեց իմ հոգուն.

Բռնեցի նորից, դրի վանդակում,
Որ դոհ չըմնայ կատաղի քամուն։
Բայց մի ժամ չանցած՝ նա տխուր, տրտում
Գլուխը կախեց, արձակեց մի ճիչ.
Մօտեցայ նրան,—նա յետ-յետ քաշւեց,
Կասես ես նրան լինէի դահիճ։
«Այո, դժւար է,—ասացի նրան,—
Վարել քեզ այդպէս բանտարկեալի կեանք՝
Ընկերից զատւած, բնիցդ հեռու,
Աննման երգիչ, սիրելի թռչնակ։
Ահա կըբանամ քո բանտի դուռը.
Թըռիր դէպի դաշտ և կամ խոր անտառ,
Գտիր ընկերիդ, սիրէ՛ քո բունը,
Մահ ու գերութիւն մի է քեզ համար»։

ԱՂԱՒՆԻՆԵՐ

Ես կանդնած էի սեպացած բլուրի վրայ, իսկ իմ առջև սփռւած էր հաճարի հասունացած արտը. նա երբեմն ծածանւում էր ոսկեայ գոյնով, երբեմն տարածւում էր արծաթեայ ծովի նման և պսպղին էր տալիս։

Բայց ալիքները բնաւ չէին օրօրւում այդ ծովի վրայ. խեղդող օդի անշարժութիւնը զուշակում էր մի մեծ փոթորիկ։

Իմ շուրջը արեգակը դեռ ևս լուսաւորում էր իր ջերմ և ազօտ լուսով. իսկ այնտեղ, հաճարի արտի միւս կողմում, ոչ այնքան հեռու, մուք-կապտագոյն մառախուղը ահագին կուտակութեամբ բռնել էր երկնակամարի ամբողջ կէսը։

Ամեն ինչ լռութեան մէջ էր... ամեն ինչ հառաչում էր արեգակի վերջին ճառագայթների փայլման ներքոյ։ Չէր լսւում, չէր երևում ոչ մի թռչուն. թաքնւած էին մինչև ամպամ ճնճղուկները։ Միայն մի ինչ-որ տեղ մերձակայքում մենաւոր ջրածաղկի խոշոր տերևները յամառ կերպով շշնջում էին և թափահարում։

Ի՜նչպէս սաստիկ բուրում էին դաշտերի խոտաբոյսերը։ Ես նայում էի կապտագոյն ամպակոյտի վրայ... մռայլը տիրում էր իմ սրտում։ Դէ, շուտով, շուտով,—մըտածում էի ես,—վայլատակիր, օսկեղէն օձ, դղըրդա, որոտա, շարժվիր, գլորվիր, հեղեղվիր, ով չար մառախուղ, վերջ տուր այդ ախուր հեծութեանը։

Բայց մարախուղը անշարժ էր։ Նա առաջվայ նման ճնշում էր անմռունչ երկիրը... միայն կարծես թէ աւելի ուռչում էր և մթնում։

Եւ ահա նրա միագոյն կապուտակութեան վրայ նըշմարուեց մի ինչ-որ բան, որ սլանում էր հարթ-հաւասար կերպով, կարծես թէ իսկ և իսկ մի սպիտակ թաշկինակ լինէր կամ ձիւնի պատառ։ Դա մի սպիտակ աղաւնի էր, որ թռչում էր դիւղի կողմից։ Թռչում էր, թռչում էր, միշտ միևնոյն ուղիղ գծով... և խորասուզուեց անտառի եռևում։

Անցաւ մի քանի վայրկեան.—դեռ տիրում էր միևնոյն խիստ լռութիւնը։ Բայց նայիր։ Այժմ նշմարւում են երկու թաշկինակներ. ձիւնի երկու պատառներ յետ են սլանում։ Դրանք երկու սպիտակ աղաւնիներ են, որ թռչում են դէպի տուն հաւասար թռիչքով։

Եւ ահա վերջապէս պայթեց փոթորիկը և սկսուեց բնութեան կատաղի խաղը։

Ես հազիւ կարողացայ փախչել մինչև տուն։—Քամին մռնչում էր, սոսկալի կերպով պտըտւում էր։ Պատառ-պատառ եղած շիկագոյն ամպերը ներքևից առաջ էին մղւում։ Ամեն ինչ տակն ու վրայ էր լինում, խառնաշփոթութեան մէջ էր, դղըրդում էր։ Անձրևի սարսափելի տարափը ջրային սիւների նման ցած էր թափւում։ Կայծակների հրեղէն-կանաչագոյն փայլատակումը աչք էր կուրացնում։ Որոտի բոմբիւնը կարծես թէ ծնդանօթներից էր արձակւում։ Փչում էր ծծմբային հոտ...

Բայց կուրի ծածկի տակ, երդիկի կողքին, միմեանց մօտ նստած էին երկու սպիտակ աղաւնիները—և այն որ թռչում էր իր վարուժանի եռևից, և այն՝ որին բերաւ նա և կարելի է ազատեց նրան։

Երկուսն էլ գուրգուրում էին միմեանց, և իւրաքանչիւրը շօշափում էր իր թևիկով դրացու թևը...

Երջանիկ էին նրանք։ Եւ ես ինձ երջանիկ էի զգում, նրանց վրայ նայելով...

Ն Ւ Ն Գ Ա Գ Ռ Ա Ի

(Ժողովրդական զրոյց)

Վախկոտ նապաստակը յուսահատուած գիշատիչ թըռչունների ձեռից՝ ընկերացաւ, բարեկամացաւ ագռաւի հետ։ Ամեն օր միասին դաշտը որսի էին գնում, լիքը պաշարով յետ դառնում՝ մինը ընկուզենու վրայ բարձրանում ճուտերին կերակրում, միւսը ծառի բնի մօտ՝ տանձենու տակ իր ձագերին կաթ տալիս ու ննջում։

Մի առժամանակ սիրով, կուշտ-կուշտ, սուրբ-սուրբ, մաքուր-մաքուր ապրեցին և երջանկութիւն վայելեցին։ Յետոյ բախտը կապտեց. քանի-քանի անգամ սար ու դաշտ ելան, թուփ ու ծառ փնտրեցին, բայց դարուդարտակ յետ դառան. մի օր, երկու օր որ այսպէս շարունակուեց, ալապաստրակներն սկսեցին քաղցից վսեմալ, վըշվըշալ, իսկ ագռաւի ճուտերը «ղիւ-ղաւ» անել և մօրն օղիկ-մօղիկ բերել։

Նրա էգսը, երբ գնացել էին որսի և դարձեալ լըւացած ձեռներով պիտի սուած դային, ագռաւը միտքը փոխեց։ Մի անգամ թևին արաւ, հասաւ ալապաստրակի միտը վերկալաւ, տաւ ճուտերին ուտելու, իսկ ինքը տխրադէմ հարևան պարտէզում նապաստակին տեսնելով՝ ասեց.

—Սանամէր, չար բախտը որ գալու լինի՝ կըգայ. բա ինչ կասես, ալապաստրակիդ մինը չըկայ. անիրաւ կաչաղակներն իրանց տիը հանեցին. նրանք թշնամացել էին ինձ հետ, որ քեզ պահապան ու պաշտպան կանգնեցի։ Շատ ականեցին, մինչև օրս ոչինչ անել չըկարացին. տեսել են, որ հէնց մենք հեռացել ենք, եկել են խեղճ անմեղ ձագըդ տարել. ախ, արիւնարբու կաչաղակներ...

Միամիտ նապաստակը հասաւ միւսներին, լալով, ար-

տասուքով գըգուեց, համբուրեց և նրանց հետ դադրած, քաղցած՝ անուշ քուն մտաւ։

Առաւօտը վաղ-վաղ ագռաւը չամաչեց, իջաւ բնից, բարի լոյս ասեց և սանամօրը վերցրած՝ գնացին որսի։ Չափեցին, չափչփեցին, բան չըգտան. նապաստակն իսկի նիւթ չունէր, ոտները թուլացել էին, ականջները կախ ընկել։ «Վայ իմ խեղճ ալապաստրակներս, չան իմ քաղցր ալապաստրակներս, ալդեօք ձեր անուշ արևով պիտի մեծանաք, թէ մէկիդ աղէսը կըխեղդի, միւսիդ շունը»։ Այսպէս լալիս էր նապաստակը, և ագռաւը թաքուն լսում էր, որ յանկարծ շան հաչոյը խեղճին դցեց դէպի անտառ, անտառից ձոր, ձորից գարիվայը, իսկ ագռաւը ծլկեց տուն։ Այդ իսկ րոպէին ալապաստրակները քաղցը մոռացած՝ բնին մօտիկ ծուլ-ծուլ էին լինում, միմեանց ականջներից քաշքշելով խաղում։ Ագռաւի «դաւը» լսելուն պէս՝ փախել էին, բնում կուչուր արել, որ ագռաւը նեաի պէս թեքւեց, բամփեց ալապաստրակի գլխին և առանց նրա լացին ուշ դնելու՝ քրքրեց, տաւ ճուտերին։ Նայեց տեսաւ ագռաւը, որ նապաստակը հեռու դաշտում շանից պրծած՝ կրակի պէս գալիս է. բարեխօս գնաց առաջը։ «Սանամէր, բաս չե՞ս ասիլ, գնացի տեսայ խորամանկ աղէսը ձագերիդ մինը բերանում վախցնում է, «դաւ դաւ» արի, իսկի ըռնիս չնայեց, առաւ՝ այգին ցից գնաց»։

Նապաստակը կրկին լաց էլաւ. «Վայ իմ ալապաստրակ չան, իմ ձագուկս», և թուլացաւ մնաց։ Ագռաւը մխիթարեց նրան և բերաւ հասցրեց բոյնը, բարձրացաւ իր գահը. այնտեղից լսում էր խուլ ականջով նապաստակի դառն մղկլիթը և չէր խղճահարւում...

Նապաստակի սիրտը կսկած էր մտել։

Երրորդ անգամ որսի եվնելով, երբ ոչինչ չըգտան, ագռաւը խաբէութիւնով չոկւեց, որպէս դի քանի սանամէրը դաշտումն է, ինքն իր բանը տեսնի. նապաստակը դվխի ընկաւ և կրակը չանն առած՝ առանց քար, փուշ հարցնելու, վաղըկոթած՝ մի շնչում եկաւ տեսաւ, որ վերջին ձագուկն ագռաւի ճանկերում, բերանը բացուխուփ անելով, կլափին է տալիս։

—Այս ինչ եմ տեսնում, կուրանամ ես,—լալով բացականչեց նապաստակը, ահագին ոստիւն անելով։

—Ղը՛ը՛ը... շխթթւեց ագռաւը, նապաստակին անակընկալ իր առջև տեսնելով.—ղը՛ը՛ը... այդ ես չեմ, ճադարն էր, ճագարը. ուզում էր ուտել արիւնարբուն...

—Ճագարը, Աստուած սիրող, միս չի ուտում, բացի հունդից. նա իմ ձագր ինց կուտի, ով կըհաւատայ...

Նապաստակը հազիւ իրան թրևելով հասաւ բնին և դառնագին լալիս էր իր սևակոլոլ ձագերը, իր չարաբաստիկ օրն ու կեանքը։ Նա կասկածում էր ագռաւին, բայց հաստատ չըգիտէր, որ նա է յափշտակողը.

Օրը մթնել, կէս գիշեր էր դառել, դեռ նապաստակը ախուր-տրտում իր դառը վիճակն էր անիծում։

Շատ լալէն, մղկըտալէն յոգնած՝ նապաստակն ուզում էր քնի, որ առաւօտը կանուխ նենգ բարեկամից հեռանայ.—ահա ծառի վրայից խօսածք լսեց։ Ագռաւը հաւաստի լինելով, որ նապաստակը վաղուց շնթըռկած կըլինի, ինքն իր հետ թոնթորալով, կէս մաս էլ նապաստակին սպառնալով, խօսում էր.

—Ցիմար անասուն, խօսքիս չի էլ հաւատում, որ ասում եմ՝ ճագարի ձեռքից խլեցի։ Տես, ուզում է հիմիկ ինձ աշխարհիս առաջ սուտ բռնի, ինձ, որ բովանդակ աշխարհս չի կարողանում ասել՝—աչքիդ վերև սև ունք կայ։ Լաւ, քնիր, քնիր, աչքերդ հանեմ, այն ժամանակ ես գիտեմ քո «ի վերին Երուսաղէմ»ը ինչ ձայնով կասեմ։

Այսպէս խօսելով, ագռաւը իջաւ ծառից, գնաց նապաստակի բնին սուսուփուս մօտեցաւ, կտուցը մեկնեց դէպի աչքը՝ սարսափով նկատեց, որ զարթուն է, ուստի կեղծաւորւելով հարցրեց.

—Սանամէր, արդէն գիշերը կէս է. ինչո՞ւ չես քնում, հերիք լաս։

—Դու ասում էիր՝ «քնիր, քնիր, աչքերդ հանեմ». էլ դրա լսողի քունը կըտանի։ Լաւ է, չնորհակալ եմ քո բա-

բեկամութեան և սրտացաւութեան համար։ Հեռացիր, գնա. դու քեզ համար, ես ինձ համար։

Այդ օրից ագռաւը նապաստակի կատաղի թշնամին դարձաւ և ամեն կերպ աշխատում է քնած պատահեցնել, որ աչքերը հանելով՝ նրան ուշի. նապաստակն էլ իր կողմից զգոյշ է կենում և քնելիս անգամ աչքերը բաց է պահում, որ թշնամուն իսկոյն նկատէ։

ԾԻԾԵՌՆԱԿՆԵՐԻ ՎՐԷԺԸ

Մի անգամ ճնճղուկը կամեցաւ զօռով տիրել ծիծեռնակի բնին և այնտեղ բնակել։ Բնից արտաքսած ծիծեռնակը աղաղակ բարձրացրեց, որի վրայ իսկոյն հաւաքուեցին նրա ընկերները և սկսեցին յետ ու առաջ անել բնի մօտ. նրանք մոիկ էին տալիս ներսը, աղաղակում էին, կարծես այդպիսով կամենում էին թշնամուն դուրս անել բնից։ Բայց կամակոր ճնճղուկը ներս էր քաշուել բնի խորքը և դուրս գալու միտք էլ չունէր։ Վերջապէս, տեսնելով որ ոչինչ չի օգնում, ծիծեռնակները բոլորը միասին յանկարծ անհետացան։ Նրանք թռան-գնացին մօտիկ ճահիճը, կտուցներով մի-մի փոքրիկ կտոր ցեխ առան և եկան, մի քանի րոպէի մէջ ծածկեցին բնի մուտքը։ Այս պէս մեր յանդուգն ճնճղուկը բնի մէջ փակուած մնաց և սովամահ եղաւ։

ԹՌՉՆԻԿՆԵՐ

Շատ էի սիրում մանուկ հասակում
Ես թռչունների սիրուն ձագերին,
Ես որսում էի նրանց մեր այգում
Կանաչ, ցօղապատ թըփերի միջին։
Ես հիւսում էի անխոնջ եռանդով
Փափուկ մամուռից քընքուշիկ բըներ,
Հոգս էի տանում կարեկից սրտով
Մերկ ճուտիկներին ցերեկ ու գիշեր։

Բայց ահա նրանք թեւաւորուեցան
Ու ազատ օդում ճախրել են ուզում.
Ես բաց եմ անում դուռն ու պատուհան,
Որ ուրախ թըռչեն, վըխտան թըփերում։
Թըռչո՛ւմ են նրանք, երգում, ճըլըլում.
Անհուն ցնծութեամբ լցուում է հոգիս,
Ու նորից նրանց ես յետ եմ կանչում.
Նրանք գալիս են—ունկընդիր խօսքիս։

ԹՈՒԹԱԿՆ ՈՒ ՍՈԽԱԿԸ

Մի թութակ տան մէջ այնքան ճըղղաց, ճըւճըւաց, որ տանտէրը նրան դուրս անել տւաւ։

Թութակի ինքնասիրութեանը դիպաւ այս բանը և նա սկսեց գանգատւել սոխակին, որ եկել էր նրան տեսնելու։

—Աչքիս լոյս,—ասեց թութակը սոխակին,—ես լսել եմ, որ դու լաւ վարպետ ես երաժշտութեան մէջ. խընդրեմ լսես իմ երգերը և ասես թէ ինչ պակասութիւն կայ նրանց մէջ, որ իմ տիրոջը դուր չեն գալիս։

—Շատ լաւ,—ասեց սոխակը. երգիր, տեսնեմ՝ ինչպէս ես երգում։ Ես ուրախութեամբ կըլսեմ քեզ պէս սիրուն թռչունի երգը։

Թութակն սկսեց իր բոլոր ճարտարութիւնը թափել. հաւի պէս կըչկըչաց, շան պէս հաչեց, կատւի պէս մլաւեց, մի խօսքով՝ կրկնեց իր բերան արած բոլոր բառերն ու երգերը։

—Այժմ, սիրելիս,—ասեց նա սոխակին,—խնդրեմ ասես, դու լսած կըն մի այդպիսի բան երբեւիցէ.

—Սիրուն թութակ,—պատասխանեց սոխակը,—դու ինձ կընեռնա, եթէ ես քեզ մի նկատողութիւն անեմ։ Դու երգում ես ուրիշների ձայնով, ուրիշների երգեր ես երգում։ Եթէ ունենաս քո սեփական երգը, էլ քեզ տանից դուրս չեն անիլ։

ԳԵՐԻ ԹՈՒԹԱԿ

Իմ տիկինը կերակրում է
Ինձ նշերով, շաքարով,
Իմ վանդակը զարդարում է
Իր քնքուշիկ ձեռներով։
Բայց գեթ մի ժամ ուրախ լինիլ
Ես չեմ կարող իմ կեանքումս,
Երբ յիշում եմ, թէ գերի եմ
Այս նեղ, փակուած վանդակումս։

ԹՈՒԽՄԱԿԱՆ

Ամառն էր։ Փոքրիկ Անահիտը կալուածն էր։ Նա դեզի տուերում շինել էր մի փոքրիկ տուն և տիկիններին մէջը հաւաքած՝ խազում էր։ Մայրն ուղարկել էր նրան, որ դեզը պահպանէ հաւերի քշըշելուց։ Անահիտից մօտիկ կըրկըռում էր նրանց Թուխսկանը։ Նա փախցրել էր մի հատիկ, կոցահարում էր և թափուռ դեղին ցորենի հատիկները բաժանում էր իր ձագուկներին։

Թուխսկանը յանկարծ մի սարսափելի ճիչ արձակեց և թևերը լայն բացեց։ Անահիտը ոչինչ չէր հասկանում. բայց փոքրիկ ձագուկները մօր արածը շատ լաւ հասկացան, որովհետև լսելով մօր ձայնը՝ մի փոքր հեռու եղողները հաւաքուեցին և մտան մօր բացած թևերի տակ։ Անահիտն ուշադրութեամբ նայում էր, առանց մի բան հասկանալու։

Բայց Անահիտը շուտով հասկացաւ, թէ Թուխսկանն ինչու հաւաքեց իր ձագուկներին թևի տակ։ Ահա պատում է նրա գլխին մի ուրուր։ Նա յարձակուեց հաւի վրայ, կամենում է նրա ձագուկները յափշտակել. մայրը չի թողնում։ Հաւը կռւում է ուրուրի հետ իր թոյլ կացով։ Բայց նա դադարել է երկար կռւելուց։

Անահիտն էլ երկար չընայեց, վազեց Թուխսկանին օգնութեան։ Ուրուրը տեսնելով Անահիտին, իսկոյն վա-

խաւ, և մայրն ու ձագուկները ազատուեցին ուրուրի ճանկերից։

Անահիտը աքլորակռիւ շատ էր տեսած, բայց երբէք չէր տեսած, որ մի հաւ կռւէր մի ուրիշ թռչնի հետ, մի վախկոտ հաւ կռւէր մի զօրեղ ուրուրի հետ։

Անահիտն իսկոյն վազեց տուն և մօրը պատմեց իր տեսածը։

— Հապա ինչո՞ւ ես ասում ինձ «վախկոտ հաւ ես», մայրիկ, — ասեց Անահիտը։ — հաւը մի՞թէ վախկոտ է. ես տեսայ ինչպէս քաջութեամբ կռւում էր մեր Թուխսկանը ուրուրի հետ։

— Հաւերը վախկոտ են, — պատասխանեց նրան մայրը, — բայց ոչ այն ժամանակ, երբ նրանք Թուխս են լինում նստած։ Թուխսկանը մայր է, իսկ մայրը վախ չըգիտէ։ Աստուած նրան ձագերը է տուել, նրանց բաժին սէրն ու զօրութիւնն էլ հետն է տուել մօրը, որ իրանց սիրէ, պահէ և մեծացնէ։ Մէկ մայր որքան որդի որ ունի, այնքան անգամ էլ աւելի է նրա սէրն ու զօրութիւնը։ Մեր Թուխսկանը տասներկու ձագիկ ունի։ Նրա այժն ու սէրն էլ տասներկու հաւի ուժի ու սիրոյ չափ է։

ԱՆԲԱԽՏ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՆԵՐ

Մի օր Զղջիկն ու Ճայն եկան,
Թէ՝ եկ դառնանք վաճառական,
Աւին ու խելք խելքի տըւին,
Հաւան կացան, պայման դրին.
Բայց արի տես, որ փող չունեն.
Շատ միտք արին, թէ ինչ անեն.
Վերջը եկան Փըշի մօտը,
Ընկան նրա ձեռն ու ոտը
Ու մուրհակով,
Շահով, կարգով
Փող վեր առան բաւականին,
Ինչքան պէտք էր իրանց բանին։

Զիղջը ճնաց, տընպահ դառաւ,
Ճայը բոլոր վողերն առաւ,
Առաւ նստեց գեամու միջին,
Հասաւ Մըսըը, Զինուամաչին,
Ֆարս, Հնդստան,
Արաբստան...
Է՛լ թանգագին քիրմանի շալ,
Է՛լ մարգարիտ, զըմբուխտ ու լալ,
Հընդու խուրմա, փըստա-բադամ,
Էլ... որ մէկի անունը տամ.
Ինչ որ տեսաւ, աչքը սիրեց,
Բօլ-բօլ առաւ, գեամին լըցրեց,
Գեամին լըցրեց հազար բարով,
Ու եռ եկած ճանապարհով
Ուրախ-ուրախ տուն էր գալի,
Ճանպին ծովում սարսափելի
Բուք վեր կացաւ, քամի առաւ,
Գեամին մինչև երկինք տարաւ,
Հանեց վերև, բերաւ ներքև,
Բացւեց, գոռաց անդունդը սև,
Բոլոր ապրանքն, անգին ակը,
Ողջ կըլանեց մուխ անտակը.
Լոկ սովդաքեար խեղճ Ճայն էր որ՝
Ազատւեցաւ մերկ ու տրկլոր։
Ազատւեցաւ—փառք իր Աստծուն,
Բայց ինչ սըրտով խեղճը գայ տուն.
Գայ—ինչ ասի պարտատէրին,
Ո՞նց երևայ իր ընկերին...
Ընկերն էնտեղ՝ դուռը կըտրած,
Աչքը ճանպին, վիզը ծռած,
Համարում է օրն օրի վրայ,
Թէ՝ մեր Ճայը երբ պիտի գայ...
Երկար նայեց,
Ճանպէն պահեց,
Շատ լաւ ու վատ երազ տեսաւ,
Մինչև պարտքի օրը հասաւ,

Ու՝ մուրհակի թուղթը ձեռին՝
Փուշը տընկւեց կըտրի ծէրին։
—Է՛յ, բարեկամ, ինչ բանի էք,
Էլ չէք ասում թէ պարտ ունէք.
Գործ բըռնեցիք—հօրս ողորմի,
Ես տըւէք դէ փողըս հիմի։
Թուղթ էք տըւել—վախտ իմացէք,
Ամօթ, աբուռ, ահ ունեցէք...
Թալան հօ չի՛... մեղք եմ ես էլ...
Ախպէր, էսպէս բան էք տեսել.
Ոսկի տայ մարդ իրան ձեռով—
Զրկարենայ առնել դօռից...
Սրանից յետոյ դէ արի դու
Ու ձեռ մեկնիր աղքատ մարդու...
Գոռգոռում էր ողջ թաղակում,
Հայհոյում էր, խայտառակում.
Ամեն մարդ էլ, ով որ լըսում,
Հէնց մի բերան էն էր ասում.
—«Այ ամօթ ձեզ, Զըղջիկ ու Ճայ.
Ինչ ենք լըսում, վայ—վայ,—վայ—վայ.
Անուններըդ վաճառական
Ու էս տեսակ խայտառակ բան...
Վայ—վայ, վայ—վայ,
Զըղջիկ ու Ճայ...»։
Խեղճ Զըղջիկը միշտ լըսելիս՝
Սիրտը բերնով դուրս էլ գալիս.
Բարկանում էր իրան մըտքում,
Անիծում էր, չըքում, թըքում.
—Ա՛յ քու տունը քանդւի, ա Ճայ,
Ա՛յ դու դառնաս գըրողի վայ,
Էս ինչ բան էր, որ դու արիր,
Գլուխս էս ինչ փորձանք բերիր...
Ու խնդրում էր ամեն անգամ.
—«Մի նեղանար, Փուշ բարեկամ,
Շատ ես կացել,
Կաց մի քիչ էլ.

Թուղթ առացայ երեկ ձայից,
Թէ դուրս եկայ Արաբիայից.
Որտեղ որ է՝ շուտով կըգայ,
Դեռ մի բան էլ աւել կըտայ...»։
—Ես չեմ ուզում աւելն ախպէր,
Կանխիկ համրած իմ փողը բեր.
Շահ էք գըրել,
Վախտ էք դըրել,—
Ինչ գրած ա՝ էն եմ ասում,
Ձեղնից աւել բան չեմ ուզում։
—Չէ, ազա Փուշ,
Թէ վաղ, թէ ուշ,
Փողն իր կարգին, շահն իր կարգին,
Իսկ պատիւըդ... ես իմ հոգին...
Ես յոյս ունիմ... ասենք պարտ ենք...
Բայց չէ՞, ախըր, մենք էլ մարդ ենք...
Չէ, քու արածն ով մոռանայ,
Իր Աստւածն էլ նա կուրանայ...
Ինձ էսպէս լեզու ածաւ,
Շատ յոյս տըւաւ, շատ խոստացաւ,
Շատ սուտ ասաւ պարտատէրին,
Շատ ըսպասեց իր ընկերին,
Բայց ընկերը չըկայ, չըկայ։
«Էս ինչ ցաւ էր, Աստւած վրկայ,
Ինչ իմ բանն էր՝ մըտայ մէջը,
Որ խայտառակ լինիմ վերջը...
Ինչպէս պըրծնեմ էս կըրակից,
Էս ահագին պարտքի տակից.
Էլ ինչ ասեմ,
Ո՞նց ըսպասեմ.
Նա ե՞րբ կըգայ ինչ իմանում,
Ո՞ր ջուրն ընկնիմ... ուամ մօտ գընամ...»։
Շատ միտք արաւ,
Դէս-դէն թըռաւ,
Ինչ որ ունէր տանը, հագին,
Ողջ հաւաքեց տըւաւ պարտքին,

Ցիվի մերկացաւ,
Էլ չըպըրծաւ։

Վերջը տեսաւ, որ ճար չեղաւ,
Թևեր առաւ, ինքն էլ փախաւ.
Փախաւ, կորաւ, որ էլ էնպէս
Դատարկ, սընահակ ու սևերես
Ոչ պատահի պարտատէրին,
Ոչ երևայ լոյս աշխարհին։

Այնուհետև իր նամուսից
Զըղչիկը մերկ, փախած լուսից՝
Ցերեկները դէս-դէն թաքչում,
Գիշերն է միշտ մըթնում, թըռչում,
Որ չերևայ իր թայ-թուշին,
Ոչ պարտքատէր աղա Փուշին։

Ճայն էլ ծովում
Ճըչում, ճըւում,
Ջուրն է մըռնում,
Դուրս է պըրծնում,
Թևին տալիս,
Ման է գալիս,

Թէ մի գուցէ բախտը բանի,
Կորուստն էլ ետ ջրից հանի։
Իսկ Փուշն արդէն յոյսը հատած,
Ճանկ ու ատամ սուր պատրաստած՝
Կողքովն ով որ անց է կենում,
Փաշում է փէշն ու հարցընում,
Թէ չե՞ն տեսել մէկն ու մէկին—
Էն լիրը ճային կամ Զըղչիկին,
Ու էն օրից մինչև օրս էլ
Մէկը միւսին դեռ չեն տեսել։

Ա Ն Ճ Ո Ր Ն Ի Բ Ա Դ Ի Կ Ը

(Հէքիաթ)

Ամառւայ ամենաթունդ ժամանակն էր։ Որքան հրաշալի էին այդ ժամանակ քաղաքից դուրս եղած տեղերը։ Ցորենի արտերը դեղնին էին տալիս, հաճարինը՝ կանաչին. ծաղկաւէտ չայիրների խոտն արդէն հաւաքել էին, դէզեր դրրել. կռունկն էլ զբօսնում էր այդտեղ իր երկայն ու սիրուն ոտներով և բլբլբլում եգիպտերէն, որովհետև այդ լեզուն էր սովորել իր մայրիկից։

Արտերի ու չայիրների չորս կողմից ձգւած էին մեծամեծ անտառներ, իսկ անտառների մէջ կային խոր-խոր լճեր։ Արևի ամենաշատ այրող տեղը մի հին դաստակերտ կար, չորս կողմը պատած բաւական խոր առւով։ Առւի և շինուածքների մէջ տեղը եղած տարածութիւնը բոլորովին ամայի էր։ Այդտեղ տեսակ-տեսակ փշաթուփեր և ժանգալներ իրար խառնւած՝ մի այնպիսի ղալեակռւտա էին շինել, որ մարդ չէը կարող միջովը անցնել։ Այդտեղ ահա պատսպարւել էր մի ջահել բադ և թուխս նստել մի քանի ձւանների վրայ։ Ծեղճը ձանձրացել էր շատ նստելուց և սպասում էր անհամբեր, թէ երբ պիտի դուրս գան իր ճուտիկները։ Հաղիւ էր պատահում, որ իր ծանօթ բադերից հիւր գային մօտը. նրանք աւելի լաւ էին համարում առւի մէջ լողանալ շարունակ, քան թէ երթալ փշաթուփերի մէջ նրա հետ զրոյց անել։

Վերջապէս ձւանները միմը միւսի ետևից ճեղքըռւեցին. բադիկները նրանց միջից հանեցին գլխիկները և դուրս պրծնելով՝ զարմացած նայեցին իրանց չորս կողմը։ Մայրը չէր խանգարում, որ նրանք նայեն կանաչ խոտ ու թուփերին, որովհետև կանաչ գոյնը առողջարար է նրանց աչքերի համար։

—Ո՜հ, ինչքան մեծ է այս աշխարհը,—ասեցին ձւից նոր դուրս եկած բադիկները։

Իրաւ որ հիմա աւելի մեծ տեղ ունէին, քան թէ երբ կուչ էին եկած իրանց ձւերումը։

—Դուք կարծում էք հէնց սրա՞ է մեր բոլոր աշխարհը. ոչ, ձեր տեսածից աւելի մեծ է,—ասեց մայրը,—այնքան մեծ է, որ տարածւում է, է, մինչև պարտէզի միւս կողմը և հասնում է, հրէն, մինչև այն տափը, որ այս տեղի տէրտէրինն է։ Ես դեռ ոչ մէկ անգամ այնտեղ չեմ եղած, շատ է հեռու, է, որտեղ է հա... Այստեղ էք արդեօք ամենքդ էլ,—հարցրեց մայրը և ուզեց տեղից վերկենալ, մէկ էլ տեսաւ, որ մեծ ձուն դեռ չի բացւել, կըրկին նստեց քրթմնջալով.—Մ՛ի, բա ձերը պիտի վերջանայ. ես յոգնեցի բոլորովին, գահլէս գնաց, էլ սիրտ չըկայ։

Այս միջոցին նրան այցելութեան եկաւ մի պառաւ բադ և հարցրեց.

—Հը՛, ինչպէս է առողջութիւնդ, լաւ բոլ նստեցիր, Աստւած ապաշխարանք համարի։

—Է՛հ, ինչ առողջութիւն, մօքիր, կրակն եմ ընկել մի ձրւի ձեռքից. ինչքան ժամանակ է նստած եմ վրէն՝ յամառել է, չի ուզում դուրս գալ։ Բայց նայիր արդէն դուրս եկած երեխոցս, տես ինչքան սիրուն են. ես դրանց նման սիրուն բադիկներ չեմ տեսած, ամենքն էլ իրանց հօրն են քաշել, ասես թէ նրա հետ մի խնձոր ըլին կէս արած։ Բայց էս-էս-էս անիրաւը ցաւ է դառել գլխիս, չի դուրս գալիս։

—Աքա մէկ թող տեսնեմ այդ ինչ ձու է, որ չի ուզում բացւել,—ասեց պառաւը և երբ որ տեսաւ՝ բացականչեց.

—Վա՜յ իմ աչքին, էս խօմ հնդուհաւի ձո՛ւ է։ Մէկ անգամ ինձ էլ է պատահել էսպէս բան։ Դուրս գալուց յետոյ աւելի պիտի տանջւիս։ Ախըր էդ անպիտանները ջրից վախենում են. որ սպասես՝ ջուրը չեն մտնիլ։ Չէ, հոգիս, աւելի լաւ կանես, որ հէնց հիմիկւանից ձեռք վերցնես դրանից և միւսներին տանես ջուրը, լող տալ սովրեցնես։

—Չէ, մօքիր, մեղք է. այսքան ժամանակ նստել եմ, էլի կընստեմ մի քանի օր. ով գիտէ, կարելի է քո ասածը չէ։

—Ինչպէս կամենաս,—ասեց պառաւ բադը և գնաց։

Վերջապէս մեծ ձուն ճեղքւեց և միջից դուրս ե-

կաւ մի բադիկ, բայց միւսներից մեծ ու տափակ։ Մայրը նայեց վրան և բացականչեց.

—Ո՜հ, ամմա մեծ է, հա... Եւ իմ երեխաց ոչ մէկի նման չէ. չըլինի թէ ըղորդ հնդուհաւի ճուտ է։ Ա՛յ, ես հիմա կըտեսնեմ. հիմա կըտանեմ ջուրը. թէկուզ սատկի, ես նրան կընկղմեմ ջրի մէջ։

Միւս օրը եղանակը շատ լաւ էր։ Մայրը հաւաքեց բոլոր ձագերին և նրանց հետ ուղևորուեց դէպի առուն։ Ինքը ցատքեց ընկաւ ջուրը և այնտեղից կանչեց ձագերին, որ իրան հետևեն։ Ձագերը մօրն սպասել չըտուին, լրար եռևից ընկղմուեցին ջրի մէջ։ Նրանց գլխները թըրջուեց ջրումը, բայց շուտով դուրս հանեցին և ջրից բարձրը պահելով՝ սկսեցին լող տալ իրանց մօր նման։ Վերջնածին խոշոր բադիկը նրանցից յետ չըմնաց. նա լող տրւաւ միւսներից աւելի լաւ։

—Չէ, սա հնդուհաւի ճուտ չէ,—ասեց մայրը.—տես ինչպէս լաւ է բանեցնում ոտները, ինչպէս ուղիղ է բըռնում իրան։ Չէ, սա թէպէտ մի քիչ անճոռնի է, շատ է խոշոր ու տափակ, վիզն էլ մի քիչ աւելի է երկար, բայց ինչ կուզի լինի՝ իմ հարազատ զաւակն է։ Չէ, ով կարող է ասել, որ սա անճոռնի է. ընդհակառակը, մինչև անգամ գեղեցիկ էլ է. պէտք է միայն լաւ նայել վրան։ Այսպէս ինքն իրան սիրտ տուաւ մայրը և միամտեց, որ իր ձագուկն անճոռնի չէ։

—Դէ հիմա հետս եկէք, երեխէք, ես ձեզ կըտանեմ միւս բադերի մօտ, կըծանօթանաք ամենի հետ։ Միայն կշտից չըհեռանաք, միշտ մօտս կացէք, որ ոտքի տակ չընկնիք. մէկ էլ՝ զգոյշ կացէք կատուներից։ Նրանք սուր-սուր ճանկեր ունին և սուր ատամներ, երկայն պոչ, պլատրան աչքեր։

Այսպէս մայր ու ձագեր լընգլընգալով՝ մտան հաւանոցի բակը։ Այստեղ մեծ աղմուկ կար. երկու գերդաստան մէկ տեղ հաւաքուած՝ կռիւ էին սկսել իրար հետ և կացահարում էին միմիեանց մի օձաձուկի գլխի համար, որ խլում էին իրար կոցից. վերջը կատուն վրայ հասաւ և նրանց կռւից օգուտ քաղելով՝ խլեց ու փախցրեց։

—Տեսնում էք, այսպէս են ապրում ահա աշխարհքումս,—ասեց մայրը բադիկներին և սկսեց կոուցը սրել դեռնին քսելով, որ եթէ մի բան գտնւի՝ պատրաստ լինին կոցելու։—Էհ, եկէք եռևից, և երբ կըմօտենաք ահա այն պառաւ բադին՝ ցածրացրէք գլուխները և բարև տւէք։ Դա ամենից ազնըւատոհմն է այստեղի բադերի մէջ. դա սպանիական ցեղից է, էնդուր էլ այնպէս հասոս է։ Տեսնում էք, նրա ոտին կարմիր չիթ կայ կապած. դա ամենից մեծ զարդն է և ամենամեծ նշանը, որպիսին կարող է ստանալ բադը։ Այդ նշան ունեցողը չի կորչիլ. ամենքն էլ նրան կըճանաչեն և կըզգուշանան միւսներից։ Դէհ, եկէք, ոտքերնիդ մէկ մէկով մի դցէք, փոխեցէք լայն-լայն, մէկը միւսից հեռու, ինձ պէս ահա, տեսէք... Դէ, գլուխ տւէք, ասեցէք՝ ռաֆ։

Բադիկները կատարեցին մօր հրամանը։ Միւս բադերը նայեցին նրանց վրայ և ասեցին բարձրաձայն.

—Սրանք էլ որտեղից լոյս ընկան. իբր թէ մենք քիչ էինք, նոր ուտողներ աւելացան։ Եւ ինչքան անճոռնի է այն մէկը. նայեցէք, նայեցէք, ֆի՛ ինչի՛ նման է. մենք դրան չենք ընդունիլ մեր մէջ։

Եւ մէկը նրանցից մօտեցաւ տգեղ բադիկին ու նրա վզիցը մէկ պինդ կծեց։

—Ի՞նչ ես ուզում դրանից,—բարկացաւ մայրը.—քեզ հո մի բան չարաւ այդ խեղճը։

—Շատ լաւ եմ անում,—ասեց կծողը.—բա ինչու՞ դա էլ մեզ նման չէ. դրան պէտք է մի լաւ քոթկել...

Աւելի քաղաքավարի էր ոտնանշան ունեցող պառաւ բադը. նա մոխիկ տւաւ ամենքին էլ և ասեց.

—Շատ սիրուն են երեխէքդ, բայի ահա այս մէկից. սա անյաջող է դուրս եկել. սրան պէտք է շտկել։

Ո՛չ, հարկաւոր չէ, ձեռդ պայծառափայլութիւն,—ասեց մայրը.—իրաւ է, մի քիչ տգեղ է երևում, բայց շատ բարի է, շատ հնազանդ, իսկ ջրումը լող է տալիս ամենքից էլ լաւ։ Ես հաւատացած եմ, որ տարիքի հետ կըգեղեցկանայ և կըփոքրանայ, այդ մեծութիւնը չի ունե-

նալ։ Դա շատ երկար ճնաց ձըւի մէջ, էնդուր էլ այդպէս դուրս եկաւ։

Այս ասելով, մայրիկն սկսեց անճռռնի թըւացող ձագուկի վիզը քորել, փետուրները ողորկել։—Մէկ նայեցէք, սրա ինչն է պակաս, մանաւանդ որ սա հարիկ է (արու), և ոչ մարիկ (մարի, էգ), ուրեմն շատ էլ հարկաւոր չէ, որ գեղեցիկ լինի։ Ժամանակով շատ ուժեղ կըլինի, հիմի կւանից ցոյց է տալիս իր ընորհքը։

—Է՜հ, ճլաս չունի,—ասեց պառաւը,—միւս երեխէքդ գեղեցիկ են։ Դէ հիմա պաըտեցէք այստեղ, տունը ձերն է. եթէ օճաճուկի գլուխ գտնէք՝ ինձ իմաց տըւէք...

Ամենքի համար լաւ էր այստեղ, բայց ոչ անճռռնի բադիկի համար. նրան տանջում էին շարունակ ոչ միայն բադերը, այլ և հաւերը։ Ո՛րը կծում էր խեղճին, որը կտցահարում, ո՛րը չանգռտում. ամենքն էլ իրանց չարութիւնը նրա վրայ էին թափում։ «Այսպէս զուխի ճուտ կըլինի՛. սա որ տարիքն առնի՝ մեզ ամենքիս կուտի», ասում էին ամենքը։ Իսկ կալկաթայի որձակը (հնդուհաւ), որ ահագին խթաններ ունէր ոտների վրայ և սրա համար ինքն իրան սուլթան էր համարում, սկսեց ուռչել՝ ինչպէս մի փչած ռումբի, և ձայնի բոլոր ուժովը որոտաց՝ «կրակլի-կրուկլօ»..., որով ուզեց ասել՝ «այս հրէշը ո՞րտեղից է լոյս ընկել»։

Այսպէս անցաւ առաջին օրը, իսկ միւս օրն աւելի վատ եղաւ նրա համար։ Ամենքն էլ սկսեցին հալածել խեղճ բադիկին. իր քոյրերն անգամ բարկանում էին վրան և անիծում՝ ասելով.

—Կատաղի ճանկն ընկնիս դու, հրէշ, քեզ պէս եղբայր չունենանք...

Մայրը չըկարողանալով նրան պաշտպանել ամենի յարձակմունքից՝ ինքն էլ սկսեց յարձակւիլ նրա վրայ՝ ասելով. «Հեռացիր մեզանից, գնա մի ծաքուն տեղ մարիր, որ քեզ չըտեսնենն»։ Բադերը շարունակում էին կծոտել, հաւերը ծեծում էին, թռչունների համար կուտ բերող աղջիկն էլ չէր հաւանում նրան և ամեն կուտ տալիս՝ ոտքով մի կողմ էր հրում նրան։

Այսպէս շատ նոր նեղացրին խեղճ բադիկին՝ նա հեռացաւ միւսներից և ծռաւ ցանկապատի միւս կողմը։ Այնտեղ փոքրիկ թռչուններ կային. նրանք բադիկին որ տեսան, այնպէս վախեցան՝ որ ծռան իսկոյն։ Բադիկն այդ նկատեց և ասեց ինք իրան, «Ինչքան անճռռնի եմ, որ ամենքն էլ զզւում են ինձանից և փախչում». և նա շատ ափսոսեց, բայց էլի շարունակեց գնալ, մինչև հասաւ մի մեծ ճահճի, ուր վայրենի բադեր էին կենում։ Այստեղ նա ճնաց մի ամբողջ գիշեր, որովհետև շատ էր բեզարել։

Առաւօտը վայրենի բադերը դարձնեցին և իրանց մօտ տեսան մի նոր ընկեր։ «Դուռ ինչ թռչուն ես», հարցրին նրանք։ Բադիկը շուռ ու մուռ եկաւ դէպի ամեն կողմ և խոր գլուխ տըւաւ ամենքին։ «Դու շատ անճռռնի ես,—ասեցին վայրենի բադերը.—բայց միևնոյն է մեզ համար. մենք քեզ կըպահենք այն պայմանով միայն, որ դու մեզանից աղջիկ չուզես»։

Խեղճ բադիկի մտքովն անգամ չէր անցնում աղջիկ ուզելը. նա ուզում էր միայն, որ իրան թոյլ տան բնակւելու եղեգնուտի մէջ և խմել ճահճի ջրից։ Երկու օրից յետոյ մեր բադիկի մօտ եկան երկու վայրենի սագեր, որոնք իր նման դեռ նոր էին ձըւերից դուրս եկել։

—Լսիր մեզ, ընկեր,—ասեցին նրանք բադիկին.—դու այնքան ոչինչ բան ես, որ մեզ չես կարող մի ճլաս տալ։ Կուզե՞ս մեզ հետ թռչիլ և դառնալ չըւող թռչուն։ Այստեղից մօտիկ մի ուրիշ ճահիճ կայ, որտեղ կենում են շատ սիրուն սագուհիկներ. նրանցից մէկը կառնես և կըբախտաւորւիս, չընայած որ դու այդպէս անճռռնի ես։

Սագիկները դեռ իրանց զրոյցը չէին վերջացրել, որ մէկ էլ յանկարծ՝ պաֆ, պրւֆ—հրացաններ արձակւեցին, և խեղճերը թրպրտացին գնդակահար եղած։ Պաֆ, պրւֆ—նորից արձակւեցին հրացանները, և ամբողջ երամներով սագերը բարձրացան եղեգնուտից։ Որսորդներ էին եկել սագին թակով և շրջապատել ճահիճը։ Շներ էլ ունէին հետները, որոնք վազվզում էին դէս ու դէն և սպանւած սագերը տանում էին որսորդներին տալիս։

Այս միջոցին մեր անճռռնի բադիկը սաստիկ վախե-

ցած՝ չըգիտէր որտեղ թաքցնէ գլուխը. կուչ էր եկել կիսաշունչ եղած և հէնց ուզում էր, որ գլուխը կոխի թևի տակը՝ յանկարծ վրան կանգնեց մի ահագին շուն. լեզուն բոլոր երկարութեամբ հանած, աչքերը կարմրատակած՝ լռեխը բաց արաւ և սարսափելի ժանիքները ցոյց տալով՝ ուզեց հախռել տգաթևած բադիկին, մէկ էլ՝ հաֆ-հաֆ անելով՝ ետ քաշուեց ու փախաւ, կարծես բադիկից վախեցած։

—Ո՜ֆ, ինչ լաւ պրծայ,—ասեց բադիկը և տգատ շունչ քաշեց.—այնքան անճոռնի եմ, որ շունն էլ է վախենում ինձանից ու փախչում։

Բադիկը այլ ևս տեղից չըշարժուեց. նա թաք կացաւ տեղն ու տեղը և այնպէս ծնաց կուչ եկած մինչև երեկոյ։ Երեկոյին, երբ դադարեցին հրացանների ճայթիւնները և գնդակների սուլոցները՝ բադիկը վեր կացաւ և սուս ու փուս փախաւ այդ վտանգաւոր տեղից։ Ճանապարհին էլ մի այնպիսի փոթորիկ բարձրացաւ, որ խեղճ բադիկը չէր կարողանում ոտները շարժել։ Ինչպէս եղաւ՝ մինչև մութն ընկնելը հասաւ մի աղքատիկ խրճիթի և նրա պատի տակին կուչ գալով՝ ինքն իրան պատըսպարեց փոթորկից։ Այստեղ փոքր ինչ շունչ առնելուց յետոյ նկատեց խրճիթի կիսաբաց դուռը և ուղղակի ներս մտաւ։

Խրճիթում կենում էր մի պառաւ կին. նա ունէր մի հաւ և մի կատու։ Պառաւն անզաւակ էր և այդ երկու արարածներին նա իր զաւակներն էր համարում։ Կատուն նրա տղան էր, իսկ հաւը՝ աղջիկը։ Կատուն մլաւում էր զանազան եղանակով, նայած թէ ինչ էր ուզածը, ճլըմկոտում ու կոտրատւում էր տեսակ-տեսակ. նա մինչև անգամ իրանից կայծեր էր արձակում, երբ շփում էին մազերը քըծիվեր։ Հաւը շատ լաւ ձուան էր ածում։ Նրա ոտները շատ մանր էին և կարճիկ. սրա համար էլ պառաւը նրան անւանում էր «հաւիկ կարճոտնիկ», և սիրում էր նրան, ինչպէս իր հարազատ աղջկանը։

Առաւօտը որ լուսացաւ, նոր նկատեցին բադիկին։ Կատուն սկսեց մլաւել, իսկ հաւը կըռկըռաց։

—Այս ինչ է նշանակում, ինչ են իմացել զաւակներս,—հարցրեց ինքն իրան պառաւը և սկսեց չորս կողմը նայել. որովհետև պուշ էր (կարճատես), բադիկին որ տեսաւ՝ գէր բադի տեղ ընդունեց նրան։—Ա՜յ թանգագին գիւտ,—բացականչեց պառաւը։—Ես հիմա կունենամ բադի ձուաններ, միայն թէ սա մարի լինի։ Պէտք է փորձել։

Բադիկին փորձելու համար՝ պառաւը նրան պահեց մինչև երեք շաբաթ, բայց ձու չերևաց։

Կատուն իրան տան տէր էր համարում, իսկ հաւը՝ տանտիկնին. ասում էլ էին. «Մենք ենք որ կանք աշխարհքումս»։ Բադիկը համարձակւում էր ուրիշ կարծիք յայտնել, բայց հաւը չէր հաւանում և ասում էր.

—Դու կարող ես ձու ածել.

—Ո՛չ։

—Ուրեմն նեղութիւն քաշիր լռել։

Իսկ կատուն հարցնում էր.

—Դու կարող ես ճըկճըկւել, մլաւել ու կայծեր արձակել։

—Ո՛չ։

—Ուրեմն էլ ինչո՞ւ ես մէջ ընկնում, երբ խօսում են խելօքները։

Եւ այսպէս խեղճ բադիկը նստել էր մի անկիւնում տխուր ու տրտում։

Մէկ անգամ արևի ճառագայթներն ընկան խրճիթը և վիշեց թարմ օդ։ Բադիկի սիրտն այնպէս ուզեց ջրում լողալ, որ նա չըկարողացաւ իր ցանկութիւնը չըյայտնել հաւիկին։

—Պարապութիւնից յիմար բաներ ես մտածում,—ասեց հաւիկը։—Ձու ածա կամ քթիդ տակ մի բան մռմռա, ինչպէս մեր կատուն է անում, այնուհետև էլ այդպէս անմիտ բաներ չես անցկացնիլ մտքովդ։

—Բայց որ իմանաս՝ ինչքան լաւ է ջրում լող տալը, ինչքան դուրեկան է։ Պէտք է գլուխդ թաղես ջրումը, մէկ էլ հանես, պէտք է սուզուիս մինչև ջրի յատակը և մէկ էլ երեսն ընկնիս՝ որ իմանաս թէ ինչքան սքանչելի բան է, ինչքան զըւարճալի...

—Այո, ինչպէս չէ, մեծ, շատ մեծ բաւականութիւն է,—ծաղրեց հաւիկը։—Դու կարծեմ բոլորովին ցնորւած ես։ Մեր կատւի նման խելօք արարած չկայ աշխարհումս. մէկ հարցրու նրան, տես նա էլ սիրում է լողալ ջրումը։ Իմ մասին ես դեռ ոչինչ չեմ ասում։ Հարցրու թէկուզ մեր պառաւ տիրուհուն, որի պէս իմաստուն ոչ ոք չկայ, տես նա կըհաւանի՞ քո ասածին։

—Դուք ինձ չէք կարող հասկանալ,—ասեց բադիկը։

—Մենք չենք կարող հասկանալ քեզ։ Ուրեմն դու աւելի խելօք ես, քան թէ մեր կատուն է և տիրուհին։ Իմ մասին ես ոչինչ չեմ ասում, բայց եթէ խելք ունիս՝ ինձ կըլսես և զանազան յիմարութիւններ չես մտածիլ։ Գոհ եղիր այն բարիքի համար, որ դու գտնում ես այստեղ։ Մի մոռանար, որ դու տաք սենեակում ես գտնւում և խելօք հասարակութեան մէջ, ուր դու կարող ես շատ բան սովորել։ Աշխատիր միայն ձու ածել, սովորիր մլաւել և կայծեր արձակել։

— Ո՛չ, ես այստեղ ինձ լաւ չեմ կարող, կերթամ ուրիշ տեղ, ուրիշ աշխարհ։

—Գնա, գնա, ուրիշ տեղ վեր ածած է, գնա հաւաքիր. հէնց լմանում ես, թէ ամէն տեղ էլ քեզ կուտ կըտան կըպահեն...

Բադիկը դուրս եկաւ խրճիթից և ճանապարհ ընկաւ։ Նա գնաց ընկաւ ջրերը, լողացաւ իր ուզածի չափ, բայց ոչ մի կենդանի նրան չընկերացաւ. ամենքն էլ խորշում էին նրանից, ամենքն էլ նրան անճոռնի էին համարում։

Աշունքը վրայ հասաւ. անտառում տերևները դեղնեցին և սևացան. քամին ճանկ էր գցում նրանց և օդի մէջ բարձրացնում։ Հետզհետէ սկսեց ցրտել։ Երկրի վրայ կախ ընկան ծանրացած կարկտաբեր և ձիւնաբեր ամպեր։ Ագռաւը մրսելուց կռաւում էր ցանկապատի վրայ։ Բադիկի օրերը դառնացան։ Մէկ անգամ իրիկնապահին, երբ արեգակը մայր էր մտնում շատ փառաւոր կերպով, անտառից դուրս թռան երամով խոշոր թռչուններ՝ ձիւնի պէս սպիտակ, երկայն ու ճկուն վզերով. դրանք կարապներ էին։ Դուրս թռչելիս նրանք արձակեցին մի բոլորովին ուրիշ

տեսակ ձայն, փոեցին իրանց հիանալի թևերը և թռան ցուրտ տեղերից դէպի տաք երկիրներ։ Նրանք թռան վեր ու վեր, մինչև հասան անագին բարձրութեան։ Այդ տեսնելիս՝ մի տեսակ թախծութիւն և տխրութիւն եկաւ բադիկի վրայ։ Նա պտրտւեց ջրի երեսին՝ ինչպէս անիւ, երկարացրեց վիզը՝ իչքան կարող էր՝ դէպի թռչող կարապները և վերջապէս ճըչաց այնպէս ամուր և հրաշալի ձայնով, որ ինքն էլ վախեց իր ճըչալուց։ Ուղիղ չէր կարողանում մոռանալ այդ հրաշագեղ և բախտաւոր թըռչուններին, և երբ նրանք ծածկւեցին արդէն ամպերում՝ նա սուզւեց ջրի մէջ մինչև յատակը և երբ մէկ էլ երեան ընկաւ, նա խելագարւածի նման էր։ Նա չգիտէր, թէ ինչ էր այն թռչունների անունը և ոչ էլ գիտէր, թէ ուր էին թռչում նրանք։ Նա տեսաւ միայն, որ նրանք շատ երջանիկ են ապրում աշխարհիս վրայ։ Բադիկը չէր նախանձում նրանց. նրա մտքովը չէր կարող անց կենալ, ոչ ինքն էլ կարող էր լինել նրանց պէս բախտաւոր. խեղճը նրանով էլ գոհ կըլինէր, եթէ գոնէ բադերը չըհալածէին նրան իրանց միջից։

Վրայ հասաւ ձմեռը։ Այնպէս ցուրտ էր, որի նմանը չէր եղած։ Ջուրը սառչում էր. բադիկն անընդհատ լողում էր, որ թոյլ չըտար բոլորովին սառչելու, բայց ամեն գիշեր այն բացւածքը, ուր նա լողում էր՝ փոքրանում, հուպ էր գալիս։ Բադիկը բոլոր ուժովը բանեցնում էր ոտները, որ դրա առաջն առնի, բայց չըկարաց, այլ շատ դադրելուց թուլացաւ և ինքն էլ սառաւ ջրի հետ։

Առաւօտը վաղ մի գիւղացի եկաւ և տեսնելով սառուցի մէջ մնացած բադիկին՝ իր փայտէ կօշիկներով կոտրտեց սառուցը և բադիկին վերցրեց տարաւ կնոջը տըւաւ։ Հէնց որ մտաւ տաք խրճիթը, այստեղ բադիկը կենդանացաւ։ Երեխէքն ուրախացան և ուզեցին հետը խաղալ, բայց բադիկը վախեց, վեր թռաւ, ընկաւ կաթով լիքը դոյլի մէջ և վեր ածեց կաթը։ Տանտիկինը ք՛ըշ արաւ, որից աւելի շշկլւեց բադիկը և թռաւ ընկաւ իւղով լիքը չանի մէջ, այնտեղից էլ ալիւրի արկղի մէջ։ Կարող էք երևակայել, թէ ինչի նման կըլինէր այդ ժամանակ

ալրաթաթախ բադիկը։ Տանտիկինը մաշան ձեռքն առած՝ քաւում էր և վազում ետևից, որ բռնէ. երեխէքը նոյնպէս վազում էին միմեանց առաջ կարելով, ծիծաղելով ճչալով, որ բռնեն բադիկին։ Դուռը բաց էր. բադիկը դուրս թռաւ և վայր ընկաւ նորեկ ձիւնի վրայ՝ բոլորովին ուժից ընկած։

Շատ տխրալի կըլինի, եթէ մի առ մի պատմենք բոլոր այն զրկանքները ու տանջանքները, որոնց ենթարկուեց բադիկը այդ խիստ ձմեռը... Նա ընկած էր ճահճի ափին, եղեգնուտի մէջ՝ երբ արևը նորից սկսեց տաքացնել երկիրը, երբ սարեակները սկսեցին երգել. վրայ հասաւ հրաշագեղ գարունը.

Այն ժամանակ ահա բադիկը կարողացաւ կրկին բաց անել թևերը, որոնք այժմ բաւական ուժեղացել էին և նրան թռցնում էին շատ արագ և շատ հեռու։ Շուտով նա ընկաւ մի մեծ այգու մէջ, ուր արդէն ծաղկել էին խնձորենիքը, անուշ հոտ էին բարձրացրել թանթրւենիքը և իրանց կանաչ գլուխները կռացրել օձապտոյտ առուի վրայ։ Այստեղ մեր բադիկի ուրախութեանն էլ չափ չըկար՝ այնքան լաւ էր նրա համար։ Եւ ահա խիտ ծառերի մէջ երևեցան երեք սպիտակ ու գեղեցիկ կարապներ։ Նրանք փուփռացնում էին իրանց թևերը և ապա սահում ջրի երեսին՝ ինչպէս սառուցի վրայ։ Բադիկն արդէն ճանաչում էր այդ հրաշագեղ թռչուններին, և հիմա էլ որ դրանց տեսաւ, մի տեսակ տխրութիւն զգաց։

—Ես կըմօտենամ դրանց,—մտածեց բադիկը.—կըմօտենամ այդ արքայական թռչուններին։ Եւ դրանք կըսպանեն ինձ այն յանդգնութեանս համար, որ իմ հրէշ տեղովս համարձակել եմ մօտենալ իրանց։ Է՜հ, միևնոյն է, ինչ կուզի՝ թող լինի։ Աւելի լաւ է, որ կարապներն սպանեն ինձ քան թէ բադերը կտցահարեն, հաւերը ծեծեն և թռչնապահները վռնդեն, ձմեռն էլ զրկւել ամեն բանից և ջրում սառչիլ։

Եւ բադիկը բոլոր ուժը հաւաքելով՝ ընկաւ ջրի վրայ և լողալով դիմաւորեց նրանց։ Կարապները նկատեցին բադիկին և շեշտակի նետուեցին դէպի նա։

—Սպանեցէք, սպանեցէք ինձ,—շըշնջաց բադիկը և գլուխը քաշ գցած՝ սպասեց իր մահին։ Բայց փոխանակ մահուան՝ նա ինչ տեսաւ այդ ժամանակ։ Ջրի վճիտ և անապակ հայելու մէջ նա տեսաւ ինքն իրան. տեսաւ որ ինքը մի անճոռնի և զզուելի բադիկ չէ, այլ մի հրաշագեղ կարապ, բոլորովին նման իր մօտ եղած կարապներին...

Բադերի մէջ ծնուելը մի դժբախտութիւն չէ, եթէ մինչև ծնուելդ պառկած ես եղել կարապի ձըւի մէջ...

Նա շատ ուրախացաւ իր կրած տանջանքների համար։ Միայն հիմա հասկացաւ իր բախտաւորութիւնը և իրան շրջապատող փառաւորութիւնը։ Մեծ կարապները լողում էին նրա չորս կողմումը և համբուրում նրան իրանց կտուցներով։

Այգու մէջ մտան մի քանի մանուկներ. նրանք ջրի մէջ ձգում էին հացի կտորներ և հունդեր։ Մանուկներից մէկը գոչեց՝ «Ահա մի նոր կարապ»։ Միւս մանուկներն ուրախանալով կրկնեցին՝ «Այո, նոր է, նոր է»։ Նրանք ուրախութիւնից ծափ զարկեցին և ոստոստալով վազեցին իրանց ծնողաց մօտ։ Նրանք շուտով վերադարձան և ջրի մէջ ածեցին զանազան ուտելիքներ, մինչև անգամ քաղցր կարկանդակներ։ Նրանց շատ էր դուր գալիս նոր կարապը։ Ասում էին՝ «նոր կարապն ամենից գեղեցիկ է, և շատ չահել է, և շատ հրաշագեղ»։

Ծերունի կարապները գլուխները խոնարհեցրին նրա առաջ։ Նա շատ ամաչեց և գլուխը թաքցրեց թևի տակ։ Ինքը չէր իմանում ինչ անէր. նա չափից դուրս էր բախտաւոր, բայց դրանով բնաւ չէր հպարտանում, որովհետև բարի սրտումը հպարտութիւն չի լինի։ Փուփռացրեց նա իր թևերը, վեր քաշեց վայելչակազմ պարանոցը և ուրախալից սրտով ասեց. «Այս բախտաւորութիւնը երազումս անգամ չէի կարող տեսնել այն ժամանակ, երբ ես դեռ ևս մի անճոռնի Բադիկ էի և հազար ու մէկ նեղութիւնների ենթարկւած...»։

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

ՏԱՐԻԱՅ ԶՈՐՍ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ

ԳԻՒՂԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ ԵՒ ՊԱՐԱՊՄՈՒՆՔ

ԳԱՐՈՒՆ

Տարին չորս եղանակ ունի, բայց ամենից սիրունը, ամենից դուրեկանը գարունն է։

Ինչ որ մեռած ու թմրած է լինում ձմեռը, գարնանը կենդանանում ու արթնանում է։

Սառած գետինը տաքանում է և սկսում է կանաչիլ։ Փէտացած ծառերը բացւում, փթըթում են։ Սար ու ձոր ծլում, ծաղկում։

Երբոր տեսնում ես գոյն-գոյն ծաղիկները արևի տակ փայլելիս, կարծում ես թէ փոքրիկ մանուկներ են ժըպտում երեսիդ, ճխում, ճըչում, խնդում, ծիծաղում։ Եւ երբ որ նորեկ երգեցիկ թռչուններն էլ ձայն ձայնի ուած՝ ծլըլում են, կարծում ես, թէ բոլոր արարածները ձեռք ձեռքի տըւած՝ պար են գալիս, ցնծում, զըւարճանում, գարնան գալը շնորհաւորում։

Ով տեսե՝ որ անհամբեր չի սպասում գարնան գալուն։ Թէ մարդ, թէ գազան, թէ անասուն և թէ թռչուն՝ ամենքն էլ գարնան գալուն են սպասում, ամենքն էլ ուզում են որ գարունը շուտով գայ և իրանց անուշ արև ու քաղցր օրեր տայ։

Ձմեռւայ վերջերին ամենի կերակուրը պակսում է. ընտանի կենդանիներին խոտ ու յարդ է պէտք,— չրկայ։ Նրանք նիհարում են և մինչև անգամ սովամահ են լինում։ Թէպէտ լեզու չունին, որ մեզ նման պարզ տեսե՝ «քաղցած ենք, խոտ ենք ուզում», բայց ամեն անգամ իրանց տիրոջը տեսնելիս՝ այնպէս աղիողորմ ձայնով մա-

Ի՞նչ անէ խեղճ տէրը։ Էլ մարաքումը յարդ չի ճնացել, էլ ամառւան դրած ահագին դէզը չկայ։

Սրանից լաւ վիճակի մէջ չեն լինում և վայրենի անասունները, գազաններն ու թռչունները, և ոչ էլ այն մարդիկը, որոնց ձմեռւայ պաշարը հատած է լինում, էլ ոչ վառելու փայտ ու ածուխ են ունենում և ոչ ուտելու հաց։

Ահա ամենքի այս տեսակ յուսահատած ժամանակը գալիս է գարունը և իր հետ բերում նոր կեանք և ուրախութիւն։

Այնուհետև ձիւնը հալւում է, կապած ճանապարհները բացւում են, գնալ-գալը՝ թէ ձիով և թէ սայլով՝ հեշտանում է։

Այնուհետև ով ինչ որ չի գտնում իր գիւղումը, գըտնում է ուրիշ գիւղից է բերում։ Ով որ քաղաք տանելու և վաճառելու բան ունի, հիմա կարողանում է տանել։ Քաղաքացին էլ էժանանում է ապրուստի պաշարը։

Ահա թէ ինչու՛ գարունը սիրելի է բոլոր արարածների համար, մանաւանդ մանր ու մրափան երեխանց համար։

Գարունը մտնում է մարտի ինների և շարունակւում է երեք ամիս։ Գարնան ամիսներն են—մարտ, ապրիլ և մայիս։

ՀՐԱՒԷՐ ԳԱՐՆԱՆ

Արի, գարուն,
Արի, սիրուն,
Բեր պարզ արև,
Առատ անձրև,
Ծնդրէ Տէրէն
Հաճար, ցորեն։
Ձմեռն էր մեծ,
Ողջ սպառեց,
Ամբար, մառան
Դատարկ դառան։

ԽՆԴԻՐ ԳԱՐՆԱՆ

Կարօտ ենք տեսքիդ, աննման գարուն,
Շուտ արի մեզ մօտ, բեր ծաղիկ սիրուն,
Բեր պայծառ արև, բեր մեզ տաք օրեր,
Ճուռոող թռչուն, բեր կանաչ դաշտեր։
Բաց մեր դռները, բաց մեր պատուհան,
Թող բացուին, ծաղկին վարդ, մեխակ, շուշան,
Փակուած սենեակից երթանք ազատուինք,
Կանաչ դաշտ երթանք, խաղանք, գլորուինք։

Մ Ա Ն Ի Շ Ա Կ

Դեռ ձիւր է ծիծեռ, դեռ ձիւր է սոխակ,
Գարնան կարապետ եկաւ մանիշակ.
Երկնային խունկը չորս կողմը բուրեց,
Նորածին աշխարհ նախ նա համբուրեց։
Երկինքն է անամպ, շողշողուն արև,
Տանք մանիշակին, երեխէք, բարև,
Որ մեր դաշտերին բերաւ նոր գարուն,
Նախշուն հաւերով, ծաղկով զարդարուն։

ՏՈՒՆԸ ԿԱԹՈՒՄ Է

Գարունը նոր էր մտել։ Մի քանի օր եղանակը շատ պղտեցիկ էր։ Բայց մէկ էլ անձրևն այնպէս սկսեց, որ կարծես էլ դադարելու չէր։

Էլ տուն, գոմ, մարագ, մառան չըմնաց, որ չըկաթէր։ Ամենից շատ կաթում էր Կիրակոսի տունը։ Այդ խեղճի տանը էլ մի ցամաք անկիւն չըմնաց։

Հէնց այդ դառն օրերին գաւառապետը եկաւ մեր գիւղը։ Նա ոչ մի ցամաք տուն չըգտնելով՝ մի վրան սարքեց, մտաւ մէջը։ Գիւղացիներից ով ինչ գանգատ ունէր, գնաց գաւառապետին յայտնեց։ Ամենից յետոյ գնաց Կիրակոսը։

Կիրակոսը մի զարմանալու և ծաղրածու մարդ էր։ Նրան որ տեսաւ գաւառապետը, ժպտալով հարցրեց.

—Դու ինչ գանգատ ունես, Կիրակոս, ինչու՞ համար ես եկել։

—Աղա, գլխիդ, արևիդ մատաղ, տունս կաթում է,— ասեց Կիրակոսը։

—Յետո՞յ, ես ինչ անեմ, որ քո տունը կաթում է։

—Աղա, ախր քո մասած չի կաթում։ Ես ինձ համար նստած՝ հաց եմ ուտում, հէնց որ ուզում եմ գդալը տանեմ բերանս, մէկ էլ տեսնես—ծը՛լթ—կաթեց գդալիս միջին։ Էլ չի թողնում, որ հալալ հաց ուտեմ։

—Շատ լաւ, բայց ես ինչ կարող եմ անել։

—Աղա, ախր ես քեզ ասում եմ, որ քո մասած չի կաթում, սա մի ջոկ բան է։ Ես ինձ համար պատկած քընած եմ լինում, գլուխս կարպետի տակից հանում եմ, որ տեսնեմ լուսացել է, թէ դեռ մութն է։ Հէնց որ աչքս բաց եմ անում որ հերթին մտիկ տամ, մէկ էլ տեսնես—ծը՛լթ—աչքիս միջին... Բա սրան մի դատաստան չըկա՞յ։

—Ինչու չըկայ, եթէ կը յօժարիս։

—Կը յօժարիմ, աղա, կը յօժարիմ. ինչ որ դու կըհրամայես, ես յօժար եմ։

—Շատ լաւ։ Քո տունը կաթելու համար դու պէտք է այնքան օր բանտումը նստես, որքան օր որ կաթել է։

—Վա՛յ, աղա, այդ ինչ ես հրամայում։ Ես էլ հէնց իմացայ թէ լաւ բան պիտի ասես։ Համ իմ տունը կաթի, համ ես բանտ նստեմ. այդ ինչ դատաստան է։

—Շատ լաւ դատաստան է և շատ էլ արդար։ Եթէ մի կծոտող շուն լինի և չըկապեն նրան, նա էլ սրանց նրան կծի, դրա համար ո՞ւմ կըպատժես դու, շանը, թէ տիրոջը։

—Ի հարկէ, տիրոջը. շանիցը խօ տուգանք չե՞ս առնիլ, պէտք է տիրոջիցն առնես. շունն ինչ գիտէ պատիժն ինչ է։

—Ողորմի քո հօրը։ Ես էլ հէնց քո բերանովը կանեմ քո դատաստանը։ Քո տունը խօսի ինքը չի իմանում, որ

կաթում է. բայց դրա համար դու պատժի արժանի ես, որովհետև այն տեսակ հող չես ածում և այն ձևով չես շինում, որ չըկաթի։

—Հա՜... աղա, դու ինձ յաղթեցիր։ Ես հէնց իմացայ, թէ քեզ կըկապեմ, բայց չեղաւ, լաւ տեղ չըմթնացրի,— ասեց Կիրակոսը և գլուխը քորելով դուրս գնաց։

ԽՈՋԱՐԱԾԻ ԲԻՆԱ

Խիտ անտառի մութ խորքումը
Մի տեսակ խուղ կայ շինած՝
Անդուռ, անպատ, անպատուհան,
Գերաններ են թեք դրած։
Ցերեկն այնտեղ մարդ չի լինում,
Թէև լեքն է պաշարով.
Թուրքեր, քրդեր չեն մօտենում,
Ոուղը մնում է ապահով։
Միակ շէնքն է, որ ազատ է
Գող թուրքերից, քրդերից,
Որովհետև խուղի մսի
Հոտ է գալիս այնտեղից։

ԲՆՈՒԹԵԱՆ ԿԵՆԴԱՆԱՆԱԼԸ

Ա.

Մայիս ամիսն է. գարունը իր բոլոր փառաւորութիւնով ամեն ընչաւորի վրայ իր հրաշալի տպաւորութիւնն է ներշնչել։ Վարդահոտը բարակ զեփիւռի շնորհիւ ամեն կողմը հեռու ման է գալիս. լեռ ու դաշտ կանաչներով, սէզերով և սիրի-սիրի համեստ երեքթևեան խոտերով զարդարւել են. հազարաւոր գոյնզգոյն ծաղիկները երեսիդ ծիծաղում, խաղում են և առհասարակ մի բուռ հող եղած տեղը բուսական թագաւորութիւնը իր գահն է դրել։

Քարափների ծերպերից էլ կեանք է արտադրւում. մի կաւոր կոշտ ընկած տեղն էլ կանաչի գլուխ է դուրս ցցւել. էլ ապառաժ ու մերկ գետին չի մնացել։ Ամքանչելի է մայիսը։ Թռչուններն իրանց ազատ ձագերի համար կերակուրներ են տանում։ Ո՞ւր է վազվզում օդի մէջ ծլւծլալով ծիծեռնակը։ Նայիր այն ճնճղուկի՝ վայտփորի ըներին. լինչպէս քնքուշիկ ձագուկները՝ դեղին երիզը կտուցի չորս կողմը՝ բաց են անում իրանց բերանները և լեզուիկները հանած, ճիչ ու ծուոց բարձրացրած՝ կերակուր են խնդրում իրանց մօրից. լինչ քաղցր ճռուողիւն են բարձրացրել։

Սակայն այնպէս չի կարգադրել բնութեան ամենագէտ Արարիչը. թէև լինչքան ուզում են սիրուն ճուտիկները միմեանց առաջը կտրեն, մայրը իր կարգը լաւ գիտէ. նա հերթը չի կորցնում, իր հաշւի մէջ չի սխալւում. նա լաւ գիտէ, թէ առաջ կերակուրը օրի բերանն է դրել. նա դեռ այն էլ է հասկանում, թէ իր ընկեր արուն օրին է կերակրել։ Նա ուրախանում է իր նախշունիկներն վրայ. մի րոպէ էլ կանգ է առնում բնի մօտ, քրքրում է կտուցիկով ձագերի գեղին, փափուկ բուրդը, փափկացնում է նրանց անկողինն ու թռչում կրկին դէպի դաշտ։

Բ.

Լինչ ախորժալուր է հովւական սրնգի ձայնը մայիս ամսին, երբ նա մի քարի վրայ նստած, կամ լեռան գըլխին թիկնած՝ սուլում է ինքնագոհ։ Դուք չըկարծէք, թէ նա միայն իր սրտի ուրախութեան համար է ածում. ո՛չ, նա դրանով հասկացնում է իր սիրելի հօտին, թէ ժամանակ է ժողովւել իր չորս կողմը և գնացքն ուղղել դէպի փարախը, ուր սիրունիկ գառներն սպասում են լսելու իրանց մայրիկների մայիւնը։

Ո՛հ, լինչ հրաշալի տեսարան է, լինչ քաղցր րոպէ։ Գառները լսում են հեռւից մօր ձայնը և անհամբերութիւնից ուզում են կոտրատել գըւուկի *) դուրը, դուրս թափւել՝ դիմաւորելու ամենաթանգագին մօրը, որ իրանց համար կուրծը լի ախորժահամ կաթն է բերում։ Մինչև

*) Փարախ՝ ցանկով պատած։

որ հովիւը բաց կանէ գըւուկի դուռը, ուլերը՝ այդ ճաթ-
պիկ պատիկ սատանաները՝ քիչ է մնում որ բարձրանան
նրա ուսերը։

Նախանձելի է հովւի դրութիւնը հօտի վերադառնալու
ժամանակ։ Ուլերի ու գառների մկըկոցը, այծ ու ոչխարի
հարայ-հրոցը նրա սրտի վրայ անպատմելի տպաւորու-
թիւն են գործում։ Ոչ ոք չի կարող բոլոր ցաւերը չըմո-
ռանալ այն միջոցին, երբ գառնուկներն իրանց փափուկ
դմակները շարժելով և ուլերն իրանց անհանգիստ պոչիկ-
ները խաղացնելով՝ իրար գլխով են դիպչում։

Գառն ու ոչխարը իրար են խառնւում և նրանցից
իւրաքանչիւրն աշխատում է գտնել իր մօրը կամ ձագին։
Բաւական է, որ մաքին մի փոքր հոտոտէ, իսկոյն յետ է
խփում իրան մօտեցող օտար գառանը և հոտոտելիքը դէ-
պի վեր բռնած՝ ցատկում է դէպի այն կողմը, ուր իր սի-
րելի հարազատն է։ Մօր անուշ մայիւնը և խանդաղատա-
կան ակնարկը թափանցում է անմեղ գառնուկի սիրտը և
վստահութիւն է տալիս նրան վազելու դէպի ինքը եկող
ոչխարի կուրծը, իսկ վերջինս իսկոյն ոտքերը յետ է բաց
անում և թոյլ է տալիս ամենասիրելի զաւակին փշփշալով
ծծել մօր պտուկները։ Եւ սրտի ուրախութիւնն ու մայրա-
կան քաղցր զգւանքն աւելացնելու համար՝ նա անդադար
լիզում է փոքրիկ գառնուկի թաւշանման մորթը։

Անխիղճ են այդ միջոցին մարդիկ. նրանք իրանց
կենսական պիտոյքը հայթայթելու համար՝ խլում են խեղճ
գառան բերանից նրա մօր պտուկը և կաթնի մեծ մասն
իրանք են կթում։ Անբան անասունն ի հարկէ լաւ գիտէ
մարդկանց անիրաւութիւնը. ինչքան էլ նրանք կթեն, նա
իր զաւակի բաժինը թաքցնում է կուրծի մէջ։

Ուշադրութեան արժանի է նաև կթողների իրարան-
ցումը։ Գալիս են մանկահաս հարսները և մատաղահաս
աղջիկները. նրանք լաւ գիտեն ճաշակ կթի ժամանակը։
Գիւղական փարախները առհասարակ շինւած են լինում
գիւղից մօտիկ, մի ձորամիջում կամ բլրի ստորոտում,
քամուց ու ծաթակէզ արեգակից ապահով։ Եւ ահա մեր
ամօթխած նները ուսում են կամ շալակում կովկիթն ու

կճուճը, գլուխներին են դնում կաթ-քամիչն ու մաղը և
գիւղից միասին դուրս են գալիս՝ երեք-երեք, չորս-չորս,
խումբ-խումբ բաժանւած՝ խնդալով, կատակներ անելով
գալիս են փարախը և սպասում են հօտի վերադառնալուն
արօտից։

ԳԱՐՆԱՆ ԳԱԼՈՒՍՏԸ

Անցաւ ձմեռը, եկաւ վառ գարուն,
Զարթնեց խոր քնից ամբողջ բնութիւն.
Ամեն առարկայ շունչ-հոգի առաւ
Եւ սիրոյ ողջոյն գարնանը տըւաւ։
Օդը մաքուր է, արևը պայծառ,
Կանաչ են դաշտերը, սար, հովիտ, անտառ,
Եւ սլսլըլալով զեփիւռը մեղմիկ
Դալար բոյսերին ասում է նանիկ։
Ահա արտուտը դայլայլիկներով
Ճեղքում է օդը քնքոյշ թևերով,
Եւ սիրով վառւած քաղցրաձայն սոխակ
Գոել է վարդին, երգում անուշակ։
Սարերի գլխի գլխի ձիւները յստակ
Հալւում են, կազմում կարկաչուն առւակ.
Նըրա ափերին գոյն-գոյն ծաղիկները
Ներկայացնում են հրաշալի պատկեր։
Ժայռի կատարին, քարին տւած թինկ,
Նստած է հովիւն, սուլում է սրինգ,
Ու նրա չորս կողմ փռւած այծ, ոչխար
Կարծես թէ բռնած լինին սիրուն պար։
Այսպէս ամեն տեղ խինդ ու ցնծութիւն.
Ուրախ են մարդիկ, ուրախ բնութիւն.
Գարունը բերաւ անուշ եղանակ,
Վանեց ծուլութիւն, շնչեց աշխատանք։

Ա Ր Ա Հ Օ Տ

Առաւօտ է։ Ամէնքը շարժողութեան մէջ են։ Գիւղացիները արդէն զարթել են այն փոքրիկ թռչնիկի ձայնից, որ գալիս նստում է երդիկների վրայ ու կանչում. «Լծէ, լծէ»։ Նրանք արդէն լծել են իրանց եզներն ու գոմէշները և բաւական վարել են գետինը։ Տների մէջ մատակները ու կովերը կթել են։ Ոչխարների հօտն էլ դաշտումը մատղաշ արօտներից արդէն մի քաղցր նախաճաշ է արել։ Տանտիկինն էլ կովերն ու հորթուկներն է դուրս հանում։

Գիւղի աղջկէքը խումբ-խումբ գնում են դէպի կանաչ մարգագետինը, ծաղիկները կոխելով, ծաղիկներ քաղելով և իրար վրայ ածելով՝ ծիծաղելով, խայտալով։ Նրանք հանդիպում են կաքաւների երամին, լորին, արտուտիկին, որոնք խոտերի տակից թռչկոտում են թփից թուփ, ուզենալով իրար նմանվիլ. դու ասա՝ աղջկէքը թևաւոր թռչուններին, թէ՞ թռչունները ոտնաթռիկ աղջկանց։ Նրանք անցնում գնում են առաջ՝ բանջարներ ժողովելու և կանչելու, աղջկէքը՝ «քա, քա» կաքաւները՝ «գա, գա»։

Կռունկը երամով կարաւան է կազմել սլաքաձև, օդի բարձր տեղերովը անցնելով՝ «կռո՜ւ—կռո՜ւ» է կանչում։ Ծառայ եմ ձայնին։

Երկարասրունք արագիլը կատուցը սրած՝ բոյնից դուրս է եկել, «հոդ—հոդ» ձայնելով դէպի դաշտն է վազում ջրի ու ցամաքի օձերը բռնելու և սպանելու։

Զինկուլը գետերի ափերն է վազում ու «ձը՛կ—ձը՛կ» կանչելով՝ ձուկ-մուկ է որոնում կուլ տալու։

Բադն ու սագը ջրերի վրայ նաւած՝ կայտառ նաւավարների պէս թուրռում են ու երգում։

Սանրակառար յոպոպը անհանգիստ ոստոստում է և անդադար աղաղակում. «յոպ-յոպ»։

Դեղնապորտիկը փափուկ ու մաքուր, ճերմակ ու դեղին շորեր հագած՝ փոքրիկ մացառների ու թանձր խոտերի միջից գլխիկը ցոյց տալով ու թաքցնելով՝ իր ձայնըն է լսեցնում։

Սոխակի ձայնն էլ լսւում է բոլոր երգողների ձայների հետ և ամեն լսողի ուշք ու միտքը վերացնում։

Բարբարոս բաղէն որոտացող ձայնով վեր ու վայր է սլանում՝ մի անմեղ ու անզգոյշ աղաւնի կամ ուրուրակ պատառոտելու։

Անգղները, ձրի ապրող աւազակների պէս, մի սպանւածի հոտ առել, գնում են նրա դիակի մսերը կողոպտելու։ Ահա արծիւն էլ երևում է. նրա հզօր թևերի բաղխումից օդը շառաչելով պատռւում է. բոլոր թռչունները միանգամից լռում են, մինչև անցնի հեռանայ այդ ահեղ ու փառահեղ թագաւորը։

Լ Ո Հ Ս Ա Դ Է Մ Ի Ն

Ագատ ծովը կաշկանդել է մառախուղ,
Քամին փըչեց—և նա ցրուեց որպէս ծուխ.
Քամին ճանպին ասեց անշարժ նաւերին.
«Լուսադէմ է, առագաստներդ թող բացւին»։
Եւ հասնելով ծովի եզերք, նա ուժգին՝
«Ելէք, ելէք»—գործի կանչեց ամենքին։
Անտառի խորք սլլանալով՝ շշշընչաց.
«Զարթիր, անտառ, կանաչ կուրծքդ շուտով բաց»։
Թռչնիկների աչքից խըլեց անուշ քուն.
«Երգէք»—հընչեց նրա շունչը հովասուն.
Թռաւ նա գիւղ, գոչեց. «վէր կաց, գիւղի մարդ,
Լոյսը բացւել, քեզ են մընում դաշտ ու արտ»։
Հասկին ասեց, սլլանալով արտի մօտ.
«Լըցւիր, լըցւիր, քեզ ժպտում է առաւօտ».
Զանգակատան նա հասնելով՝ քաղցրալուր
Սուլեց. «ժամկոչ, առաւօտեան զանգը տուր»։
Բայց երբ մտաւ գերեզմանոցն անբարբառ՝
Խուլ հառաչեց ու ասաց.
«Քնէք հանգիստ, մեռեալ մարդիկ, քւր աշխարհ,
Ձեր ժամը դեռ չէ հասած»...

ՄԻ ՊԱՏԿԵՐ ԳԱՐՆԱՆԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԻՑ

Գարուն էր. տաքացել էին օրերը, բարձր սարերի հալ ընկել ձիւները, քըչքչան առուներ ու աղբիւրներ դաշտ ու ձոր բռնել։ Կանաչել էր խոտը, ծաղիկները ծաղկել և անուշ բուրմունք ամեն տեղ ափռել։ Մարդ ու անասուն, թիթեռ ու թռչուն ուրախ ու զըւարթ ամեն կողմ լցել...

Մաճկալը հանդում իր վարն էր անում, նախըրչին՝ դագանակն ուսին՝ կով ու գոմշուկին արօտը տանում. հորթարածը իր հորթերն առած, խոզարածն իր խոզն ու գոճին, գառնարածը՝ փափլիկ ու նախշուն գառներն առաջին, ինչպէս և հովիւը խուրջինը շալկած, բրդոտ ոչխարները առաջը ձգած՝ «հէ, հէս, հօ, հա» բարձր բղաւում, կանչում ու շըւում և կանաչ խոտում արածացընում։

Իսկ մեր թռչնիկները՝ բըմբլոտ հաւիկներ, ծիծեռնակ, սարեակ ու քաղցրիկ սոխակ, լոր ու մշահաւ, արտուտ ու կաքաւ սիրուն ճըլուոցով, անուշիկ երգով թփից ծառ թռչում, ծառից դէպ ծաղկունք, ամենքի սիրտը իրանց են գրաւում։

Բայց այն թիթեռները, նախշուն բզէզները, որ խոտերի մէջ վեր-վար են ցատկում, բըզզում ու տըզզում ու յանկարծ խոտից մի այլ տեղ թռչում, դրդըռան ձայնով թռչնոց երգերի դամը լաւ պահում, ինչքա՜ն քաղցրութիւն են մեզ պատճառում...

Բայց այս դեռ ոչինչ. ահա կէս օր է. արևը վերեւից կրակ է թափում, բայց դաշտավայրից ամենքին քըշում դէպ խոր-խոր ձորերը և կամ տերևոտ ու զով անտառներ։

Հանդն ու արօտը պահ մի լռեցին, թըռչկան հիւրերից զրկւեցին, միայն դեռ հովտում քըչքչան առւի վըշշոցն է լսւում։ Ահա մեր մաճկալն իր մաճը թողեց, եզներն վզից սամիքն արձակեց, հօտաղ ու մշակ իր շուրջը առած՝ թանէ սպասը մէջ տեղը քաշեց...

«Կերէք, տղէք ջան, ձեր ջանին դուրբան, այսօր լաւ օր է, աջուկ է մեր բան»։

Բայց ահա հովտում մի ձայն է լսւում. լուռ կացէք. այդ հովիւն է իր սրինգը փչում, բրդոտ ոչխարները չրեխու տանում։ Ահա ոչխարի տուտը երևաց. գլխները քարշ՝ դնում են գնում, մի-մի բառաչում կամ թէ խոտ կծում ու սաստիկ տաքից հազիւ հազ քայլում։ Վերջապէս հասան առուի ափին, գլխներն իսկոյն ամենքը մեկնեցին ու պաղուկ ջուրը անուշ փսսոցով իրանց քաշեցին։ Սրանք մայրերն են, բայց ո՛ւր են գառներ, սրանց զաւակները։ Նրանք քիչ հեռու՝ մի բլրի վրայ կաթի փոխարէն խոտ են արածում, գլուխնին ծռում, դէս ու դէն նայում, անուշ մայիսով կանչում, բղաւում։ Եւ ահա հասաւ կթելու ժամը. ոչխարը նստած տեղից վեր կացաւ, իսկ բլրից գառները խուռնիկ ու մունջիկ՝ առւի մօտ եկան... մայրը գառնուկին, գառը մայրիկին պտրում, պըտրտում է հարիւրի միջին... բառաչ ու մայիւն ու իրարանցում շարժում է ամենքի սիրտն ու հոգին...

Տէ՛ս, ահա ձայնով գտան մէկ մէկու. լռիկ ու ծնջիկ կանգնեց մեր մաքին. գառնուկն առաջի երկու ոտք ճկեց և մօր ստինքներն իր բերան քաշեց. անուշ մշշոցով ծըծում է, ծծում, իր փոքրիկ դնչով մօր կուրծքին խփում, երբեմն էլ մօր ծիծը ատամների տակ ձգում ու կծում ու շատ ցաւեցնում. բայց ներող մայրը իր լեզուն հանած՝ սիրուն զաւակի դնչիկն է լիզում ու մի հրճւանքով նրան գուրգուրում...

Անցաւ մի րոպէ. ահա կովկիթներ, կաւէ պատուհներ շըրխկ ու թըրխկ մէջ տեղ շարւեցին և հարս ու աղջիկ՝ ձեռքերնին ծալած՝ հովիւների հետ կիթն սկսեցին. խը՛ժ, խը՛ժ, խը՛ժ, խը՛ժ—լսւում են ձայներ, փըրփըրուն կաթնով լցւում ամաններ, իսկ մեր հեզ մաքին միամիտ կանգնած է տիրոջ առաջին...

Երբ վերջացրին, հովիւներն իսկոյն մայրը իր որդուց նորից բաժնեցին, առաջւայ կարգով արօտ քշեցին...

Սիրում եմ, այո՛, գարնան եղանակ,
Երբ որ ծաղկում են հանդ ու դաշտօրայք.
Անցնում եմ յաճախ ես նրանց միջով
Եւ միշտ հրճւում եմ բնութեան տեսքով...

Հ Ո վ Ի Ւ

Ծառի հովանին, տերևի շըրշիւն,
Տըխուր ողբերգակ աղբիւրի շաչիւն,
Հաճելի դիրքը զմրուխտ կանաչով,
Մի սքանչելի գեղեցկութիւնով
Միշտ ասում են քեզ.—Ո՛վ դու անցաւոր,
Ո՛վ ինքնահաւան դու ճանապարհորդ,
Ինչո՞ւ չես գալիս այս հազարաւոր
Բարութեան լինում մասնակից կցորդ։
Եւ ահա հովից մի քաղցր քամի
Բերում է իր հետ աննշան ձայներ։
Լա՛ւ ականջ դիր դու... Այն խաշնարածի
Սրնգի երգն է։ Եկել է դիշեր.
Կանչում է գառներին հանգչիլ խազերից
Եւ պատսպարիլ պատառող գայլից։

Մ Ի Օ Ր Գ Ի Ղ Ո Ւ Մ

Սիրելի քաղաքացի րնթերցող, եթէ քեզ մի քիչ անախորժ կըթւի ինձ հետ պտըտիլ գիւղի մէջ, ուր առաջին անգամ ոտք պիտի դնես և ուր չես գտնիլ այն մեծ-մեծ տներն իր կարգուսարքով, այն լայն-լայն փողոցներն իր գրաւիչ խանութներով, այն կոկիկ հագնւած պատրոններն ու տիկինները, որ անդադար չափչըփում են վերուվար, մի խօսքով՝ այն նիստուկացը, որին դու սովոր ես, սակայն արժէ գոնէ մի օր գիւղականի պարզ կեանքը տեսնել և նրա մխոտած կտուրի տակով անցնիլ...

Ահա մօտեցանք. տեսնո՞ւմ ես այն քարաժայռին կըպած հարիւրաչափ տները, որոնց երդիկից ծուխ է բարձրանում և ուր լսւում են շների հաչոցը, աքաղաղների կուկլիկուն, եզան ու կովի բառաչը, գոմշուկի սըրըընգոցն ու ձիտների խըրխինջը. դա մի գիւղ է։

Կանգնի՛ր մի րոպէ. ահա մեր շինականը՝ մօթալ փափախը գլխին, տրեխները հագած, խուրջինն ուսին՝ հանդէն է շտապում, եզներն առաջին։

Ահա նախրչին՝ պռոշ հացերն իր մէջքին կապած՝ գիւղի մի ծայրում նախրին է սպասում, իսկ գամփռ շունը պոչը վեր տնկած՝ դէս ու դէն է նայում։

Տես այն փայտոհատը, չլւանն ուսով, ցաքոտաթը գօտկում, ճամբեր կտրելու անտառ է գնում. իսկ այն ծերուկնին՝ ցուպը դէմ տալով, պարկը շալակած՝ ջաղաց է տանում։

Ահա հնձւորներ իրանց մանգաղով, խոտհար, այգեպան գերանդով, բահով, ծիծաղ և ժպիտ ամենքի դէմքին. գնում է մէկը դէպի իր արտը, միւսը իր արօտ, երրորդը այգին...

«Դը՛նգ, դը՛նգ, դը՛նգ...

Այս առաւօտեան ժամի կոչնակն է. դէ, մանենք գիւղը։ Նայիր ինչպէս ծերեր ու պառաւներ, փայտերը տըմբացնելով, եկեղեցի են գնում, իսկը հարսները քըթկալով բերաններն ծածկած, աղջիկները կարմիր աղուսը գլխներին փաթաթած, կժերն ուսերին՝ դէպի աղբիւրն են վազում։ Տես այն տանտիկինը՝ թոնրի մօտ նստած, հացհանը կողքին, տէվն իր ձեռքում, տան հացն է թըխում իսկ իր աղջիկը թաբախը գլխին՝ պիւլերն է կրում։

Ահա մի ուրիշն աւելը ձեռքին տան բակն է աւլում, իսկ նրա դրացին իր հաւ ու ճըւին կուտ է շըպրտում։

Տես այն կինը՝ կովկիթը ծնկան՝ կթում է մովը, իսկ իրա մարդը, ուրագը ձեռին՝ շինում է լուծը...

Անցնենք միւս կողմը. նայիր այն տղաներին, որոնք գլխաբաց, ոտաբաց՝ որն այծն է տանում արածացնելու, որը հորթի կապը բռնած՝ եռևից քաշ է տալիս, որն էշն առաջին չռե-չռե է անում. այնտեղ մի պառաւ ճախրակ է մանում, իսկ իր հարսները ոստայնը հինած՝ կարպետ են գործում...

Սիրելի քաղաքացի, թողնենք մի րոպէ փողոցներն ու սրահները և մտնենք տներ։ Կասկածում ես, որ քեզ չեն ընդունիլ. ո՛չ, գիւղացու դուռը բաց է ամենքի համար. ուր որ գնաս, աչքի վրայ տեղ ունիս. մտիր համարձակ...

Տեսնո՞ւմ ես այս մխոտած մեծ տունը, որ չորս հրա-

վայ սիւներէ վրայ կոթնած մի դուռն ունի միայն ու մի երդիկ, որից թէ լոյսն է մանում և թէ օջախի ծուխը բարձրանում։ Այստեղ աչքի չեն ընկնում մեր աթոռներն ու սեղանները, հայելիքն ու կանթեղները, շողշողուն զարդըն ու զարդարանքը... Առաստաղը սև կոճեր են, յատակը՝ չոր հողը, կահկարասիքը՝ կարպետներն ու գորգերը, կաթսաներ ու կճուճներ, թաբախներ ու դուշեր, բոխու, կոմզուկի, դանդուռի ու խիարի օշնակներ, պանրի մոթալը, եղի ու թանի կարասները, ալրի ամբարը, սիսեռի ու լոբու չըւալները, սոխի ու սխտորի շարոցները, պատին քաշ արած ժանգոտ թուրն ու հրացանը, դռան մօտ ընկած խոփն ու ձևիչը, կացինն ու յաքհատը։

Ահա այս կտուրի տակ է ապրում մեր գիւղացին իր եղբայրներով, որդիներով, հարսներով ու թոռներով, որոնց թիւը հասնում է երեսնի, քառասնի։

Այս կտուրի տակ են անցնում և նրա ուրախութեան ու տխրութեան ժամերը...

Կուզէս տեսնել ցորենի ու գարու հորերը, գոմանոցըն ու ախոռը, կալն ու մարաքը, բոստանն ու այգին, բայց այդ էլ մի ուրիշ անգամ...

Արդէն կէս օր է, հնձւորի ճաշի ժամանակն է. նայիր, տանտիկինը վեր կացաւ, կրակը թեժացրեց, կասկրանքն ուղղեց ու թանով լիքը կաթսան վրան դրեց... օջախը վրթվրթում է, ծուխը քուլա-քուլա երդիկից բարձրանում և մեր տանտիկինը՝ աչքերը ջրակալած, շերեփը ձեռքին՝ կաթսան է խառնում... Ահա պըլթպըլթաց, եփ եկաւ... աղն ու բրինձը ձգեց... մի քանի պըլպըլթոց էլ՝ ու թանապուրը պատրաստ է... Տես, քոյր ու եղբայր դուրս եկան տանից, մէկը հայն ու պանիրը, սոխն ու մածնի քսակը շալակին, միւսը սաթլով թանապուրը ձեռքին՝ քըշփըշալով տանում են իրանց հօրը...

Թողնենք տղաներին ու աղջիկներին, որ հանդի ու այգիների ճանապարհը բռնեն՝ հնձւորի, մշակի հացը տանեն, մենք դառնանք տանեցիներին, որ ձեռքները լըւացած՝ նստել են ճաշի։ Բայց այն ճաշը չէ, ինչ որ քաղաքում. սիրոջի տեղը փայտէ թաբախն է, դանակ-չանգալի՝

իրանց հինգ մատները, սուվ ու բուլիօնի՝ թանովին ու մախոխ, կատեա-ժարկոյի՝ փիփերթին ու գունդ սոխ։

Ուտում է ախորժակով մեր գիւղացին, ցուրտ չուրը գլխին խմում, փառք տալիս Աստծուն, երեսը խաչակընքում ու նորից իր գործն սկսում...

Երեկոյ է. արևն անցաւ սարի քամակը, գիւղը նորից կենդանութիւն առաւ. մի կողմից լսւում է գզրի ճըղճըղոցը, որ կտուրներին կանգնելով՝ յայտնում է տանուտէրի հրամանը. միւս կողմից մարդկանց հարայ-հրոցը, շների, ձիերի, կովերի խառն աղաղակը. Հօտաղ, հնձւոր, նախրչի, հովիւ, այգեպան, պարտիզպան՝ ամենքն էլ դառնում են տուն. որը երգում է, որը շըւշըւացնում, որը դուդուկը փչում կամ ձիուն, էշին դահ ու չրւ ասում...

Ահա մեր գիւղացին իր տունը հասաւ, անասունները տեղաւորեց, գլխին հաւաքեց ընտանիքը և լուսնի լուսով իր ընթրիքն է անում...

Գիշեր է... բայ երկնքի տակ, մի չոր անկողնում քնած է գիւղացին... ձայն-ձուն չըկայ. քնած է և բոլոր գիւղը. միայն գիշերային այդ լռութեան մէջ երբեմն երբեմն լսւում են ծծկեր երեխաների լացի ձայնը, գորտերի կռկռոցը, մժեղների տզտզալը և շների հաչոցը...

Աստղերը վերևից պլպլում են, լուսինը ծառերի ճըղնեերից, տների երդիկներից թափանցելով՝ լուսաւորում է յոգնած մշակների սևացած դէմքերը...

Բարի գիշեր ու հանգիստ քուն, չարքաշ գիւղացի. քեզ էլ բարի գիշեր, փափկասուն քաղաքացի...

ԳԻՒՂԻ ԺԱՄԸ

Տան-դօ, տան-դօ... Նազլու, վեր կաց,
Արևն արդէն մայր է մանում.
Տես, Խաթունն էլ գործը պրծած՝
Փողոցումն է, ժամ է շտապում։
Ժամը տըւին—տան-դօ, տան-դօ...
Տէր, փառքըդ շատ. տան-դօ, տան-դօ...

Շուտով նախիրն հանդից կըգայ.
Գրնանք, որ շուտ էլի չետ գանք,
Կովը կթենք, թր՛ռ-թր՛ռ կաթ տայ,
Կովը կթենք, մեր ցաւն հոգանք...
Ա՜խ, Նազլու Ջան, չես իմանում—
Էգուց էլի աղան կըգայ.
Նրա սիրտը միշտ անկշտում,
Էլ ամպի պէս պիտի գոռայ։
«Շուտով, Գրիգոր, փողերը բեր...
Էլի չըկա՜յ. կովըդ հանկր»...
Ա՜խ, Նազլու Ջան, այն ինչ բան էր,
Մինադ է, հերու... Տէր, դու փրկիր։
Հայրիկդ արդէն գընացել է,
Որ փող ճարի. ետը պիտի գայ.
Տեսնենք մէկը խղճացել է...
Ա՜խ, սև օրը Տէրն էլ չըտայ։
Շուտով, Նազլու, գընանք ժամը,
Աղօթք անենք. քո ձայնն Աստուած
Շուտ կըլսի—այս անգամը
Մեզ չի թողնիլ անկով, անհաց...
Բարի մարդիկ միշտ կըլինին,
Հայրիկդ հետը փող կըբերէ.
Փողը կըտանք չար աղային,
Որ մեր հորթուկն էլ չըխըլէ...
Տա՜ն-դո, տա՜ն-դո... Նազլու, գնանք.
Արևն արդէն մայր է մտնում.
Էգուց տեսնենք, որ վեր կենանք,
Ի՞նչ նոր արև է մեզ ծագում...
Ժամը տըւին—տա՜ն-դո, տա՜ն-դո.
Տէր, վտարքըդ շա՜տ, տա՜ն-դո, տա՜ն-դո։

ԳԱՐՈՒՆԻՒԱՑ ՄԵԾ ՏՕՆԵՐԸ

Մ Ե Ծ Պ Ա Ս

Մեծ պասն ու ձմեռը շատ նման են միմեանց։

Մեծ պասը ապաշխարութեան պաս է, ասիտս մէյն, որ աւելի նրանք են ապաշխարհում, որոնք ոչինչ մեղք չունին։

Մեծ պասին քաղցը կերակուրներից զրկւում ենք և ուտում թթու, կծու, դառը, աղի, սրտիպ և ամեն տեսակ անհամ ու անհլիք բաներ։

Զատիկը որ գալիս է, պրծնում ենք այդ տեսակ կերակուրներից։

Զատիկը որ կայ՝ Մեծ պասի գարունն է։ Կարծես հարազատ եղբայրներ լինին—Ձմեռն ու Մեծ պասը և Գարունն ու Զատիկը։

Մեծ պասի վերջերին՝ գաշտային տեղերումը հանում են տեսակ-տեսակ կանաչեղէններ ու սունկեր, բայց դրանք ամենն էլ միևնոյն գաւառումը չեն լինում։

Մի տեղ լինում է փիփերթ և աւելուկ, մի տեղ կըռմղուկ (սխնարի), ճնեփակ և խազազ, մի ուրիշ տեղ՝ ափոմբալան, խնջլոզ, շրէշ և ուրիշ կանաչեղէններ։

Այդ խոտերը եփում են դառը կամ քաղցը ձիթով և կամ շո ր-շո ր։ Տաւարածները հանդումը եղինճ են ուտում, որ առաջ աղով տրորում են բուռներումը։

Եթէ Մեծ պասը ձմեռւայ կարճ օրերին լինէը, շուտ անց կըկենար, բայց Մեծ պասի օրերը երկարում են։ Օրէնը հինգ անգամ հաց ենք ուտում, էլի չենք կշտանում։

Լոբին ու սիսեռը, ոսպն ու մաշը, բակլան ու կարտոփիլը թէպէտ բարի պտուղներ չեն, բայց ամեն տեղ չեն էլ գտնւում, որ էլի, ինչ կուզի լինի, սոխ ու սխտորից, գոխ ու բոխից աւելի անուշդ կըտան մարդու։

ՕՐՕՐՈՑԻ ԵՐԳ

Արի, իմ սոխակ, թող պարտէզ, մէրին,
Տաղերով քուն բեր տղիս աչերին.
Բայց նա լալիս է. դու, սոխակ, մի գալ,
Իմ որդին չուզէ տիրացու դառնալ։
Եկ, աբեղաձագ, թող արտ ու արօտ,

Սրօրէ տղիս, քնի է կարօտս.
Բայց նա լալիս է. դուս, ձագուկ, մի գալ,
Իմ որդին չուզէ աբեղայ դառնալ։
Թող դուս, տատրակիկ, քո ձագն ու բունը,
Վույվույով տղիս բեր անուշ քունը.
Բայց նա լալիս է. տատրակիկ, մի գալ,
Իմ որդին չուզէ սգաւոր դառնալ։
Կաչաղակ ճարպիկ, գող արծաթասէր,
Շահի գրուցով որդուս քունը բեր.
Բայց նա լալիս է. կաչաղակ մի գալ,
Իմ որդին չուզէ սովդագար դառնալ։
Թող որսըդ, արի, քաղաքիրտ բազէ,
Քու երգը գուցէ իմ որդին կուզէ։
Բազէն որ եկաւ, որդիս լռեցաւ,
Ռազմի երգերի ձայնով քնեցաւ։

Ծ Ա Ղ Կ Ա Զ Ա Ր Դ

Մեծ պասը ամբողջ վեց շաբաթ ախուր ու բարկացած մնալուց յետոյ՝ յանկարծ սկսում է ծիծաղիլ խնդալ, ուրախանալ։

Այդ լինում է Ծաղկազարդին։

Ամբողջ տարւայ մէջ եկեղեցին ոչ մէկ անգամ այնպէս լիքը չի լինում, ինչպէս Ծաղկազարդի գիշերը։

Մեծ ու փոքր, ծեր ու մանուկ, մարդ ու կին, նորահարսներ ու նորափեսէք, նշանած ու նշանուելու տղէք ու աղջկէք, հանդերից հաւաքուած տաւարածներ, հովիւներ, խոզարածներ,—մի խօսքով՝ ամենքը, ամենքը, Ծաղկազարդի գիշերը ժամումն են լինում։

Հէնց որ մտնում ես եկեղեցին, կարծում ես թէ մի հարսնքատուն ես մտել։ Ամենքն էլ իրանց հին ու կեղտոտ հագուստը փոխած, նոր զարդարանքներով զարդարուած, մաքրուած, գեղեցկացած։

Եկեղեցու պատերի, սիւների, չաֆերի, աշտանակներ վրայ էլ տեղ չի լինում, այնքան մոմեր են լինում վառած։ Բացի դրանցից՝ ամեն մի հոգի մէկ-երկու վառած մոմ էլ ձեռին է ունենում բռնած։ Նշանած աղջկերանց ձեռքի մոմերը ոսկի վարազով նախշած են լինում։

Եկեղեցու մէջ այնպիսի աղմուկ ու աղաղակ է լինում, որ չի լսւում, թէ տէրտէրն ինչ է ասում, տիրացուն ինչ։

Փոքր երեխաների ճիչն ու աղաղակը, հարսների քըչփըչոցը, տաւարածների քըրքչոցը, ծերերի հազալը, ժամհարի բարկանալը, այդ ամենն իրար խառնուած՝ եկեղեցին շինում են մի ճշմարիտ որ հարսանքատուն։ Ճոռանն ու ճչանակն էլ միասին հարիւր երեխայի ձեռքում՝ մի այնպիսի աղմուկ ու աղաղակ են բարձրացնում, որ կարծես եկեղեցու պատերի բոլոր քարերը լեզու առած՝ գոռալիս լինին։ Եւ շատ ճիշտ է կատարում այն ասածը, թէ՝ «եթէ մարդիկը լռեն, քարերը կաղաղակեն»։

Այդ խօսքը Քրիստոսի ասածն է։ Նա որ Երուսաղէմ էր մտնում, քաղաքի բոլոր երեխայքն ու ծերերը գնում են նրա առաջը, ձեռքներին ձիթենու և արմաւենու թարմ ճիւղեր բռնած, և միաբերան կանչում են.

—Բարով, հազար բարով ես գալիս Դու. օրհնեալ և բարի լինի Քո գալուստը. Քեզ Աստուած է ուղարկել մեզ մօտ, որ մեզ ազատես գերութիւնից...

Այս որ լսում են քաղաքի իշխանները, սաստիկ բարկանում են և ասում Քրիստոսին.

—Ասա այդ մանուկներին ու ծերերին, որ լռեն և քեզ այդքան փառք ու պատիւ չըտան։

Այդ ժամանակ Քրիստոս նրանց պատասխանում է.

«Եթէ սրանք լռեն, քարերը կաղաղակեն»։

Ծաղկազարդը իր այս կերպարանքով մեր այն տօներից է, որոնց մէջ մարդկայինն աստուածայինի հետ, երկրայինը երկնայինի հետ, ազգայինը եկեղեցականի հետ այսպէս հաշտ ու գեղեցիկ կերպով խառնուած, միացած է։

Այս տօնի մէջ մարդ աշկարա տեսնում է, որ մեր Փրկիչ Յիսուս Քրիստոսը, Նա, որ այնքան սիրում էր երեխաներին և գեղեցիկ խրատներ էր տալիս,—մեռել է մարդկանց մէջ և ուրախակից է նրանց ուրախութեանը։

Ահա ուռի ճղներից մեծ-մեծ խուրձեր կապած՝ դըրած են եկեղեցու մէջ տեղը։

Երբոր ժամանակ հասնում է, վրայ են թափւում և կոտրտում։

Պէտք է տեսնել, թէ ինչ ճրթճրթոց է բարձրանում, ինչպէս շտապում են ամենքն էլ, որ մի-մի ճիւղ ունենան ձեռներին և նրանով դիմաւորեն Քրիստոսին, ինչպէս որ դիմաւորել են նրան երուսաղէմացիք արմաւենու և ձիթենու ճղներով։

Երբոր ժամասացութիւնը վերջանում է, դեռ լոյսը բացւած չի լինում։ Ամենքն էլ դուրս են գալիս և տուն գնում խումբ-խումբ, ճղները ձեռքներին, վրան մոմեր վառուած։

Այս ու այն կողմ ցրւելով, ամբողջ գիւղը լուսաւորւում է։ Ամեն դռան, ամեն կարի, ամեն փողոցում լոյս է երևում և ամեն կողմից ուրախութեան ձայներ են լսւում։

Վերջապէս ամենքն էլ մտնում են իրանց տները, ճղները խրում են պատերի արանքները և սուրբի պէս պահում։ Մոմերն էլ հանգցնում են, որ երբ, Աստւած մի արասցէ, տան մէջ մի նեղութիւն պատահելու լինի կամ կարկուտ լինի գալիս, վառեն։

Այսպէս ամենքն էլ ուրախ են լինում այդ օրը, ամենքն էլ հաղորդւում են. բայց ամենից շատ ուրախ են լինում այն նշանւած աղջկէքը, որոնք խնամոց տանից լաւ-լաւ ընծաներ են լինում ստացած եկեղեցումը։

ՋԱՏԻԿ

Ծաղկազարդից մի շաբաթ անցած՝ գալիս է Զատիկը։ Այդ վերջին շաբաթն այնքան երկարանում է երեխաների համար, որ նրանց թւում է, թէ մեծ պասը էլի նոր մէկանց սկսւել է։

Երեխէքը մի-մի կարմիր ձու ձեռքներն առած՝ մոխկ են տալիս վրան, բերաններին չուրը գնում է, բայց ուտե-

լու իրաւունք չունին։ Պաչպըչում են, դնում գրպանները, մէկ էլ հանում, մէկ էլ պաչպըչորում, դնում ծոցները, էլի հանում, պաչպըչում...

Յեղճ երեխէք այսպէս տանջւում են, մինչև լսում են զանգի ձայնը. վազում են եկեղեցի, ձուն կճպում, պատրաստ պահում, և հէնց որ տէրտէրն ասում՝ է «Առէք կերէք», իսկոյն բերաններն են ձգում։

Վերջապէս ժամը դուրս է գալիս, ամենքն էլ իրար Զատիկ շնորհաւորում են՝ ասելով.

«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»։

Զատիկը Քրիստոսի յարութեան յիշատակն է։ Հրէաները Քրիստոսին խաչեցին խաչափայտի վրայ այնպէս, ինչպէս որ տեսնում էք եկեղեցումը. յետոյ թաղեցին, բայց նա երեք օրից յետոյ կենդանացաւ, վերկացաւ գերեզմանիցը, գնաց իր աշակերտների մօտ և ասեց նրանց.

«Ահա տեսնում էք, որ ես կենդանի եմ։ Դէ, գնացէք այսուհետև ամեն երկրում և ամեն ազգի մէջ քարոզեցէք, որ ես կենդանի եմ և կենդանի կըմնամ միշտ այն մարդկանց սրտում, որոնք կը հաւատան իմ աստծներին և կը կատարեն իմ պատւէրները»։

Աշակերտներն էլ տարածւեցին ամեն կողմը, ամեն աշխարհք և Քրիստոսի աստծները քարոզեցին։

Այդ քարոզութեան օրինակն է, որ Զատկին տէրտէրը պարտում է ժողովրդի մէջ և ամենի տուն օրհնում։

ՋԱՏԿԻ ԵՐԳ

Հողմը հնչեց ի հարաւէն,
Աղաւնեցան դաշտք ձիւներէն,
Բերկրութիւն է ամեն տղոց.
«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»։
Առուները խոխոջացին,
Ծառերը բողբոջ արձակեցին,
Օդը լի է ձայնիւ թռչնոց.
«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»։

Տղայ, աղջիկ ուրախ, զբաղիր
Փթթեցան զերդ մայիսի վարդ.
Ոխ, քէն չունի սիրտը մարդոց.
«Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց»։
Քրիստոս յարեաւ...կասկած չըկայ,
Բնութիւնն համայն է մեզ վկայ...

ՀԱՅՐ ՅՈՎՍԷՓ ԵՒ ՄԱՆՈՒԿ ՅԻՍՈՒՍ

«Հայրիկ, խնդրեմ ինձ ասես,
Այսօր ինչո՞ւ են այսպէս
Կարմիր հագնում ամենքը
Եւ կատարում մեծ հանդէս»,
Հարցնում է Զատկի ռօնին
Մանուկ Յիսուսն Յովսէփին,
Որ նստած էր ախորդէմ
Իր խրճիթի առաջին։
Յովսէփ տրւաւ պատասխան.
—«Կարմիր գոյնը, հոգի ջան,
Եթէ կուզես իմանալ,
Ուրախութեան է նշան.
Այսօր բոլոր աշխարհում
Ուրախութիւն է տիրում,
Արեգակն էլ երկնքից
Ուրախ զբաղիր է նայում.
Դաշտերն էլ են կարմրել,
կարմիր ծաղկով զարդարւել.
Այսօր է մեր պարտէզն էլ
Վարդի նման բաց էլել.
Տես ծառերը պարտիզում
Ինչ ուրախ են ճլւճլւում,
կարծես նրանք էլ մեզ պէս
Զատկի ռօն են կատարում»։
—«Իսկ դո՛ւ, հայրիկ, դու միայն
Ենթարկւած ես տխրութեան.

Դէմքիդ վրայ չեմ տեսնում
Ուրախութեան մի նշան»։
—«Այո՛, որդեակ, ուրախ չեմ,
Քեզանից ինչ թաքցընեմ.
Ամեն Զատիկ լինելիս՝
Ինձ կրտսեռես տխրադէմ։
Զատկի կարմիրն իմ աչքում
Արիւնի է փոխարկւում,
Արիւն անարատ գառին՝
Աստւած-կատ քաւած դռներին,
Որ անդրանիկ մանուկներ
Մահուան ձեռքից ազատւին։
Մահն արիւնով է յաղթւում՝
Արիւնն արնով լըւացւում,
Եգիպտական ճանկերից
Արիւնով ենք ազատւում։
Այսօր կարմիր արեան տեղ
Փորձ են ածում կարմրադեղ,
Կարմիր գինի, կարմիր ձու,
Կարմիր հագուստ փառահեղ»...
Ասեց Յովսէփ և լռեց.
Դէմքն արեան պէս կարմրրեց,
Որդու վրայ նայելով՝
Խոր հառաչանք արձակեց։
—Հայրիկ, հայրիկ, մի տխրիլ,—
Ասեց հօրը Սուրբ Որդին,—
Ես արիւնըս չեմ խնայել,
Զոհ կըլինիմ իմ ազգին։

Ա. Մ Ա. Ո

Տարւայ եղանակներն այնպէս են յաջորդում միմեանց, ինչպէս մարդուս հասակը։

Գարունը երեխայի նմանութիւն ունի։ Գարունքին ամեն ինչ նոր է ծլում, բողբոջում։ Թռչնիկները դեռ ոչ

ձու ունին, ոչ ձագ։ Նրանք աշխոյժ և ուրախ մանուկնե-
րի պէս անդադար թըռթըռում, անդադար թռչկոտում են,
և նրանցից շատերը իրանց կեանքի մէջ առաջին անգամն
են բոյն շինում։ Միւս բոլորն էլ, ինչ-որ տեսնում ենք
գարունքին—խոտ, ծառ, ծաղիկ, ճանճ, բզեզ—ամենքն էլ
երեխայի կերպարանք ու բնաւորութիւն ունին։

Երեխան քիչ-քիչ աճում, զարգանում է։ Այդ աճման
շարժուիլը մենք չենք տեսնում, բայց մէկ էլ տեսնում ենք
մեծացած, հասակն առած։ Գարունքն էլ այսպէս մեծա-
նալով, օրէցօր նորանոր գեղեցկութիւններ ցոյց տալով՝
մտնում է իր երիտասարդութեան հասակը, այսինքն դառ-
նում է ամառ. յետոյ էլ աւելի չափահաս է դառնում,
այսինքն աշունքանում է և վերջապէս ծերանում է և սպի-
տակում, ինչպէս ձմեռը։

Ճշմարիտ որ՝ գարնանային օրերը քանի գնում, եր-
կարանում են և աւելի տաքանում։ Ծաղկազարդ ծառերը
փոխում են իրանց ծաղկեայ բարուրն ու պատմուճանը և
զարդարւում աւելի խիտ ու պինդ հագուստով, այսինքն
լայն-լայն տերևներով և նրանց մէջ թաքցնում իրանց գոյն-
գոյն և անուշահոտ պտուղները։ Քանի որ անմեղ երեխայ
էին, իրանց կիսամերկութիւնից չէին ամաչում, ինչպէս
Ադամը, որ երբ արգելած պտուղը կերաւ, իր լուսեղէն
և ծաղկեայ պատմուճանից էլ զրկւեց և ծածկւեց լայն-
լայն տերևներով, որովհետև երեխայական անմեղութիւնը
կորցրել էր և սկսել էր ամաչել իր մերկութիւնից։

Երեխաների բերանների չուրը գնում է, երբ որ տես-
նում են նորափթիթ պտուղները—շլորն ու ծիրանը, տանձն
ու խնձորը, հաղարճն ու կեռասը, դեղձն ու դամոնը։ Էլ
այնքան համբերութիւն չունին, որ սպասեն մինչև նրանց
լաւ հասունանալը։

Ծախ-խակ ուտում են, բերանները ծռմռում, այնպէս
որ՝ էլ հաց ուտել չեն կարողանում, թէև փորները վեց-
վեց է անում։

Եթէ մանուկներն իմանային, թէ որքան վնասակար են
խակ պտուղները թէ՛ առաջներին և թէ իրանց առողջու-
թեանը, երբէք չէին ուտիլ։ Ճաշակը նրանց իմաց է տա-

լիս, ասում է՝ «խակ է, թթու է, դեռ ուտելու ժամանակ
չէ, մի ուտէք», ատամներն աւելի են կրճտտում, բարկա-
նում, թէ «էլ չենք կարողանում կրծել, մեզ մի տանջէք».
բայց կամակոր և անմիտ մանուկներն ուտում են և պա-
տիժն էլ կրում, թէպէտ իրանք չեն հասկանում, թէ այն
ցաւը, այն ջերմն ու տենդը ինչից հանդիպեց իրանց։

Վերջապէս խակ պտուղները միմեանց ետևից հասու-
նանում են։ կեռասը դեղնում, կարմրում է և թուշերը
պլպլացնում։ Սև ու սպիտակ թութը ծածկում է ծառի
յատակը։ կանաչ վարունգի հոտով ամբողջ բուրաստանը
բուրում է։ Նրա ետևից հասնում են և սեխն ու ձմերու-
կը, անուշահոտ ու նախշուն շամամը։

Ամառը երկրագործի աշխատանքի ամենաթունդ ժամա-
նակն է։ Երկրի բերքերն այնպէս շուտ-շուտ են հասնում
իրար ետևից, որ եթէ տան մէջ աշխատող ձեռքերը շատ
չըլինին՝ մենակ մարդը կըշըշկլւի, ոչ մի բան էլ չի կարող անել։

Դեռ գարունքավարը, ցել անելը չըվերջացած՝ խո-
տը գալիս հասնում է, որ եթէ շուտ չըհարւի, կըվրղանի,
այսինքն հարելու ժամանակը կանցնի, կըփչանայ։ Ձեռք է
զարկում խոտին, միւս կողմից գարին է հասնում. եթէ
թութն ունի, արագ պիտի քաշի, նա է թափւում ծառե-
րիցը. եթէ այգի ու բանջարանոց ունի, նրանք էլ այնտեղ
են չորանում, ջրւել են ուզում։ Մինչ այս, մինչ այն,
աշնանացանն է հասնում. նրան հետևում է գարնանա-
ցանը։

Եթէ դաշտային տեղ է գիւղը, պէտք է երեխէքը,
տաւարը սար տանել, ամառւան շոգերին նրանց դաշտումը
կարելի չէ պահել, բայց սարումն էլ նրանց պահող, պահ-
պանող է պէտք։

Հունձն ընկնում է, մշակ չի ճարւում։ Մենակ մարդն
ինչ կարող է անել. ձր մէկին հասնէ։ Մինչև մէկ արար
կըհնձի, միւսը կըկծղի։

Այսպէս՝ երկրագործի ամառային աշխատութիւնն
այնքան շատ է և բազմակողմանի, որ մի հոգին ամեն
բանի հասնել չի կարող։

Այս հանգամանքը մէկ լաւ պատճառ է, որ ամենքն էլ ընկերովի աշխատեն, եղբայրները միմիանցից շուտ չբաժանուին, մինչև որ հասած որդիք ունենան. դրացին դրացու հետ ամեն բանում հրաքաղ լինի, այսինքն աշխատակից, ընկերակից: Եւ առաջ հէնց այդպէս են եղել ամենքը: Բայց հիմա այդ ընկերութեան, եղբայրասիրութեան ոգին վերացել է մեր գիւղերից:

Ամառային աշխատութեան շատ մեծ օգնութիւն են անում և մանր երեխէքը, թէ աղէք և թէ աղջկէք: Ընբանք եղները պահում են, խոտ ու խուրձ բարձելիս՝ սայլի առջև կանգնում են, հօտաղութիւն են անում, բանուորներին հաց ու ջուր են տանում: Ամեն բանում թեթևաշարժ սուրհանդակի պաշտօն են կատարում, արագ-արագ սուտասուտելով և ուրախ-ուրախ թռչկոտելով: Բայց լինում են շատ ծոյլ, խլականջ, դանդաղ և անպէտք երեխէք էլ, որոնք ոչ մի բանի պէտք չեն գալիս: Ափսոս այդպիսինների կերած հացը:

Տղան ամեն բանում պէտք է քաջ և ճարպիկ լինի, աշխատելուց չըպիտի փախչի, բանից չըպիտի վախենայ, ամեն բան, ինչ-որ ձեռքիցը կըգայ, պիտի անի: Կարդալու ժամանակը պէտք է կարդալ, խաղալու ժամանակը՝ խաղալ, բայց բան ու գործի ժամանակն էլ պէտք է բանել, գործել: Դեռ լսած չէ, որ աշխատելուց մարդ վնասուած լինի, բայց չաշխատելու և ծուլանալու վնասը ամեն օր տեսնում ենք:

Ամառը մի գեղեցիկ պատկեր է ժրաջանութեան և աշխատասիրութեան: Ամեն ուսումնարանում այնքան բան չի կարող սովորել երեխան, ինչքան ամառը դաշտումը թէ աշխատելով և թէ իր չորս կողմի երևոյթների վրայ նայելով:

Ամեն մի ծառ, ամեն մի թուփ, ամեն մի գեռուն շարժման մէջ է, գործի, աշխատանքի վրայ է: Շերամը կամաց-կամաց իր մեռաքան է գործում սուս ու փուս, մեղուն իր բճիճներն է մեղրով լցնում, մրջիւն իր ձմեռուան պաշարն է տուն կրում, թռչուններն իրանց ձագուկներն են շահացնում:

Ճշմարիտ որ, ինչքան տեսնելու բաներ կան: Շերամի կերպարանափոխութիւնը, թրթուրների թևաւորվելը, չրեփուկների գորտ դառնալը, մեղուների ձագ տալը, թրչունների բոյներն ու ձւանները, տեսակ-տեսակ բզեզներ, գեռուններ ու սողուններ, ձկնիկներ, խոտեր, ծառեր, ծաղիկներ, բոլորն էլ իրանց կեանքի կայտառ ու երիտասարդ ժամանակ...

Իսկ ինձ (որովհետև ես հիմա երեխայ չեմ, որ թիթեռնիկների ետևից վազվզեմ, որ տեսնեմ որը որից աւելի նախշուն է) ինձ ամեն բանից շատ դիւր է գալիս այն, որ այդ ընդհանուր աշխատութեան, այդ ընդհանուր գործունէութեան մէջ տեսնում եմ մի շատ գեղեցիկ ներդաշնակութիւն—մ ի ո ւ թ ի ւ ն:

Ամեն բանի մէջ մի խմբակցութիւն, մի կապ, մի միութիւն կայ: Ի՞նչ բան է, օրինակ՝ արաը, եթէ ոչ մի խումբ անհամար ցողունների, որոնք իրար վրայ յենուելով, իրար վրայ շուաք անելով, միասին աճում, միասին հասնում և մէկին վաթսուն և հարիւր պտուղ են տալիս:

Ի՞նչ գեղեցկութիւն կունենար մի ձմերուկ, եթէ նա մեն մենակ ընկած լինէր մի դաշտի մէջ: Բայց ուրիշ գեղեցկութիւն ունի բուրաստանը, ուր հարիւրաւոր ձմերուկներ կողք կողքի պառկած՝ իրար ականջի քշփչում են, թէ այն օրը պարտիզպանը իրանցից քանի հատ պրկեց: Կարծես անհամբեր սպասում լինին, թէ երբ պիտի իրանք էլ կարնին, բացնին ու մարդկանց երեսին ծիծաղելով՝ նրանց ծարաւը զովացնեն:

Ամառային ամիսներն են—յունիս, յուլիս և օգոստոս:

Ա Մ Ա Ռ

Ստեղծողն իր առատ ձեռքը բաց արեց,
Արտեր, անտառներ հարստացրեց.
Ծառեր ու թփեր զարդով ծածկւեցան,
Ամենայն կողմում ծաղկունք փայլեցան:
Ազատ շրջում են հօտերը դաշտում,
Ազատ լողում են ձկները ծովում,

Աբտերում հարուստ ցանքսերը հասան.
Դաշտերում գերանդին սկսաւ փայլել
Եւ անտառներում թռչնակներ երգել.
«Ինչքան սիրուն է այս սուբերներում.
«Ե՛կ հանգստացիր, մանկիկ, հովերում,
«Ականջ դիր՝ ինչպէս մենք երգ ենք երգում,
Առատ ամառան փառք վերընծայում»։
—Ո՛չ թէ ամառան, ասեց, փառք տըւէք,
Ով ամառ տըւաւ, Նրան օրհնեցէք,

Ե Ր Ա Շ Տ

Գարունը հետզհետէ տաքացաւ։ Մայիսի մէկին կատես օգոստոս ամիսը լինէր. երկինքը ամեն օր այնպէս պարզ էր լինում, որ դեղապէսի համար ամպ ինչան չէիր գտնի. արևի ասստկութիւնը մարդու գլուխ էր այրում. այն այգինները, որ մի փոքր ջրգլխի են, էլի ափներումը կանաչի ծեղ է երևում՝ սուբերուս տեղերումը. իսկ ցածի այգինները այնպէս են չորացել, որ կարծես ամայի դաշտ լինին. կանաչ տեղ ամենևին չի երևում։

Երաշտը կարծես բաւական չէր՝ թրթուրն էլ միւս կողմից էր ծառերը փչացնում։ «Տնաշէնները,—ասում էին գիւղացիք,—մեր քրիստոնէութիւնը վերացել է, հատատներս բոլորովին պակասել է։ Ամեն տարի այս ժամանակ ս. Գէորգի մասունքը, մեռնեմ նրա սուրբ զօրութեանը, երկու անգամ բերած էինք լինում. այս տարի սուրբն էլ ենք մոռացել, Աստուածն էլ հետը»։

Հետևեալ օրը արևը մի փոքր բարձրանալուց յետոյ զանգակները խփեցին. տիրացուները հագան ժամաշապիկները, որը քշոցը վեր առաւ, որը խաչվառը, որն էլ մոմերը բռնած՝ առաջ ընկան։ Գարեգինն էլ նրանց կարգի ձգելուց յետոյ՝ բուրվառն ու շապիկը վեր առաւ գնաց.

մի տիրացու էլ շարականը խառեց տարաւ. տէրտէրներն էլ շուրջառները ժամկոչի կռնատակը տըւած, որն էլ իր ուսին ձգած՝ գնացին դէպի Մողնի։ Ժողովուրդն էլ՝ մայր ու մանուկ՝ տէրտէրների ետևից իրանց գարդարանքով, տիրացուներով առաջ ընան գնացին Մողնի՝ այնտեղի վանահայր վարդապետի մօտ, ժողովրդի կողմից խնդրելին, որ ս. Գէորգի մասունքն առնի գայ։ Փառաւորելի հայր սուրբը. իսկոյն պատրաստուեց, գնաց եկեղեցու դուռը բաց արաւ, մասունքները խորանից հանեց, տէրտէրների հետ ինքն էլ շուրջառն առաւ ու ամենքը մի-մի մասունք վեր առան, ինքը բռնեց ս. Գէորգի արծաթի ոսկեզրած աջը, քահանաների մէկը՝ գլխաքարը, միւսը գագաթը, երրորդը պահարանաւոր մասունքը, զգեստաւորուած, շարական երգելով՝ մեծ հանդիսով գնացին դէպի Աշտարակ։

Հէնց որ հասան «Պատաշարը» *), ջերմեռանդ ժողովուրդը, որ այնտեղ սպասում էր՝ գառան նման բառաչելով, գլխները բաց, արտասունքն աչքերին՝ թափւեցին առաջը։ Կանայքն էլ բոբիկ ոտքով, ճանապարհի քարին ու փշին, գետնի տաքութեանը չընայելով՝ «Ո՛վ ս. Գէորգ» են կանչում, «քո զօրութեանը մատաղ մեր տէրն ու պահապանը դու ես, այս տաք ջրին մի հով ջուր ածա, մեր լացն ու աղաղակը լսիր, մեր երեխաներին խղճա»։

Հայր սուրբը կանգնեց այստեղ, մինչև ողջ ժողովուրդը համբուրեցին ու մասունքի ետևից ընկած՝ եկան կարմրաւուրի առաջը և այնտեղ թափօր արին։ Թափօրից յետոյ դարձեալ շարական երգելով գնացին գիւղի ս. Մարիամ եկեղեցու թաղը։ Շատերն էլ առաջը մատաղ արին։ Երբ հասան գիւղի միւս ծայրը, այնտեղ էլ թափօր արին ու պտըտելով տարան Ամենափրկիչ եկեղեցու առաջը. այնտեղ էլ թափօր անելուց, յետոյ, խաչլուայ արին առւի վրայ, ս. Գէորգի աջը ջուրը ձգեցին, որ գնայ այգինները՝ թրթուրը ոչնչացնի։ Յետոյ տարան եկեղեցի, տեղանի վրայ

*) Ճանապարհի մի յայտնի տեղ։

բազմացրին։ Ժողովուրդը առատ սրտով գալիս՝ գանձանակ էր ձգում։

Երեք օր ս. Գէորգը մնաց Աշտարակ. առատածապաշտ ժողովուրդը այնչափ մատաղ ու կարասներով գինի խոստացաւ, բայց ուշած գանձանակից՝ որ եթէ Մողնու մի-բանքը ութ ամիս ուտէին, չէր հատնիլ։ Երեք օրից յետոյ ս. Գէորգի մասունքը առաջւայ հանդիսով յետ տարան։ Երեխաներն էլ «Նուբին» շինեցին ու ման ածեցին. երկուսը կռներից բռնեցին, մէկն էլ տոպրակ վեր առաւ, միւսն էլ մի փոքրիկ բղուղ, և սկսեցին ման գալ տները։ Ամեն դռան առաջը կանգնում, երգում էին.

«Նուբին, Նուբին եկել է,
Աչքս հուբին եկել է,
Շիլա շապիկ հագել է,
Կարմիր գօտիկ կապել է։
Եղ բերէք, պորտին քսենք,
Ջուր բերէք, գլխին ածենք.
Մեր Նուբինի փայը տուէք,
Ուտենք, խմենք, քեփ անենք»։

Կանայք էլ մի ման ջուր են բերում թափում Նուբինի գլխին, և երեխաներին բրինձ, իւղ կամ հաւկիթ տալիս, որ տանեն քեփ անեն։

ԱՆՋՐԵԻ ԿԱԹԻԼ

Փայլուն կաթիլը ամրան անձրևի
Մի օր հարց տուաւ իր ընկերներին,
—«Ինչո՞ւ մենք այս հին, աղքատ խրճիթի
Լուսամուտն այսպէս բաղխում ենք ուժգին»։
Կաթիլներն իսկոյն տուին պատասխան.
—Այստեղ երկրագործ մշակն է ապրում.
«Քաղցր աւետիք տալիս ենք նրան,
«Որ արտում ցորենն աճում է, ծաղկում»։

ՕՏԱՐԻ ՕԳՆՈՒԹԻՒՆԸ

Լորը բուն էր դրել գիւղացու արտում և ձագեր հանել։ Հնձի ժամանակ էր։ Մի օր արտատէրը իր կնոջ հետ եկաւ արտի գլխին կանգնեց և ասեց. «Արդէն ժամանակ է հնձելու—հասիկները թափւում են. վաղը ես կը-խնդրեմ հարևաններիս, որ գան ինձ օգնեն»։ Ճուտիկները լսեցին այս խօսքերը և սաստիկ վախեցան։ «Հեռանանք այստեղից»,—ասեցին նրանք իրանց մօրը։ Բայց մայրը պատասխանեց. «Մի վախենաք, վտանգը դեռ այնքան էլ մօտ չէ»։ Գիւղացին գնաց հարևաններին խնդրելու։ Նրանք խոստացան առաւօտը գնալ, բայց խաբեցին ու չեկան։

Միւս օրը երեկոյին գիւղացին դարձեալ եկաւ արտը և ասեց. «Վաղն իմ ազգականներին կրկանչեմ աշխատելու. նրանք անշուշտ ինձ չեն խաբիլ և կըգան»։ Ճուտիկներն այս անգամ աւելի ևս վախեցան. «Գնանք, գնանք շուտով» կանչեցին միաբերան։ Բայց փորձւած մարին ասեց նրանց. «Մի վախենաք, դեռ տեղափոխելու ժամանակը չի հասել»։ Գիւղացու ազգականներն էլ չեկան նրան օգնելու։ Վերջապէս գիւղացին ասում է կնոջը. «Ուրիշ ճար չըկայ. պիտի է, որ մենք ինքներս անենք մեր գործը. Առտուծոյ օգնութեամբ մենք էլ կարող ենք հնձել մեր արտը»։ Լորն այս խօսքերը որ լսեց, իսկոյն ձայն տուաւ իր ճուտերին. «Զաւակներս, այժմ ահա այստեղից հեռանալու ժամանակն է. գիւղացին քանի դեռ իր յոյսն օտարների վրայ էր դրել, ես չէի վախենում, իսկ այժմ, երբ նա վճռել է անձամբ կատարել իր գործը, հաւանական է, որ շատ շուտով արտը հնձւի»։

Այս ասեց ու ձագերն առաւ, արտից հեռացաւ։

ՀՈԻՆՁ

Ահա բանւորները շարիշար կանգնած,
Մանգաղը ձեռքին գոգնոցը, կապած,

Մինչև գօտկատեղ բարձրացող արտում,
Ժպիտն երեսին՝ ցորեն են հնձում։

Ընդարձակ դաշտը, որ ամխուվէս
Մեղմ քամու դիմաց, կապոյտ ծովի պէս,
Ճկւում թեքւում էր ու հօրանց գնում,
Նորից յետ դառնում, իր տեղն էր բռնում,

Այժմ բաց-դեղին ոսկու գոյն առած,
Տիրոջ օգնութեամբ հասկերը լցրած՝
Արևի դիմաց փայլում է, խաղում,
Ամբողջ հովիտը հուր ու ծով շինում.

Կարծես հրեշտակը Տիրոջ հրամանով
Ծիծաղ է սփռել իր առատ ձեռքով.
Ուրախ ու քրքիչ, խինդ ու բերկրութիւն
Դաշտը բռնած է, կասես, օրնիբուն։

Ահա բանւորները, շարիշար կանգնած,
Մանգաղը ձեռքին, գոգնոցը կապած՝
Հնձում են ցորեն ու խուրձեր կապում,
Կապած խուրձերից տասնեակներ կազմում։

ՊԱՐՏԻԶՊԱՆ

Ամառն է։ Կարծես կրակ է բարձրանում
Գետնի երեսից և հուրհրատում.
Ոչ շունն է հաչում, ոչ ճիճին երգում,
Գորտն էլ է լռել, էլ չի կրկռում։

Ամենքն էլ փախել, հով տեղ են գտել,
Իրանց բներում լռել, պապանձւել.
Միայն մէկ հատիկ մարդ է երևում
Ծորընկած դաշտում, առւի եզերքում։

Կանգնած է մարդը արևի տակին,
Ոտն ու ծունկը բաց, բահը դրած ուսին,

Մի շապիկ միայն ունի նա հագին
Եւ մի սպիտակ թաւսակ կայ գլխին։
Բայց ի՞նչ մարդ է նա և ի՞նչ է շինում,
Արևի տակին ինչո՞ւ է այրւում.
—Նա պարտիզպան է, պարտէզ է ջրում,
Սեխն ու ձմերուկը նա է հասցնում։

ՍԱՐԳՆԱԼԸ

Ուզումթալըցիք, ինչպէս և Ղազախի կողմերի բոլոր գիւղացիք, սովորութիւն ունին ամառային ժամանակ իրանց անասուններով բարձրանալ դէպի մօտակայ սարերը։ Այդ պաշտօնը կատարում են բացառապէս կանայք։

Ուզումթալըցոց սարը մի բարձր, գեղեցիկ տեղ է, Սրէդից դէպի հարաւ։ Մի օր ձիաներով գնացինք սար։ Ինչպիսի հրճւանքով էի անցնում ես այն խիտ անտառների միջով, ծուռ ճանապարհներով, ձորերի և աղբիւրների վրայով։ Ահա անցանք Սրէդի ջուրը, բարձրացանք դէպի «Մութը Ձորը». մեր առաջն է «Ծրմծրմանը», ահա և «Գիւռ Աղբիւրը»։

Այս ինչ հոյակապ անտառներ են, որ մեզ շրջապատել են. այս ինչ ուղղահայեաց և բարձր հաճարի ծառեր են, որ կլանել են արևի ճառագայթները։ Գոյնզգոյն ծառակուսակուռները՝ պինդ կպած ծառերին՝ կըտկըտացնելով կացահարում են նրանց կեղևը՝ միջատներ կուլ տալու։

Դուրս եկանք «Գիւռ Աղբիւրի» հովիտը. ինչ գեղեցիկ հարթավայր է նա. մէջտեղը բղխում է մի վճիտ, սառնորակ աղբիւր, որ իր առատութեան համար ստացել է «Գիւռ»*) կոչումը. նրա վրայ շինած է մեծ փայտէ նաւ՝ անասուններին ջրելու համար։

Մենք կանգ առանք այս աքանչելի աղբիւրի վրայ. ատամնիս սեղմելով՝ կուշտ խմեցինք, երեսներիս զարկեցինք

*) Մեծ, վարար, յորդաբար։

այդ անմահական ջուրը, զովացանք և զովացրինք մեր ձիերին։ Նորից նստելով ձիերի վրայ, մենք մի փոքր էլ շարունակեցինք մեր ճանապարհը դէպի վեր. և ահա դուրս եկանք անտառից լոյս աշխարհ. և մեր առաջ սփռուեց լայնանիստ, կանաչազարդ, ծաղկափթիթ տարածութիւն, որ տեղ բարձրանալով, տեղ ցածրանալով՝ ստանում է ալեծածան տեսք։

Ուղունթալըցոց՝ ուռից հիւսած, եղեգնէ լաստերով շրջապատած՝ գլուխը հատ թաղիքով ծածկած դագեանեբը*) շարիշար կանգնած էին այս բլրի վրայ, այն աղբիւրի մօտ, միւս ձորի կամ անտառի բերանում։

Առաւօտ էր. արեգակը բաւական բարձրացել էր հորիզոնի վրայ. կանաչ խոտերի մարգարտափայլ ցօղը դեռ ևս տեղ առ տեղ երևում էր։ Մենք կոխելով այդ ցօղը, շարունակում էինք մեր ճանապարհը։

Ես առանձին հետաքրքրութեամբ նայում էի այս վայրենի դրախտի վրայ իր վայրենի բնակիչներով։ Երիտասարդ կանայք բոլոկ ոտքերով, չլուանները ձեռքներին՝ վազվզում էին հորթերը կապելու։ Միւսները հարում էին երեք ձողից կախած խնոցին։ Տաւարածները Սոխ լանջով, «Իրիցի Աղբիւրի» կողմից բերում էին կթի կովերը՝ կթելու։

Հորթերը ու կովերի բառաչը, կանանց խառը ձայները հովիւների երգն ու սրինգը. շների հաչոցը, ձիերի խրխինջը, այդ բոլորը իրար խառնուելով՝ մի նահապետական կենդանութիւն էին տալիս այդ կանաչ լեռներին։

Մենք իջանք դագեայի առաջ, ձիերն արձակեցինք արածելու. դրացի հարսները բերին մեզ համար կարագ, սեր, մածնի երես, թերթերուտ, գաթա և այլն՝ մեր գալուստը շնորհաւորելու։ Այդպէս անցաւ ամբողջ օրը։

Երեկոյեան ժամանակ տաւարը նորից եկաւ, և իւրաքանչիւրը կանգնելով իր սիրոյ դագայի առաջ՝ ծանր ու բարակ որոճում էր։ Գիշերը շատ մըթին էր։ Իւրաքանչիւր դագեայի առաջ վառուած էր մեծ խարոյկ. և ինչքա՜ն չքնա-

*) Վրան։

ռես, երբ շուրջդ անտառով պատած է և փայտը ձրի։ Խարոյկի շուրջը նստած էին կանայք, տաւարած, շներ։ Մի խարոյկի մօտ բարձր խօսում էին, միւսի մօտ երգում, երրորդի մօտ սրինգ ածում։ Այդ էլ մի տեսակ կենդանութիւն էր։ Կարմ միջոցից յետոյ ամենքը պառկոտեցին քնելու։

Հետևեալ առաւօտը, Աստուած իմ, ինչ թարմ օդ, ինչ փայլուն ցօղ, ինչ պայծառ արև, ինչ գոյնզգոյն ծաղիկներ, ինչ մեղմիկ զեփիւռ, ախ, կ՛ուզեք, կեանք...

ԼԱԼԻԱՐ ՍԱՐԸ

Ծագում է մանուկ արևը գարնան
Կովկաս լեռների ձիւնի պատնէշից,
Զարթնում են մէկ-մէկ սարերն աննըման
Ջմրան անվրդով քնի մըշուշից։
Ահա Լալւարի *) վիթխարի ուսին
Բազմում է արփին թարմացած ուժով.
Սարեր ու ձորեր իրար երեսին
Նայում են, ժըպտում ամպի մշուշով...
Վերջին ձիւներն էլ ահա հալ ընկան,
Աբտասուեց խակոյն լեռների հրսկան.
Ամեն մի ձորից աղբիւր է հոսում,
Ամեն մի թփից բիւլբիւլ է խօսում։
Ե՛ւ գալար հովիտ, և՛ ժայռի կըրծքեր
Արձագանգ տալով գարուն են հընչում.
Ջմրան վիթխարից հովւական երգեր
Զեփիւռի թևով սարերն են թռչում,
Ծաղկալից աշխարհ անվերջ ձորերի
Բացւում է, ժպտում կոկոնից զըւարթ,
Փարթամ գեղութեան ոգին Գուգարքի
Շընչում է գարնան բոյրով անարատ։
Ամպերն էլ իրար համբոյրներ տալով
Զըւում են կայտառ, Լալւարը գըրկում,
Առաջին անգամ թունդ որոտալով,

*) Լօռւայ ամենաբարձր սարը։

Գուգարք աշխարհին ողջոյն են երգում.
Եւ հայրենիքում փայլակ-կայծակի
Գիշերւայ դրոշմած գաղտնի համբոյրներ
Երգում են երկրին սէրը երկնքի.
Դողում են սիրուց սարեր ու ձորեր
Եւ խորհրդաւոր մի թովիչ ձայնով
Ասում են նրբանք, իրար հետ փարւում,
Երգում են, խնդում, հազար բերանով
Լալւարի վիթխար հասակը գովում։
Ահա գարնան հետ և շարան-շարան
Դաշտավայրերից դէպի զով սարեր
Զգւեց սայլերի, ուղտերի քարւան.
Փախչում են շոքից թէ թուրք, թէ հայեր,
Թողնում են ձորում զանգի հնչիւններ,
Զիերի խրխինջ, պայտերի դոփիւն։
Մէկ-մէկի կըցած անվերջ քարվաններ
Քաշում է նաւը, ահեղ մռնչում.
Ո՛րը տանում է ալաչխի [1]) քեչան,
Կուժն ու խնոցին, ճիպոտն ու չաթան [2]),
Ո՛րն էլ զարդարւած գիր [3]) ու վինջելով՝
Օրօրւում, անցնում լեռան լանջերով։
Բայց նաւն ինքնագոհ քայլում է հանդարտ,
Բոժոժ ու զանգեր վրդին ու կըրծքին,
Եւ օրօրելով կապերանները ու զարդ՝
Գեղեցիկ հարսն է նա տանում մէջքին.
Մերթ բարկանալով, կանգնում է հպարտ,
Մերթ փրփուր թափում կատաղած բերնով,
Մերթ երկար շուրթը կախելով բարդ-բարդ,
Նա պարծենում է գեղեցիկ բեռնով։
Բռնել է ճանապէն թունդ իրարանցում.
Դոփում են ձիեր, սանձերը կըրծում—
Ագնիւ մեռաքսից ոսկեթել գործած,—

[1]) Հովւական վրանի մեծ տեսակը։ [2]) Բարակ ճիպոտներից հիւսւած վրանի շրջապատ։ [3]) Թղթերում կարած չար աչքից ապահովող աղօթքներ։

Ադաջարիներ [1]) թամքերին գրցած,
Հուժկու կըրծքերից կապած թալիսման [2]),
Արևելեան ճոխ արծաթն ու ոսկին,
Ճերմակ դաթիրան, քօղն ամպի նման
Փրփուռում են սիրուն հարսների դէմքին։
Լեռների ոտնն է. մարդ և անասուն
Ուրախ երգելով դիմում են սարեր.
Մոռնալով ձրմռան քաշած վայտասուն,
Ծաղիկ վինջելով անցնում են ձորեր,
Անցնում են արագ քոչ-քոչի մէջով.
Գարնան արևից փայլում են զէնքեր,
Եւ թարմ կենսաբոյր թաւիշ կանաչով
Բացւում են, ժըպտում սարւորի դէմքեր։
Փոքրիկ երեխան պինդ մէջքին կպած՝
Սեղմ հովւի կինն էլ վազում է ոտքով,
Օգնում է մարդուն՝ գոհ ու սրտաբաց
Բախտի որոշած ծանր վիճակով։
Մայում են, բայում գառնուկ ու մաքի,
Թընդում կովերի, հորթերի բառաչ.
Իսկ տուլընգալով՝ գոմէշը ձագին
Կանչում է՝ դանդաղ վազելով առաջ։
Վազում են յոգնած շները հօտի
Եւ լեզուն հանած՝ թանչին են տալիս.
Լսւում է յանկարծ ձայնը լակոտի,
Որ քոչից ընկած՝ կալանչ է գալիս։
Քարւանի ծայրը սարերը հասաւ,
Հասաւ ու ձուլւեց թուխ ամպերի տակ.
Վրան-վրանի եահից բըսաւ
Ծաղիկների մէջ գոյն-գոյն սիզաւէտ.
Ալաչուխ, գագա [3]), անվերջ վրաններ,
Շրջան կազմելով սառն աղբրի ափին,
Ինչպէս ծեր արծւի կարկատած բըներ,
Յենւեցին մէկ-մէկ բարձր քարափին.

[1]) Մետաքսից գործած ձիու ծածկոց։ [2]) Թղթերում կարած՝ չար աչքի դէմ աղօթքներ։ [3]) Հովւական վրանի փոքր և հասարակ տեսակը։

Դաշտերի հայն էլ՝ սառ ջրի կարօտ՝
Եկել է, դըրել բինէն այս ամառ
Լօք [1]), Լալւար, Լէջան [2]) աղբիւրների մօտ,
Շոքերից ազատ ապրելու համար։
Գուգարք սարերի սիզաւէտ լանջին
Բազմել են հայի, թուրքի բինաներ,
Բայց դարձեալ խառնւած քոչ-քոչի մէջին
Դեռ երերում են ուղտի քարւաններ։
Խըրխնջում է ձին, կովը բառաչում,
Բոլորն էլ իրանց իւրան են ճանաչում.
Մայում է անուշ ամլիկը [3]) գառան,
Սարեր ու ձորեր նորից կեանք առան։
Գիշերը հասաւ. մըթին է ճանապան.
Մարում է կամաց աղմուկը քոչի.
Առւակի ափին քարւաններն իջան.
Կանչում են՝ «տըղէք, ապրանք չըկորչի»։
Սայլերի ճըռռոց, ոչխար ու տաւար
Գոնելով ձորում գիշերն իջևան.
Հանգիստ են առնում մի ւս օրւան համար։
Կըրակի վրայ առւակի ափին
Մի տեղ ընթրիք են շտապ պատրաստում,
Մի տեղ էլ կորած գառանն ու հորթին
Սար ու ձոր ընկած՝ հովիւն է կանչում.
Մի այլ տեղ ուրախ շըրջան բոլորած՝
Ուտում են նըրանք կաթին ու խորոված.
Գիշերն էլ արդէն մէջում է, լուում,
Ցոգնած քոչւորին հանգիստ քուն բերում։
Միայն մի կով է դարձեալ բառաչում
Եւ քունը կըտրած՝ հորթուկին կանչում։
Լսելով նըրան գիշերն անդադար՝
Հևում է տըխուր ծերունի անտառ։
Ամպի փէշերը կախած մի ծայրին՝
Լալւարն էլ կարծես նոյն վիշտն է զգում,

[1]) Լօուայ սարերից մէկը։ [2]) Լօուայ սարերից մէկը։
[3]) Մօր հետ անբաժան ապրող և ծծող գառը։

Ինչպէս վիրաւոր արծիւը ժայռին,
Թևերը փռած քոչւորին հակում։
Բայց Լօք սարերի կանաչ լանջերում
Մի բինա էլ կայ, որ դեռ չի քընում.
Այստեղ խարոյկի շուրջը բոլորած՝
Տեսած ու լսած արկածն են պատմում,
Եւ մեծ ու փոքր ականջներ լարած՝
Աշուղ Գիքօյի երգերն են լսում։
Պատմում է, երգում աշուղն անցեալից,
Ձորերում տեսած հին իգիթներից.
Կըրակին գըցած կաղնի մեծ գերան՝
Սարւորն էլ արթուն լսում է նրան։

ԳՈՒԳԱՐՔԻ ՍԱՐԵՐԸ

Ողջոյն վեհափառ լեռներ երկնահուպ,
Ո՜վ հրաշալիք հզօր Արարչի,
Եւ ահա հոգիս՝ ինչպէս մի աստւած,
Թռած գալիս է ձեր գլխին հանգչի,—
Այդ գագաթներին, որ ձիւնապսակ
Փայլատակում են ընդդէմ աստղերին.
Այդ ամպերի մէջ, որ կուտակ-կուտակ
Ծանրանում են ձեր շքեղ ուսերին.
Այդ սառն ու յստակ աղբիւրների մօտ,
Որ ապառաժից յորդառատ բղխում
Առւազի վրայ, կայտառ, ծիծաղկոտ
Երեխի նման կըկչում են, խաղում.
Պարզ առուների զալար ափերին,
Որ սահանքաւոր իջնում են վրվրած.
Ուր որ կենսաշունչ հովը լեռնային
Մերթ վազվզում է, մերթ գըգւում կամաց.
Ուր որ համասփիւռ բուրմունքը ծաղկի
Եւ ծըծմբային հոտը կայծակի
Խառնւում իրար և տարածւում են,
Խոտոչ ու ծործոր բռնում, լցնում են։
Օրհնութեան վայրեր, ուր առոյգ կեանքի

Եւ զըւարթութեան շունչն է միշտ խաղում.
Հոյակապ երկիր, որ միայն երկնքի
Բարձրութեան մէջ ես խորհուրդդ խորհում։
Ուզում եմ պատմել, թէ ինչ եմ սիրել,
Բարձրացնել փառքը քո վսեմ անւան,
Ուզում եմ երգել և քեզ մեծարել,
Աւրժանիդ երգի և երանութեան.
Բայց թոթովանքը ապիկար լեզւի
Աստւածայինը կարող չէ յայտնել.
Եւ նա միտւմ է, որ պիտի ասւի,
Որ միմիայն քեզ է երկինքը տըւել։
Ա՜խ, թէ քո տըւած հոգուն ու սրտին
Տայիր և թարգման—հրաթափ լեզու,
Քեզ մտքից հանող քո թշւառ որդին
Քո վեհութեանը կըլինէր հասու։

Կ Ա Ր Կ Ո Ի Տ

Ա.

Գարունն անցել էր, ամառը մտել, բիւրը, անթիւ բաբիք գիւղացուն բերել. կանաչ արտերի ցորենն ու գարին, կորեկն ու հաճարն ուռել ու լցւել, ոսկեգոյն ներկւել. և այգիների խնձորն ու տանձը, դամբուկն ու ծիրան հասել, կարմրել, ծառերը բեռնւել. իսկ պարտէզների սեխն ու ձմերուկ, դդումն ու գազար փորներն ուռցրել, մեղրի համ առել...

Գետը պարզել էր, խոտը երկարել, հօտեր, նախիրներ դաշտերը փուել. ծառերի գլխին և կամ արտերում թռչունք բուն դրել, ձագուկներ հանել...

Սողում էր օձը խոտերի միջից, մեղուն թռչկոտում ծաղկից դէպ ծաղիկ. կրիան վիզը հանած պատեանից՝ քաշւում, քաշկռտւում թփերի տակից...

Պայծառ էր օրը, պայծառ էր երկինք.

Ուրախ են թռչունք, անասուն, մարդիկ...

Բ.

Բայց այն ինչ ամպ է, որ սարի տակից գալով գա-

լիս է ու իրա հետից՝ կարծես շղթայած քաշում է բերում մեծ ու սև ամպեր, ամեն տեղ փռում...

Մի րոպէ ևս. խորին մթութիւն ամեն ինչ պատեց. որոտաց երկինք, երկիր դղրդեց. փայլակն ու կայծակ իրարու խառնւած՝ մարդկանց սրտերը ահ ու դող ձգեց։ Մռնչաց քամին, շարժւեցին ծառեր. կաթեց, կաթկաթեց, յորդ անձրև թափւեց. անձրևի հետից սառցէ գնդակներ—չըրը՛խկ, հա չըրը՛խկ—երկար գլորւեց։ Թափւում է, թափւում, սար ու ձոր ծածկում, ոչ դաշտ է հարցնում, ոչ այգի ասում։

«Ա՜խ կարկուտ կարկուտ,—կանչում են մարդիկ,—
Այս ինչ պատիժ է. խնայէ, երկինք...»։

Գ.

Ծերը ծնկաչոք, արտասուք աչքին, Աստւած է կանչում՝ խնայել երկրին. պառաւը հանած երկթէ կասկարան՝ բակն է շպրտում ու նզով կարդում. հարս ու աղջիկներ պատի տակ շարւած՝ սուր դանակներով կարկուտ են կըտրում, երկնքին նայում. իսկ նրանց մօտը մշակ—երկրագործ յուսահատ կանգնած, ձեռը դրած ծոցում ա՛ն-վախ է քաշում, գլուխը շարժում...

Բայց հանդերի մէջ այս ինչ շփոթ է ու խրաբանցում... Հօտը ցրւել է, նախիրը փախել, ձիերը խրտնել, դէս ու դէն ընկել, հաւքերը թռել, բունի մէջ պահւել, հովիւ, հորթաբած, փայտհատ, կովալած, ամենքն էլ իրանց գործերը թողած՝ թփերի տակին ճնացել են սառած...

Դ.

Դադարեց կարկուտ, որոտը լռեց, ամպերի ճեղքից արևը նայեց. երկիրը ժպտաց, նորից փայլ առաւ, բայց տխուր փայլ էր, որ նա տւաց։

Այգեպանը վազեց իր այգին մտաւ, դէս ու դէն նայեց, ճնաց քարացած.—ծառեր տերևթափ, ճիւղեր կոտրտւած, բոլոր պտուղները կարկտահար եղած։ «Վա՛յ իմ աշխատանք, ափսո՛ս իմ այգի», ասեց, հեռացաւ՝ աչքերը լցւած...

Արտասուքը գնաց իր արտը հասաւ. Թուլացան ոտները, սևացան աչքերը, երբ տեսաւ հասկը ջարդուած, փշրուած, հողին հաւասարած, անգութ հեղեղից աւազով ծածկուած, «Կորաւ իմ յոյսը, փչացաւ իմ արտ», ասեց ու գնաց, սիրտը մորմոքած...

Դրսում ճնացած հաւքերն էլ թռան գտան իրանց բուն, բայց ա՛խ, ինչ տեսան. բունը աւերուած, ճագուկներն ընկած. չորսից միայն մինը ողջ էր ճնացած. իսկ այն միւսները թափուած ցեխի մէջ՝ անշունչ ընկել են, աչքները փակել, որի գլուխը, որի թևիկը կարկտից ջարդուել։

Ճլոլլաց Թռչունը, սգաց իր ճագուկ...
Դէս ու դէն ընկաւ, արաւ ողբ ու սուգ...
Այսպէս ամեն տեղ, ուր մի ժամ առաջ
Տիրում էր յոյս, կեանք, ցնծութիւն անբաւ,
Այժմ յաջորդեց կարկտի շնորհիւ
Յուսահատութիւն, տառապանք ու ցաւ...

Ա՜Յ ՍԵՒ ԱՄՊԵՐ...

Ա՜յ սև ամպեր, վա՛յ սև ամպեր,
Սիրտս պատեց սև ու մութ.
Արդեօք ի՞նչ էք բերում դուք ինձ,
Գարնան անձրև՞, թէ կարկուտ...
Յուսով-լուսով արտ եմ ցանել,
Արիւն թափել ու քրտինք,
Ողջ սուրբերին մոմ եմ վառել,
Աղօթք արել, որ երկինք
Արտիս նայի, տունս խնայի,
Օր տայ, կեանք տայ իմ հացին։
Վա՛յ բալէքս... Աստուած չանի,
Թէ որ անհոգ մընացին...
Ա՜յ սև ամպեր, ի՞նչ էք գոռում,
Սիրտս պատեց սև ու մութ.
Արդեօք ի՞նչ էք արտիս բերում,
Գարնան անձրև՞, թէ կարկուտ...

Վ Ա Ր Դ Ա Վ Ա Ր

Քրիստոսի պայծառակերպութեան տօնը, որ «Վարդավառ» է կոչւում, Ղարաբաղում և այնտեղից գաղթած գիւղերում շքեղութեամբ է կատարւում։ Նաւակատիք շաբաթ երեկոյին համարեա բոլոր ժողովուրդը հաւաքւում է եկեղեցու բակը՝ զուգած, զարդարած։ Այդ երեկոյին կըտեսնես ամենայետեին աղքատի հագուստն էլ նոր։ Ամբողջ տարւայ մէջ չարչարւում, աշխատում են հէնց կարծես այդ տօնի համար, որ միայն այդ օրերը իրանց հագուստը նոր լինի, իսկ ճնացած ժամանակները հոգ չէ, եթէ հին, կեղտոտ ու պատառոտած հագուստներով լինին ապրում։ Շաբաթ երեկոյին, ժամը վերջանալուց յետոյ, թէ մարդ, թէ կին գնում են տուն և ամեն ինչ պատրաստում են լոյս կիրակիի համար։

«Քրիստոսի Համբարձման» գիշերւայ համար նրանք պատմում են հետևեալ աւանդութիւնը. իբր թէ այդ գիշեր երկրիս բոլոր սուրբերը գնում են երկինք՝ իրանց «հօրանց տունն», այսինքն ս. Աստուածածնի մօտ, ըստ որում նրանց մայրը նա է։ Սուրբերի գնալու ժամանակ երկինքը բացւում է. ով որ տեսնի այդ ժամը, ինչ որ խնդրի Աստծուց, նրան կըտրւի։ Մինչև անգամ պատահել են մարդիկ, որ այդ գիշերը անքուն են ճնացել և իբր այդ՝ երկինքը բացւելու ժամը տեսել են. ոմանք այդ րոպէին խնդրել են որդի՝ որ և ծնւել է, ոմանք հարստութիւն՝ և դարձել են շատ հարուստ, բայց անժառանգ, ըստ որում միայն տրւում է այն՝ ինչ որ ցանկանում ես, ուրեմն խնդրելու ժամանակ պէտք է մի այնպիսի խօսք ասել, որ ամեն ինչ իր մէջ պարունակի։ Բայց մեր օրիորդներն այդ շատ լաւ գիտեն, և նրանք աշխատում են երկինքը բացւելիս տեսնել։ Դրա համար էլ հաւաքւում են միասին մի տեղ և նոյն գիշերւայ ուտելու պարէնն էլ հետները. երբ վոքը ինչ մթնում է, սկսում են իրանց «Գիւղում հայ» սովորական երգը։ Մի քանի աղջկեք կերակուրներ են եփում, պատրաստում. միւսները ծաղիկներ են քաղում, վինջում ու իրանց քնքոյշ ու բարակ ձայնով

թնդացնում են օդը և անյագ ախորժում են երկնիքի բացման։ Երբ կերակուրները եփում են, դնում են մէջտեղը և չորս բոլորը շարւում, որ ազատ պատանիներ չըդողանան. եթէ նրանք կարողանան դողանալ, ուրեմն մրցանակը տարած կըլինին ու օրիորդների բախտը տղաներին կըլինի վիճակւած։ Իսկ պատանիները՝ տեսնելով որ իրանց թաղի օրիորդները գիշերը անքուն «Գիւլումով» են անցկացնում, իրանք էլ հաւաքւում, աշխատում են օրիորդների պատրաստած կերակուրներն ու ծաղիկները գողանալ. պատահում է, որ տղաները գալիս են և բռնի կերպով ուզում են նրանց ձեռքից խլել. բայց այդ ժամանակ օրիորդները վրայ են թափւում, ծագում է կռիւ, տուր ու դմբոց, իրար քիթ ու պռունգ են արիւնոտում ու չեն տալիս։ Իսկ երբ պատահում է, որ գողանալ են տալիս, այն ժամանակ վշտացած, տխուր-տրտում՝ օրիորդները դառնում են տուն. այնուհետև գիշերը անքուն մնալն ու երկնքի բացւիլը և լոյս տեսնելը անհնար է։ Մէկ էլ պէտք է «Համբարձմանից» մինչև «Վարդավառ» պաս պահել ու նորից խաղ անել, որովհետև այն գիշերը դարձեալ երկինքը բաց է լինում, սուրբերը «Հարանց տնից» վերադառնում են իրանց տեղերը։

Ա Շ Ո Ւ Ն Ք

Ամառն իր բոլոր պտուղները հասցնելով՝ պահ է տալիս աշունքին, որ ինքը հանգստանայ և մէս տարի էլ նոյնքան պտուղ տայ։

Շարունակ երկար աշխատութիւնը երկար էլ հանգստութիւն է պահանջում։

Գալիս է աշունք՝ ոչ այնպէս ուրախ, ինչպէս գարունքը կամ ամառը, և ոչ այնպէս տխուր, ինչպէս ձմեռը։ Նա լուրջ, խոհեմ կերպով, փորձառու և խելօք մարդու նման հաշիւ է պահանջում իր կրակոտ երիտասարդ եղբօրից—Ամառից, ներում է նրա թերութիւնները և ինչ որ նա պակաս է լինում թողած, ինքն է լրացնում, որ երբ

Ձմեռ պապը գայ, նրանից յանդիմանութիւն չըլսի, թէ այս չըկայ, այն պակաս է, այս-ինչ կամ այն-ինչ գործը դեռ չի լրացած։

Աշունքը երբոր տեսնում է, թէ պակաս բաներ դեռ կան, փչում է իր փողը և ամենքին նոր գործի է հրաւիրում։ Ինքն էլ պարապ չի մնում։ Իր փողի ձայնի հետ նա փչում է ցրտաւուն քամին։ Այդ քամին որ դիպչում է ծառերին, նրանց վրայ մնացած պտուղները բոլորը թափւում են և յատակներին փռւում, դիզւում։ Տերևները այդ քամուց դեղնում, սկրթնում են երկիւղից և դողդողալով թափւում, գետնին կուչ գալիս։

Թռչունները շուտով իրանց շահացրած ձագերը ժողովում են, իրար լմաց են տալիս և մեծ-մեծ կարաւաններով—խումբ-խումբ, երամ-երամ, շարան-շարան, բոյլ-բոյլ, կռկռալով, ծլծլալով, կչկչալով թռչում, հեռանում դէպի աւելի տաք երկիրները...

Այգեպանն շտապում է իր խաղողը քաղել, գինի քամել, տեղաւորել, պահունի մրգերից կախաններ շինել, դեղապէտի համար պահել։

Պարտիզպանն էլ իր պարտէզի ու բուրաստանի մնացած բերքերն է ժողովում, ինչպէս կարտոֆիլը, կաղամբը, սոխը բողկը, տակը (ճակնդեղ), գազարը (ստեպղին) և միւս արմտիքը։

Երկրագործն էլ իր ցելերն է կեռաւար անում, հազար աղօթքով ու մաղթանքով սերմը հողին պահ տալիս, ցանում, ցաքանում կամ սերմավար անում։ Այնուհետև սկսում է փայտ կրել, եթէ փայտ է վառում և ոչ աթար, իր խոտի ու յարդի քանակութեանն է նայում, որ եթէ քիչ է՝ վաղօրօք մի կերպ պատրաստութիւն տեսնէ կամ թէ չէ՝ տաւարն ուրիշին պահ տայ։

Գազաններն էլ իրանց բների, որջերի պատրաստութիւնն են տեսնում։ Որը հին որջն է նորոգում, որը նորն է փորում կամ մի յարմար ծառի խոռոչ ու քարայր որոնում։

Մի կողմից աշունքը շարունակում է իր փողը փչել՝ օրէցօր աւելի սաստիկ, աւելի ցուրտ։ Դաշտերում եղեամն

է դնում, սարերի գլխին՝ ձիւն, որ մարդիկ ձմեռուան պատկերը տեսնեն և աւելի շտապեն։ Առաջ յորդ անձրևներ են գալիս, գետերը վարարում, յետոյ գալիս են մանրամաղ անձրևներ, որոնք ծրծլում են ամեն բանի մէջ և մինչև ներքին խաւերն են անցնում։ Այդ տեսակ անձրևներից թէպէտ կաթում են հողածածկ տները, բայց դրանք շատ օգտակար են նոր ցանած սերմերին։

Աշնանային օրերը քանի գնում՝ կարճանում և ցրտանում են—գարնանային օրերի հակառակ, որոնք քանի գնում՝ երկարանում և տաքանում են—մինչև հասնում է ձմեռը և սար ու ձոր ձիւնով ծածկում։

Աշնանային ամիսներն են—սեպտեմբեր, հոկտեմբեր և նոյեմբեր։

ՁՐՀՆՁԱԾ ԱՐՏ

Աշուն է խորին. ծիծառը թռաւ.
Անտառն է դառարկ. դաշտը մերկացաւ.
Միայն դաշտումը անհունձ մնացած
Տխուր ու տրտում մի արտ կայ կանգնած։
Կարծես հասկերը տոում են միմեանց.
—«Ի՜նչպէս մրսում ենք մենք այս ցրտի տակ.
«Շատ տխրալի է գետնին խոնարհել
«Եւ առօք պտուղդ հողում թաթախել։
«Ամենայն գիշեր մեզ մօտ իջնում են
«Անցնող թռչուններն ու մեզ ուտում են,
«Գազանը տրորում, քամին մեզ ծեծում։
«Ո՞ւր է մեր տէրը, ձիւմ է սպասում»։
Քամին տալիս է նրանց վատ համբաւ.
«Ձեր տէրը երկրից երկինք վերացաւ»...

ՍԵՐՄՆԱՑԱՆ

Ահա եկան աշունքեայ թուխպ օրերը,
Մաղմզդում է մանրահատիկ անձրևը.
Ծառերն իրանց տերևներից մերկացան,
Կռունկները շարան-շարան անց կացան։
Սկացել է գաշտը անթիւ ցեխերով,
Բայց մի կողմից դեռ վարում են կեռերով.
Սերմնացանը՝ գոգնոցն ածած սերմացուն,
Սերմ է ձգում, աղաչելով Աստծուն.
«Ո՛վ Տէր Աստուած, Դու իմ ցանքը պահպանես,
Առատ անձրև, կարմիր արև չխնայես.
Մէկ բուռն ահա ես տալիս եմ մկներին,
Այս մէկ բուռն էլ ագռաւներին, ծառերին.
Բայց մորեխը գոհ չի մնալ մէկ բռնով,
Երկու կըռամ, թող կըշտանայ ըրբանով։
Մէկ բան էլ կայ, որ անունը չեմ տալիս,
Այդ դու գիտես... վերևից է նա գալիս...
Դու դրանից արտս պահես անվնաս,
Ես տերտերից չեմ խնայիլ կալամաս։
Վանականներ, գործակալներ ինչքան գան,
Բոլորեքեան առատ բաժին կստանան։
Կերթամ Մարտս խոնկ ու մոմով, մաստղով,
Միայն արտս Դու պահպանիր ապահով։
Էլ ի՞նչ ասեմ, Աստուած, Ինքդ լաւ գիտես,
Թէ ի՞նչ պարտքի, պատուհասի մէջ եմ ես.
Գող, աւազակ մի կողմից են կողոպտում,
Պարտքատէրը միւս կողմից է ինձ խեղդում.
Դրանց ձեռքից եթէ մի բան է մնում,
Այն էլ գայլի կամ ցաւի է գոհ դառնում...
Մի տուն լիքը երեխէքս մերկ, քաղցած,
Տարին առատ, բայց ես չունիմ կորեկ հաց։
Յոյսս ահա ոաքիդ տակին փռած է,
Քո Սուրբ Աչքը սրա վրայ տարածէ...

Հայաստանի Ազգային Գրադարան

Ս Ե Ր Մ Ն Ա Ց Ա Ն

Փառք և երանի քեզ, քաջ սերմնացան,
Որ դաշան հայրենի չես թողում խոպան,
Որ ջերմ յոյսերով դու նրա գրկում
Ապրում ես սիրով և սիրով տանջւում։
Փառք քեզ, որ հզօր, անվհատ հոգով
Թափում ես, միշտ, դու առատ քրտինք.
Ինչ սուրբ քրտինքով բազմում—բիւրաւոր
Ապրում են մարդիկ խաղաղ, երջանիկ։
Անխոնջ, ժրաջան դու մեղւի նման՝
Հանգիստ չըգիտես հայրենի երկրում,
Վիշտ, ցաւ ես կըրում դու նրա կըրծքին,
Միշտ ուրախերես, միշտ զըւարթագին։

Դու երգ ես երգում վաստակի ժամին,
Ոգելից երգեր, սրտառուչ երգեր,
Եւ քամին նրանց առնում է, տանում
Սարեր ու ձորեր, անտառի խորքեր...
Ծիծաղ ու հրճւանք, կեանքի վայելքներ,
Լաց ու տառապանք, դառըն զրկանքներ,
Սրհնանք ու աղօթք, գայրոյթ ու բողոք,
Իոլորն էլ երգով, վառ զգացմունքով
Պատմում ես միայն դու մայր բնութեան...
Եւ նա ձայնակից, ով ժիր սերմնացան,
Սրտաբուղխ երգիդ, քո ջերմ զգացման,
Իր սրտի խորքից տալիս է քեզ միշտ
Քաղցր արձագանգ, սիրող մօր նըման։

Վաղ առաւօտեան, վառ արշալուսին,
Օրը բացւելիս, արևը գարնան
Քեզ է առաջին ողջոյնը տալիս.
Իրիկնագէմին երկրի երեսին
Երբ մութ է իջնում, քեզ է նա նորից
Լեռան եռևից «Ինա բարև» ասում.
Քեզ է համբուրում, քո դէմքը շոյում

Իր հեզիկ շնչով զեփիւռն հովասուն,
Քեզ է կախարդում, քո ուշքը խլում
Անուշ կարկաչով անհանգիստ առուն.
Գետակը ձորում, թռչունը օդում—
Իոլորն էլ սիրով քեզ են ողջունում,
Քո վաստակն օրհնում ներդաշնակ ձայնով...

Քո սէրն է երգում, անխոնջ սերմնացան,
Եւ իմ հեզ մուսան իր անկեղծ երգով.
Քեզ եմ կեանք հայցում, քեզ կեանք բարեւից
Գըթած երկնքից արախս աղօթքով.
Ես աղօթում եմ, որ միշտ լի սիրով
Քեզ ժպտայ երկինք քո վսեմ գործում,
Որ միշտ երկնաւաք արև—անձրևով
Ծաղկի քո վաստակ հայրենի երկրում...
Փառք և երանի քեզ, քաջ սերմնացան,—
Որ դաշան հայրենի չես թողնում խոպան,
Որ վառ յոյսերով դու նրա գրկում
Ապրում ես սիրով և սիրով տանջւում...

Ա Յ Գ Ե Ր Ա Զ

Սուրբ Խաչի պասից մէկ կամ երկու շաբաթ էր անցել։ Լաւ չէ միտս, որովհետև ես այդ ժամանակ դեռ երեխայ էի։

Մի երեկոյ հայրս եկաւ այգուցը՝ խաղողով ու դեղձով լիքը մի քաղլակ ձեռին, տըւաւ մօրս, թէ տուր երեխաներին, յետոյ աւելացրեց.

—Խաղողը ձեռքից գնում է. չորս կողմի այգիքը քաղել են, միայն մերն է ճնացել մէջտեղ լիքը։ Ով ասես՝ ներս է մանում։ Այգեպանն էլ դողցնում է. խեղճը չի կարողանում գողերի հախիցը գալ։ Անցեալ գիշերը թուրքի չորանները մտել են, ինչքան պոկել տարել են, տանն այնքան էլ կոտրտել, փչացրել են։ Կարմիր խնձորենին որ տեսնես, կասես արջեր են վրան կոխ տըւել, այնպէս

են կոտրել բոլոր ճղները։ Իծապաղկի շարքումը էլ մի ճութ խաղող չես գտնիլ, այնպես են սրբել տարել։

—Ա՛յ կոտրըվին դրանք, կուրանայ դրանց աչքերը,— բացականչեց մայրս.—տեսնում ես դու՝ այդ անիծածներին ինչ են անում։

—Հիմա ինչ եղել է, եղել է,—շարունակեց հայրս։—Ես ասում էի՝ քիչ էլ մնայ, աւելի լաւ հասնի, որ գինին թթու չըլինի, բայց որ չեն թողնում, ինչ արած... Գողին ինչ դատաստան. մէկին բռնել ես տալիս, տեղը քսանն է լոյս ընկնում. թէ որ առաջ խաղողդ էին գողացել, յետոյ գալիս են տաւարդ տանում, գոմէշներդ քշում։ Դրանց պատիժն Աստուած պիտի տայ, մարդ ինչ կարող է։ Ինչ որ է, դու էգուց հայ թխիր, մեր բարեկամներին իմաց տուր, միւս օրն սկսենք քաղելը, թէ չէ՝ այս տարի ոչ թէ ծախելու, այլ մեր խմելու գինի էլ չենք ունենալ։

—Դէ որ այդպէս է,—ասեց մայրս,—էգուց մարդ ուղարկիր, երեխէքս գան։ Կուրանամ ես... առանց նրանց ինչպէս քաղենք բաղը։

«Երեխէք» ասելով՝ մայրս ակնարկում էր քոյրերիս, որոնք մարդու էին տըւած զանազան գիւղերում, բայց իրարից այնքան մօտիկ-մօտիկ էին, որ մէկ օրումը կարելի էր ամենքին էլ իմաց տալ։ Միայն մէկը քաղաքումն էր, նրան էլ վաղուց էին ապսպրել որ գայ։

Երբոր քոյրերս եկան, յետոյ մայրս ինձ ուղարկեց իմ պապոնց տուն, որ նրանց էլ իմաց տամ։ Նրանց տանն էլ այնքան հարսներ ու երեխէք կային, որ մի սուրբ ոչխարից շատ։ Այնտեղից ուղարկեցին մօրաքրոջս մօտ, յետոյ մեր սանամայրերի, որ չըգիտեմ տասն էին—մեղայ քեզ Աստուած—թէ քսանը։ Յետոյ գնացի մեր կնքաւորենց տուն, այնտեղից էլ հանդիպեցի Գիւլնազ տատին ու ասեցի. «Տատի. մայրս ասեց՝ էգուց դու էլ, քո հարսներն ու թոռներն էլ համեցէք մեր բաղը. էգուց սկսում ենք քաղելը»։ Նա էլ պատասխանեց.

—Շատ լաւ չարըդ տանեմ. դէ արի քեզ մի սեր ուտեցնեմ. շատ ժամանակ է մեր տուն չես եկել։ Ասեցի՝ շնորհակալ եմ, պիտի գնամ ուրիշներին էլ իմաց տամ։

Բայց սուտ ասեցի, դիտէք. թէպէտ սուտ ասելը լաւ բան չէ, լաւ էլ ախորժակ ունէի սերի, բայց ինչ կանես, սատիկ ամաչելուցս սուտ ասեցի։

Հիմա պիտի ասէք՝ այդքան մարդկանցը որ կանչեցիր, հապա այդքանին ինչպէս պիտի կերակրէք։ Մի վախենաք, այդ շատ հեշտ է։ Դրանք իրանց կերակուրներն էլ իրանց հետն են բերում, դեռ մի բան էլ աւելի.

Մենք արդէն երկու մեծ ղօչ ունէինք՝ գիտութեամբ այգեքաղի համար գիրացրած, մի քանի էլ թոխլի ու այծ։ Մայրս չորս թոնիր հաց թխեց, բաւականաչափ էլ գաթա, նազուք։ Պանիր էլ շատ ունէինք, խաղողն ու միւս մրգերն էլ այգին լիքը. էլ ուրիշ ինչ էր հարկաւոր։ Իսկ մեր հիւրերն էլ բերին ամեն մի տանից մի քանի եփած հաւ, բօլ գաթա, բաղարջ, կաթնահունց։ Ամենից շատ մեր սանամայրերն էին բերել։

Հիմա էլ պիտի ասէք՝ այդ ինչ այգեքաղ է. դա մի ուխտագնացութեան, սար գնալու կամ հէնց, ուղիղն ասած, հարսանիքի պէս բան է։

—Այո, հէնց այդպէս է. դեռ ըրանցից մի բան էլ աւելի համարեցէք։

Այգեքաղի օրը բոլոր երեխէքն ու կնանիքը, բոլոր հարսներն ու աղջկէքը գուգուել, զարդարուել էին իրանց ոսկ օրւայ ամենանոր և գեղեցիկ հագուստներովը ու զարդարանքներովը։ Տղամարդիկն էին մնացել իրանց ամենօրեայ հագուստովը, միայն գդակներն էին նորը դրել։ Տղամարդիկը չէին փոխել իրանց հագուստը, որովհետև նրանք կթոց պիտի շալակէին, շալակ տային, խաղողը կխճորէին,—կոխ տային,—տակառները սարքէին. էլ վաղուցայ պէս հնձանում չէին կոխ տալիս այլ, նոր, եւրոպական ձևով ամեն սարքն ու կարգն ունէին, այսինքն մի քանի ահագին կիսատակառներ, նրանց վրայ դրած՝ յատակը ծակծկոտ մեծ չան և էլի ուրիշ մի քանի տեսակ չաներ։ Խաղողն ածում են ծակծկոտ չանի մէջ, նրանում մէկը կանգնած, ոտները հանած, փոխկերը վեր կապած՝ կոխոտում է և թափում կիսատակառը, որի մէջ դինին մնում է մի քանի օր, մինչև եփ է գալիս, ճաճան

(չեչը) երեսին կանգնում, գինին պարզուում. այնուհետև կիսատակառի վարի ծորակը բաց են անում, գինին թափում են, ածում տակառների մէջ ու յետոյ տանում դընում մառանում։ Բայց այս մանրամասնութիւնները հիմա թողնենք։

Առաւօտը վաղ-վաղ հասանք այգին։ Ոչխարները մորթոտեցին, կրակ արին, պղնձները վրան դրին, շամփուրները շարեցին, դցեցին, որ նախաճաշիկի համար խորոված անեն։ Ցետոյ մի-մի թաս արաղ խմեցին, մի-մի թիքայ խորոված. մի-մի պատառ կաթնահունց կերան և սկսեցին իրանց գործը։

Մեծերը՝ մի-մի քաղլակ վազան տակը դրած, սուր դանակները ձեռքներին՝ կտրտում էին խաղողի հասած ճութերը և գցում մէջը. փոքրերը այդ քաղլակները տանում էին մեծ կթոցներն ածում, իսկ երիտասարդները կթոցները շալակում էին տանում ածում կիսատակառի վրայի չանը։

Ամբողջ այգին իր կեանքից գրկւելիս մի նոր կեանք էր ստացել։ Ձայն էր՝ որ լսւում էր ամեն մի թուփի տակից, ամեն մի ծառի վրայից։ Մէկը կանաչում էր՝—կթոցը լցւել է, եկէք տարէք. միւսը բղաւում էր՝—քաղլակները լցւել են, շուտ արէք կթոցը բերէք։

Մանր երեխէքը փոքրիկ թռչունների պէս անդադար դէս ու դէն էին ընկնում, ամեն ճութից մի հատիկ պոկում, համը տեսնում, և որովհետև էլ ոչ ախորժակ ունէին և ոչ փորներումը տեղ, միւս մրգեղէնների ծառերի վրայ էին մագլցում, կերածը մարսում, նրանց համն էլ տեսնում։ Մէկը բարձրանում էր խնձորենու վրայ, միւսը՝ սերկևիլի, երրորդը՝ տանձենու. աւելի ճարպիկները բարձրանում էին ընկուզենու վրայ և կապկի պէս ճղնէ ճիւղ ոստոստելով՝ ուզում էին միմեանց բռնել։

Բարեսիրտ պատուհները ամենքն էլ ժպտում էին ողջոյց երեսին, ամենքն էլ ձեռքով անում, կանչում երեխաներին, երբեմն էլ, կարծես դիտաւորեամբ, տերևների տակին թաք էին կենում, մէկ էլ յանկարծ երեսները բաց անում, երեխաներին «ճիկ» անում։

Ճաշի ժամանակը հասաւ։ Ամենքն էլ հաւաքւեցին մեծ ընկուզենու տակը. հացը, խաշլամէն փռեցին կանաչ խոտի վրայ և երկարումէկ բոլորւեցին նրա շուրջը. Բայց ով ունէր ախորժակ հաց ուտելու։ Ծիծաղ, խնդութիւն, զբօսարճութիւն, հանաքներ անել—այս էր նրանց ճաշը։

Ճաշից յետոյ էլի մի քիչ քաղեցին և երեկոյին բոլոր քաղւորները մի-մի քաղլակ խաղողով լցրին, իրանց հետ տարան։ Այսպէս շարունակւեց երեք-չորս օր, և ամեն օր մի նոր ուրախութիւն, մի նոր զբօսարճութիւն էին սարքում...

Ա Շ Ո Ւ Ն

Աշունը եկաւ, թափեցաւ սաղարթ,
Էլ մի վինտրիլ դու մանուշակ ու վարդ.
Բնութիւնը տխուր, պարտէզը տրտում,
Զմեռւայ հոգան է մարդոցը սրտում։
Երեխան փակւած մենակ սենեակում՝
Պատուհանիցը պարտէզ է նայում,
Միտքը բերում է գարնան օրերը։
Մարգերի վրայ զբօսարթ խաղերը.
Մի տրտմիլ, տաղայ, թող անցնի մարտը,
Նորից կըբացւին նարգիզն ու վարդը,
Նորից սոխակը պիտի գայ հանդէս,
Նորից խաղալու դու կերթաս պարտէզ։

Ն Ա Հ Ա Ս Ա Ր Դ

Նաւասարդը ոչ կըպատմւի, ոչ կըգրւի, հապա պէտք է տեսնել, չօշափել քնքշութիւնը, ճաշակել քաղցրութիւնը։ Երանի՛ այն հային, որ Նաւասարդի օրը իր օջախումը կըգտնւի, երանի՛ նրան, որ Նաւասարդի անհուն քաղցրութիւնը, սրտաշարժ տեսարանը վայելելու բախտաւոր և երջանիկ րոպէ է ունեցել իր կեանքումը։

Ընթերցո՛ղ, եթէ հայրենագրօս, գիւղագրօս մարդ ես, գնանք հետս հայի գիւղ, բայց այնպիսի գիւղ որի բնա-

կիչները իսկ Գեանջու Թոռները լինին։ Դէհ, շատալիք, որ ուրբաթ երեկոյին գիւղում լինինք։ Տես, շաբաթապահին, ուրբաթ օր է, և գիւղում մօտ տասը տաւար է մորթած. այնպիսի պարարտ մսեր, որ ճարպից տրաքում են։ Ամեն մարդ էլ կրում է միս, արտալա և տանում իր տուն. վայր դրեց խօնչան սինին, մսերը դարսեց, իհարկէ տան մեծը, որ շնորհքով կտորել գիտէ, սկսեց դարսել՝ խորովածացուն առանձին, եփելուն առանձին։ Արդէն մթնել է. բերել տրւաւ չարիկի ունկնաւոր պղինձը, մէջը մի շարք միս դարսեց, վրայից ձաւար (կորկոտ) շաղ տրւաւ, հետո էլ աղի, էլի գեր միս կամ արտալի ծուծ, կրկին ձաւար ու աղ ցանեց։ Դռանը Թոնիրը վառւում է. ցախը մի կողմից են դարսում, որ շեղջ կանգնի. իսկ երեխայքը՝ տղայ, աղջիկ զարթուն, Թոնրի չորս կողմը բռնած՝ ծիծաղում, խընդում են, որ ահա ամին՝ հայրը՝ պղինձը կըդնի մէջը, որ եփւի։ Բերին պղինձը՝ երկու հոգի ունկներից բռնած։

Նանը գօտիկը յետ արեց, պղնձի ունկից կապեց, մի ուրիշն էլ միւս ունկից։ Կիսաւառ ածխակոթերը հանեցին բակն ածեցին, կարմիր շեղջը յետ-յետ արին, պղինձը կամաց կախեցին, դրին մէջը։ Առաջ մի չափ ջուր ածեցին, յետոյ երկու, երեք՝ մինչև լցւեց, կրակքաշով շեղջը պղնձի չորս կողմը պատեցին, պղինձը Թաղեցին կըլուակի մէջ։ Թոնրի բերանին խուփ դրին, որ բան չընկնի, իրանք միամիտ տուն գնացին՝ միւս օրւայ պատրաստուելիքը տեսնելու։

Միւս առաւօտը տան մեծը բազմած էր սփռոցի վրայ ուստրով, դասրով, մեծով, փոքրով, եղբայրներով, զաւակներով։ Դեռ բերանները մանանայ չեն դրել, նանը Թոնրի կշտին է, կերակուրը չի հանել. իսկ Թոնրի մեծ պղինձը հանելը հեշտ բան չէ. երկու ուժեղ տղայք՝ ամեն մինը մի սահանի կեռ ձգում են պղնձի ունկը և կամաց-կամաց Թոնրի մէջից բարձրացնում։ Նանը կողքներին կանգնած՝ սիրտ է տալիս՝ «Քաշի կեա՛»։ Ահա այդ պատճառով այդ կերակրի անունը կպցրել են «քաշկեայ»—իբր՝ քաշի դայ։ Դեռ քաշկեան դռանն է, նրա անուշ հոտն ընկել է տուն և անուշիլ կշտացրել։ Շատ տեղ սովորոյթ ունին՝ հարսանեաց են եփում. բայց հարխան ինչ կարող է քաշկեայի պատւական համն ու հոտն ունենալ։

Լա՛ւ, սուս, նանը եկաւ տուն. ամեն մէկը իր պասը քաշկեայով պէտք է բանայ։ Բաժիններըը ածելուց յետոյ՝ առաջ պասն ու տատը մի-մի գդալ վերցնում են պըղնկներին տանում—տեսա՛ծ, տեսա՛ծ, բարձրաձայն կանչում,—«Ա՛յ խոխէք, ա՛յ բալէք, քաշկեայի զօրութիւնը ձեզ պահապան ըլի, ծիծաղ երեսով, ուրախ սրտով մէկ էլ քաշկեայի ռաստ կեանք»։

Տատն էլ խօնչայի մէջ բերում է, իւրաքանչիւրի բաժինը տալիս, գլխին, ճակտին կամ թշին համբուրում և ասում. «քաղցր պատւաւիս, բալա ջան, իմ տարսը հասնես, ծլես, ծաղկես, շիւեր առնես»։ Նրանք էլ նանի սրինքն են համբուրում և մրգի բաժինն առնում։ Պասը կամ տան մեծ հայրը՝ գինու բաժակը ձեռքն առնելով՝ ասում է. «Ա՛յ տղէք, ա՛յ բալէք, շնորհաւոր Նաւասարդ ըլի, հասատա մեայ մեր ազգի համար. սա մեր պապերի ազիզ օրն ա ըլել. մեզ վրայ պարտք են դրել՝ քանի շունչ ունինք, կատարենք, էս սովորութիւնը մեր մահէն չըգցենք. մեր հայրենիքն էլ Նաւասարդի վրայ ա, բալէն կծիմ, դուք էլ անմոռ պահեցէք՝ թէկուզ խեղճ, թէկուզ հարուստ ըլիք. դէ, ձեզ մատաղ ըլիմ, մեր պապերի, սուրբ հայրապետների օրհնանքը ձեզ վրայ կենայ. ամէն»։

—Շնորհաւոր Նաւասարդ ըլի, ազիզ, աչողակ տարի ըլի,—ձայն տրւին, կրկնեցին միասին տղայ ու աղջիկ և հարսներից սկսած՝ եկան համբուրեցին պապի ու տատի ձեռքերը։

ԱՇՆԱՆ ՏԵՐԵՒՆԵՐ

Աշնան ըսկզբին մի բարակ քամի
Սարիցը եկաւ դաշտերը իջաւ,
Վըսասաց, փըսփըսաց մի բան ամենքին
Ու անցաւ գնաց, անտառը մտաւ։
Ծոտը չորացաւ, հողը ցամաքեց,
Այստեղ ու այնտեղ բացւեցին ճեղքեր,

Անտառը դողաց ու վախից իսկոյն
Դեղին գոյն առան կանաչ տերևներ։
Շատ օր չէր անցել, ահա նոյն քամին
Սըլսլաց նորից, մատաւ մերկ դաշտեր,
Բերաւ, հաւաքեց, դէպի վեր քշեց
Աւազն ու փոշին ու չորցած խոտեր։
Մըտաւ անտառը, շաղհարեց ծառեր,
Թափեց տերևը, աչ ու ձախ փըռեց,
Փըչեց ու ձգեց թէ սար և թէ ձոր
Ու իրանց բուսած տեղիցը զըրկեց։

Զ Մ Ե Ռ

Ձմեռը գալիս է թէ չէ՝ նրա առաջին ամեն ինչ դողդողում, սարսռում է։ Գիտառատ ձիւնը միայն մերկացած գետնին օգնութիւն է հասնում, իր հատ վերմակով նրան ծածկում և այդպէս պաշտպանում նրան ձմեռւայ դառնաշունչ ցրտերից։

Կրակը դառնում է մի շատ սիրելի առարկայ և ամեն բանից աւելի հարկաւոր։ Ով որ դրսից տուն է մտնում, ամենից առաջ կրակին է բարևում։

Զքաւորների ապրուստը ոտրւայ ոչ մի եղանակին այնքան դժւար չի լինում, ինչպէս ձմեռը։ Մէկի վառելիքն է հատնում, միւսի ուտելիքը, մէկը տաք հագնելիք չունի, միւսը ապահով բնակարան։ Քուրսին ու մաղալը թէպէտ տաքացնում են դրանց, բայց շատ անգամ էլի իրանց ածխահոտով գլխները շարունակ ցաւացնում են։ Այո, ածուխի կապոյտ ծխից պէտք է շատ ու շատ զգոյշ կենալ։ Քանի-քանի մարդիկ են մեռել նրանից, քանի՛ անգամ ամբողջ ընտանիքով, մի գիշերւայ մէջ, քնած ժամանակը թմրել, կոտորւել են։ Ածուխի կապոյտ ծուխը մարդասպան է, երբ ամեն կողմից փակւած տեղ է գտնւում։

Ձմեռւայ եղանակին պէտք է ունևորները յիշեն չունևորներին և նրանց օգնեն՝ ինչով որ կարող են։

Պինդ ձմեռը վայրենի անասուններին աւելի է վնաս տալիս, քան թէ մարդկանցը. գիւղացիներն աւելի են նեղւում քաշում, քան թէ քաղաքացիք. բայց եթէ գիւղացիք մի փոքր կրթւած ու աչքաբաց լինին, ձմեռը նրանց ոչ մի վնաս չի տալ և նոյնքան օգտակար կըլինի, ինչքան միւս եղանակները։

Թէպէտ ձմեռը համարւում է երեք ամիս, բայց լեռնային տեղերում մինչև հինգ ամիս պինդ ձմեռ է լինում։

Ձմեռւայ ամիսներն են—դեկտեմբեր, յունւար և փետրւար։

ԳՆԱ, ՅՈՒՐՏ ՁՄԵՌ...

Գնա, ցուրտ ձմեռ, խստասիրտ ծերուկ,
Քո մէջ չըկայ սէր, չըկայ զգացմունք.
Քո մէջ չըկայ կեանք, կեանքի հրապոյր,
Ցնծութիւն, տարփանք, ծիծաղ ու համբոյր։

Աշխարհ ես մտնում դու արհաւիրքով,
Աշխարհ կաշկանդում քո ցուրտ կապանքով.
Նայւածքդ դաժան, չունդ մահաբեր
Մարդկանց, բնութեան բերում են աւեր...
Լռում է գետակ անտառի խորքում,
Մարում սէր, փափագ և՛ մարդու սրտում.
Ծաղիկն է թօշնում բըլուրի կրծքին,
Ժպիտը սառչում մարդու շրթունքին...

Գնա, ցուրտ ձմեռ, արի, չ'երմ գարուն.
Բեր մեզ կեանք ու սէր, յոյս, հոանդ, աւիւն,
Բեր մեզ դու պայծառ արև ու աստղեր,
Յոյսերի աշխարհ, գարնան երազներ...
Բեր ծիծաղ անհոգ, անհոգ բոպէներ,
Ծանդ, յոյզ ու բորբոք, սիրասունչ երգեր.
Բեր անուշ զեփիւռ, անձրև զովարար,
Կարկաչիւն աղբիւր, սար ու դաշտ դալար...

Զ Ի Ւ Ն

«Ա՛խ, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ կուգայ պաղ ձիւնը,
Նորից ամիսներ սիրտ մնաս տունը.

Տեսնելու չեմ ես կանաչ ծառ, առօտ,
Հոտոտ ծաղիկին պիտ մնամ կարօտ»։
—Ձիւնը որ կուգայ երկնքէն ի վար,
Իմացիր մեծ բախտ է մարդուս համար.
Վերմակի պէս տաք կըծածկէ գետին,
Նա հողին կուտայ հիւթ, պարարտութիւն,
Դաշտին ու արտին մեծ առատութիւն,
Մի տրտնջար, մարդ, դու բնութենէն.
Թէ տաք ևթէ ցուրտ մեզ միշտ օգուտ են։

* *
*

ՉԸԳԻՏԵՄ ԻՆՉՈ՞Ւ

Չըգիտեմ՝ ինչո՞ւ ձմեռւայ օրը
Ցիշում եմ ես միշտ իմ խեղճ եղբօրը,
Ասում եմ՝ արդեօք չունի՞ նա կարիք.—
Հաց, միս, եղ ու փայտ, ունի՞ նա մուշտակ,
Ամո՞ւր է տունը, կտուրը չի՞ ծակ...
Ու այսպէս ես միշտ ձմեռւայ օրը
Միտս եմ բերում իմ խեղճ եղբօրը։

ՁՄԵՌԸ ԵՐԵԻԱՆԱՑ ԳԻՒՂԵՐՈՒՄ

Բարիկենդան էր։ Ձիւնը եկել, դիզւել, սար ու ձոր բռնել էր։ Պարզկայ գիշերը այնպէս էր գետինը սառցրել, որ ամեն մէկ ոտը կոխելիս՝ հազար տեղից տրաք-տրաքում, ճռճռում, ճքճքում էր ու մարդի մարմինը սրսռացնում։

Ամեն մէկ ծառի ճիւղերից, ամեն մէկ կտրից հազար տեսակ սառցի լուլա, հազար տեսակ ձնի քուլա կախ էր էլել ու բիզ-բիզ իրար վրայ սառել։

Հէնց գիտենաս սար ու ձոր կամ նոր էր ծաղկել, կամ նոր ծերացել, մահւան դուռն ընկել, շունչն էր փնտացել, որ տայ ու աշխարքին միաս բարով ասի։

Թռչուն, գազան, անասուն, սողուն՝ որը փետացել,

այստեղ, այնտեղ վայր էր ընկել, որն էլ վաղուց, ամսով առաջ, բունը մտել. ձայնը կտրել, պաշարը վայելում, գարնան գալուն սպասում։

Գետերի, առուների երեսները սառոյցը մէկ գազ եկել, հաստացել, իրար վրայ դիզւել, այնպէս էր ջրի, ազբիւրի բերնին հուփ տւել, որ մօտներին կանգնողը միայն նրանց խուլ ձայնն էր լսում, որ սառցի տակին տխուր, տրտում քլքլում էր ու էլ ետ այստեղ, այնտեղ կամաց-կամաց ձայնը կտրում, պապանձւում, սառչում։

Այս առաւօտ արեգակը որ իր գլուխը բարձրացրեց ու աչքն աշխարհի վրայ գցեց, շողքը սարերի գագաթին, դաշտերի երեսին այնպէս էր պէծին-պէծին տալիս, պըսպղում, փայլում ու սառցի, ձնի հետ խաղում, ծիծաղում, կանաչ ու կարմրին տալիս, որ հէնց իմանաս, թէ ալմաստ, զումրուխտ, եաղութ ու հազար տեսակ անգին քարեր լինէին դաշտերի, սարերի գլխին, երեսին, լանջին փռւած։

Սարերի սառը բուքը, դաշտերի դառնաշունչ քամին այնպէս էր մէյդան բաց արել, գոռում, փչում, հոսան առնում, ձնի թեփը իրար գլխով տալիս, որ ճամբորդի քիթ ու պռունկը կպցնում, ճաքայնում էր, երեսը պատռում, գլխին, երեսին հազար անգամ խփում, աչք ու բերան լցնում, շաւին կամ ձորերն էր գցում, խեղդում կամ ձնումը թաղում, շունչը կտրում, կամ ոտ ու գլուխ փետացած՝ ճանապից խուճում, սար ու ձոր գցում, խեղդում կամ քարէքար տալիս։

Այսպէս մէկ խիստ ձմեռւան օրի լոյսն ու մութը որ բաժանւեց, աղօթարանը բացւեց, մեր գիւղացիք քնից վեր կացան, տան երթիկները բաց արին, երեսները լըւացին, մէկ-երկու խաչ հանեցին, բարի լոյս ասեցին իրար, մանր երեխանցը ծածկեցին, ու ամեն մարդ գնաց իր բանին։

Մեծ մարդիկը միրուքները սանդրելով, պառաւ կընանիքը՝ չարսաւը կռնատակներին՝ կամաց-կամաց դուրս եկան, գնացին ժամ։

Երիտասարդներն էլ՝ ամառւայ պէս խոտ հնձելու,

կալ կասելու, այգի փորելու, էտելու, թաղելու, դարման կրելու հոգս չունենալով՝ աչքները ճմռեցին, ճըլմկոտալով ու քնաթաթախ մտան գոմը, որ տաւարին, ձիանոցը խոտ տան, տակները սրբեն, ջուրը տանեն, ձիանը թիմարեն ու հետը խաղ ասելով՝ էլ ետ կապեն ու գնան տուն։

Յարգևոր հարսները՝ ասղարոյր, ոսկեկար օշմաղը մինչև քթների կէսը խոր գցած, քօղ ու լաչակի ծայրը մինչև աչքների տակը խոր քաշած, որ էլ երեսները չէր երևում, մէկ դարայի կամ դաղակ մինթանա հագներին՝ մով կամ կտաւի շապկով զարդարած, մէկ մեծ գօտկով մէջքները չորս տակ, հինգ տակ կապած—թռչնիկի պէս կուփ-կուփ վեր թռան, երեսները մի քիչ ջուր քսեցին, փէշով սրբեցին, ու որն սկսեց տունն աւլել, որը դուռը սրբել, որն էլ չախմախին տըւաւ, կրակ արաւ, որ թոնիրը վառի, կերակուր պատրաստի։

Տան նորահարսը, աղջկէքն էլ գլխները սանդրեցին, մաղները հիւսած, քամակներին գցած, կարմրագագաթ մորթէ գդակը գլխներին՝ ականջները կապեցին, դաստամալն ուսներին գցեցին, կուժը վրան գրին, բերանը կալան ու գնացին, որ տան համար ջուր բերեն. ջրի վրայ էլ երկար ժամանակ իրար հետ խօսելով, ծիծաղելով, մէկին իրանց տուն գնաց, միւսն իրանց։

Արեգակի շողն ընկաւ տունը։ Բորեաղը մէկ կողմից էր շաղցնում, բզզում, հոտաները միւս կողմից վզզում, ձիւնը պատուհաններովն ու երթիկովը ներս ածում, աչք ու ականջ լցնում։ Երեխէքն էլ քնաթաթախ վեր կացան, թոնրի չորս կողմը բոլորած, շարած ու դեռ անլըւայ, ոտները քարին, գետնին էին ծեծում, մօրները խփում, որ հաց առնեն ուտեն։ Ա՛խարի սև, թանձր ծուխը դուռն ու երթիկը կալել, տունը մխի ծով էր շինել, այնպէս որ մարդի աչքը առաջը չէր կարող չոկի։

Երեխաների սուգն ու շիւանը գլուխ էր տանում։ Որն օրօրոցումն էր լալիս, որը դեռ վերմակի տակին աչք ու բերանը ծխով լիքը՝ գոռում, հարայ տալիս, հաց ուզում,

որն էլ արած հացովը հերիք չէր, էլի ժնգժնգում, ուզում էր, որ էլի տան, որ ձայնը կտրի։

Խեղճ տանտիկինը չէր իմանում, թէ ձեռը ո՛րի բերնին դնի, ո՛րի աչքը կշտացնի, ու իր բերանն ու աչքը հօշատ բաց ու խուփ անելով՝ համարեա թէ մեռել էր։

Վերջապէս Աստծու ողորմութիւնը հասաւ. ծուխը յետ քաշւեց, քամին դադարեց, ջրի գնացողները եկան, աղէքն էլ հաւաքւեցին։ Արեգակը մէկ նիզակաչափ եկաւ բարձրացաւ, բայց դեռ ժամաւօրները չեկած, «ողորմի Աստուած» չըլսած՝ ո՛վ էր կարող բերանը նշխարք դնել...

Զ Մ Ե Ռ Ն Է

Զմեռն է, ձմեռ, սիրուն երեխէք,
Զմեռն է, և դուք դողում, մրսում էք.
Բայց դուք մենակ չէք, ես էլ եմ մրսում,
Ես էլ եմ ձեզ պէս դողում, սարսըռում։
Բայց պիտե՞ք արդեօք ինչ է ձմեռը,
Այդ պատկառելի համարւած ծերը.
Ո՜հ, մի՛ հարցնէք, դուք կըսարսափէք,
Երբ դրա բարքը պատմեմ ձեզ մէկ-մէկ։
Այդ անիրաւը ուր ոտք է դնում,
Առանց խղճալու մահ է տարածում.
Երեսին առած սպիտակ դիմակ՝
Մեղնից ծածկում է սև դէմքն այլանդակ։
Շատ ժամանակ չէ, ինչ որ դա եկաւ,
Եւ դուք լաւ տեսաք, թէ ինչեր արաւ.
Դրբա երկիւղից ջուրը քար կտրեց,
Փչքըչան առուն լուեց, պանպանձւեց,
Դալար բոյսերը սառան վէտացան,
Նախշուն հաւքերը թռան հեռացան,
Բայց էլի շատին իր ճանկը ձըգեց,
Բուք-բորան արաւ, բոլորին խեղդեց,
Սիրուն վարդենու թուփը չորցրեց,
Սոխակի լեզուն տակիցը կտրեց,

Ո՛վ դու կեղծաւոր փարիսեցի ծեր,
Դու ունիս, գիտենք, շողոքորթներ էլ,
Որոնք բորանըդ, թիփիդ չեն տեսնում,
Ոչ բուք-բորեազիդ տակ ցրտահարւում.
Սառցեղէն սրտին ի՞նչ բուք, ի՞նչ բորան
Կարէ ներգործել, կամ ի՞նչ ցուրտ, ի՞նչ բան.
Նըրանք սըղդում են, ինչպէս անզգայ,
Ձիւնով պատանած գոհերիդ վրայ,
Եւ դու, երեսպաշտ, լաւ ես որոշում
Հարըստին խեղճից և ջոկ-ջոկ որսում.
Մէկին տալիս ես կճեայ վառարան,
Միւսին և ոչ մի խեցեայ կրակարան.
Մէկին թանգագին մաղեղէն մուշտակ,
Միւսին և ոչ մի ցնցոտի մաշկեակ.
Մէկին տալիս ես մի սիրտ սառցեղէն,
Միւսի թոքերը հանում ես տեղէն.
Մէկին տալիս ես միլոց զարճուբեան,
Միւսին դառն օրեր, օրեր հեծութեան.
Մէկին տանում ես դէպի մոլութիւն.
Իսկ միւսին դէպի դառն սարկութիւն.
Մէկին կաշառով, միւսին երկիւղով
Թակարդ ես ձգում դիւական ցանցով...

Անմեղ պատանիք, սիրուն երեխէք,
Փոքր ինչ հեռացայ, դուք ինձ կըներէք.
Եթէ իմանաք, թէ այս րոպէիս
Ինչ պատկերներ են առաջըս գալիս...
Տեսա՞լ էք արդեօք խախուտ խըրճիթներ,
Բոբիկ, գլխաբաց, տկլոր մանուկներ,
Դատարկ ամբարներ, հորեր, մարաքներ,
Աղի պէս լիզած երկայն մսուրներ,
Աչքերը պըղշած՝ քաղցած տաւարներ,
Սիրտ պատռտորող մայեր, բառաչներ...
Ջրաղաց չըկայ,—ջուրը սառել է.
Ճանապարհ չըկայ,—ձիւնը կապել է.
Թէ մարդ, թէ տաւար միակերպ քաղցած՝
Ողբում, լալիս են մահւան դուռն ընկած...

Օրը կարճացել, գիշերն երկարել,
Լոյսը նըւազել, խաւարն է տիրել,
Երկինքն ամպապատ, գետինքը սառած,
Գարունը հեռու, ցուրտը կատաղած—
Այսպէս է ահա սոսկալի ձմռան
Ալիքով ծածկած պատկերը դաժան...

Ցուրտ է, սաստիկ ցուրտ. սիրուն երեխէք.
Եթէ ինձ նման դուք էլ մրսում էք,
Եկէք միասին մի հնար գտնենք,
Ձմռան ճանկերից մեր գլուխն ազատենք.
Դուք ձեր մանկական անարատ մաքով,
Ես իմ հասակիս բազմամեայ փորձով,
Եթէ կամենանք, խելք խելքի կըտանք
Եւ ինչից աւես կրակ կըստանանք,
Կրակ լուսատու, պայծառ, անսուեր,
Որ տաքացնէ սառցեղէն սրտեր,
Որ կենդանացնէ գօսացած ձեռներ,
Որ հալեցնէ սառցապատ լեռներ.
Օրինակ առնենք մեզ կիզ-ապակին *)
Եւ մենք կըհասնենք մեր նպատակին։

Ա Ղ Բ Ա Տ Կ Ի Ն

Ցուրտը փչեց, ձմեռ սաստիկ,
Ձիւնը ծածկեց գետինը,
Ամենայն մարդ մտաւ իր տունն՝
Պատրսպարւիլ ցըրտից։
Ժամի դռանը դողդողալով
Կանգնած է մի աղքատ կին.
Նըրա հանդերձ պատառ-պատառ,
Ձունի շապիկ իր հագին։
Անհամարձակ նա իր ձեռքը
Պարզում է անցկացողին—
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»։

*) Եթէ մենք ևս միանանք այնպէս, ինչպէս արևի ճառագայթները կիզապակու մէջ, նրա նման կրակ կարձակենք, որով կըտաքանանք ամենքս։

Ձեզ, սիրելիք, ասեմ ոմն էր
Այս խղճալի աղքատը՝
Ամեն ցրտաւոմբ ոտաբոբիկ
Կանգնած ժամի դռանը։
Շատ ժամանակ դեռ չէ անցել,
Երբ նա փառքով ու պատուով
Մտն էր գալիս փողոցներում
Իր սեփական կառքերով.
Այժմ վախով նա իր ձեռքը
Պարզում է անցկացողին.
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»։
Ամենայն օր նրա դռանը
Կանգնած էին շատ կառքեր.
Միշտ հացկերոյթ, ընթրիք, գինի,
Նրւազարան ու տաղեր.
Ամենայն ոք ցանկանում էր
Լինել նրան բարեկամ։
Այժմ զրկւած ամեն բանից՝
Ձունի անգամ հացի զին.
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»։
Ամենայն օր իր մարմինը
Անուշահոտ ջրերով
Լրւանում էր, մազը սանրում
Կըրիայի նուրբը սանրով.
Նա հագնում էր բեհեզ, կերպաս,
Դիպակ, թաւիշ թանգագին.
Նա չըգիտէր ինչ ասել է
Կարօտութիւնն արծաթին։
Այժմ անլըւա, մազերն արձակ,
Ձունի հագուստ, թէև հին.
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»։
Ժամի դռնում նա կանգնած է
Աչքերը կոր, վիզը ճուկ,

Նրա նախկին բարեկամքը
Ձեն ասում նրան՝ «Խըղճուկ,
Ե՛կ դու մեզ մօտ, մենք կամոքենք
Քո վիճակի դառնութիւն,
Կըթուլացնենք ճակատագրիդ
Սիստ հարւածի սաստկութիւն»։
Նա տանում է տատապելով
Այս սոսկալի վշաերին.
«Ողորմութիւն արէք, պարոն,
Անտուն, անտէր աղքատին»։

«ՓՇՈՒՐՄԸ ԽԱՁ»

Յունւարի մի ցուրտ, շատ ցուրտ օր էր. թքէիը՝ գետին չէր ընկնիլ։ Սպիտակ էր գետինը, սպիտակ էին տրների պատերն ու կտուրները, սպիտակ էին մանաւանդ փողոցների և պարտէզների ծառերը. ձիւնի միատեսակ ճերմակ սաւանը փռւած էր ամեն տեղ, պատել էր ամեն ինչ։ Գիշերը խիստ պարզկայ էր, և այժմ սառած ձիւնը անցուդարձ անողների ոտների տակ այնպէս անախորժ ճռճռոց էր հանում, որ մարդու մարմինը փշաքաղւում էր։ Արև չըկար. մառախլապատ էր երկինքը. սաստիկ ցրտից յանկարծ խտացած գոլորշիները բարակ եղեամներ դարձած՝ խաղում էին օդի մէջ։ Ագռաւներն ու աներես ճնճղուկներն անգամ այսօր, սովորականին հակառակ, ճիչ ու աղմուկով չէին թռչկոտում կտրից կտուր, բակից բակ՝ պաշար թոռնելու. նրանք նստոտել էին այս ու այն պատի վրայ, այս ու այն ծառի ճիւղերին լուռ, խղճուկ, կծկւած, սաստիկ ցուրտը սրանց էլ էր նեղել։ Ամեն մի անկիւնից, ամեն մի բնից, ամեն մի սաքմից, ուր որ կենդանի շունչ կար՝ ծուխ էր բարձրանում. մարդիկ կուում էին ցրտից դէմ, ինչով և ինչպէս կարող էին՝ տաքանում էին։

Թէև արդէն առաւօտ էր, բայց Ա....ի փողոցները դատարկ էին և անկենդան. ոմն էր գժւել այս կատաղի

ցրտին գլուխ դուրս հանել տնից. հազիւ երբեմն փողոցների այս ու այն ծայրում աւերների պէս երևում էին մուշտակների, եափունջիների կամ վերարկուների մէջ կոլոլած մարդիկ՝ քիթ ու պռունգը փաթաթած, եղեամով ծածկւած. սրանք էլ, ոմ գիտէ, որպիսի անհրաժեշտ կարիքից ստիպւած էին թողել իրանց փափուկ բնակարանները, այն էլ ոչ թէ քայլում էին, այլ ակամայից վազում էին համարեա հևալով։

Այդ ժամին փողոցի հեռաւոր ծայրում յանկարծ անըսպասելի կերպով երևացին երկու փոքրիկ մանուկներ՝ եօթը և տասը տարեկան։ Ոեղճերն այնքան վախտ էին, որ ասես գերեզմանից դուրս քաշած մեռելներ լինէին. դժւար էր առանց սոսկումի նայել նրանց վրայ։ Երկուսն էլ գըլխաբաց, գըզգզւած մազերով, որոնց վրայ առաւօրէն թափւել էին եղեամների թերթիկներ. յօնքերի և աչքերի թերթերունքների վրայ նոյնպէս նստել էին եղեամներ, տալով մանուկներին մի անօրինակ, մի խղճալի տեսք։ Նրանց մարմինների մերկութիւնը հազիւ հազ ծածկւել էր ինչոր կախկխւած ծէննեերով. անհնարին էր նոյն-իսկ որոշել, թէ ինչ է նրանց հագինը, կամ որն է վարտիքը, շապիկը կամ արխալուխը։ Տեղացի չէին նրանք, այլ գաղթականները հեռու տեղից. տարաբախտ, արիւնոտ երկրից էին եկել, անհայր, անմայր, անտէր... կատարեալ որբիկներ... Սրի և կրակի ճարակ դարձած իրանց խեղճ հայրենիքի մասին այս փոքրիկ թշւառները շատ քիչ գիտէին, կամ գուցէ և շատ բան գիտէին, բայց քիչ էին պատմում։

Ոեղճերը գիշերները քնում են մի աստւածասիրի գոմում. այնտեղ շատ անասուններ կան, տաք է... Առաջ փորձեցին մեծ գոմէշների մսուրի մէջ քնել, բայց նրանք այս տարօրինակ մարմինները տեսնելով՝ խրտնեցին, փընչացրին. թշւառները վախեցան և փախան մտան մսուրը մի փոքրիկ, խղճուկ հորթիկի, որ նոյնպէս նիհար էր, նոյնպէս տխուր, նոյնպէս թշւառ՝ որպէս երկու որբիկները։ Ոեղճի մայրը հէնց նոր էր մեռել. նրան ծիծ ուող չըկար, ուստի կերակրում էին չոր խոտով. բայց նա դեռ ուտել չէր կարողանում, սովոր չէր. մէկ-մէկ ծիլ վերջնում էր, ծամըլմորում և վեր ածում. նա միշտ սուված էր, միշտ էլ տխուր, դունչը կախած, օր աւուր նիհարում էր ու նիհարում։

«Թշւառին թշւառն է միշտ մթիթար». որբ հորթուկը սիրով հիւրընկալեց որբ մանուկներին. նրանք բարեկամացան և սիրեցին իրար. և երբ գիշերները երկու որբիկները ճիտ-ճիտ արած, իրար պինդ խոտած՝ քնում էին մսուրի մէջ, հորթուկն էլ իր փոքրիկ դունչը դնում էր նոյն մսուրի շրթին, քնում էր, իր տաք շունչը մանուկների երեսին փչելով։ Գոհ էին մանուկները. միայն փոքրիկ որբը գիշերները շուտ-շուտ վեր էր թռչում, ճըւում, ճչում, լաց լինում, ապա զարթնելով՝ գանգատւում էր մեծին, թէ գալիս են... տանում են... մորթում են... Գոմի խաւարի մէջ սարսափում էր գևերից, չարքերից։ Եղբայրն այդ ժամանակ աւելի պինդ էր գրկում նրան, հանգստացնում էր, և նրանք կրկին քնում էին։

Լաւ էր գոմը նրանց համար, շատ լաւ, տաք էր... Առաւօտները վաղ զարթնում էին և նրանց վայելած հիւրընկալութեան փոխարէն նախ աւելում, մաքրում, չորացնում էին հորթուկի տակը, գուրգուրում էին նրան, ապա կրում թափում էին ճնացած անասունների աղբը և դուրս էին վազում՝ փողոցներում թափառելու... հաց հաւաքելու... Այսպէս էին ապրում նրանք և գոհ էին. «զուլում» չըկար։

Սրանից առաջ էլ համարեա ամեն օր նրանք շրջում էին փողոցներում. տեղացիք տեսնում էին նրանց նոյն ցնցոտիների մէջ, նոյնպէս ոտաբոբիկ, նոյնպէս գլխաբաց, գզգզւած, որպէս այսօր, և ոչ ոքի խիղճը չէր վրդովւում։ Դէ եղանակը տաք էր, «եթիմն էլ աներես կըլինի, հաց հաւաքելով կապրեն, էլի», մտածում էին նրանք և խիղճը հանգստացնում։ Բայց այսօր... Որբերը դարձեալ փողոցումն են։ Այս լաւ չէ, անտանելի ցուրտ է. օձի ճուտն էլ այս ցրտին թող դրսում չմնայ, մեղք է. մտածում էին անցորդները... ախր այս ի՞նչպէս են բոբիկ, դողալով վազում և ի՞նչ կարիք կար այսօր էլ անպատճառ դուրս գալ... Ա՛խ, աներես լակոտներ...

—Վայ, վայ, սրանց մոխիկ տուր, սրանց,—ասեց մի մուշտակաւոր պարարտ մարմին իր հետ գնացողին՝ երկու վազող որբերի վրայ ցոյց տալով. ծի, հոգիս մղկտաց, կըրակ մաղուեց գլխիս, կրակ... ինչպէ՞ս են դողում, Աստուած իմ. ախր այս ցրտին ո՛ւր էին դուրս գալիս իրանց բնից... Եւ նա ի սրտէ ցանկացաւ, որ այդ որբերն այսօր գոնէ դուրս եկած չըլինէին կամ գոնէ ինքը չըտեսնէր նրանց դողդողալիս. հանաք չէ, մարդու հացը հարամ եղաւ...—Եթէ ճաշին միտս ընկնին՝ դժւարութեամբ կըճաշեմ,—մտածեց նա և պէմքը կնճռեց։

Յօսակիցը հասկացաւ ընկերոջ խղճին հասած վիրաւորանքը և կամեցաւ նրան դուրս հանել այդ անախորժ վիճակից։

—Ի՛հ, իզուր ես այդքան անհանգիստ լինում նրանց մասին, բարեկամ. նրանք սովոր են, կըտանեն. այ, այլ բան է, Աստուած չանէ, եթէ իմ և քո երեխաներին մի այդպիսի բան պատահի. գիտես, իմ Օնիկին որ եօրղանով էլ հիմա դուրս հանես՝ տեղն ու տեղը կըսառի, հաւատա կըսառի. սրանց բանն ուրիշ է, սրանք կըտանեն...

Փաստաբանութիւնը խելացի էր. պարարտ մարմինն ու յօսակիցն անցան...

Իսկ որբերը... Նրանք շարունակեցին առաջ գնալ փողոցով և ամենևին չէին էլ զարմանում, որ իրանք այս անտանելի ցրտին փողոցումն են, մինչդեռ իրանց հասակակից ո՛չ մի ուրիշ երեխայ չի երևում. նրանք մի բան միայն գիտէին, ո՛ր՝ թէև սաստիկ ցուրտ է, թէև իրանք էլ մերկ են, ոտաբոբիկ, գլխաբաց, դողդողում են, բայց և այնպէս պէտք է դռներն ընկնին, որ հաց ճարեն, շատ են սոված, երեկ ճաշից սկսած բան չեն կերել...

—Վա՛խ, Գալո, էս իմաձ ցուրտ ա, եամանն,—ասեց փոքրիկը ձեռները իր կապտած շրթունքներին մօտեցնելով և ոտները խշխշացող ձիւնի վրայ վերև-ներքև անելով։

—Ա՛խ, Մրտօ, շատ ցուրտ ա, մրմուռ մարդու չիգեար կուտա, շուտ արի։

—Ախր փագեախը (գոմ) տաք էր,—շարունակեց փոքրիկը լացակումած. արցունքների խղճուկ կաթիլները

կախուեցին արտևանունքներից, բայց առանց ընկնելու տատան։

—Ծաք էր, ապա որ անօթի ենք, ինչ էնինք... Փոքրիկը լռեց, կծեց շրթունքները, փչեց մատներին—փո՛ւ, փո՛ւ, փո՛ւ...

Ահա նրանք կանգ առան մի մեծ դարպասի առաջ, որ բացուած էր։ Բակի ներսում սաստիկ ցրտից կծկուած քնած էր մի մեծ գամփռ. նա չէր նկատում մանուկներին, որոնք վախվխելով, ձեռք ձեռքի տուած, անվստահ քայլերով ներս մտան բակը և մի փոքր առաջ գնալով՝ տեսան անասուր շունը։ Մեծը կանգ առաւ, չըհամարձակուելով աւելի առաջ գնալ։

—Մրտօ, շունը... կրկծի, դառնանք։

—Ախր անօթի եմ, մոխիմ, էլ դո՛ր երթանք,—մրմնջաց փոքրիկը.—էս տուն ճոչ ի, փշուր ըմ խաց ուզենք, էլման վազենք փագեաղ. ցուրտ ա, փէտացանք...

Նրանք մի փոքր էլ առաջացան, յուսալով անձայն, անշշուկ անցնել շան մօտից և տունը հասնել։ Բայց ձիւնի ճռճռոցը զարթեցրեց շանը. նա գլուխը բարձրացնելով՝ տեսաւ երկու գզգզած մանուկներին, մի կատաղի ոստիւն գործեց և վրանները յարձակուեց։ Վտանգ զգալով, խեղճ մանուկները ճչացին, իրար գրկեցին և վայրկենապէս նստեցին ձիւնի վրայ։ Այսպէս են պաշտպանւում շների յարձակումից մուրացիկ մանուկներն ու կանայք։ Աստ իրանց յաղթահարուած ցոյց տալով՝ այդ թոյլ արարածներն ուզում են գազանի սրտում գութ զարթեցնել։ Եւ արդարև շունը կանգ առաւ, կենդանու կատաղութիւնը զսպեց որբերի անպաշտպանութեան առաջ. նա մի փոքր հեռու պառկեց՝ գլուխը թաթերի վրայ դրած, աստ հրակելով երկու թշտառների վրայ, որ չըլինի թէ վեր կենան փախչին։ Սրտաճմլիկ, արտասւելի տեսարան էր. երկու ոտաբոբիկ, գլխաբաց, ցնցոտիների մէջ դողդողացող մանուկներ, կապտած շրթունքներով, իրար կպած՝ կծկուել, նստել էին ձիւնի վրայ և լալիս էին. եղեամի թերթիկները խաղում էին ցուրտ օդի մէջ և պատուելով թափուում էին

նրանց գղգըզած մազերի վրայ։ Կատաղած շունը շնթըռ-
կել*) էր նրանց կողքին մռմռալով, կարծես սպասում էր,
որ թշւառները վեր կենան թէ չէ՝ վրայ պրծնի, կոտո-
րատր անէ։ Բակումը ոչ ոք չէրկար։ Մանուկները շարու-
նակում էին յուսահատ լալ ու ճչալ. սարսափած աչքերով
նրանք նայում էին մէկ շանը, մէկ էլ տան դռանը, այն-
տեղից օգնութիւն սպասելով։ Ահա վերջապէս տան դուռը
ճռճռալով բացւեց և շէմքի վրայ երևաց մի կին.

«Փշուր ըմ խաց», պոռացին մանուկները միասին
դողդողուն ձայնով։

—Աներես լակոտներ... ասում էի սրանք կըլինին,—
մըրթմրթաց նա և ներս մտնելով՝ բերաւ մի կոտր հաց,
տըւաւ սարսափած մանուկներին, իսկ ինքը յետ դարձաւ։

Մանուկները լսեցին հացի պատառը և մինչ պատ-
րաստւում էին շտապով դուրս թռչել դռնից՝ շունը վեր-
թռաւ նրանց եռևից, վրայ պրծաւ, փոքրիկ որբի ոտքից
բռնեց, քաշեց կատաղի հռփոցով։ Սարսափած մանուկը
ճչաց և երեսի վրայ ընկաւ հացը ձեռքին, մինչդեռ մեծը
շշկլւած՝ չգիտենալով օգնութեան վազել, թէ փախչել՝
կանգնած ճաց և լաց էր լինում։ Տանտիկինը վազեց, հա-
լածեց կատաղած շանը ու երբ ձեռքից բռնելով վեր կաց-
րեց որբիկին՝ երեխան ծանր մնքաց։ Գազանի սուր ժա-
նիքները պատռել էին նրա փոքրիկ ոտքը. կաթ-կաթ ա-
րիւնը ծորում էր նրա վէրքից և թափւում ձիւնի վրայ։
Երեխան ձեռք տըւաւ ոտքին՝ ձեռքը ներկւեց արիւնով՝
նա զարհուրած յետ քաշեց ձեռքը, նայեց ափին, նայեց
վիրաւոր ոտքին և էլ աւելի բաձր ձայնով լալ սկսեց։
Այնուամենայնիւ նա կռացաւ, վերցրեց հացի պատառը և
կաղալով ու մնքալով հետևեց իր եղբօրը։ Արիւնը շարու-
նակում էր կաթել նրա ոտքից, և երկուսով էլ լալիս էին,
տեսնելով կարմիր կաթիլները...

Բայց և այնպէս՝ քաղցած, դողդողացող մանուկները
կիսեցին հացի արիւնոտ պատառը և մի կոտր կրծելով՝ ա-
ռաջ գնացին։

*) Նոտկ էր։

Դեռ երբէք հացի մի պատառն այսքան թանգ չէր
գնւել...

ՈՂՈՐՄԱԾ ԵՂԷՎ

Երբ ձեր հոյակապ, շքեղ տներում
Անթիւ զարդարանք ձեզ շրջապատած—
Գոհար, ադամանդ, դիպակ, աբրեշում,
Դուք ծիծաղում էք՝ կեանքից լիացած,
Եւ այդքան գանձերն առատ ու անբաւ
Ձեն էլ շլացնում ձեր աչքը բնաւ.
Երբ դուք բախտաւոր՝ «կենաց բաժակներ»
Ուրախ պարպում էք փարթամ խնջոյքում,
Ասացէք դուք ինձ, ով մեծատուններ,
Այդ զրւարթ ժամին դուրսը, փողոցում
Դուք նկատո՞ւմ էք անճար աղքատին՝
Լալով նայելիս ձեր լուսամուտին.
Ցրտաշունչ քաշւած փողոցի անկիւն,
Քաղցած նայում է նա ձեր խնջոյքին
Ու խուլ մրմնջում. «Ահա լուսթիւն,
Առատ բարիքներ. ահա խնդագին
Եւ պայծառ օրեր, և վիճակ խաղաղ.
Ահա ամեն ինչ—կեանք, վայելք, ծիծաղ...
Իսկ ես... թշւառ, ես մերկ, անօթի,
Իմ օթևանը խարխուլ ու մըթին։
Վայ ինձ... ես մի այլ դառն վիճակի
Դատապարտւած եմ երկրի երեսին.
Կինս թոքախտում, տանս հոգս ու ցաւ,
Ցեղճ զաւակներս քաղցած ու ծարաւ...
Ու շատ քչերին տըւած է կեանքում
Վայելել օրեր լի երջանկութեան.
Անարդար բախտը կեանքի խնջոյքում
«Ապրիր»—ասում է հարուստ մեծատան,
Իսկ ինձ՝—«Դու հեռո՛ւ, դու բախտին օտար,
Անվերջ երազիր բախտալից աշխարհ...»։

Օհ, նա, միայն նա կարող է ըղգալ,
Թէ ի՞նչ ասել են այս դաժան խօսքեր,
Ով ինքն է եղել թշւառ, տառապեալ...
Բայց դուք, դուք, բախտի հարուստ ընտրեալներ,
Ձեզ ի՞նչ փոյթ...ձեր կեանքն առատ է, լեցուն.
Ողորմած եղէք, Աստուծոյ սիրուն։
Ողորմութիւնն մայր է որբերին,
Մայր նոցա, որոնք իրանց սև բախտին
Խորթ մայր են կոչում։ Եւ այնտեղ, ուր միշտ
Տիրում է տանջանք, ցաւ, կարիք ու վիշտ,
Այնտեղ է նա միշտ թռչում, սլանում
Եւ մարդկանց աչքից արտասուք սրբում։
Աղերսում եմ ձեզ յանուն որբերի՝
Հալածւած բախտի անողոք վճռով,
Թող մարդս բարի, ողորմած լինի,
Թող նա գթառատ, սիրաբուխ սրտով
Իր ճոխ գանձերից և՛ հէք թշւառին
Ջերմ կարեկցութեամբ միշտ հանէ բաժին։
Ողորմած եղէք։ Ահա գործ վսեմ...
Երբ անտէր մի որբ կամ ծեր մուրացկան
Ձեր դռան առաջ ահով, տխրադէմ,
Լուռ սպասում է ձեր ողորմութեան,
Եւ դուք մնում էք անհոգ, անտարբեր—
Դուք Տիրոջ սիրան էք խոցում, հարուստներ։
Ողորմած եղէք, որ հզօր Աստւած
Ձեզ և ձեր որդոց լինի պահապան,
Որ ձեր ամբարներ ցորենով լցւած՝
Ներքա օրհնութեամբ անսպառ մընան.
Ողորմէք... և ձեզ ամենայն դիշեր
Կայցելեն պայծառ, սիրուն երազներ...
Ողորմած եղէք, որ մահւան ժամին
Որբին, անճարին ձեր տւած տուրքից
Հանդերձեալ աշխարհ դուք տանէք բաժին.
Որ նա, ում այստեղ կեանքն էր ողբալից,
Նա կարողանայ ձեր գլուխն մօտով
Անցնել աննախանձ և խաղաղ հոգով։

Ողորմած եղէք, որ ապրիք գլւարթ,
Որ տիրոջ սիրոյն լինիք արժանի.
Ողորմէք անվերջ, ողորմէք առատ...
Ջերմ աղօթքները տարտպետների
Թռչում են այնտեղ, ամն տուրը օթեան,
Ուր աղքատութեամբ հզօր ենք մեան...

Ի Մ Պ Ա Ն Ա Ր Ա Մ Ը

Ա.

Ես մի ծեր մարդ եմ, սիրելի մանուկներ, իմ ընթերցողներ. պտրտել եմ շատ գիւղ ու քաղաքներ, անցկացել դեռեր ու ծովեր, շատ բաներ տեսել ու շատ բան լսել, երբեմն տրտմել, երբեմն ուրախացել, այժմ ուզում եմ պանտրամիս մէջ փոքրիկ պատկերով տեսածս ցուցնել...

Դէհ, շուտով այստեղ դուք, ժիր մանուկներ,
Մեծ ու պստիկներ, խելօք ու չարեր,
Կարդ-կարգ շարւեցէք, ինչ որ կըլսէք
Եւ կամ կըտեսնէք, ձեր մտքում ամուր,
Ամուր պահեցէք...

Սկսւում է. ահա մի պատկեր։ Մի մեծ քաղաք է, մեծ-մեծ տներով, լայն-լայն քուչէքով, ուր պտտում են մարդիկ ոտով ու կառքով, տաք-տաք մուշտակներ ուսնեբին ձգած, սիգար, պապիրոս բերանները դրած՝ ֆիւու, ֆիւու, ծծում, փչում են մուխը թանձրացած։

Թող ծըծեն, փչեն փորներն ուռցնեն,
Ի՞նչ ունեն պակաս, որ ինչ հոգս անեն...

Ահա մի պատկեր դարձեալ նոյն տեղից, մի խուլ փողոց է ցեխոտ ու կեղտոտ, խարխուլ տնակներ աջ ու ձախ շինած, երկու դրկիցներ դրան առաջին զրոյց են անում՝ քիթ քըթի տըւած։ Եւ հեռուն կանգնած մի աղքատ կնիկ շորերը պատռռտած, ոտքերը բոբիկ, մի հիւանդ մանուկ բռնած իր գրկում՝ եկող-գնացողին ձեռք է դէմ անում...

Այժմ ձեզ ցույց տամ մի այլ տեսարան.
Դարձեալ նույն քաղքում մի լայն փողոց է,
Եղևնու ճիւղեր աջ ու ձախ փռած,
Մի մեծ բազմութիւն առաջ է անցնում,
Դիակառքի չորս կողմը լըցած։

Առջևից գնում են քահանաները, ծաղկեայ փիլոններ ուսներին ձգած և նրանց հետ էլ շատ տիրացուներ՝ մոմ ու խաչվառներ ձեռքներին բռնած. իսկ վերջից, տեսէք, ինչքան կառքեր կան՝ սևազգեստ կանայք մէջը նստոտած, ախ, ինչպէս տխուր, ինչպէս վշտալից հետևում են սրանք մեռելի եաքից։

Դարձեալ մի պատկեր. քաղաքի ծայրում հինգ—վեց մշակներ ուսների վրայ տանում են անբախտ ընկերի դիակ. որքան տարի իր երկրից հեռու ծանր բեռի տակ մաշել է իր կեանք... չկան յուղարկները—ոչ քոյր, ոչ եղբայր, չեն տեսնում նաև ոչ հայր և ոչ մայր. լուռ է փողոցը, լուռ են և մարդիկ. տեսնում է այս բոլոր միայն պարզ երկինք...

Ահա ձեզ մի այլ պատկեր. բարեկենդան է. մի մեծ զարդարուն սենեակ ձեր առաջ, կանթեղ ու լամպա վառած ձախ ու աջ, մեծ-մեծ հայելիք կախած պատերին, աթոռ, բազկաթոռ ամեն տեղ շարած, իսկ մէջտեղ երկայն սեղանը ձրգած, տասնեակ մարդ ու կին ընթրիքի նստած. ախ, ինչեր չկան նրանց առաջը դրած.

Շամպայն ու մադէր, անուշ գինիներ,
Խաշած ու խորւած լաւ ձկնեղէններ,
Ապուեար ու պանիր, տապակած հաւեր
Ու քանի տեսակ քաղցրաւենիներ...
Ուտում են խմում, քահ-քահ ծիծաղում,
Բարեկենդանը լաւ անցկացնում...
Ես էլ մաղթում եմ բարի վայելում...

Ահա նոյն տան կից փոքրիկ խրճիթում, մի թոյլ ու աղօտ ճրագի լուսում, չոր թախտի վրայ մայրը որդոց հետ բարեկենդանի ընթրիքն է անում։ Ձրկայ ոչ սեղան, ոչ համեղ ընթրիք, չկան գինիներ ու քաղցրաւենիք, այլ մի հին, մաշած սփռոց առաջները, հացի կտորտանք նրա

մէջ դրած ու մի ամանով պանրի փշրտանք. ուտում են անձայն, գլուխ քաշ ձգած...

Տխուր է խրճիթը, խոնաւ և անշուք, տխուր են դէմքերը մօրն ու որդոցը. միայն չար փիսօն նրանց մօտ պըպզած՝ շարժում է պոչը՝ աչքերը պլշած...

Այժմ ծերուկիս թողէք որ գնամ,
Եկող անգամը շատ բան ցոյց կըտամ.
Դէհ, ճնաք բարեաւ դուք, ժիր մանուկներ.
Մեծ ու պստիկներ, խելօք ու չարեր։

Բ

Անցան ամիսներ, բոլորեց տարին, ահա խեղճ ծերուկս կայ ձեր առաջին. եկէք մանուկներ, իմ աչքի լոյսեր, դառնացած սրտիս դուք միակ յոյսեր. դարձեալ բերի ձեզ ես իմ պանարամ, մի քանի պատկեր նորից ձեզ ցոյց տամ։

Պատկեր լաւ ու վատ երբոր կը տեսնէք,
Աղաչում եմ ձեզ, մտքից մի հանէք։

Դէհ, սկսւում է։

1

Ամառը սարում։

Տեսէք այս սարը կանաչով պատած, այստեղ ու այնտեղ վրաններ թողած, վրանի դիմաց հայ, թուրք գիւղական՝ մի-մի գործ ձեռին՝ բանի է նստած. որը տաշում է, որը սրում է, որը կար կարում, տղին օրօրում, որը հաց կամ կաթ է տաքացնում, կարագ ու պանիր, մածուն պատրաստում։

Ահա քիչ հեռու նրանց տաւարը, ոչխարի հօտեր, ձիանց բօլուկներ, մինչև վորի տակ խոտերում ծածկւած կամ գլգլան ջրի ափը հաւաքւած, տկզած կանգնել են, չեն շարժւում տեղից, ինչու-որ կուշտ են ու գոհ վիճակից։

Եւ գիտէք ով է մոթալ փավփավով,
Հաստավիզ մարդը իր դագանակով։

Որ աչքը մնկած սարի լանջերին՝
Մի բան է երգում զիլ-զիլ խոտերին.
Դա է նախերգը—տէրը տաւարի,
Որ սար է գալիս ամենայն տարի։

2

Ահա նոյն նախիր, նոյն հօտն ու ձիեր, բայց ոչ թէ ամառը սարի խոտերում և ոչ քրչքրչան ջրի ափերին, այլ ցուրտ ձմեռը գիւղի գոմերում։

Հալւել է միսը, ոսկրները ցցւել, տկզած փորեր լին մէջքներին կպել. քաղցած է տաւարը՝ խոտ չկայ տալու, սառել են դաշտեր՝ գարունն է հեռու.
Կրծում են սովից մսուրի փայտեր,
Դոփում կճղակով, պլշում աչեր,
Մայում, բառաչում, վիզերնին ծռում,
Թուլացած ընկնում, քաղցից սատակում։
Իսկ մեր գիւղացին, ո՜հ, ինչպէս խղճուկ
Կանգնած նայում է ու թափում արցունք...
Մեծ է նրա վիշտ, մեծ է նրա ցաւ,
Երբ մի անասուն նրա ձեռքից անցաւ։

3

Ահա ձեզ մի ուրիշ պատկեր։
Գարնան սկզբում գիւղացու յոյսեր։

Գարուն է, գարուն, ինչ քաղցրիկ անուն։ Արտերը կանաչել են, ծառերը ծաղկել, ծաղկունքը բացւել, ջրերը փռւել, գեղջուկ մշակը յոյսերով լցւել։

Կըգայ աւտրը՝ կըդեղնի ցորեն, հունձը կըհնձէ, կըժողվէ ամբար, կըհանեն պտուղք՝ թափ կըտայ, կըլցնէ կթոց, կըկախէ շարեր։
Խոտ կայ տաւարին, գարման՝ ձիերին,
Ծաղկունք՝ մեղուին, մեղր՝ մանուկներին։
Ո՜հ, մեր գիւղացին ինչպէս երջանիկ
Կանցնէ այդ տարին...

4

Պատկերը փոխւեց։
Ահա նոյն գեղջուկ ամառ ժամանակ, տխուր նստած

է իր կտուրի տակ. ուր է նրա յոյսը, իր արտն ու այգին, ինչո՞ւ է ժանգոտ մանգաղ, գերանդին։
Մորեխը եկաւ արտերը կերաւ,
Մորեխից պրծածը՝ կարկուտը տարաւ.
Թրթռւրը խժռեց ծառերի տերև,
Պտուղ չըմնաց՝ ողջ այրեց արև։
Սոված մեղուներ թռան փեթակից,
Բճխիճը մնաց գուրկ ծորան մեղրից.
Դաշտը չորացաւ՝ խոտ չըկայ կովին,
Ամբարն է դատարկ՝ մահ է գեղջուկին։
Ո՜հ, ինչպէ՜ս թշւառ, ինչպէ՜ս յուսահատ
Կանցնի այդ տարին...

5

Նայեցէք հովտի փոքրիկ քաղաքին, ուր սև-սև ամպերը սարերի նման կանգնել են գլխին։ Բնութիւնը խաղաղ է, խաղաղ է և գեղը, որ սարի կողմից իջնում է քաղաք, ջրում պարտէզներ, պարտում չաղացք, վշշալով անցնում, կորչում ձորերում, ամենայն տարի յոյս և կեանք բերում։

Ահա ամբոխը կանգնած գետափին՝ ուրախ է հոգով երկնից ամպերին, որ անձրև կըտայ, կըջրէ երկիրը, կեանք կառնէ մարդը, դաշտն ու այգին...
Իսկ փոքրիկ տղայք՝ տես՝ ինչպէս անհոգ
Խաղում, վազում են, «անձրևը» երգում.
Որ ցած գայ ջրէ, բացնէ կանաչ խոտ,
Ալէկ փոշիներ ու մաքրէ վատ օդ։

6

Ահա նոյն քաղաք, նոյն սև-սև ամպեր, որից թռչում են կրակէ նետեր, անձրևի տեղակ կարկուտ է թափւում, որոտում երկինք, երկիրը դղրդդում։

Մարդիկ հաւաքւած իրանց տները՝ քարացած նայում են այդ ահեղ պատժին, որ փշրում է, չարդում, տուն ու տեղ այրում, այգի ու պարտէզ խլում, հեռը տանում։

Լացում է մանուկը մօր վզին փաթթուած,
Բառաչում է տաւարը դրսում ճնացած,
Գոռում, գոչում է գեղը կատաղի,
Ա՜հ, սարսափ պատում ամեն սրտերի...
Եւ ահա յանկարծ մի ձայն է լսւում,
Մի ձայն գուժաբեր ամենքին հասնում.
«Հեղեղ, հեղեղ,—կանչում են մարդիկ,—
Ա՜խ, մեռանք, կորանք, խնայէ, երկինք...»։

7

Հեղեղը եկաւ, հեղեղը գնաց,
Բայց տեսէք ահա տեղը ինչ ճնաց.

Ահա մի ծերուկ խոտած մի դիակ՝ կիսամեռ ընկել է իր փլած տան տակ. նրանից հեռու գետնին տարածւել տասնամեայ մանուկ՝ մօր հատիկ զաւակ։

Ահա քոյր, եղբայր մէկմէկի գրկած՝ ընկել են իրանց, ծնողաց կրծքին, իսկ այնտեղ խեղդւել սկեսուրն ու հարս՝ օրօրոցում կապած մանուկը կողքին...

Սգում է քաղաքը, սգում են ամենքը, որը իր հայրը, որը իր որդին, քոյրը իր միակ եղբայր թանգագին։

Որբի լացի ձայն երկինք է հասնում, մեծ ու փոքրի սիրտ շարժում, մղկտում...

Ա՜խ, թողէք ծածկեմ այս տխուր պատկեր,
Պատկեր սոսկալի արիւնով ներկւած,
Որի ժանտ տեսիլ դեռ մինչև այսօր
Սարսափ է ազդում դժբախտ բնակչաց...

ՏԱՐԵՄՈՒՏ

«Կաղանդի», այսինքն նոր տարւայ տօնը հայ ժողովրդի ամենաուրախ օրերից մէկն է։ Այդ օրը ամեն դասակարգի, ամեն վիճակի ու ամեն հասակի մարդիկ՝ բոլորն էլ մի նոր տեսակ հոգեկան ուրախութեամբ լցւած՝ «Շնորհաւոր նոր տարի» քաղցր խօսքն են ասում ու լսում։ Այդ օրւան յատուկ զանազան երկրներում սովորու-

թիւններ կան. բայց ամենից նշանաւորները Տաճկահայաստանում մինչև օրս պահպանւած սովորութիւններն են, որոնք կատարւում են ամենայն ճշտութեամբ։

Արդէն դեկտեմբերի 30-ին տան հասակաւոր կանայք պատրաստութիւն են տեսնում «կաղանդի սեղանը» վայելուչ ու ճոխ կերպով սարքելու։ Ըընդունելով որ օրը պահոց օր է, այսու ամենայնիւ սեղանը պատրաստում են շատ սիրուն։ Զանազան մրգեղէն, ընկուզ, մեղր, ձիթապտուղ, սունկ և այլ պասի վերաբերեալ կերակուրներով ճոխ զարդարում են սեղանը, որի վրայ փայլում են դինին ու օղին՝ Հայաստանի այդ սիրելի ըմպելիքները, որ այդ օրը շատ առատ է լինում։

Դեկտեմբերի 31-ին թխում են բաղարջ։ Կաղանդի բաղարջը սովորական բաղարջներից ու գաթաներից տարբեր է։ Այդ բաղարջը շաղում են ալիւրից, ձիթից ու մեղրից և շինում են արևի ու լուսնի ձևով։ Բայց բաղարջների մէջ իր մեծութեամբ որոշւում է «տարին»։ «Տարին» շինում են բոլորաձև ուղի վերշոկ լայնութեամբ։ Դա շաղւած է լինում ալիւրից, իւղից, հաւկիթից ու մեղրից։ Ժամրի մէջ դնում են մի մեծ արծաթեայ դրամ. «տարին» նախշում են եղէգնով ու ընկուզով. նրա վրայ զանազան նկարների հետ գրում են նաև թըւականն։ Թխելուց յետոյ «տարին» պահում են մինչև Ծննդեան տօնը՝ յունւարի 6-ը։

Այդ օրը սովորաբար քահանայք տնօրհնէք են մանգալիս։ Տան հետ օրհնել են տալիս նաև «տարին»։ Յետոյ օրհնած «տարին» բաժանում են այնքան մասերի, որքան տանը անդամներ կան։ Ո՛ւմ բաժնից որ դուրս է գալիս արծաթեայ դրամը, նա համարւում է «տարւայ տէրը». նրան առանձին յարգանք են ցոյց տալիս։

Դեկտեմբերի 31-ին, գիշերը 10 ժամից լսելիս է լինում «Ալելուս» ասող մարդկանց ձայնը։ Նրանք այդ գիշերը աւետում են նոր տարին. կարգով այցելում են ամենքի երդիկն ու երգում հետևեալ երգը.

Ալելուեա, ալելուեա,
Հինը կերթա, նորը կուգայ.
Հինը ուրախ ճանապարհէք,

Նորի համար պատրաստուեցէք։
Դուռ, լուսամուտ բացէք,
Ինչ որ կամիք՝ խնդրեցէք,
Թէ կեանք, թէ խելք, թէ մալ,
Ամենքիդ մուրազն ալ
Կուտայ, միամիտ եղէք։
Աղաներ ու խաթունները,
Ձեզ շնորհաւոր Նոր տարի,
Ապրիք շատ ու շատ տարի։

Տանտիկինները երգը լսելուն պէս՝ պատրաստուում են գոհացնելու մանուկներին։ Նրանք տալիս են մէրգ կամ դրամ, երբեմն էլ հաւկիթ։ Երգող տղայոց ձայնին հետևում է հրացանաձգութիւն, որ մեծ բաւականութեամբ կատարում են երիտասարդները։

Նոր տարի օրը ամեն ոք պարտաւոր է իրանց մեծի ձեռքը համբուրել։ Ո՛րքան ուրախալի է, երբ տեսնում ես, որ յիսնամեայ տղամարդը, որպէս մի փոքրիկ մանուկ, չոքում, համբուրում է իր զարամեալ հօր կամ մօր ձեռքը, ասելով՝ «Շնորհաւոր Նոր տարի»։ Իսկ ծերունիք օրհնում են նրանց և բարեմաղթում են երկար կեանք ու գործերին յաջողութիւն։

Նոր տարի օրը սովորութիւն կայ նւէրաբերութիւն անելու։ Այդ նւէրները լինում են ամեն տեսակից. բայց այդ նւէրը ծանրագին է լինում, երբ սկեսուրը հարսնացըւին տես է գնում։

Նոր տարու հետևեալ օրը «Բախտափորձում» են ասում. այդ օրը կանանց է պատկանում։ Կանայք փոխադարձաբար գնում են միմեանց տարին շնորհաւորելու։ Բախտափորձումի օրը կանանց ամենաերջանիկ օրն է։ Նրանք այդ ամբողջ օրը երգելով ու պարելով են անցկացնում։

ՀՈՆԻ ԿՈՐԻՉ

Տարեմուտի երեկոյին
Մայրս թխեց կարկանդակ,
Մէջը դրաւ հոնի կորիզ,
Իբրև բախտի նշանակ։
«Կորիզն, ասեց, ում որ ընկնի,
Դովլաթաւոր կը դառնայ,
Ուր որ գնայ, ինչ գործ բռնէ,
Փառք ու պատիւ կըստանայ»։
Կարկանդակը բաժանեցինք,
Կորիզն ընկաւ ինձ բաժին,
Եղբայրներս սրտնեղելով՝
Նախանձեցին իմ բախտին։
«Կոյր է բախտը», սուտ չէ ասած,—
Մեծ եղբայրս փընթփընթաց,
Մի՞թէ ստ է ամենիս մէջ
Աշխատասէր, բանիմաց»։
Մէկէկներն էլ հաւանեցին
Մեծ եղբօրս ասածին.
«Իրա՛ւ, իրաւ, չէր արժանի»,
Միաբերան ձայնեցին...
Մայրս ասեց. «Ձեզօք կացէք,
Ահա կըգայ Նոր Տարին.
Նա որ տեսնէ ձեզ կուէլիս՝
Պարգև չի տալ ոչ մէկին։
Բայց որ տեսնէ՝ դուք սիրով էք
Եւ խոով չէք իրարից,
Այնուհետեւ ինչ որ ուզէք,
Չի խնայիլ ձեզանից»։
Այս ասելով՝ նա մեզ տըւաւ
Տեսակ-տեսակ մրգեղէն՝
Չիր ու չամիչ, տանձ ու խնձոր
Եւ դանապան քաղցրեղէն։

Քաղցրը կերանք ու քաղցրացանք
Եւ խնդացինք շատ ու շատ,
Զարագ արինք նուռ, սերկևիլ,
Ունաբ, սալոր, թութ, փշատ.
«Հոնի կորիզն» այնուհետև
Բոլորովին մոռացանք
Եւ շատ սիրով իրար գրկած՝
Պառկոտեցանք, քնեցանք...։

Զ Ր Օ Ր Հ Ն Է Ք

Ամեն տարի յունուարի 6-ին՝ Զրօրհնէքին ամենքն ուրախութիւնով շտապում են եկեղեցի կամ գետի ափը՝ մասնակցելու. «խաչը ջուրը ձգելու» հրաշափառ հանդիսին, որը յատուկ շքեղութիւնով է կատարւում մեր եկեղեցում։ Ինչպէս է կատարում մեր եկեղեցին այժմ այդ հանդէսը՝ ձեզ ամենքիդ յայտնի է։ Անշուշտ շատ հետաքրքրական կլինի ձեզ, փոքրիկ ընթերցողներ, իմանալ, թէ ինչպէս էր կատարւում այդ հանդէսը մի քանի հարիւր տարի առաջ, մեր պապերի ժամանակ։

Մի եւրոպացի ճանապարհորդ Արևելքում՝ Հաննովեբի Հելեեհայմ քաղաքացի, կրօնաւոր Վիլլեբրանդ անուն՝ 697 տարի առաջ իր ուղևորութեան ժամանակ՝ գտնուում էր Կիլիկիայում, ուր երկու ամսի չափ հիւրասիրեց նրան մեր Լևոն Ա. Թագաւորը։

Վիլլեբրանդ վարդապետը Սիս քաղաքում 1211 թուին ներկայ լինելով Հայոց Զրօրհնէքի հանդիսին՝ ահա ինչպէս է նրան նկարագրում, որը մէջ ենք բերում, Հայր Ալիշանի «Յուշիկք» պատմական գրքից քաղելով.

«Սիս քաղաքը՝ տէր Թագաւորի մայրաքաղաքն է. բնակիչները անթիւ են և հարուստ. պարիսպ չունի, ուստի նրան աւելի քաղաքաւան կըկոչէի, եթէ մէջը չըլինէր Հայոց կաթողիկոսարանը։ Սակայն ունի մի ամուր բերդ լեռան գագաթի վրայ, որի ոտքից սկսում է քաղաքը աստիճանաբար դարիվայր տարածուիլ։ Զրօրհնէքի հանդէսը

հայերը այս կերպով են կատարում. Ծննդեան տօնից տասներկու օր առաջ՝ որ մենք լատիններս խնդումով, կերոխումով ենք անցկացնում, նրանք ապաշխարութիւնով և պասով են անցկացնում, հրաժարւելով մսից, գինուց, իւղից. իսկ բուն Խթման օրը բոլորովին ծոմ են պահում, որպէս զի վերջալուսից յետոյ պատարագ մատուցանեն։ Իսկ երկրորդ օրը Քրիստոսի Ծննդեան տօնն են կատարում ասելով՝ Յիսուս նոյն օրը ծնաւ և 30 տարուց յետոյ նոյն օրը մկրտուեց։ Առաւօտուն ամենքն շտապում էին քաղաքի մօտի գետեղերքը գնալ, ուր որ Թագաւոր տէրն էլ գնում էր՝ այս կարգով. ինքը Թագաւորը զարմանահրաշ ճոխ պճնուած՝ բարձրահասակ ձիու վրայ հեծած էր. նրա կողքից գնում էին Ալեման ասպետների կարգապետը, իրանց կրօնակից հազար ընկերներով. յետոյ գալիս է տէր Ռուբէն Թագաւորազնը, նրա ետևից Հայոց երկրի ազնուականները, իշխանները և զօրականների բազմութիւնը գեղեցկազարդ հագնուած, որոնց մարդիկ ամեն մէկ զօրախմբի դրօշները և վառերը տանում էին ձեռների բարձրացրած և նրանց տարած ձիերի սանձից բռնած՝ մեծ Թագաւորի առաջից գնում էին։ Նրա և այդ խմբի միջով գընում էին շատ զինակիրներ՝ իբրև անձնապահներ Թագաւորի, իսկ ժողովրդի բազմութիւնը չորս կողմից ողջունում էր նրանց սաստկաձայն աղաղակելով՝ «ՍՈՒՐԲ ԹԱԳԱՒՈՐ»։ Այսպիսի մեծ հանդիսով Թագաւորը եկաւ իշաւ գետեղերքում սարքած վրանի տակ. ապա եկան յոյներն իրանց սրբազանով, շատ սրբազան սպասներով, և ապա այնչափ փողերի և երաժշտական նուագների ձայներ էին լսւում, որ աւելի մի հանդէս, քան Թէ մի Թափօր էր ձևանում։ Սրանք էլ եկան իրանց որոշած տեղը կանգնեցին, և ամենքը սպասում էին Հայոց եկեղեցական ուխտին, որ գալիս էր խաչերով, խաչվառներով, ոսկեհուռ գեղատաւորուած, ակնախիտ ծանրագին սպասներով, իրանց կաթողիկոսով, խոնարհական կերպով վայելչակարգ Թափօր կազմած։ Երբոր բոլոր Թափօրը մէկ տեղ եկաւ, սկսեցին քաղցրաձայն երգել, գրքեր, աւետարաններ և աղօթքներ կարդալ. օրհնեցին ջուրը, մկրտեցին սուրբ խաչը, հեղմամբ

արքայոյս միւռոնին։ Այդ ժամանակ մէկը գետի մէջ մտաւ և շաքարաբերան կանչեց. «Կեցցէ թագաւորը մեր յաւիտեան». բոլոր բազմութիւնը պատասխանեց. «Ամէն»։ Ցետոյ թագաւորը և ուրիշները օրհնած ջրով իրանց ցօղեցին, իսկ աղօրիները մերկացած ընկան ջուրը։

«Այս արարողութիւնն աւարտելուց յետոյ եկեղեցականները յետ դարձան իրանց տեղը, իսկ թագաւորը և զինուորականները փութացին դէպի դաշտերը, պալատականները երիվարները վազեցնելով, նիզակներ նետելով՝ զինուորական խաղեր սրին, ամբողջ օրը մեծ ուրախութիւններով անցուցին։

«Այս էլ գիտցէք, որ տէր թագաւորը այդ Սիս քաղաքի մօտ իրան զբօսանքի մի պարտէզ է պատրաստել, որի աքանչելի փափկութիւնները նկարագրելը, խոստովանում եմ, որ իմ կարողութիւնից վեր է»։

ՉՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

ՀԷՔԻԱԹՆԵՐ ԵՒ ՉՐՈՑՑՆԵՐ *)

ՕՁԱՄԱՆՈՒԿ ԵՒ ԱՐԵՒԱՀԱՏ

Ձմեռն էր։ Հասակաւոր մարդիկը հաւաքւել էին օդէքը, այնտեղ էին զրոյց անում, հէքիաթ ասում և իրանց առօրեայ հոգսերի մասին խօսում, խորհրդածում։ Գիւղնազ տատի թոռներն էլ՝ քունքսու չորս կողմովը բոլորած՝ իրանց տատին էին հէքիաթ ասել տալիս՝ ականջ դնում։

Մի երեկոյ Գիւղնազ տատը մի քիչ «չեմ-չեմ» անելուց յետոյ՝ սկսեց Օձամանուկի և Արեւահատի հէքիաթը, որ երեխէքը դեռ չէին լսած և աչքները չորս արած՝ ականջ էին դնում։

*) Դպրոցից դուրս տանը աղաւ կարդալու համար, ինչպէս և երբ կըպատուիրէ ուսուցիչը։

Ա.

—Դէ, լսեցէք, երեխէք,—սկսեց Գիւղնազ տատը։

Շատ հին ժամանակներում, մի հեռու երկրում, Մասիս սարի միւս երեսից էլ դեռ շատ դէնը մի թագաւոր էր կենում։ Այդ թագաւորը շատ հարուստ էր. ոսկին ու արծաթը անհամբերք, զօրքն անթիւ, շատ ու շատ քաղաքների տէր. բայց զաւակ չունէր, այդ պատճառով իր ունեցած անթիւ դանձն ու հարստութիւնը աչքին չէր երևում։

Ինչքան հէքիմ, ինչքան չառահ, ինչքան բժիշկներ են գալիս, դեղ ու դուղ անում, ոչինչ չի լինում։ Ցետոյ՝ էլ գրքաց ասես, փալչի ասես, դերվիշ, չադուքեաբ, չինդար, ոչով ոչինչ չի կարողանում անել։

Թագաւորը տեսնում է, որ մարդկանցից օգուտ չըկայ, յոյսը դնում է Աստծու վրայ։ Ամենայն օր մատաղ է անում, աղքատներին առատ ողորմութիւն է բաժանում, օրը օրին անգամ աղօթք է անում, ծունր դնում, աղաչանք անում Աստծուն.—չի լինում, չի լինում, չի լինում։

Մէկ օր էլ՝ իրա մաքի խորն ընկած, յոյսը կորցրած՝ այդ թագաւորը ման էր գալիս իրա պարտիզումը ախուր ու տրտում, մէկ էլ տեսնում է՝ հրէս մի սիրուն շահմար օձ, որ ճուտերը գլխին հաւաքած՝ ինքն ապառաժի վրայ մեկնել, արեգուն է արել, ճուտերն էլ խաղ են անում իրանով,—որը մօր վզովն է փաթաթւում, որը փորի տակը մտնում, որը գլուխն է նրա բերանը կոխում կամ հոտոտում, լըպստում։

Թագաւորն այդ որ տեսնում է, ծնում է տեղն ու տեղը սառած, փէտացած։ Մտիկ է տալիս, մտիկ, յետոյ մի յոգոց քաշելով ասում է.

«Փառքդ շատ լինի, Արարիչ Աստուած. օձի սիրուն էլ ես սէր դցել, որ իրա ձագերին սիրի, դուրգուրի. բայց ինձանում, դու էլ գիտես, որ քո տրւած սէրը կայ ու կայ. ինչու՞ չես ինձ էլ մի օձի ձագ տալիս, որ ես էլ նրան սիրեմ, նրան գուրգուրեմ, նրանով մխիթարւիմ»։

Դու մի ասիլ, Աստծու դռները՝ հէնց այդ խօսքն ա-

սելիս՝ բացած են լինում։ Թագաւորի այդ խօսքը Աստծու ականջն է հասնում։

Սրա վրայ մի տարի չանցած՝ թագաւորի կնիկը ծնում է ու բերում—ինչ էք կարծում, ինչ,—մի օձի ճուտ։

—Ինչ ես ասում, տատի,—բացականչեցին մանուկները։

—Հապա, երեխէք, մի օձի ճուտ, բայց ինչ ճուտ։ Այդ ճուտը լինում է թէ չէ՝ ամեն մի շունչ առնելիս մեծանում է, դառնում մի ահագին վիշապ։ Ծնողականը, տատմայրը և միւսները ահ ու դողի մէջ ընկած՝ փախչում են, նրան թողում տեղն ու տեղը վէր ընկած։

Օձի ճուտը երբոր տեսնում է որ մենակ է մնացել, սկսում է լաց լինել։ Բայց ինչ լաց, այնպէս է ծըւում, ծկլթում, որ թագաւորի բոլոր պալատը դղրդում է։

Թագաւորին չէին իմաց տալիս, թէ կինը օձ է ծնել, բայց երբ օձի ձայնը թագաւորի ականջն է հասնում, և նա սկսում է հարց ու փորձ անել, նոր ընկնում են ոտներն ու յայտնում, թէ՝ թագաւորն ապրած կենայ, բա չես ասիլ, թագուհին մի օձի ճուտ է ծնել, որ հիմա ահագին վիշապ է դառել, ու նա է, որ այդպէս ծըւում, ծղրտում է։

Թագաւորը իսկոյն միտն է բերում իր խնդիրքն ու մատը կծում է. «Հը՛մ,—ասում է,—ես ինչ որ ուզել եմ Աստուածանից, Նա էլ այն է տըւել»։ Ցետոյ իր մարդկանցն ասում է. «Այդ վիշապն ինչ մեծութեան կըլինի, մի մարդու չափ կըլինի՞»։ Ասում են՝ դեռ չըկայ մի մարդու չափ, բայց այնպէս է մեծանում, որ մարդու մեծութիւնից էլ կանցնի շուտով։ Ցետոյ թագաւորն ասում է.—Հիմա ինչ անենք, ինչ կայ՝ կայ Աստծու տըւածն այդ է։ Օձ է, թէ վիշապ, իմ զաւակն է. պէտք է պահենք, պէտք է բան տանք ուտելու, որ քաղցած չըմեռնի։

Մարդիկը գնում են երթիկովը ուտելու բաներ են գըցում առաջը, բայց օձը չի մօտենում ոչ մէկ բանի, այլ հէնց մի բերան ծըւում է։

Այդ որ իմանում է թագաւորը, ժողովում է իր գիտուն մարդկանցն ու հարցնում նրանց, թէ՝ ինչ պիտի տանք

այս օձին, որ ուտի. ես չեմ ուզում, որ դա քաղցած մեռնի։ Նրանցից մինը, որ ամենից իմաստունն է լինում, ասում է. «Դա ոչ մի բան չի ուտիլ, բացի աղջկանից։ Փորձեցէք և կըտեսնէք, որ իմ ասածը ճշմարիտ է»։

Թագաւորն ասում է. «Ո՞ւմ վրայ փորձենք։ Դէ բեր, առաջ քո աղջիկը տանք, յետոյ ուրիշներիցը կուզենք»։

Դրա վրայ՝ միւս խելօքներն ասում են. «Թագաւորն ապրած կենայ, թէպէտ դուք ուղիղ դատեցիք, որ վճռեցիք ամենից առաջ այդ խօսքն ասողի աղջիկը դցել վիշապի բերանը, բայց դրա հետևանքը շատ վատ կըլինի քեզ համար։ Մենք ամենքս էլ չենք խնայիլ մեր աղջիկքը, կըտանք, բայց երբոր հերթը հասնի ժողովրդին, բանըն ուրիշ տեսակ կըփոխւի։ Նրանք որ իմանան, թէ իրանց աղջկէքը պիտի վիշապին տանք, մէջները խռովութիւն կընկնի, ամենքն էլ ոտքի կըկանգնեն ու քեզ թագաւորութիւնից կըզցեն։ Լաւն այն է, որ մարդիկ ուղարկենք ուրիշ երկիրները, որ գնան նրանցից աղջկէք փախցընեն բերեն»։

Թագաւորը տեսնում է, որ դրանց ասածն ուղիղ է, մարդիկ է ուղարկում Մասիսի այս երեսը, որ գան այս տեղից աղջկէք փախցնեն, տանեն։

Դէ հիմա թողնենք վիշապին, որ դեռ մի քանի օր քաղցած մնայ, մենք էլ այն մարդկանց հետ գանք Մասիսի այս երեսը։

Բ

Մասիսի այս կողմումը մի մեծ գիւղ է լինում, անունը Արևան։ Գիւղի բնակիչները բոլորն էլ հայեր են լինում, ինչպէս հիմա մենք ենք։

Այդ գիւղում մի մարդ ու կնիկ են լինում, երկու էլ աղջիկ են ունենում։ Աղջկանց մէկը մարդի առաջնայ կընոջիցն է լինում, իսկ միւսը՝ երկրորդ կնոջ հետ բերովի։

Մարդը իր հարազատ աղջկանը շատ էր սիրում, բայց խորթ աղջկանն էլ չէր ատում. իսկ ինչ-որ կնիկն էր, նա ուրիշ տեսակ բնութիւն ունէր, շատ չար ու նախանձոտ

սրտի տէր էր։ Նա իր աղջկանն էր սիրում, իսկ միւսին ատելով ատում էր, նրա լոյս արևը խաւարեցրել էր։

Կնոջ խորթ աղջկայ անունը Արևահատ էր, հարազատինը՝ Մամիկ։ Արևահատը հէնց ուղիղ արևահատ էր. նրա երեսը արևի նման շափաղ-շափաղ էր անում,—այնքան սիրուն էր. միւսն էլ հէնց ուղիղ մամիկի էր—մամիկի պէս սև, նրա թփի նման փշփշոտ։

Մօր բարկութիւնը շատ էր գալիս, թէ ինչի իր աղջիկը այնքան տգեղ ու գէշ էր, իսկ Արևահատը այնքան սիրուն, այնքան գեղեցիկ։ Ամբողջ օրերով աշխատեցնում էր Արևահատին—աթաթ էր շինել տալիս, կով կթել տալիս, հաց էր թխել տալիս, աման էր լըւանալ տալիս, խոտ ու դարման էր կրել տալիս, որ նրա սպիտակ ձեռքերը կնճռոտուին, նրա շարմաղ երեսն այրւի, սևանայ, նրա շիմշատ մէջքը կորանայ, որ նրա ուժը պակասի, գունաթափւի, թառամի. բայց ընդհակառակն, նա աւելի էր ուժովանում ու գեղեցկանում, իսկ միւս աղջիկը, որ աղջիկ պարոնի պէս էր մեծանում, օրէցօր աւելի էր նիհարում ու գէշանում։

Արևահատը աշխատելուց չէր նեղանում. նա այնպէս էր սովորել աշխատանքին, որ առանց սոխպելու էլ ինքը մի րոպէ հանգիստ չէր նստում։ Հէնց որ ծանր աշխատանքը վերջանում էր, տղամարդի անելիքներն էլ ինքն անում պրծնում, այնուհետև ձեռք էր զարկում իր մանածին ու գործին։ Տանը ջահրա էր մանում, ջուր գնալիս էլ՝ իլիկը կամ սկսած գուլբան էր հետ տանում, որ աղբրին, մինչև հերթն իրան կըհասնի, մինչև կուժը կըլցւի, ինքը պարապ չըկանգնի, իր իլիկը մանէ կամ գուլբան գործի։

Ամեն բան Արևահատի ձեռքից գալիս էր—հորագործ, դեռնագործ, ոստայնագործ, կար, ձև, եփել, թխել, կըթել, հարել, շինել, սարքել։ Մի խօսքով՝ մի աղջիկ էր, որ հատը չըկար. բայց ինչ կանես, որ խորթ մօր ձեռք էր ընկել, իր արած բանը ինչքան լաւ է լինում, այնքան վատ էր թւում անգութ կնկանը։ Ամեն անգամ, չար գայլի նման, մի պատճառ էր պտրում ու անմեղ Արևահատին ոտի տակը գցում, տրորում, մազերից քաշքշում, քիթ ու պռունկը արունլրւայ անում, մարդուն էլ հաւատացնում, թէ՝ քո աղջիկը հոգիս բուկս է հասցնում իր չարութիւնովն ու կամակորութիւնովը։ Արևահատը չէր կարողանում իրան արդարացնել. ուզում էր մի խօսք ասել՝ արտասուքը խեղդում էր նրան. հայրն էլ հաւատում էր կնոջ խօսքին ու բարկանում հարազատ աղջկայ վրայ։

Արևահատը իր սրտի ցաւերը միշտ իր մօր գերեզմանի վրայ էր թափում։ Շատ անգամ գնում էր գերեզմանատուն, մօր գերեզմանի վրայ չոքում, աղի արցունք թափում, գանգատւում, սիրտը հանգստացնում, էլ ետ գալիս տուն։ Շատ անգամ մօր գերեզմանի վրայ էր դնում գլուխն ու քնում, երազում մօրը տեսնում, վզովն ընկնում, փաթաթւում. նա էլ մխիթարում էր նրան ու խրատ էր տալիս, որ բարի լինի, բարի կենայ, ամեն նեղութեան համբերի։ «Աստուած չի կորցնիլ անմեղին,—ասում էր նա,—միայն դու այնպէս կաց, որ Աստուած քեզ հաւանի, քեզ սիրի, այնուհետև նա իր պաշտպանութիւնը քեզանից չի խնայիլ, քեզ այդ նեղութիւնից կազատի»։ Այս խօսքերը լսելով՝ Արևահատը նոր ուժ, նոր հոգի էր առնում, մխիթարւում էր, ցաւերը մոռանում, օրէցօր վարդի նման բացւում, մանիշակի պէս վինջւում։

Այնքան արդար ու անմեղ էր նրա հոգին, որ ամեն առաւօտ-երեկոյ աղօթք անելիս՝ նրան այնպէս էր թւում, թէ իր հոգին թռչում, վերանում էր մինչև երկինքը, հասնում Աստծու աթոռին, այնտեղ Նրա հրեշտակների հետ փառաբանում Նրա անունը։

Ողորմութիւնն այնպէս էր տալիս, որ նրա տրւած շատ քիչն էլ աղքատի աչքումը այնքան շատ էր երևում, որ խեղճ մարդը աչքերը երկինքն էր դցում ու արտասուքն աչքերին՝ Արևահատի համար արևշատութիւն խընդրում։

Թէ Աստուած էլ շատ էր սիրում Արևահատին, այդ մասին ինչ կասկած։ Երբոր մի մարդու Աստուած չըսիրի, չարը նրան չի ատիլ ու բարին նրան չի սիրիլ։ Բոլոր

անմեղ արարածները նրան տեսնելիս՝ ցնծում, խնդում էին, այնքան էին սիրում։ Իրանց տանու բոլոր կենդանիները, կովը թէ եզը, ոչխարը թէ այծը, շունը թէ կատուն՝ տանտիկնոջը տեսնելիս՝ փախչում էին կամ վրան խէթ-խէթ մռիկ տալիս. շունը հաչում էր վրան, կատուն չանգռում էր, կովը չէր թողնում իրան կթի, քացի-քացի էր անում, ձին խրտնում էր, եզը պլըշում, այծն ու ոչխարը փախչում էին։ Բայց այդ միևնոյն կենդանիները, այդ անմեղ անասունները՝ երբ արևահատին էին տեսնում, շրջապատում էին նրան, փաղաքշում, լիզ տալիս, մէկ-մէկու հարու տալով՝ իրար ձեռքից խլում։ Կովը կթելիս՝ երբ որ տեսնում էր թէ Արևահատը լաւ չի նստած՝ ինքն այնպէս էր կանգնում, որ կթելը յարմար լինի։ Ջուրը կամ այդի գնալիս՝ շունը կշտիցը չէր հեռանում, որ նրան ամեն չարից, վտանգից պահպանի, նրա հրամանին միշտ արթուն, միշտ պատրաստ լինի։

— Ահա այսքան զեղեցիկ, այսքան բարի ու այսքան սիրելի էր Արևահատը. բայց ինչ կանես, որ խորթ մօր սիրտը քարացել էր, խղճմտանքը մեռել, ամօթը կորել, խեղճ Արևահատի համար նոր-նոր տանջանքներ էր հնարում։

Հէնց այդ օրերումը գիւղումը լուր է տարածւում, թէ հանդ գնացող աղջկէքը էլ յետ չեն գալիս. մի վիշապ է լոյս ընկել, նրանց կուլ է տալիս։

Այդ լուրը շատ ուրախացնում է խորթ մօրը։

Ասում է՝ այս լաւ եղաւ. այս յիմար աղջկանը կուղարկեմ հանդ. թող գնայ վիշապի բերանն ընկնի։

Մի օր կով ու ոչխար Արևահատի առաջն է անում, թէ՝ տար հանդումն արածացրու։ Մի հաց էլ տալիս է, թէ՝ այս էլ կըտանես հետդ մանկածես, երեկոյին էլի ես կըբերես, որ ես ուտեմ։ (Որովհետև հանդումը մանկածած հացը խիստ համով է լինում, ուզում է, որ այն համով հացը ինքն ուտի)։ Շատ էլ բուրդ է տալիս, թէ՝ այս էլ մինչև երեկոյ բոլորը բարակ կըմանես, հետդ կըբերես։

Արևահատը, կով ու ոչխար առաջն արած, քշում է նրանց, առանց իմանալու, թէ մինչև ուր պիտի տանի։

Վերջապէս՝ երբոր հասնում է մի լաւ կանաչկոտ տեղի, որ դեռ արածացրած չէր, այնտեղ նստում է, իլիկը մանում, իր դառն օրը լալիս, անմեղ անասուններն էլ մշմշալով արածում են։

Իրիկնապահին, արևի մարեմար ժամանակը, հէնց ուզում էր թէ վեր կենայ, տաւարն առաջն անի, գնայ տուն մէկ էլ տեսնում է, որ ահա մի պառաւ կնիկ կայ կշտին կանգնած։ Վեր է կենում, որ շան առաջն կանգնի, որ պառաւին չըկծի, պառաւն ասում է. «Մի վախենար, Արևահատ, շունն ինձ չի կծիլ. նա էլ է իմանում, որ ես չար պառաւ չեմ. տեսնում ես՝ ինչպէս ուրախ է, ինչպէս պոչը շարժում է»։

— Բայց դու ո՞վ ես, նանի. ես քեզ չեմ տեսած. դու մեր գիւղիցը չես,— հարցնում է Արևահատը։

— Ես ոչ մի գիւղից չեմ, հոգիս, ես այս երկրացի չեմ. ես Արևի մայրն եմ. եթէ լսել ես, «Արևամայր» որ ասում են՝ ես եմ։ Քո դառն օրերը, քո անմեղութիւնն իմ դուրթս շարժեցին. ես եկել եմ, որ քո տարաբախտութեան վերջ տամ։ Ջոքիր առաջիս, ես քեզ պիտի օրհնեմ, որ դու գնաս քո մուրազին հասնես։

Պառաւի այս խօսքերը շատ զարմացնում են Արևահատին։ Մէկ էլ լաւ մռիկ է տալիս, տեսնում է, որ իր ծանօթ կանանց նման չէ։ Այնպէս է շողշողում նրա ամբողջ հագուստը, որ կատես ոսկուց էր ձուլած և ոչ թէ սովորական պաստառներից կարած։ Նրա աչքերն այնպէս էին ցոլցլում, փայլում, ինչպէս արևի ճառագայթները. նրա խօսելու ձևն այնքան քնքուշ էր, ձայնն այնքան անուշ, որ Արևահատին թւում էր, թէ իր հարազատ մայրն է խօսում հետը։ Հէնց որ պառաւն ասում է՝ չոքիր, նրա ծնկները թուլանում են. ընկնում է առաջը, ուզում է Արևամօր ոտները համբուրի, բայց նա Արևահատի գլուխը բարձրացնում է, ձեռքը դնում է վրան և հետևեալ օրհնանքը տալիս.

«Ոտքիդ տակին վարդեր բացւին,
Ջորա կողմըդ փուխ մանուշակ,

Բարով հասնես քո մուրազին,
Գլխիդ տեսնեմ թագ ու պսակ։
Քո ժպիտը վարդի նման,
Արտասուքդ՝ մարգարիտի,
Ուր որ գնաս՝ Աստված քեզ հետ,
Օձ ու կարիճ քեզ չըխայթի։
Քո խրճիթը պալատ դառնայ,
Ողջ սիւները՝ անգին քարից,
Պատ ու յատակ՝ ոսկի, արծաթ,
Առաստաղը՝ գոհարներից»...

Այսպէս օրհնում է Արևամայրը և էլի ուրիշ շատ բաներ է ասում, խրատներ է տալիս, գուշակում է նրա ապագան, ամեն բան առաջուց ասում է և զգուշացնում։ Յետոյ ասում է. «Դէ, վեր կաց, սիրուն Արևահատ. ես քեզ սիրեցի, ես քեզ օրհնեցի, ես քեզ աղօթեցի, որ էլ այսուհետև քեզ մի վնաս չըլինի, քո մէկ մազը չըպակասի»։ Յետոյ համբուրում է Արևահատին ու ասում. «Այս համբուրովս ես քո գեղեցկութեան վրայ իմն էլ եմ աւելացնում»։ Յետոյ տալիս է մի փոքրիկ կապոց։ Այդ կապոցի մէջ լինում է մի ձեռք հագուստ։ Բայց ինչ հագուստ... բոլորն անգին քարերով զարդարած ու այնքան էլ նուրբ, այնքան բարակ է լինում, որ հէնց իմանաս՝ ոչ բամբակից է, ոչ մետաքսից, այլ արևի ճառագայթներից է գործած։ Ասում է. «Այս կապոցը ծոցումդ կըպահես, մինչև քո հարսանիքի օրը, միայն այն օրը կըհագնես։ Ես հիմա գնում եմ, իմ որդին ինձ է սպասում»։ Այս էլ ասելուց յետոյ՝ անհետանում է, արևն էլ մայր է մտնում։

Այս անցքն այնպէս զարմացնում է Արևահատին, որ չի իմանում՝ քնած է, թէ արթուն, երազումն է տեսնում, թէ ճշմարիտ։ Ձեռը ծոցն է տանում, տեսնում է, որ կապոցը տեղն է. ուրեմն երազումս չեմ, ասում է ինքն իրան և այնքան ուրախանում է, որ բոլոր տխրութիւնը վարատւում է, ունքերը բացւում, երեսը զարթնում, քաղցածութիւնն անցնում։

Վեր է կենում, իրա կով ու ոչխարն առաջն անում,

ճանապարհին նրանց ջոկ-ջոկ շոյելով, իր ուրախութիւնը նրանց պատմելով՝ գնում։

Գնում է, գնում, մէկ էլ տեսնում է, որ ահա մի քանի ձիաւոր են գալիս՝ զէնք ու զրահում կոլոլած։ Արևահատի սիրտն իմանում է, որ լաւ մարդիկ չըպիտի լինին. այդ բանը շունն էլ է իմանում և զանազան շարժմունքներով իր վախն իմաց է տալիս Արևահատին։ Տեսնում է, որ դրանց ձեռքիցը փախչել չի կարող, իսկոյն ցեխ է քըսում երեսին, որ իր սիրունութիւնը նրանց աչքումը չերևայ, որ իր վրայ ուշադրութիւն չը դարձնեն։

Մարդիկը գալիս են, հասնում են և տեսնում՝ մի գեշ աղջիկ։ Յետոյ մէկ-մէկու իրանց լեզուվը ասում են. «Մեզ համար մէկ է՝ սիրուն եղած, գեշ եղած, երկուսն էլ վիշապի փորը պիտի մտնեն»։

Հիմա դուք իմացաք, կարծեմ, թէ դրանք ինչ մարդիկ պիտի լինին։ Ասում են. «Աղջիկ, էլ դէս ու դէն չըփախչիս, արի մեզանից մէկի գաւակին նստիր, քեզ պիտի տանենք»։

Արևահատը մնում է շըւարած։ Մտքումն ասում է՝ էլ ինչ կարող եմ անել, ուր տանում են՝ թող տանեն. մեր տանից թօմ վատ տեղ չեն տանելու։ Իրա կովի, ոչխարների աչքիցը պահպչում է, նրանց մնաս բարով ասում ու նստում մէկի գաւակին։ Խեղճ անասունները կարծես իմանում են բանի էութիւնը, սկսում են եռևից բառաչել ու մայել. իսկ շունը չի բաժանւում նրանից, այլ վըղըստալով ու անգնդալով գնում է նրանց եռևիցը։

Այդ աւազակները գնում են մի քարափի դէմ ընկնում, այնտեղ վեր են գալիս, Արևահատին ներս տանում մի մաղարա։ Հէնց որ ներս է մտնում, տեսնում է որ ինչ,—մինչև երեսուն-քառասուն աղջկանից աւելի կան՝ շրջակայ գիւղերից հաւաքած այնտեղ։ Այդ խեղճ աղջկէքն այնպէս էին հեծկլտում, որ տեսողի մազերը փշաքաղւում էր։ Վախենում էին, թէ բարձր ձայնով լաց լինին. ձայները փորներն էին գցել ու արտասուքի հեղեղ էր, որ թափում էին հեկեկալով։

Արևահատը նրանց սիրտ է տալիս, թէ՝ մի վախենաք,

մեզ կըտանեն կըծախեն, մենք էլ կըփախչինք կըգանք էլի մեր աշխարհքը։ Բայց շատերն իմանում էին, որ նրանց պիտի տանեն վիշապին տան, որովհետև նրա համբաւը տարածւել էր ամեն տեղ։

Մօրթը որ վրայ է հասնում, դրանց դուրս են բերում քարափիցն ու առաջներն արած՝ սարով ձորով քշում, տանում են օձահայր թագաւորի մօտ։

Այստեղ Գիւլնազ տատն ասում է. «երեխէք, ես բեզարեցի. քունս տանում է, միացածն էլ էգուց իրիկուն կասեմ»։ Բայց երեխէքը վրայ են թափւում, քունը փախցնում, թէ՝ չի լինիլ, պէտք է վերջացնես, որ տեսնենք վերջն ինչպէս է լինում։ Գիւլնազ տատը ճարահատած շարունակում է, բայց որովհետև քունը տանում էր, էլ շատ չի երկարացնում։

Գ.

«Աղջկէքը տեղ են հասնում։ Քաղաքի մեծ ու փոքրը հաւաքւում են, որ տեսնեն ինչ աղջկէք են եկողները, ու տեսնում են, որ ինչ, բոլորն էլ հայ աղջկէք, մինը քան զմիւսը գեղեցիկ։ Շատ ափսոսում են, որ այդ խեղճերը պիտի վիշապի կերակուր դառնան։ Նրանց միջին միայն Արևահատն է ամենից ազեղ երևում, որովհետև երեսին ցեխ ու մուր էր քսել, սիրունութիւնը չէր երևում։ Թագաւորը հրամայում է, որ դրանց լաւ տան մէջ պահեն, լաւ հագցնեն, լաւ ուտեցնեն, գիւլացնեն և օրէնքը մէկը տան օձին։ Առաջին օրը ընտրում են Արևահատին, թէ՝ սա ամենից ազեղն է և չի էլ վախենում. առաջ սրան տանենք, որ միւսներն էլ սիրտ առնեն։

Բռնում են Արևահատի կռնիցը, թէ՝ դե արի գնանք, քեզ պիտի մարդու տանք. քո փեսացուն թագաւորի որդին է, դու թագուհի կըդառնաս։ Այսպէս խաբելով, կռնից բռնած՝ տանում են օձի բնակարանը, որ թագաւորական պալատումը մի ընդարձակ տեղ էր բռնում իր առաջի պարտէզովը ու նրա միջի գեղեցիկ հաւուզներովը։

Երբ մտնում են պարտէզ և այնտեղից ուզում են դուրը բաց անեն, ներս գցեն, Արևահատն ասում է.—

Որովհետև ինձ տանում էք թագաւորի որդու մօտ, թողէք առաջ այս հաւուզումը երեսս լըւանամ, հագուստս շտկեմ, մազերս սանդրեմ, թէ չէ՝ ամօթ է։ Ասում են՝ շատ լաւ, ինչ անում ես՝ արա, մենք կըհետևանք կշտիցդ, որ դու չամաչես մեզանից։

Արևահատը որ մենակ է մնում, երեսը լըւանում է, գլուխը սանդրում, Արևամօր տըւած հագուստը հագնում է։ Այդպէս զուգւած, զարդարւած որ դուրս չի գալիս, նրա տանող մարդիկը մնում են ապշած, այնպէս են կարծում, թէ մի նոր արեգակ դուրս եկաւ պարտէզից. չեն հաւատում, որ նա իրանց տարած աղջիկն է, որ նա մի հողեղէն է. ասում են՝ սա երկնքից կըլինի եկած՝ խեղճ աղջկայ կերպարանքով, բայց հիմա փոխւեց, իր պատկերն առաւ։

Արևահատը մօտենում է նրանց ու էլ խեղճ-խեղճ չի խօսում, այլ հրամայում է, թէ՝ ինչ էք պըլըշել տաւարի պէս, ցոյց տուէք ինձ ճանապարհը, ես պիտի գնամ։ Այսպէս որ հրամայում է նրանց, նրանք դողում, սարսափում են. չոքում են առաջին, մեղայ գալիս, խնդրում են, որ իրանց յանցանքը ների։ Ասում են. «Քեզ բերել ենք ոչ թէ մարդու տալու, այլ վիշապին, որ ահա այս տան մէջն է։ Եթէ ուզում ես, մենք քեզ կազատենք, թէկուզ թագաւորը դրա համար մեզ խեղդել տայ»։

Արևահատն ասում է. «Հարկաւոր չէ տըւէք ինձ այս դռների բանալիքը, դուք գնացէք. ես վիշապից չեմ վախենում»։

Բանալիները առնում է, բայց է անում դուռը, սենեակից սենեակ անցնելով՝ մտնում է մի մեծ դարբազ. տեսնում է որ ահա այստեղ՝ տախտի վրայ մի ահագին վիշապ է մեկնւած։ Արևահատը մի քիչ հեռու կանգնում է ու ասում. «Բարով քեզ, թագաւորի որդի։ Ես Արևամօր կշտիցն եմ գալիս. նա շնորհաւորում է քո ծնունդն ու քեզ արևշատութիւն է ցանկանում»։

Վիշապը գլուխը բարձրացնում է ու սուր աչքերով մտիկ տալիս Արևահատին։ Արևահատը սկսում է դողդողալ, բոլոր ջանը սարսռում է, մազերը փշաքաղւում։

Օձը տեսնում է, որ Արևահատը վախենում է, գլուխը շուռ է տալիս՝ տանում է պոչի մօտ, բայց մէկ էլ էլի յետ է դառնում, մարիկ տալիս. այսպէս կրկնում է մի քանի անգամ և խեղճ աղջկանը հալ ու մաշ է անում։ Յետոյ Արևահատի միտն է ընկնում Արևամօր տրւած խրատը. նոր սիրտ է առնում ու ասում է. «Թագաւորի որդի, եթէ ինձ ուտելու ես, միանգամից կուլ տուր՝ ես պըրծնեմ, էլ ինչո՞ւ ես ինձ այսպէս տանջում. իսկ եթէ ոչ՝ Արևամօր անունովը ես քեզ հրամայում եմ՝ դուրս արի քո խորխիցը»։

Այս խօսքի առէն ու վիշապի կծկւիլը սին է դառնում։ Կծկւում է, կծկւում, կոլոլւում, դողդողում, ոլորւում, մէկ էլ որ չի տրաքւում, նրա ձայնից բոլոր պալատն այնպէս է թնդում, որ թագաւորն ինքը տեղիցը վեր է թռչում։

Ամեն կողմից վազում գալիս են, որ տեսնեն ինչ պատահեց, ու գալիս տեսնում են որ ինչ—վիշապի խորխը մի կողմը ընկած ու նրա տեղ՝ սպիտակ սաւանում փաթաթւած մի սիրուն տղայ, մօտն էլ խաս ու դումաշում ծփալիս, արևի նման շարմաղ մի աղջիկ նստած՝ իրար հետ խօսում, ծիծաղում են։ Իսկոյն վազում են թագաւորին ականջաբռնուկ. նրան աչքալոյս են տալիս ու ասում. «Բաս չես ասիլ, օձը մի սիրուն, շարմաղ տղայ է դառել»։ Թագաւորը, թագուհին վազում են, իրանց որդուն ջոկ, Արևահատին ջոկ գրկում, համբուրում։ Տղային հագցնում են, զուգում, զարդարում, անունն էլ դնում են Օձամանուկ։ Յետոյ Օձամանուկին ու Արևահատին եօթն օր, եօթը գիշեր հարսանիք են անում։ Նրանք հասնում են իրանց մուրազին, դուք էլ հասնէք ձեր մուրազին»։

ԼՈՅՍ ԵՒ ՄՈՒԹ ԱՇԽԱՐՀՆԵՐ

(Մանկական աշխար-հայեացք)

«Երեխէք, նայեցէք այս վայր ընկած չինարի ծառին, տեսէք ինչպէս մեկնւել է և արդէն սկսել է փտիլ։ Մի ժամանակ սա գալար է եղել և ձեզ նման փոքր։ Բայց որ սկսել է բարձրանալ, շատ գոռոզացել է։ Պատուղ չի ուտնեցել, որ ճղները կտացնէր, գլուխը խոնարհեցնէր։ Աստւած սրան բարձրանալու շնորհք է եղել տրւած, բայց սա իր գլխի պատիւը չի իմացել, Աստըծու ողորմութիւնը չի հասկացել։ Այս յիմարն ուզեցել է այնքան բարձրանալ, որ գլուխը երկինք հասցնէ և իր ճղներով երկնքի սիրտը ծակծըկէ։ Աստւած բարկացել է սրա գոռոզ մտածութեան վրայ և ահագին բարձրութիւնից տապալել է»։

Այս խօսքն ասողը Գիւղնազ տատն էր, որի անունը դուք, իմ փոքրիկ ընթերցողներ, պէտք է որ լսած լինիք։ Լուսահոգին ամեն բան գիտցող մի պառաւ էր և շատ երեխայասէր։ Օրը ցերեկով բոլոր երեխէքս հաւաքւել էինք մօտը, յօգնած լինելով շատ խաղալուց, որ տատիկը մի բան պատմի մեզ, որ մենք համ լսենք, համ հանգստանանք։ Դուրսը, կանաչ խոտի վրայ, մի տանձենու շաքում էինք նստոտել։ Եղանակը գարնանային էր։

—Մենակ ծառերը չեն, որ յիմարանալ, գոռոզանալ գիտեն. մի ժամանակ մարդիկն էլ են այդպէս եղել։ Նրանք էլ մի աշտարակ են շինել այն մտքով, որ նրա ծայրը երկինք հասցնեն և այնտեղից Աստըծու հետ կռիւ սկսեն։ Աստւած համբերել է մի առ ժամանակ, մինչև նրանք աշտարակի ծայրը մօտեցրել են երկնքին և սկսել են աւելի գոռոզանալ։ Դրա վրայ Աստըծու համբերութիւնը հատել է. նրանց աղմուկից ու աղաղակներից ձանձրացած, յանկարծ քամի է բարձրացրել և աշտարակի ամեն մի քարը, ամեն մի քարփիչը ուրիշ-ուրիշ աշխարհք է գցել...

—Ո՜հ, ինչքան բարձր է եղել այդ աշտարակը, որ

ծայրը մինչև երկինք է հասել,—բացականչեց երեխաներից մեկը։

—Աշտարակը չի եղել բարձր,—ծաղրեց նրան մի ուրիշը,—այլ երկինքն է եղել ցածր։ Այնպես չէ, տատիկ, որ երկինքն առաջ շատ մոտիկ է եղել։

—Այո, երկինքը մեզանից մոտիկ է եղել, բայց այդ եղել է աշտարակը շինելուց առաջ։ Աշտարակը շինելիս երկինքը բարձր է եղել, և աշտարակն էլ այնքան բարձրացրած են եղել, որ նրա գլուխը դեռևս երևալիս չի եղել. այնքան բարձր է եղել, որ ձմեռը նրա վրայ բարձրացողը մինչև ամառը հազիւ է եղել ցած գալիս... Բայց դրանից առաջ, ճշմարիտ է, երկինքը շատ մոտիկ է եղել մեզանից, այնքան մոտիկ, որ երեխաները գնդակ խաղալիս շատ անգամ երկնքին է եղել դիպչում գնդակը և այնտեղ էլ մնում։

—Ինչո՞ւ էր այնտեղ մնում գնդակը, տատիկ. թող դիպչէր ու էլ չէտ վայր ընկնէր,—հարցնում էինք մենք և մի և նոյն ժամանակ աւելի մօտենում տատիկին, որ լաւ լսենք նրա պատմութիւնը երկնքի մօտիկութեան մասին։

Նրա համար էր այնտեղ մնում՝ որ երեխէքը միւս անգամ երկնքին չդիպչեն և Աստծուն անհանգիստ չանեն։ Հապա չէ՞ք լսել, որ մէկ անգամ Արևամանուկը պատահմամբ իր նետը դիպցրել էր Արեգակին, նա էլ անիծել էր Արևամանուկին, դրա համար և ասել. «Այսուհետև ցերեկները չապրիս դու, որ իմ երեսը չըտեսնես»։ Այնուհետև խեղճ Արևամանուկը ցերեկները մեռնում է եղել և գիշերը կենդանանում։ Նրան այդ պատժից ազատում է Արևահատը՝ Օձամանուկի նշանածը։ Բայց Արևահատի վերջը ձեզ չեմ պատմել կարծեմ։

—Հիմա պատմիր, տատիկ, հիմա պատմիր,—աղաղակեցին երեխաներից մի քանիսը, իսկ միւսները զանազան հարցումներ արին երկնքի մօտիկութեան մասին...

Գիւղնազը մի բան պատմելիս պարապ չէր նստում. նա կամ գուլբա էր անում, կամ ակնոցը քթին դրած՝ երեխաների պատռած շորերն էր կարկատում, երբեմն էլ՝ ձեռքի գործը մի կողմ էր դնում և երեխաներից մէկի

կամ միւսի գլուխը քաշում դնում ծնկան վրայ, որ տեսնի հարսները լաւ են լուացել երեխի գլուխը և մաքրել, թէ ոչ։ Նա մի և նոյն ժամանակ առանց ուշադրութեան չէր թողում տան հոգսը. շատ անգամ միջահասում էր իր պատմութիւնը և զանազան հրամաններ էր տալիս այս ու այն հարսին։ Երեխէքս գիտէինք այդ և ամենայն զգուշութեամբ փաղաքշում էինք նրան, փայփայում, որ նա ուրիշ ոչ մի բանի վրայ ուշադրութիւն չդարձնէ, այլ միայն մեզանով զբաղվի, մեր հետաքրքրութիւնը լցնէ։

«Այո, մի ժամանակ երկինքը շատ մոտիկ էր երկրից,—շարունակեց տատիկը։—Երկնքից լսում էր Աստծու ձայնը. Նա այնտեղից խօսում էր մարդոց հետ և յայտնում էր նրանց իր կամքն ու հրամանը, պատուէրներ էր տալիս և հասկացնում էր, թէ ինչ պէտք է անեն և ինչ չըպէտք է անեն։

«Ուղիղ կէս գիշերին լսում էին հրեշտակների քաղցր մեղեդիքը։ Աքաղաղներն ամենից առաջ էին լսում նրանց ձայնը և իրանց միաձայն կանչիւնով զարթեցնում էին մարդկանց, որ վեր կենան և հրեշտակների հետ միասին փառաբանեն Աստծու հազար ու մէկ անունը...»

—Աքաղաղները հիմա էլ են լսում հրեշտակների ձայնը,—աւելացնում էր տատիկը և խոր յոգոց քաշում մի այնպիսի ձևով, որ կարծես ինքն ապրած լինէր այն հին ժամանակներումը, իր ականջովը լսած լինէր Աստծու ձայնը և հրեշտակների մեղեդիքը, և այժմ զրկւած էր այն երջանկութիւնից։

Զարմանալի մի աշխարհ է մանկական աշխարհը. ափսոս որ մարդ խելահաս եղած ժամանակ՝ էլ չի կարողանում մտնել այդ աշխարհը, որ իր առաջւան լսածները մէկ անգամ էլ լսէ։ Ամենայն ինչ, որ մանկութեան ժամանակ մօտիկ էր, մեծացած ժամանակ հեռանում է. ինչ որ հեշտ էր, դժւարանում. ինչ որ պարզ և հասկանալի էր, խաւարում և անըմբռնելի դառնում։ Ինչքան հիմա ես յիշում եմ, մանկութեանս ժամանակ մեզ համար ոչ մի վերացական բան չկար, ամենայն ինչ տեսանելի և շօշափելի էր։

—Առաջ Մութ-Աշխարհքն էլ է եղել մեզանից մօտիկ— ասում էր Գիւլնազ տատը։—Պատահել է, որ աղջկէքն իլիկ մանելիս՝ յանկարծ թելը կտրել է և իլիկը մի հորի միջով ընկել է Մութ-Աշխարհքը։ Եթէ իլիկ մանող աղջիկը մի բարի աղջիկ է եղել, Ներքին-Աշխարհքի բարի պառաւները նրա իլիկը վեր նետելով՝ յետ են դարձրել նրան։ Բայց հիմա Ներքին-Աշխարհքն էլ է հեռացել մեզանից։

Գիւլնազ տատը մի երկար հեքիաթ էր պատմում, որի մէջ Մութ կամ Ներքին-Աշխարհքի մասին մի այսպիսի կտոր կար—

...Անաես-Աննամանին դէւը փախցրեց։ Թագաւորազն Գուրգէնը, որ Աննամանի փեսացուն էր, վեր առաւ իր երկու եղբայրներին և դէւի հետքովը գնաց ու գտաւ նրան հորի մէջ։ Դէւը մրափած էր։ Այդ երևում էր նրանից, որ հորի բերանից ծուխ ու բոց էր բղխում։ Այդ դէւի արտաշնչութիւնն էր։ Մեծ եղբօրը կախեցին հորի մէջ, որ երթայ ազատէ Աննամանին. նա չըկարողացաւ կրակին դիմանալ և աղաղակեց. «Վայ, այրւեցի՛, այրւեցի՛,»... Նրան դուրս քաշեցին և միջնակին կախեցին։ Նա էլ աղաղակեց. «Վայ, այրւեցի՛»։ Նրան էլ դուրս հանեցին։ Յետոյ Գուրգէնն ասեց. «Հիմա ինձ կախեցէք, և ինչքան էլ աղաղակելու լինիմ, թէ այրւեցի՛, վեր չըհանէք»։ Եւ ճշմարիտ՝ Գուրգէնը գնաց մինչև հորի յատակը, առանց ձայն հանելու։ Այնտեղ նա գտաւ Անաես-Աննամանին։ Նրա ծնկան վրայ էր դրել հրէշ դէւն իր գլուխը և քառասուն օրով մրափել։ Այնտեղ կախ էր դէւի թուրը։ Միայն այն թրովը կարելի էր կտրել նրա գլուխը, այն էլ մէկ զարկով միայն. եթէ երկրորդ անգամ զարկէին, նա կրկին կըկենդանանար։

Աննամանը ծունկը դուրս քաշեց թէ չէ՝ դէւը զարթեց և իսկոյն ոտքի կանգնեց. բայց միևնոյն ժամանակ թուրը պապաց և դէւի գլուխն ընկաւ գետին։—«Մէկ էլ զարկիր, մէկ էլ, մէկ էլ»... ղղլացրեց գլուխը, բայց Գուրգէնը չըզարկեց և ասեց. «Ես մէկ անգամ եմ ծնուել իմ մօրից և ոչ թէ երկու անգամ»։

Հրէշ դէւին սպանելուց յետոյ Գուրգէնն ու Աննամանը պատրաստեցին դէւի ատորերկրեայ ընդարձակ բնակարանը և ինչ որ գանձ ու հարստութիւն ունէր՝ բոլորն էլ ժողովեցին և վեր բարձրացնել տուին։ Երբ որ հասցին միայն իրանք, սկսեցին երկար վիճել, թէ ով իրանցից առաջ բարձրանայ։ Աղջիկը տեսաւ որ Գուրգէնը յամառութեամբ չի ուզում ինքն առաջ բարձրանալ, ասեց նրան. «Ես շատ կասկածում եմ, թէ մի գուցէ քո եղբայրներդ քեզ վեր չըհանեն և դու ճնաս հորի մէջ։ Եթէ իմ նախազգացմունքըս կատարւելու լինի, դու կերթաս դէւի գոմը. այնտեղ քո առաջդ կըգան մի սև այծ և մի ապիտակ ոչխար, եթէ կարողանաս ոչխարի վրայ նստել, նա քեզ վեր կըհանէ Լոյս-Աշխարհք, իսկ եթէ չը կարողանաս, և այծն ընկնի տակդ, նա քեզ կըտանէ Մութ-Աշխարհք, որտեղից դու այլևս Լոյս-Աշխարհք ընկնել չես կարող»։ Այս ասելուց յետոյ Աննամանը վեր բարձրացաւ, իսկ Գուրգէնին նրա անիրաւ և անգութ եղբայրները թողեցին հորի մէջ...

Գուրգէնը շատ աղաչեց, պաղատեց և տեսաւ որ իր եղբայրների սիրտը քարացել է, ճարը կտրած՝ գնաց դէպի դէւի գոմը, որ փորձէ իր բախտը—նստէ ոչխարի վրայ։ Բայց անիրաւ այծը այնքան ճարպիկ էր, որ ոչխարին պոզահարելով մի կողմ ձգեց և ինքն ընկաւ Գուրգէնի տակը և տարաւ գցեց Մութ-Աշխարհքը։

Այդ աշխարհքն էլ մեր աշխարհքի նման քաղաքներ և գիւղեր ունէր և մինչև անգամ գիշեր ու ցերեկ կար, թէև աստղում էր մութ։ Նա մի քաղաքում իջևանեց մի պառաւի տան և նրանից իմացաւ, որ քաղաքացիք չըրի պակասութեան համար շատ նեղութեան մէջ են։ «Ամբողջ քաղաքում մի աղբիւր կայ միայն, բայց նրանում էլ բոյն է դրել մի ահագին վիշապ, և ամենայն օր մէկ աղջիկ են տանում զոհում նրա երախը, որ ապա թոյլ է տալիս ջուր վերցնել։ Էգուց էլ հերթը մեր թագաւորի միամօր աղջկանըն է. նրան պիտի տանեն ահռելի գազանի բերանը ձգեն», ասեց պառաւը և սկսեց լալ։

Գուրգէնը շատ ծարաւած էր. այս որ լսեց՝ նրա ծարաւն աւելի աստիճացաւ։ Միւս առաւօտ, դեռ լոյսը չըբացւած, վեր կացաւ նա և պառաւին էլ զարթեցրեց, որ

տանէ աղբիւրի տեղը ցոյց տայ իրան։ Պառաւը տարաւ նրան և հեռուից ցոյց տըւաւ աղբիւրը։ Գուրգէնը դէպի թուրը ձեռին՝ մօտեցաւ և տեսաւ մի լիճ, որի մէջ մեկընկել էր վիշապը մի ահագին լեռնակղզու պէս։ Ամբողջ լիճը ժահահոտութիւնով և ապականութիւնով թունաւորւած էր։ Վիշապի գլուխը գտնուում էր աղբիւրի ակնում, որ բըղխում էր մի լայնաբերան քարայրից։ Նա անշարժ էր, կարծես թմրած լինէր կամ մրափած։

Վիշապի դլխավերևը նոր արդէն մի ծառից կապել էին Թագաւորի աղջկանը, որին պիտի կուլ տար վիշապը մի քանի րոպէից յետոյ։ Աղջիկը արդէն մեռելի դոյն էր առացել։ Գուրգէնը մօտեցաւ նրան, կապերն արձակեց և սիրտ տըւաւ, որ չը վախենայ։ Թուրը ձեռին մօտեցաւ վիշապին և այնպիսի մի հարւած տըւաւ նրա վզին, որ վիշապը երկու ահագին կտոր դարձաւ, իսկ լիճն արիւնի ծով։ Թագաւորի աղջիկը ձեռքը թաթախեց արիւնի մէջ և Գուրգէնի մէջքին նշան դնելով, ինքը վազեց տուն, որ Թագաւորին յայտնէ եղելութիւնը։ Հաւաքւեցին բոլոր քաղաքացիք և քառասուն ջուխտ զոմէշով հազիւ կարողացան ամեհի գազանի լեշը դուրս քաշել այնտեղից և մաքրել աղբիւրը։

Թագաւորն ուզեց վարձատրել Գուրգէնին, և մունետիկ ձգեց քաղաքի մէջ, որ գնան նրան և բերեն, և գըտան նրան Թագաւորի աղջկայ դրած նշանով։

Թագաւորն ասեց Գուրգէնին. «Դու որ փրկեցիր ինձ և իմ ժողովրդին չար վիշապի գերութիւնից, այսօր դու ես մեր տէրը և Թագաւորը. ուզիր իմ աղջիկս և իմ տեղ Թագաւոր եղիր»։

Գուրգէնը պատասխանեց. «Ես այս երկրիցը չեմ. ես Լոյս-Աշխարհքիցն եմ ընկել այստեղ». և սկսեց պատմել իր գլխի անցքը և յետոյ աւելացրեց. «Եթէ կարողանաք ինձ Լոյս-Աշխարհք դցել կրկին, ես ուրիշ բան չեմ ուզիլ ձեզանից»։

Թագաւորն ասեց. Այդ անհնարին բան է. Լոյս-Աշխարհքը շատ ու շատ բարձր է մեզանից. ով կարող է քեզ վեր թռցնել և տանել այնտեղ»։

Գուրգէնն ասեց. «Ինչպէս լինի, ես պէտք է վեր բարձրանում. քո առաջարկութիւնը ես ընդունել կարող չեմ»։

Թագաւորն ասեց. «Դու գիտես, բայց որ չըկարծես, թէ ես ընդդէմ եմ քո գնալուն, ես կըժողովեմ իմ աշխարհքի բոլոր գիտուններին, թող նրանք մեզ ասեն, թէ արդեօք մի հնար կայ վեր բարձրանալու։ Եւ մինչև այդ, իմ իշխանութիւնը և բոլոր հարստութիւնս քեզ եմ յանձնում»։

Թագաւորը ժողովեց իր բոլոր աստղաբաշխներին, իմաստուններին և յայտնեց նրանց Գուրգէնի ցանկութիւնը. նրանք ասեցին, թէ հին ժամանակներում, ճշմարիտ է, ներքին և վերին աշխարհների մէջ սերտ յարաբերութիւն է եղել, բայց յետոյ՝ մեր մեղքից է եղել թէ պատահմամբ, մեր աշխարհը ցածրացել է, առաջ քիչ և յետոյ շատ։ Լսած ենք, որ մեր հեռացած ժամանակն էլ մի սանդուխք է եղել և այդ սանդուխքով արդար մարդիքը վեր բարձրանալիս և վայր իջնելիս են եղել, բայց հիմա այդ սանդուխքն անհետացել է, էլ չի երևում...

Այսպէս Գուրգէնը մնաց Մութ-Աշխարհում մոլորւած։ Սկսեց պտըտել զանազան տեղեր, հարց ու փորձ անել և ոչ մի տեղից մի դուռ չըգտաւ վեր բարձրանալու։

Մէկ օր դուրս էր եկել որսորդութեան։ Շատ մանգալուց յոգնելով՝ նստեց մի հսկայական ծառի տակ, որ փոքր ինչ հանգստանայ, մէկ էլ մի ծըւծըւոց լսեց ծառի վրայից. նայեց և... ինչ տեսնի... Ծառի վրայով սողում էր մի ահռելի վիշապ դէպի մի մեծ բոյն, որի մէջ լիքն էին մեծ-մեծ թռչուններով, բայց դեռ չէին թևաւորւած։ Երևում էր, որ դրանք ձագուկներ էին մի հրաշկայական թռչունի։ Այդ ձագուկները օձին տեսնելով՝ սարսափի մէջ էին ընկել և սկսել էին ծըւծըւալ։ Այս որ տեսաւ Գուրգէնը, առաւ իր նետաղեղը և ուղղակի շեշտեց վիշապի գլխին և վայր կործանեց։ Յետոյ հանեց դէպի թուրը և վիշապին կտոր-կտոր անելով՝ մի ահագին բլուր շինեց։ Այս բարեգործութիւնից ու քաջութիւնից սիրտը մխիթարւած՝ պառկեց ծառի տակերում և խոր քնի մէջ մտաւ։

Այս անցքից մի քիչ յետոյ թռչունների մայրը թռած եկաւ ու Գուրգէնին տեսնելով այնտեղ պառկած՝ կարծեց, թէ նա է իր թշնամին, որ ամենայն տարի կոտորում է իր ձագերին։ Նա իսկոյն յետ դարձաւ և ճանկերով մի ջաղացաքարի չափ ժայռ վերցրած՝ բերաւ, որ ձգէ Գուրգէնի վրայ։ Այս որ տեսան ձագուկները, մի սարսափելի ծըւծըւոցով և աղաղակով զգուշացրին իրանց մօրը և հասկացրին, որ Գուրգէնը ոչ թէ նրանց թշնամին, այլ նրանց ազատարարն է։

«Նայիր, ասեցին, մայրիկ, այդ բլրի վրայ և տես ինչ գազան է. դա գալիս էր, որ մեզ ուտի, այդ մարդն էր, որ սպանեց դրան և մաս-մաս արաւ»։ Այս որ լսեց մայր թռչունը, երախտագիտական զգացմունքով լցած՝ ժայռը տարաւ առաջւան տեղը դրաւ և վերադարձաւ իր ձագուկների մօտ։

Գուրգէնը դեռ քնած էր։ Ծառի տուերն անցել էր միւս կողմը և արեւն ընկել էր Գուրգէնի վրայ։ Օրը շատ շոգ էր։ Մայր թռչունը, որ սաւում էր Զումրուխթ, չուզեց Գուրգէնին զարթեցնել. նա իր հսկայական թեւերը փռեց ամպհովանոց պէս և շրւաք արաւ Գուրգէնի վրայ, որ նա հով-հով քնէ։ Ւլերջը, Գուրգէնը որ զարթեց, կարծեց, թէ մթնել է արդէն, բայց թռչունը որ թեւերը յետ քաշեց, կրկին լուսացաւ, և Գուրգէնը տեսաւ հսկայ Զումրուխթին, որ խօսեց Գուրգէնի հետ և ասեց։

—Ո՛վ ազնիւ երիտասարդ, դու իմ փրկիչն ես երկընքից իջած. դու այնպիսի մի բարերարութիւն ես արել ինձ, որ չըգիտեմ ինչով կարող եմ վարձատրել քեզ։ Ահա ուղիղ հարիւր տարի է, որ ես չէի կարողանում ազատել իմ ձագերին այդ անգութ գազանի երախից։ Այսօր դու փրկեցիր ինձ դրանից, ազատեցիր իմ ամբողջ սերունդը։ Օ՛... եթէ դա գողի պէս չըհետամտէր, եթէ ես կարողանայի գոնէ մէկ անգամ տեսնել դրան, դրա գլուխը կըջախջախէի... Ո՛վ պատուական և քաջ երիտասարդ, ինչ ես կամենում, որ ես քեզ համար անեմ. ո՛ր թագաւորութիւնն ես ուզում, որ քեզ տամ. ո՛ր թագաւորի աղջիկն ես ուզում, որ գնամ բերեմ. ինչ փառք ու պա-

տիւ ես ուզում, որ քեզ տամ. որքա՞ն հարստութիւն ես ուզում, որ աշխարհիս ամեն ծայրից հաւաքեմ բերեմ քեզ համար. ասա ինձ, ամենայն ինչ մի ակնթարթի մէջ կըկատարեմ ես։

—Ես ոչինչ չեմ ուզում,—պատասխանեց Գուրգէնը քնաթաթախ, աչքերը տրորելով.—ես ոչինչ չեմ ուզում, այլ միայն Լոյս, Լոյս-Աշխարհք. կարո՞ղ ես տանել ինձ Լոյս-Աշխարհք...

—Լոյս-Աշխարհք... բացականչեց Զումրուխթը։—Ուրեմն դու այնտեղից ես ընկել մեր աշխարհը, և ինչ հրաշքով։

Գուրգէնը պատմեց իր գլխի անցքը։

—Շատ լաւ,—ասեց Զումրուխթը,—ես քեզ կըտանեմ Լոյս-Աշխարհք, թէպէտ դա մի շատ դժւար ճանապարհորդութիւն է թէ ինձ համար և թէ քեզ համար։ Քառասուն օր հազիւ կարող ենք հասնել։ Միշտ թռած պիտը գնամ. իջնելու տեղ չըկայ։ Մեզ հարկաւոր է քառասուն օրւան պաշար վերցնել հետներս. քառասուն ոչխար և քառասուն տիկ ջուր։ Դու կերթաս այդ տկերն ու ոչխարները կըբերես թագաւորից և մենք ճանապարհ կընկնինք տասն օրից յետոյ, երբ որ ձագուկներս թռցրած կըլինիմ։

Գուրգէնը ճանապարհ ընկնելու օրը քառասուն ոչխար մորթեց և ամենը մէկը չորս կտոր արաւ, դարսեց պարկերումը, տկերն էլ ջրով լցրեց, բոլորը դարսեց Զումրուխթի վրայ և ինքն էլ նստեց վրան։ Զումրուխթն ասեց. «եթէ գլուխս աջ կողմդ մեկնեմ, մի կտոր միս կըգցես բերանս, իսկ եթէ ձախ՝ տկի բերանը կըդնես բերանումս»։ Այս ասեց Զումրուխթն ու թռաւ, ամպերը ճեղքելով՝ բարձրացաւ դէպի Լոյս-Աշխարհք։

Քառասուն օրը լրացաւ, բայց նրանք դեռ տեղ չէին հասել։ Մսի պաշարը հատել էր։ Զումրուխթը գլուխը մեկնեց դէպի աջ. Գուրգէնը այլ ևս միս չունէր, որ գցէր բերանը։ Հանեց թուրը և իր ոտքից մի կտոր միս կտրեց և գցեց Զումրուխթի բերանը։ Սրանից յետոյ մի ժամ չանցած՝ Զումրուխթն իջաւ Լոյս-Աշխարհքի վրայ։ Գուրգէնը վայր իջաւ արիւնաթաթախ և չըկարաց ոտքի վրայ ուղիղ կանգնել. ոտքի չլերը կտրատել էր։ Զումրուխթն ասեց.

«Գուրգէն, ես քո միսը չըկերայ. հանիր. ահա բերանումս է, դիր տեղը և իմ թևս քսիր վրան, իսկոյն կառողջանայ»։ Գուրգէնն էլ այնպէս արաւ և իսկոյն առողջացաւ։

Յետոյ Զումրութը Գուրգէնին մի քանի խրատներ տըւաւ, թէ որտեղ պիտի գտնէ Անանանին, իսկ ինքը նոր պաշարով բեռնաւորուած՝ մեծ բարով սկսեց Գուրգէնին և դարձաւ կրկին դէպի Ներքի-Աշխարհքը...

Ահա թէ ինչ էր պատմում Գիւլնազ տատը Մուրթ կամ Ներքի-Աշխարհքի մասին։ Երկինք գնալը այսքան դժւարութիւն չունէր։ Արևահատը Արևամանուկին ցերեկւայ մահից ազատելու համար՝ մի չուխա երկաթէ տրեխ է հագնում և մի երկաթէ գաւազան է բռնում ձեռին և ճանապարհ է ընկնում դէպի արևմուտք։ (Այնպէս էին ասում առհասարակ, որոնք որ ուզում էին Աստրծու մօտ գնալ։ Այնքան գնում էին, որ տրեխները մաշւում էր, գաւազանի ծայրը կոտրւում. այդ նշան էր, որ արդէն աշխարհի ծայրն են հասել)։ Արևահատի տրեխները որ մաշւում են, նրա արշև բացւում է մի հրեղէն պալատ։ Ներս է գնում և տեսնում է այնտեղ նստած Արևամօրը, այսինքն Արեգակի մօրը, որ մի շատ սիրուն պառաւ է լինում։ Արևամայրը նրան սիրով ընդունում է, իմանում է գնալու պատճառը և թաքցնում է նրան, որ տղան՝ Արեգակը՝ չըտեսնէ նրան։ Երեկոյին տղան ներս է մտնում շատ շոգած ու քրտնած... մայրը նրան աղաչում է, որ խնայէ Արևամանուկին ազատէ նրան մահից։ Տղան մօր խօսքը չի կոտրում. վեր է առնում մի կտոր բամբակ, իր քրտինքը սրբում է նրանով և ասում է. «Ահա այս է նրա դեղը. եթէ մի քրտինքը քսեն նրա երեսին, նա կառողջանայ. բայց ո՛վ կըտանէ»։ Այստեղ մայրը յայտնում է Արևահատի գալը, դուրս է բերում նրան թաքցրած տեղից. Արեգակը նրան սիրով ընդունում է և կարճ ճանապարհ է ցոյց տալիս կրկին իր տեղը գնալու։

Գիւլնազ տատը, որ այս հէքիաթում արևի համար ասում էր, որ տղայ է, նա ուրիշ անգամ ասում էր՝ Արեգակն ու Լուսինը քոյր ու եղբայր են։ Մօր մասին խօսք չըկար։ Նա ասում էր. որովհետև արեգակն աղջիկ

էր, գիշերը վախենում էր ման գալ, իսկ ցերեկը՝ համչում։ Լուսինը նրան մի բուռ լիքն ասեղ տըւաւ և ասեց. «Ով որ քեզ մտիկ տայ, դու այս ասեղներով կըծակծկեա նրա աչքերը»։ Այնուհետև քոյրն սկսեց ցերեկը ման գալ, իսկ եղբայրը՝ գիշերը։

Գիւլնազը չէր ասում, որ ցերեկի պատճառը Արեգակն է, որ առանց արեգակի ցերեկ չի լինիլ. ոչ. ցերեկն ինքն իր համար մի չոկ բան է, գիշերը չոկ։ Արեգակ լինի, չըլինի, ցերեկ պիտի լինի։ Նա ասում էր՝ ցերեկն ու գիշերը մի ծեր մարդու ձեռքում են գտնւում։ Ծերունին նստած է մի բարձր սարի վրայ և երկու կծիկ ունի ձեռին, մինը սև և միւսն սպիտակ։ Երբ որ գլորում է սև կծիկը, աշխարհքը մթնում է, և երբ որ սպիտակն է գլորում, լուսանում է և ցերեկ դառնում։ Այդ ծերունին էլ ու ուրիշ բան չունի... շարունակ սպիտակը կծկում է, սևը բաց թողում, սևը կծկում է, սպիտակը բաց թողում։

Գիւլնազ տատիկը շատ անգամ խոր յոգոց քաշելով ասում էր.

—Էէէյ, հէյ... դուք հէնց կարծում էք, թէ մեր աշխարհքն առաջ էլ այսպէ՞ս է եղել... Ո՛չ։ Հին ժամանակները, երբ որ Աստւած մօտիկ է եղել մեզանից, Նրա ողորմութիւնն էլ անպակաս է եղել։ Ամեն ձմեռ երկինքը ձիւնի տեղ ալիւր է եղել թափելիս, ձիւնի պէս սպիտակ, նրա պէս մաքուր։ Մարդիկ հաւաքում են եղել երկնքի ալիւրը և իրանց ամբարները լցնում այնքան, որ բաւականանար մինչև միւս ձմեռը...

Մէկ անգամ, երբ տատիկն արդէն սկսել էր պատմել, թէ հին ժամանակներում մարդիկ ինչպէս են եղել ապրելիս, երեխաներից մէկը, որ գլուխը տատիկի ծնկանը դրած քնել էր, յանկարծ զարթեց և պատմութիւնը միջահատելով՝ հարցրեց տատիկին.

—Յետո՞յ, տատիկ յետո՞յ...

—Ի՞նչ յետոյ, հոգիս,—հարցրեց տատիկը։

—Դու չասեցի՞ր, որ երկինքն առաջ շատ մօտիկ էր մեզանից... յետոյ ի՞նչպէս եղաւ, որ նա այդքան բարձրացաւ։

—Այնպէս եղաւ, որ երեխէքը երբոր սկսեցին շատ չարութիւն անել, անդադար վազվզում, թռչկոտում էին և Աստծուն չէին թողնում հանգիստ քնել, Նա էլ բարձրացրեց երկինքը, հեռացաւ, առաձնացաւ, որ երեխէքն իր քունը չըխանգարեն։

—Այդպէս չէ, տատիկ, այդպէս չէ,—մէջ ընկաւ մի սրամիտ երեխայ, որ ուրիշ կերպ էր լսել այդ անցքը։

—Հապա ինչպէս է եղել,—հարցրինք ամենքս միաբերան։

—Թող տատիկն ասի... Աստծուն խռովեցնողը ոչ թէ երեխէքն են եղել, այլ մի անգէտ պառաւ է եղել, որ երեխի...

—Այդ սուտ է, այդ սուտ է... խնդալով ընդհատեց Գիւլնազ տատը, չուզենալով՝ որ պատճառը պառաւները լինին եղած։

Այստեղ երեխէքս պաշտպան հանդիսացանք տատիկին և բարկացանք նոր զարթած երեխայի վրայ, որ միջահատեց տատիկի պատմութիւնը։ Գիտէինք առաջուց, որ եթէ տատիկի պատմութեան թելը կտրէինք, էլ միւս անգամ նա իր ասելիքի ծայրը չէր գտնիլ, այնպէս էլ կըխափանուէր գործը։ Եւ ճշմարիտ այդպէս էլ եղաւ։

Տեսնելով որ տատիկը էլ նոր բան պատմելու տրամադրութիւն չունի, սկսեցին խառնիխուռն շատ հարցեր առաջարկել։ Աղջկէքը հարցնում էին, թէ՝ այնպէս չէ, տատիկ, որ եթէ աղջիկը կանաչ-կարմրի տակովն անց կենայ, տղայ կըդառնայ. տղէքը հարցնում էին, թէ՝ այնպէս չէ, տատիկ, որ եթէ մէկը կարենայ իր արմունկիցը պաչել, ծիտ կըդառնայ, և ուրիշ այս տեսակ հարցումներ։

Եւ ամենքիս սիրով պատասխանում էր Գիւլնազ տատը։ Ողորմի իրան, շատ բարեսիրտ պառաւ էր. նա իսկապէս մի պառաւ երեխայ էր, որովհետև հասատում էր այն բաներին, ինչին որ միայն երեխաները կըհաւատան.

Ա Ր Ե Ւ Ա Մ Ա Ն Ո Ւ Կ

1

Մի գեղեցիկ գարնանային առաւօտ էր։

Արևը նոր էր դուրս եկել ու իր բարի լոյսը տըւել Մասիսի գագաթին։

Մասիսի ձիւնապատ գագաթը սկսել էր այնպէս փայլել, փայլփլել, այնպէս կանաչ-կարմրին տալ, որ տեսնողի խելքը գնում էր։

Մի ժամից յետոյ սարի զանազան մասերից քուլա-քուլա ամպեր բարձրացան, աչ ու ձախ, վեր ու վայր շարժւելով, մեծանալով ու փոքրանալով, փուելով ու խմբւելով՝ զանազան ձևեր ստացան։

Այս հիանալի պատկերներն ամենայն առաւօտ նկարւում էին Մասիսի վրայ, բայց ոչ ոքի ուշադրութիւն չէին գրաւում։

Ոչ ոք ժամանակ չունէր նայելու, ոչ ոք ճաշակ չունէր հիանալու։ Դա մի սովորական երևոյթ էր ամենքի համար, մի հասարակ արևաբաց էր, որ շողշողալով՝ ամենքին իմաց էր տալիս, որ վեր կենան իրանց գործին կենան, իրանց բանին գնան։

Այգեպանն շտապում էր, որ շուտով այգին գնայ ու անցած օրւայ կիսատ թողածն աւարտի, տաւարածը տաւարն էր արօտ տանում, աղջկէքն ու հարսները դէպի աղբիւրն էին վազում, պառաւները կերակուրի պատրաստութիւն էին տեսնում։

Բայց այս անգամ մէկը կար, որ Մասիսին էր նայում, նրա փայլուն տեսքից հիանում ու զարմանում։

Այդ մէկը մի մանուկ էր։

Մի առոյգ, զարթ ու սիրուն մանուկ։

Մի ոսկեթել մազերով, նախշուն աչքերով մանուկ։

Նրա երեսն արևի նման լոյս էր տալիս, ձիւնի նման փայլում։

Նրա աչքերն արեգակի նման ճառագայթներ էին արձակում։

Նա կարծես հողեղէն չէր, այլ հրեղէն։ Նա հէնց իմանաս Արեգակի ծնունդը լինէր։ Արևի որդին։

Եւ հէնց անունն էլ Արևամանուկ էր։

2.

Ամեն առաւօտ, երբ արևի շողքն ընկնում էր Մասիսի վրայ, Արևամանուկը պէտք է վեր կացած լինէր, որ մայր արևի առաջին ողջոյնը, առաջին բարի լոյսն ընդունէր։

Նա շատ էր սիրում ամպերին երևոյթներին, ամպերին ձևերի վրայ նայել։

Առաւօտեան արշալոյսը, թէ երեկոյեան վերջալոյսը —որ կրակէ գոյնով ներկում, նկարում են հորիզոնի վրայ կուտակուած ամպերը—հազարաւոր պատկերներ էին ցոյց տալիս նրան։

Ամպերի շարժուձևերը, նրանց ձևափոխութիւնները գրաւում, յափշտակում էին նրա ուշքն ու միտքը։

Առաւօտ էր լինում՝ թէ երեկոյ, խաղաղ էր լինում երկինքը՝ թէ փոթորկալից, կուտակուած էին լինում ամպերը՝ թէ ցրուած, մի ուղղութեամբ էին շարժւում՝ թէ զանազան,—նա այդ ամեն ձևերին ու շարժուձևերին մի միտք, մի նշանակութիւն էր տալիս, ու ամեն ինչ, որ լսել էր հեքիաթներումը, տեսնում էր նրանց մէջ։

Այդ ամպերը շատ անգամ նրա աչքումը վիշապների կերպարանք էին առնում և մէկմէկու կուլ տալիս։

Երբեմն գազաններ էին դառնում ու իրար հետ կռւում։

Երբեմն դառնում էին ոչխարի հօտեր ու մի լեռնաչափ հովիւ էլ՝ գերանաչափ մի սրինգ բերնին դրած՝ ածում էր։

Երբեմն դառնում էին մեծ-մեծ վրաններ ու նրանց մէջ ներս ու դուրս էին անում վիթխարի հսկաներ։

Երբեմն դառնում էին զօրախումբեր ու իրար դէմ պատերազմում։ Այդ լինում էր աւելի փոթորկի ժամանակ։ երբ որոտում էր երկինքը, փայլատակում կայծակը ու ամպերը իրար էին խփւում։

Արևամանուկը ոչ միայն չէր վախենում այդ որոտմունքներից, այլ բարձրանում էր մի քարի վրայ ու ամպերին հրամաններ էր տալիս, գոչելով՝ յառաջ, յետ, աջ, ձախ, միասին, կարգով, արագ...

Այսպէս բղաւում էր հեռուից, մինչև կարկուտը կամ տարափը վրայ էր տալիս ու մեր մանուկ զօրապետին վախեցնում, ձգում քարայրերի ու ծառախոռոչների մէջ։

Ինչպէս տեսնում էք, մեր Արևամանուկը թէպէտ փոքր էր, հազիւ տասը կամ տասներկու տարեկան կըլինէր, բայց շատ սրտոտ էր ու սրամիտ։

Երևում էր, որ ժամանակով մեծ ու երևելի մարդ պէտք է դառնայ։ Այսպէս էին ասում բախտ գուշակողները, այսպէս հաւատացած էին ամենքը։

Բայց նա այժմ դեռ մի դառնարած էր։

3

Այս՝ ինչ որ ասում եմ, ով է իմանում, թէ մեզանից քանի քանի տարի առաջ է եղել։ Եթէ ասեմ հազար տարի, երկու հազար տարի, երեք հազար տարի, էլի քիչ կըլինի։

Այդ հին ժամանակումը Մասիսի ու Արագածի արանքումը, ուր որ հիմա Արարատեան մեծ դաշտն է, ուր որ մեր Սուրբ Էջմիածինն է, Երևան քաղաքն է, Երասխ գետն է, Գեղամայ ծովը է, ահա այդ գաւառումը մի մեծ գիւղ է լինում՝ Արևիկն, թէ Արմաւան անունով, հաստատը չըգիտեմ և յաւուկ տեղն էլ չեմ կարող ձեզ ասել։

Արմաւանի օդն ու ջուրը շատ մաքուր էր ու առողջարար։ Նրա աղբիւրը քառասուն ակն ունէր, քառասուն տեղից բղխում էր ու յետոյ միանում, դառնում մի այնպիսի գետ, որ եօթը ջրաղաց էր պտրտեցնում։ Բացի դրանից, գիւղի հանդերն էլ լիքն էին անմահական աղբիւրներով։ Այդ աղբիւրներն ամենքն էլ մի-մի անուն ունէին՝ իրանց յատկութեանը յարմար տրւած. որին ասում էին «Կաթնաղբիւր», որին «Սառնաղբիւր», որին «Տղաբեղուկ», որին «Պարկաւերի», որին «Դառնակերի» և ուրիշ անուններ։

Լաւ աղբիւրը շատ սիրելի բան է։ Նա իր խմողի երեսին խնդում, ծիծաղում է, քըչփչում, թաքուն բաներ ասում, մօտը պառկողի միաքն օրօրում է ու վրան անուշ քուն բերում։ Երանի՛, հազար երանի այն մարդուն, որ իր մանկութեան ժամանակ այդպիսի տեղերում է անց կացրել իր կեանքը, անմահական աղբիւրների ու ծաղկունքների ծոցումն է մեծացել...

Արմաւանի հայերը, թէ մարդիկ և թէ կանայք, բոլորն էլ գեղեցկադէմ, վայելչակազմ, ուժեղ և բարձրահասակ էին։ Գլխացաւ, փորացաւ, սրտացաւ, բկացաւ, ծաղիկ, կարմրուկ և ուրիշ բոլոր մեր տեսած ցաւերի անունը նրանք չէին լսած։ Մարդիկ հիւանդ էին լինում միայն այն ժամանակ, երբ վիրաւորւած էին լինում գազանից կամ թշնամուց և կամ ծառից վայր ընկած։ Նրանց կեանքը շատ երկար էր, շատ էին ապրում։ Այնքան ապրում էին, որ շատ ապրելուց բեզարում էին։ Շատ քիչ ապրողը հարիւր տարի էր ապրում, բայց սովորաբար երկու և երեք հարիւր տարի էին ապրում ու մի քանի անգամ առաջները փոխում, նոր ուժ առնում։

Ծերացած հայրն ունենում էր քսան, երեսուն զաւակ, երեք-չորս այդչափ էլ թոռներ, մի այնքան էլ ծոռներ։ Մի գերդաստանի, ընտանիքի մէջ մինչև երեք-չորս հարիւր հոգի էին լինում, բոլորն էլ իրար հնազանդ՝ ամենն փոքրը իրանից մեծին, և ամենքն էլ ի մասին՝ մեծ հօրը։

Մեծ հայրը միւս բոլոր հայրերի գլխաւորն էր, գլուխն էր, և այդ պատճառով ասւում էր հայրապետ, այսինքն հայրերի գլուխ, կամ նահապետ, որ մի և նոյն նշանակութիւնն ունի։

Գերդաստանի բոլոր անդամները մի յարկի, մի ծածկարանի տակ չէին ննում, այլ ջոկ-ջոկ յարկերի ու ծածկոցների։ Ամեն անգամ, երբոր մէկին պսակում էին, նրա համար առաջուց մի վրան էին գործում բրդէ կամ մազէ թելից։ Այսպիսով տարէցտարի շատանում էր վրանների թիւը։ Վրաններն այն յարմարութիւնն ունէին, որ շարժական էին, և ուր ուզում էին՝ տանում էին, ամառն աւելի բարձր ու լեռնային տեղեր, ձմեռը՝ ցածր ու դաշ-

տային։ Քարաշէն տներ էլ ունէին, բայց հասարակ։ Բրանք մի տեսակ ձմեռանոցներ էին, աւելի անասունների համար, քան թէ մարդկանց։ Միայն մեծ նահապետն էր ունենում լաւ քարաշէն տուն։

Մեծ նահապետը որ վախճանւում էր, նրա մեծ որդիքը հեռանում էին միմեանցից և դառնում էին ջոկ-ջոկ նահապետներ։ Նրանք երկիրն էլ էին բաժանում իրանց մէջ և ամեն մէկը մի ջոկ գաւառում էր բնակւում։

Իմ ասած ժամանակը նահապետներ շատ կային, բայց ամբողջ Արարատեան դաշտը, Երասխի ափերը, Արագածի արևմտեան և Մասիսի հիւսիսային լերանները, Գեղամայ ծովի արևմտեան ափերը, Գառնու և Հրազդան գետերի հովիտներն իրանց շրջակայ լեռներով մի նահապետի ձեռքի էին, և այդ նահապետն էր մեր Արևամանուկի հայրը։

Արևամանուկի հօր անունն էր Արևամանեակ, բայց նրա որդիքն ու թոռները դժւարանում էին ասել «Հայր Արևամանեակ», որովհետև շատ էր երկար, այդ պատճառով ասում էին «Հայր-Մանեակ» կամ «Հայրմա». իսկ նրա մօր անունն էր «Արևամատ», բայց նրան էլ փոխանակ ասելու «Մայր-Արևամատ», ասում էին «Մայրմա» կամ «Մամար»։ Նոյն իսկ Արևամանուկին չէին ասում «Արևամանուկ», այլ «Արմիկ» կամ «Արամիկ»։

Բայց թէ ինչու ամենի անունի մէջ էլ «արև» կայ, այդ ես չըգիտեմ. միայն շատերն ասում են՝ այդ նրանից է, որ մենք՝ հայերս՝ մի ժամանակ արևապաշտ ենք եղել, մեր նահապետն էլ համարւում է եղել արևի փոխանորդ, նրա ազգական, ցեղ, ծնունդ. ահա այս պատճառով նրանց մեծ մասի անունն էլ արևով էր սկսւում։ Բայց այս տեսակ մութ բաները մենք յետոյ կիմանանք. հիմա մենք դառնանք մեր Արևամանուկին։

4.

Ահա այսպէս մեր սիրելի Արևամանուկը Արևամանեակ նահապետի որդին էր։

Դեռ եօթը տարեկան հասակում՝ նրա թիկունքն ու կուրծքն այնքան լայն էին ու մէջքն այնքան բարակ, որից երևում էր, որ նա մի փոքր առիւծ էր, որի պէսին մեր հէքիաթներումը ասում են ա ս լ ա ն բ ա լ ա ս ի, այսինքն՝ առիւծի ձագ, կորիւն առիւծի: Նրա աչքերը խոշոր-խոշոր և կրակոտ էին, երկայն թերթևունքները մինչև վարի կոպերն էին հասնում, գլխի մազերը խիտ ու երկայն:

Հին ժամանակները մազ ածիլելու սովորութիւն չունէին, բայց խուզում էին ուսերի հաւասարութեամբ, սանդրում էին դէպի յետ ու կապում վարսակալով, այսինքն մի մազակապ ժապաւէնով: Արևամանուկի մազերի գոյնը հրաշէկ էր, այսինքն կրակի գոյն ունէր և փայլում էր ջուհարի նման: Նա համարւում էր «հրահեր», այսինքն կրակի մազեր ունեցող: Այդ տեսակ մազեր ունեցողին մեր հէքիաթներումը ասում են ոսկեքաքուլ, ոսկեքոչոր:

Արևամանուկի մազերը չէին խուզում: Այդ տեսակ մազեր ում վրայ էլ լինում էր՝ չէին կտրում: Նա իր մազերը երկու հիւս էր անում և աջ բաժինը դէպի ձախ, ձախինը դէպի աջ տանում, բկովը երկու անգամ պատ տալիս, վզին կապում ու ծայրերը կախ գցում մէջքին: Նրա համար էր այնպէս անում, որ խաղալիս ու վազվզելիս մազերն իրան չընճանգարեն:

Երբ Արևամանուկը ծնւում է, նրանից յետոյ նրա մայրը երկար ժամանակ երեխայ չի բերում, այս պատճառով նրան եօթը տարի շարունակ ծիծ է տալիս և ծծից չի կտրում: Ամբողջ օրը խաղում էր Արևամանուկը, բայց հէնց որ ճաշելու ժամանակը գալիս էր, նա առաջ մի նախաճաշիկ էր անում մօր ծծովը ու յետոյ ճաշն ուտում մէկ էլ ճաշելուց յետոյ էր վրայ ընկնում մօր ծծին ու բերանը քաղցրացնում. գիշերն էլ մօր ծոցումն էր քնում և ամեն անգամ զարթնելիս՝ ծիծը բերանն էր առնում:

—Բաւական է, որդի, էլ ինչ կայ, որ ինչ ծծես, ծծերս ցամաքել են, ասում էր շատ անգամ մայրը, բայց էլի ծիծը դնում էր բերանը և գլուխը շփելով՝ քնացնում:

Արևամանուկը սիրում էր և կովի ծիծը ծծել:

Շատ անգամ, երբ որ հարսները կովերը կթելիս էին լինում, նա անցնում էր միւս կողմը և կովի ծծերից մէկը բերանն առնում ծծում: Հարսները քթին էին խփում, որ յետ քաշվի, բայց նա էլ չգրու արձակում էր հորթի կապը, խփում էր կովին և այսպիսով ինքը յաղթում էր հարսներին և ուզածի չափ ծծում: Պատահում էր, որ մինչև կովի կթելը՝ ինքն արդէն ցամաքեցրած էր լինում ծծերը և խեղճ հորթին էլ չէր լինում բաժին թողած:

Կերակուրներից նա ամենից շատ սիրում էր իւղն ու մեղրը: Իւղը նա կաթի պէս էր խմում, իսկ մեղրաբլիթը գաթի պէս ձեռքն էր առնում կծոտում:

Էլ ինչ ասել կուզի ուրեմն, որ ով տարով կըմեծանայ, մեր Արևամանուկը օրով էր մեծանում ու զօրանում: Դեռ տասը տարեկան հազիւ կլինէր, այնպէս էր աճել, զարգացել, որ տեսնողը կարծում էր, թէ առնւազն տասնըհինգ կամ տասնըվեց տարեկան կըլինի. բայց երբ դառաւ տասնըհինգ տարեկան, արդէն մի կատարեալ չինարի ծառ էր և էլ իր հասակին վայել չէր համարում իր տարիքն ունեցող մանուկների հետ խաղալ, այլ քանի, երեսուն տարեկանների հետ էր խաղում, նրանց հետ մըրցում և ամեն տեսակ մարզմունքների մէջ յաղթում էր ամենքին:

Միշտ յաղթելը և ոչ մի անգամ չըյաղթուելը մեր Արևամանուկի համար դառաւ մի այնպիսի յատկութիւն, որ յաղթուել ու մեռնելը նրա համար միևնոյն էր: Այդ բանը նկատել էին խաղընկերները, և երբ պատահում էր իրանից աւելի ուժեղների, նրանք խնայում էին Արևամանուկին և չէին ուզում յաղթել, որ նրա սիրտը չըկոտրւի: Այս տեսակ վեհանձնական սովորութիւն ունէին Արմաւանցիք. նրանք նշանաւոր քաջին և ուժեղին միշտ խնայում էին, նրան սիրում, պաշտում և իրանց պարծանք էին համարում:

5

Արևամանուկն արդէն դառել էր տասնըհինգ տարե-

կան, բայց իր ծնողների հակողութիւնից դեռ չէր ազատւել։ Նրա ընկերներից որ ապաւարած էր, որ հովիւ, որ եղնարած էր, որ հօտաղ, բայց նրան միայն գառներն էին պահ տալիս, այն էլ միայն գարունքը, իսկ մնացած ժամանակ տանիցը չէին դուրս թողում։ Չէին դուրս թողում, որովհետև գիտէին որ նա ոչ մի տեղ հանգիստ չի մնալ, իր ուժը կըփորձի ամեն բանի վրայ ու փորձանքի մէջ կընկնի։

Բայց որքան շատ էին զսպում նրան ու հակում վրան, նա այնքան աւելի էր ցանկանում վազել, ընկնել անտառները, ձորերը, բան տեսնել, բան լինել, իր պարսատիկն ու նետաղեղը փորձել։

—Մայրիկ, ինձ ուղարկեցէք տաւար,—աղաչեց նա մէկ անգամ իր մօրը.—ես աւելի լաւ տեղեր կըտանեմ արածացնելու. կովերն էլ աւելի կաթ կըտան և շուտ չեն ցամաքիլ։

—Ի՞նչ հարկաւոր է, որդի,—պատասխանում է մայրը.—մենք այնքան տաւար չունինք, որքան պահողներ ունինք. նրանք էլ լաւ գիտեն, թէ որտեղ պէտք է արածացնենք։

—Բայց ես, մայրիկ, մինչև ի՞րը պէտք է տանը պարապ ձնամ ու երեխանց հետ խաղամ։ Աղջիկ էլ չեմ, որ բուրդ գզեմ, գուլբա գործեմ, իլիկ մանեմ։ Չէ՞ որ ես աղայ եմ։ Իմ ընկեր տղէքը բոլորն էլ տաւար են գնում, ես ինչո՞ւ չըգնամ։

—Տաւարածութիւնը հեշտ բան չէ, հոգիս։ Տաւարը շատ հեռու տեղեր են տանում։ Գող է, գազան է, ամեն ինչ պատահում է տաւարածներին։

—Ես էլ հէնց դրա համար եմ ուզում տաւար գնամ, որ մի քիչ հեռու տեղեր տեսնեմ։ Ինձ ինչ պիտի անեն գողերն ու գազանները։ Բա մեր շներն ինչացո՞ւ են։ Մեր կարանն ու Խեղդանը որ մօտս լինին, էլ ինչ գող, ինչ գազան կըմօտենայ մեր տաւարին։ Չէ, մայրիկ, ես պիտի գնամ տաւար։ Բայց եթէ չըթողնէք, ես կըփախչիմ կընկնիմ Մասիսի ձորերը, կերթամ քաջերին կըգտնեմ,

կասեմ՝ «Եկել եմ ձեզ մօտ, որ ինձ սովրեցնէք լաւ ձի հեծնել, նետ ձգել, թուր ու նիզակ գործ ածել»։

—Արմիկ, Մասիսի քաջերը սուր ու թուր չունին, ոչ ձի հեծնել գիտեն, ոչ նետ ձգել։

—Բաս էլ ինչի՞ քաջեր են, մայրիկ։

—Հէնց նրա համար չունին, որ շատ քաջ են։ Նրանք այնքան քաջ են, որ կարիք չունին զէնք ու զրահի։ Այնքան ուժով են, որ ահագին կաղնի ծառը արմատահան կանեն, և այդ կըլինի նրանց համար ինչպէս մի թեթև մահակ... բայց այդ մահակով նրանք հազար ձիաւորի պատասխան կըտան։ Նրանք ինչ կանեն նետաղեղը, քանի որ Մասիսի սառոռուից բլրաչափ ժայռերն այնպէս են շըպռտում, որ սարի գլխովն անց են կացնում միւս կողմը գցում։

—Այդ ինչքան ուժով են, մայրիկ. ո՞վ գիտէ՝ իրանք էլ ինչ ահագին հսկաներ են։

—Իհարկէ, այնքան մեծ-մեծ են, որ նրանց տակին ոչ թէ ձի, այլ ոչ էլ ուղտ և ոչ փիղ կըկարենայ դիմանալ։ Ամեն մինը մի սարի չափ կայ։ Երբ որ նրանք դուրս են գալիս իրանց խոր ու մութ այրերից ու որսի եռանից ընկնում, Մասիսի ձորերը դըմբդըմբում են ու դաշտերը դողդողում։ Երբոր նրանք կրակ են անում, որ ճաշ եփեն, ո՞վ գիտէ քանի-քանի գերան են դարսում իրար վրայ. նրանց խարոյկի ծուխն ու ալիքը Մասիսի գագաթից է դուրս գալիս ու վրան ամպանում։

—Եթէ այդպէս է, մայրիկ, նրանց մօտ գնալ չի լինիլ, նրանք՝ ով գիտէ՝ մարդ էլ են ուտում։

—Չէ, հոգիս, նրանք մարդակեր չեն։ Իմ պապը մէկ անգամ գնացել է նրանց մօտ։ Ես այդ ժամանակը շատ փոքր եմ եղել, ինձ յետոյ են պատմել։ Ասում են՝ իմ պապը որ գնացել է նրանց մօտ, առաջ հարցրել են, թէ դու ո՞վ ես. նա էլ ասել է՝ ես Արևազանց ցեղից եմ։ Այդ որ լսել են, ասել են. «Որովհետև դու Արևազանց ցեղից ես, քեզ վնաս չենք տալ. բայց եթէ Վիշապազանց ցեղից լինէիր, քո մեծ կտորը ականջդ կըթողնէինք։

—Ուրեմն Նրանք մեր ցեղին սիրում են, մայրիկ, իսկ վիշապազանց ցեղին ատում:

—Այո, մեր ու դրանց մէջ կարծեմ մի տեսակ ազգականութիւն կայ: Այժմեան քաջերի մայրը մեր ցեղից է եղել:

—Որ այդպէս է, ես կերթամ նրանց մօտ, կասեմ՝ ես ձեր պապոնց երեխան եմ, նրանք էլ ինձ լաւ պահիւ կըտան:

—Դու այդպէս ես կարծում, բայց ով գիտէ, վայ թէ քեզ այնտեղ պահեն ու էլ բաց չըթողնեն: Կըգցեն մի խոր ու մութ այրի մէջ, մի ահագին ժայռով էլ բերանը կըփակեն, յետոյ՝ գնա կաց այնտեղ ու սպասիր, թէ քեզ երբ պէտք է ազատեն:

—Դէ որ այդպէս է, ես էլ չեմ գնալ նրանց մօտ, բայց տաւար պիտի գնամ, ինչ կուզէք՝ արէք:

—Իհարկէ, որդի, էլի լաւ է տաւարը գնաս, քան թէ քաջերի մօտ: Բայց գիտես, սիրելի Արմիկ, քո հայրը քեզ ուրիշ տեսակ է ուզում պահել: Նա ուզում է, որ դու տուն պահել, տուն կառավարել սովորես, գնացող-եկողի հանդիպես, նրանցից խելք ու շնորհք վերցնես, մարդավարութիւն սովորես և ոչ թէ ընկնիս ձորերն ու վայրենանաս: Ահա պատճառը, որ հայրդ քեզ տաւար չի ուղարկում: Բայց նա ընդդէմ չի լինիլ, որ դու լաւ գիտենաս՝ ձի նստել, նետ ձգել նիզակ ու վահան գործ ածել: Հասկացար. բայց որովհետև սիրտդ շատ է ուզում տաւար գնալը, ինչ անես չունի. մի քանի ժամանակ էլ տաւար գնա: Այդ քո առաջին փափագն է, թող կատարւի. թող կողդ ու մէջդ մի քիչ էլ տաւարդումը հաստանան:

6

Արմաւանի երեխէքը շատ ուշ էին սկսում տնական հոգսերին մասնակցել: Մանուկները դառնում էին տասնըհինգ, քսան տարեկան, բայց դեռ էլի համարւում էին տղայ, այսինքն երեխայ: Մինչև տասնըչորս, տասնըհինգ տարեկան դառնալը ոչ մի պարապմունք չէին ունենում բացի ուտելուց ու խաղալուց:

Նրանց սկզբնական ուսումն ու կրթութիւնն էլ խաղն էր: Եւ պէտք է ասենք, որ պակաս ուսում չէր և շատ էլ լաւ էր: Լաւ էր նրանով, որ մեզ նման վաղօրօք չորս պատի մէջ չէին փակւում ու կորցնում իրանց առողջութիւնը, մէկ էլ նրանով՝ որ նրանց խաղերն անմիտ ու անօգուտ խաղեր չէին: Նրանք իրանց խաղերով աւելի լաւ էին պատրաստում իրանց անձը ապագայ գործունէութեան, ապագայ պարապմունքների համար, քան թէ հիմա մենք:

Նրանց հարկաւոր էր լինել ուժեղ, ճարպիկ, սրամիտ հնարագէտ, առաքինի. պէտք է իմանային լաւ ձի հեծնել, լաւ վազել, լաւ լողալ, ծառերի վրայ մագլցել, պատահնեբի ու ժայրերի վրայ բարձրանալ, մեծ ոստիւններով ցատկել, սուր ու նիզակ գործ ածել, վահանով պաշտպանւել, ուղիղ պարսատիկ ու նետ ձգել. պէտք է իմանային անանձնապահութիւն, վար ու ցանք, վայտտաշութիւն, քարտաշութիւն, դարբնութիւն... և այս բոլորը այն ժամանակւայ երեխէքը սովորում էին խաղալով:

Մեծերը նրանց չէին ասում, թէ այս արէք և այն շինեցէք, այս խաղացէք և այն մի խաղաք: Երեխէքն իրանց կամքովն էին անում, ինչ որ անում էին.—փոքրերը՝ փոքրն ու հեշտը, մեծերը՝ մեծն ու դժւարը, և այնքան սիրով և ուրախութեամբ, այնքան ոգևորւած ու տաքացած, որ շատ անգամ հացն էլ էին մոռանում:

Նրանց գիշերւայ խաղերն ուրիշ էին, ցերեկւանն ուրիշ, ամառւանն ուրիշ, ձմեռւանն ուրիշ. ուրիշ էր տղաների խաղը և ուրիշ՝ աղջիկներինը: Ամեն տեղի, ամեն դէպքի, ամեն ժամանակի յարմար խաղեր ունէին:

Խաղում էին ամենախիստ կարգապահութիւնով: Եթէ խաղացողները լինում էին մինչև հարիւր հոգի, էլի այնպէս կարգով էին խաղում, որ ոչ մի անկարգութիւն չէր պատահում, և եթէ պատահում էլ էր երբեմն, մեղաւորը երեխային իսկոյն հեռացնում էին իրանցից, որ մեծ պատիժ էր համարւում:

Խաղերի մեծ մասը երկու խմբով էին խաղում: Առաջ երկուսին մայր էին նատեցնում, միւսները ձա-

գեր դառնում։ Զագերը զոյգ-զոյգ էին դառնում և վիճակով ընկնում մէկը՝ մէկ և միւսը՝ միւս մօրը։ Այսպիսով բոլոր խաղացողները դառնում էին երկու խումբ, ամեն մէկը իր մօր հովանաւորութեան և պաշտպանութեան տակ։

Մայրը իր ձագերից ամեն մէկի պաշտօնն իրան հանձնում էր, և նրանք պիտի կատարէին իրանց մօր պատուէրը ամենայն ճշտութեամբ և ճարպիկութեամբ։ Այս խաղերի մէջ շատ լաւ սովորում էին պաշտպանելու և յարձակուելու կերպերը. սովորում էին շարքով կանգնել, շրջան կազմել, խմբուել, ցրուըել, մէջք մէջքի տալ, վայր թափուել, չորեքթաթ վազել, փորսող տալ, մի ոտքով վազել, ծեծի դիմանալ, հակառակ խմբի բոլոր շարժումները դիտել, նրա մտադրութիւնը նախագուշակել։

Այս խաղերի մասին էլ ես չեմ ուզում երկարացնել խօսքով. դուք ինքներդ, եթէ գիւղի երեխէք էք, կարող էք ասել, թէ ինչ տեսակ խաղեր գիտէք, միայն պէտք է գիտենաք, որ իմ ասած հին խաղերի կէսի կէսն էլ չըկայ հիմա, և ինչ էլ որ կայ, այն ժամանակւայ եղածի միմիայն սուերն է և ոչ իսկականը։ Բայց ինչ էլ որ լինի, դրանք էլ են հարկաւոր և շատ բաւական են մեզ։

Մեր Աբեամանուկը խաղալ շատ էր սիրում։ Պառաւները ասում էին, որ նա մօր արգանդումն էլ խաղալիս է եղել, և սուտ չէին ասում։ Բոլոր խաղերի մէջ նա այնպէս շուտ ճարպիկացաւ, որ էլ ձագ չէր դառնում, այլ իրանից մեծերի վրայ էր մայր նստում, և ամեն երեխայ աշխատում էր, որ նրան վիճակւի, նրան ընկնի, նրա ձագը դառնայ, նրա զօրեղ պաշտպանութեան տակ գնայ։

7

Ահա այս աստիճան զօրացած էր մեր Աբեամանուկը, երբ որ սկսեց տաւար գնալ։ Տաւարումն էլ երկու թէ երեք օր միայն փոքրութիւն արաւ. շուտով տաւարածապետ դառաւ, այսինքն տաւարածների գլխաւոր։ Տաւարածապետ լինելը հեշտ բան չէ։ Նա պէտք է ամենից զօրեղը լինի և ամենից ճարպիկն ու սրտոտը։ Ճշմարիտ է,

նրա գործը հեշտ էր նրանով, որ պիտի նստէր սառն ապրիւրների մօտ, հով ու զով տեղերում և միւսներին հրամայէր, որ տաւարը մակաղից դուրս անեն, գոմէշները՝ ցեխերից, այս կողմ քշեն, այն կողմ տանեն, ետ ժողովեն, ականեն. բայց և դժւար էր նրանով, որ եթէ տաւարներից մինը կորչէր, նա պիտի ման գար գտնէր, դող ու գազանի ճանկերից նա պիտի փրկէր։ Իսկ գազաններ այն ժամանակ շատ ու շատ կային. հիմա այնքան գայլ ու աղւէս չըկայ, ինչքան որ այն ժամանակ քաւթառներ ու փալանգներ (վագրեր) կային։ Աբեամանուկը մի քանի շաբաթ շարունակ շատ լաւ պահեց տաւարը, այնպէս որ ոչ մէկի քիթը չարնեց, բայց ասած է՝ «Տատն ամեն օր գաթա չի թխիլ»։

Մէկ անգամ մի եղը կորցրեց. շատ ման եկաւ, վերջը մի գոռոցի ձայն հասաւ ականջը։ Մինչև ինքն ականջ կըդնէր, որ տեսնէր ո՛րտեղից է գալիս ձայնը, իր քաջ շները—Ծեղդանն ու Կարանը—աւելի շուտ իմացան տեղը և նետի պէս թռան դէպի ձայնը։ Գոռոցը հասարակ բառանչ չէ. այդ ձայնը հանում են միայն գազանների ճանկ ընկած ժամանակ, և այդ գիտեն՝ ինչպէս տաւարներն ու մարդիկը, նոյնպէս և շները։

Աբեամանուկը ոչ մի զէնք չունէր, բացի մի հաստագլուխ մահակից։ Մահակը ձեռին՝ վազեց շների ետևից և նրանց գտաւ մի ձորակի մէջ հաչելիս։ Հեռւից նկատեց, որ մի գազան վայր է ձգել անագին եզանը, թանթուլնեբը դրել նրա մէջքին, իսկ գլուխը դէպի շները ծռած՝ այնպէս կատաղի կերպով նայում է, որ աչքերից կրակ է թափւում։ Շները հաչում էին հեռւից՝ պոչները ներս քաշած, և սիրտ չէին անում գազանին մօտենալ։

Աբեամանուկը՝ էլ չըմտածելով թէ ինչ պէտք է անէր արդէօք, աստիճ բարկացաւ շների վրայ և գոռաց. «Ծեղդան, խեղդիր, Կարան, կտրիր», ու ինքը մի ճարպիկ ոստիւնով թռաւ ընկաւ գազանի մէջքի վրայ ու բռնեց նրա վզիցը։ Այդ տեսնելով՝ շները սիրտ առան ու հարձակեցին գազանի ետևից։ Գազանը բարկացաւ և ցատկեց տեղիցը, բայց նրանից պոկ չեկան ոչ Աբեամանուկը և ոչ

շները։ Գազանն աւելի կատաղեց. երեսը շրջեց, բայց ա-
րաւ ահագին ըռեմը և ուղում էր Արևամանուկի գլուխը
հախռել ու փշրել, բայց նա իսկոյն ձեռքը ձգեց գազանի
բերանն ու լեզուի տակիցը այնպէս պինդ բռնեց քաշեց,
որ գազանի թանթուրները թուլացան և նա սկսեց խըռ-
խռացնել։ Գազանը որ խեղճացաւ, թուլացաւ, Արևամա-
նուկը նրան իր տակն առաւ, աջ ոտքը նոյնպէս կոխեց
գազանի բերանը և երկու ձեռքով քաշեց նրա լեզուիցը։
Այդ միջոցին Խեղդանը հախռեց նրա բկիցը, կարանն էլ
փորատակերից։ Այսպէս միացած ուժով գազանին անշըն-
չացրին, սատկեցրին։

Քիչ ու քրտնքի մէջ կորած՝ յետ քաշուեց Արևամա-
նուկը և նոր տեսաւ, թէ ինչ վիշապ էր սպանածը։ Վագր
էր, մի ահագին ու քաւթառ վագր, որ բոլոր շրջակայքի
վրայ իշխում էր։ Նրա երկիւղից ոչ ոք չէր համարձակ-
ւում տաւար կամ ոչխար տանել այն տեղերը, ուր որ
տարել էր Արևամանուկը։ Ամբողջ գիւղերով աշխատում
էին նրան սպանել, բայց չէին կարողանում։

Եզը վազուց արդէն շունչը փչել էր։ Անիրաւ գազա-
նը մի հատ հարուածով կոտրել էր նրա մէջքի սէրը և մի
ծըւէն կաշի էր հանել։

Արևամանուկը մաշկեց գազանը ու մորթին քաշ տա-
լով՝ գնաց տուն։ Նրա այս քաջագործութեան համբաւը
շուտով տարածւեց ամեն տեղ։ Տանըհինգ տարեկան հա-
սակում վագր խեղդել,—հեշտ բան չէ։ Բայց ով իմանում
էր, թէ այդ քաջութիւնը Արևամանուկն է արել, չէր գար-
մանում. ասում էին՝ նա կարող է առիւծի բերանն էլ ճղել
մեն մենակ, առանց շների օգնութեան։

Արմաւանցիք սովորութիւն ունէին, որ երբ մէկը մի
քաջութիւն էր անում, նրա վրայ գովասանական երգ էին.
շինում ու երգում, ամեն տօնի օր։ Երգում էին տղէքն
ու աղջկէքը ձեռք ձեռքից բռնած, խմբով ու պարերով։
Այս անցքից յետոյ Արևամանուկի վրայ էլ շինեցին մի
գովասանական երգ, որ ասում էին տղէքն ու աղջկէքը
փոխ առ փոխ։ Ահա այդ երգը։

—Աղջկէք, պար բռնեցէք,
Արմիկի երես գովեցէք.
Ա՛յ երես, շարմաղ երես,
Դու մեզ չըթողնես սևերես։
«Բարձր սարէն պաղ ջուր կուգայ,
Արմիկի երես կըլւայ.
Ա՛յ երես, արև երես,
Քո շափաղով մեր սիրտ կէրես»։
—Աղջկէք, պար բռնեցէք,
Արմիկի աչեր գովեցէք.
Ա՛յ աչեր, սիրուն աչեր,
Արևի պէս փայլուն աչեր։
«Արմիկի աչերն արեգակ,
Մեղի կըտայ լոյս ու կրակ.
Ա՛յ աչեր, վառ-վառ աչեր,
Մանուշակի թաո-թաո աչեր»։
—Աղջկէք, պար բռնեցէք,
Արմիկի կռներ գովեցէք.
Ա՛յ կռներ, ուժեղ կռներ,
Դուք կըշարժէք մեծ-մեծ լեռներ։
«Արմիկի կռներն է գերան,
Կըպատառի վագրի բերան...
Ա՛յ կռներ, գթոտ կռներ,
Դուք կըբանաք մեր փակ դռներ»։
—Աղջկէք, պար բռնեցէք,
Արմիկի հասակ գովեցէք.
Ա՛յ հասակ, բարձր հասակ,
Քեզ կըվայլէ դափնեայ պսակ։
«Արմիկի հասակն է սօսի,
Շուքը մեզնից չըպակասի.
Ա՛յ հասակ, չինար հասակ,
Ո՛վ չի տար քեզ դափնեայ պսակ»։

(Մխասին և Թուխտաելով)

Ո՛վ պատառեց վագրի բերան.—
Արմիկ պատռեց վագրի բերան.

Վագրի բերան—ահա այսքան—
Փանիքները մէկ-մէկ գերան.
Ապրի Արմիկ, ապրի շատ օր,
Իր թշնամին ընկնի գլոր...

ՍԱՍՈՒՆՑԻ ԴԱՒԹԻ ԿՈՒԶԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

Ա.

Մսրա Մէլիքը անհամար զօրքով
Եկաւ ու նստեց Բաթման գետի քով.
Ով եկաւ—խրմեց,
Գետը ցամաքեց.
Սասմայ քաղաքում մընացին ծարաւ։
Զէնով Օհանին զարմանքը տարաւ։
Քուրքը վեր առաւ, սարը բարձրացաւ,
Սարը բարձրացաւ, տեսաւ ինչ տեսաւ—
Ճերմակ վըրանից դաշտը ճերմակել,
Ասես էն գիշեր ձըմեռը եկել,
Սպիտակ ձիւնով ծածկել էր Սասուն։
Լեղին չուր կորեց, կապ ընկաւ լեզուն.
Հարայ կանչելով՝ փախաւ տուն ընկաւ.
—Վայ, փախէք, եկաւ... հայ, հարայ, եկաւ։
Մըսրայ թագաւոր եկել է, եկել,
Եկել մեր դաշտին բանակ է գարկել.
Թիւ կայ աստղերին, թիւ չըկայ զօրքին...
Վայ մեր արևին, վայ մեր աշխարհքին...
Ե՛կ ոսկի տանենք, աղջիկներ տանենք,
Ձոքենք առաջին, պաղատանք անենք,
Գուցե մեզ գթայ,
Մեզ սըրի չըտայ...
—Դու կաց, հօրեղբայր, դու գարդ մի անի,
Գընամ քո օգում դու հանգիստ քընի,—
Ասեց Դաւիթը,—ես կերթամ կերթամ,
Մըսրայ Մէլիքին պատասխան կըտամ։

Դաւիթը թողեց Զէնով Օհանին,
Գընաց ախոռից դուրս քաշեց հօր ձին,
Զըրահը հագաւ, զէնքերը կապեց,
Ձին հեծաւ, կանգնեց ու ձէնով երգեց.—
«Սասմայ, քոյրեր, բարով մնաք,
Քուրուբմիւն էք արել ինձ.
Սասմայ մայրեր, բարով մնաք,
Մօր նըման էք սիրել ինձ։
Կըռիւ կերթամ, դուշմանը ձեզ
Զըգայ, գերի չըտանի.
Ո՛վ իմանայ—մին էլ էսպէս
Ինձ չըտեսնէք կենդանի...
Խնդում անէք, թէ դաշտ գընաք,
Զըմոռանաք ձեր Դաւթին.
Բարով մնաք, բարով կենաք
Մեր աշխարհքին, մեր հանդին»։
Երգեց Դաւիթ ու ձին քշեց,
Ելաւ Սասմայ սարի գլուխ.
Նայեց ներքև՝—դաշտը խիտ-խիտ
Կոխած փոշին, կըրակ ու ծուխ։
Տեսաւ, կանգնեց ամպի տակին
Ու էն անծայր ծովի վըրայ
Գոռաց ձէնովն իր ահագին՝
Տարածելով սարսափ ու ահ.
«Ով քընած էք—արթուն կացէք,
Ով արթուն էք—ելէք կեցէք,
Ով կեցեր էք—զէնք կապեցէք,
Ձէնք էք կապել—ձի թամբեցէք,
Ձի էք թամբել—ելէք, հեծէք,
Յետոյ չասէք, թէ մենք քընած՝
Դաւիթ գող-գող եկաւ, գնաց...»։
Էսպէս գոռաց, ասպանդակեց
Ու, ինչ ամպից կայծակ գարկի,
Մըսրայ զօրքի մէջ տեղ գարկեց,
Շողացնելով թուր—կայծակի։

Զարդեց, փըշրեց մինչև կէսօր։
Կէսօր արիւնն ելաւ հեղեղ,
Քրշեց, տարաւ հազարաւոր
Մարդ ու դիակ ողջ միասեղ։
Կար զօրքի մէջ մի ալևոր,
Աչխարհք տեսած ու բանագէտ.
—Տղէք, ասաւ, ճանպայ տըւէք,
Գընամ, խօսեմ ես Դաւթի հետ։
Գընաց կանգնեց Դաւթի առաջ,
Էսպէս խօսեց էն ծերունին.
—Դալար կենայ կուռըդ, ով քաջ,
Թուրըդ կտրուկ միշտ քո ձեռին։
Մի ծերունուս խօսքին մըտիկ,
Տես՝ քո խելքը ինչ է կտրում.
Ի՞նչ են արել քեզ էս մարդիկ,
Հէ՞ր ես սրանց դու կոտորում։
Ամեն մինը մի մօր որդի,
Ամեն մինը մի տան ճրագ,
Որը կինն է թողել էնտեղ՝
Աչքը ճանպին, խեղճ ու կրակ,
Որը մի տուն լիք մանուկներ,
Որը ծընող՝ աղքատ ու ծեր,
Որը լացով, քօղն երեսին,
Նորապսակ չահել հարսին...
Թագաւորը զօրով-թըրով
Հաւաքել է, էստեղ բերել.
Խեղճ մարդիկ ենք, պակաս օրով,
Մենք քեզ վնաս ի՞նչ ենք արել։
Թագաւորն է քո թշնամին,
Կրուիւ ունիս, իր հետ արա.
Հէ՞ր ես քաշում Թուր-կայծակին
Էս անճարակ խալխի վըրայ։
— Լաւ ես ասում դու, ծերունի,—
Ասաւ Դաւիթն ալևորին.—
Բայց թագաւորն ՚ուր է հիմի,
Որ սև կապեմ նրա օրին։

Մեծ վըրանում քընած է նա,
Է՜հ՝ որ միջից ծուխը կելնի.
Էն ծուխն էլ հօ ծուխ չի որ կայ,—
Գոլորշին է իր բերանի։
Ասին. դէպի մեծ վըրանի։
Ասպանդակեց Դաւիթն իր ձին,
Քրշեց, գընաց ու դրռանը
Գոռաց կանգնած արաբներին.
—Ո՞ւր է, ասաւ, ի՞նչ է կորել,
Դուրս կանչեցէք, գայ ասպարէզ.
Թէ մահ չունի—մահ եմ բերել,
Գըրող չունի—գըրողն եմ ես։
Մելիքն, ասին, քուն է մըտել,
Օխտը օրով պէտք է քընի.
Երեք օրն է դեռ անց կացել,
Չորս օր էլ կայ—քունը առնի։
—Ի՞նչ, բերել է աղքատ ու խեղճ
Խալխին լցրել ծովն արիւնի,
Ինքը մըտել վըրանի մէջ,
Օխտը օրով հանգիստ քընի՞...
Քընել-մընել չեմ հասկանում.
Վեր կացրէք շուտ, դուրս գայ մէյդան.
Ինպէս զըրան ես քընացնեմ,
Որ չըզարթնի էլ յաւիտեան...
Ելան մարդիկ, ճարահատած՝
Շամփուր դրին թէժ կըրակին
Ու զարկեցին խոր մըրափած
Մըսրա-Մելքի բաց կըրընկին։
«Օ՜ֆ, էլ հանգիստ քուն չունի մարդ
Էս անիծած լըւի ձեռից»,
Ասր մըռընչաց հըսկան հանդարտ
Ու շուռ եկաւ, քընեց նորից։
Ելան, բերին մեծ գութանի
Ասրփը զըրինը թէժ կրակին
Ու կաս-կարմիր, կէծկըծալի,
Շիկցած զըրին մերկ թիկունքին։

Օ՛ֆ, էլ հանգիստ քուն չունի մարդ
Էս անիրաւ մոծակներից».
Աչքը բացաւ հրեական հանդարտ,
Ուզում էր եւս քընել նորից,
Տեսաւ Դաւիթին. գլուխն ահեղ
Վեր բարձրացրեց մըռնչալով,
Փըչեց վըրէն, որ թըռցընի
Էն աժդրհին մի փըչելով։
Տեսաւ՝ տեղից ժաժ չի գալիս,
Զարմանք ու ահ պատեց հոգին.
Արնոտ աչքերն ըսպառնալի
Ցառեց խոժոռ Դաւթի աչքին։
Նայեց թէ չէ—ըզգաց՝ իր մէջ
Տասը գոմշի ուժ պակասեց.
Պառկած տեղից վրայ նստեց
Ու ժպտալով հետը խօսեց.
—Բարով, Դաւիթ, յոգնած ես դեռ,
Ե՛կ, մի նստիր, խօսենք կարգին,
Ցետոյ դարձեալ կռիւ կանենք,
Եթէ կըռիւ կուզես կըրկին...
Իր վըրանում բըռնակալը
Քառսուն գաղ խոր հոր էր փորել,
Ցանցով փակել մութ բերանը,
Վըրէն փափուկ խալի փըռել.
Ում որ յաղթել չէր կարենում,
Շողոմելով կանչում էր նա,
Նըստեցնում էր իր վրանում
Էն կորատեան հորի վրայ։
Իջաւ Դաւիթ ձիուցը ցած,
Գընաց, նըստեց... ընկաւ հորը։
—Հա, հա, հա, հա,—վերից խընդաց
Մարայ դաժան թագաւորը.—
Դէ, թող հիմի գնայ, խաւար
Հորում փըտի, էնքան մընայ։
Ու ահագին մի ղաղցաքար
Բերաւ, դըրաւ հորի վրայ։

Բ

Քընեց էն գիշեր Ջէնով Օհանը։
Գիշերն երազում երևաց ծերին
Մըսրայ երկինքում արև ճառագած.
Սև ամպ էր պատել Սասմայ սարերին։
Սաստիկ վախեցած՝ վեր թռաւ տեղից.
—Վայ, կնիկ, ասաւ, մի ճըրագ արա,
Գընաց մեր մանուկ Դաւիթը ձեռից.
Սև ամպ էր իջել Սասունի վրայ։
—Տունըդ չըքանդւի, ասաւ կընիկը,
Ով գիտէ Դաւիթն ուր է քէֆ անում...
Դու էլ քեզ համար քու տանդ քնած՝
Ուրիշի համար երազ ես տեսնում։
Քընեց Օհանը։ Վեր կացաւ դարձեալ.
—Կնիկ, Դաւիթը նեղ տեղն է ընկած.—
Մըսրայ վառ աստղը շողում էր պայծառ,
Մեր աստղը հապիւ ցոլքում դալկացած։
—Ի՞նչ եղաւ քեզ, մարդ, գիշերուան կիսին,
Բարկացաւ վրէն կընիկն աղմուկով։
Խաչ քաշեց էլ եւս Օհանն երեսին,
Շուռ եկաւ, քընեց խըռոված հոգով։
Մի ուրիշ պատկեր աւելի ահեղ.—
Տեսաւ երկնքի բարձրը կամարում
Վառւում էր Մըսրայ աստղը փառահեղ,
Սասմայ աստղիկը սուզւեց խաւարում։
Զարթնեց վախեցած։—Տունըդ քանդւի, կին,
Ես հոց լսեցի քու էգ կարճ խելքին.
Կորաւ մենմենակ մեր Չահէրն անտէր,
Վեր կաց, ըշտապիր, շուտ զէնքերըս բեր...

Գ

Ելաւ Օհան, գոմը մտաւ,
Զարկեց ձերմակ ձիու մէջքին.

—Էյ, ձերմակ ձի, մինչ ետը, ասաւ,
Կը հասցընես Դաւթի կռւին։
—Մինչև լոյսը կրհասցնեմ,
Ու ձին արեաւ փորը գետին։
—Մէջքդ կոտրի, լուսն ինչ անեմ,
Լաշին հասնեմ ես, թէ նաշին։
Կարմիրը ձիու մէջքին զարկեց.
Սա էլ էրեա փորը գետնին։
—Ջան Կարմիր ձի, մինչ ետը, ասաւ,
Կը հասցնես Դաւթի կռւին։
—Մի ժամի մէջ, Կարմիրն ասաւ,
Կը հասցնեմ Դաւթի կռւին։
—Լեղի դառնայ, սև ու մահ-ցաւ,
Ինչ արել եմ քեզ էն զարին։
Հերթը եկաւ Սևին հասաւ.
Գետին չէրեա փորը սև ձին։
—Էյ, ջան Սևուկ, մինչ ետը, ասաւ,
Կը հասցնես Դաւթի կռւին։
—Եթէ ամուր մէջքիս մընաս,
Ոսկի դնես ասպանդակին,
Մինչև մէկ էլ ոսկի շուռ տաս—
Կրհասցնեմ, ասաւ Սև ձին։

Դ

Սև ձին քաշեց Ջէնով Օհան,
Ձախը դրաւ ասպանդակին,
Ալն էլ մինչև շուռ տար վրան՝
Կանգնեց Սասմա սարի գլխին։
Տեսաւ Դաւթի նըժոյգն անտէր՝
Սարերն ընկած խըրխընջալով,
Ներքև Մըսրայ զօրքը ծըփում,
Ինչպէս անծայր ծըփուն մի ծով։
Օխտը գոմշի կաշի հագաւ,
Որ չը պատռի իրեն զօռից,
Կանգնեց Օհան ու ամպի պէս
Գոռաց Սասմայ սարի ծէրից.

—Դաւիթ, գոռաց, ճրտեղ ես դու.
Յիշիր Ծաչը պատարագի,
Սուրբ Տիրամօր անունը տուր,
Լոյսը դուրս ել արեգակի...
Ձէնը գընաց դըմդմբալով
Դաւթի ականջն ընկաւ հորում.
—Հայ-հայ, ասաւ, հօրեղայրս է,
Սասմա սարից ինձ է գոռում։
—Ո՛վ Մարութա Աստուածածին,
Ո՛վ անմահ Ծաչ պատարագի,
Ձեզ եմ կանչել,—հասէք Դաւթին...
Կանչեց, տեղից կանգնեց ոտքի,
Էնպէս զարկեց Ջազացքարին,
Քարը եղաւ հազար կտոր,
Կտորները երկինք թըռան,
Ու գնում են մինչև էսօր։
Ելաւ հորից, կանգնեց ահեղ.
Սարսափ կալաւ դև Մելիքին։
—Դաւիթ, ասաւ, ել դեռ էստեղ
Սեղան նստենք... խօսենք կարգին...
—Էլ չեմ նստիլ ես քու հացին.
Դու, տըմարդի, վախկոտ ու նենգ,
Շուտ գընքըդ ուռ, հեծիր Դու ձին,
Դուրս ել մէյդան, կըռիւ անենք։
—Կռիւ անենք, ասաւ Մելիք,
Իմն է միայն զարկն առաջին։
—Քունն է, զարկիր, կանչեց Դաւիթ,
Գնաց, կեցաւ դաշտի մէջին։
Ելաւ, կանգնեց Մըսրա-Մելիք,
Իր զուրկն ասաւ, հեծաւ իր ձին,
Քշեց, գնաց մինչ Դիարբէք
Ու էնտեղից եկաւ կրկին։
Երեք հազար լիդր էր քաշում
Հըսկայական իր մըկունդը.
Եկաւ, զարկեց, կոտրաւ փոշում,
Ու երերաց երկրի գունդը։

—Երկիր քանդուեց կամ ժաժք եղաւ,
Ասին մարդիկ շատ աշխարհքում։
—Չէ, ասացին, արնի ծարաւ
Հսկաներն են իրար զարկում։
—Մեռաւ Դաւիթ էս մի զարկից,
Ասաւ Մելիք իրեն զօրքին։
—Կենդանի եմ, ամպի տակից
Գոռաց Դաւիթ Մըսրա-Մելքին։
—Հայ-հայ, մօտիկ տեղից եկայ,
Տես, որտեղից հիմի կը գամ։
Ու վերկացաւ, կանգնեց հըսկան,
Իր ձին հեծաւ երկրորդ անգամ.
Երկրորդ անգամ քըշեց Հալաբ
Ու բաց թողեց ձին Հալաբից։
Բուք վերկացաւ, տեղ ու տարափ,
Արար աշխարհ գոռաց թաւիշից։
Եկաւ զարկեց. զարկի ձէնից
Մօտիկ մարդիկ ողջ խըլացան։
—Գընաց Դաւիթ Սասմայ տանից,
Գուժեց գոռոզ Մըսրայ արքան։
—Կենդանի եմ, գոռաց Դաւիթ.
Մին էլ արի—հերթն ինձ հասաւ։
—Հայ-հայ, մօտիկ տեղից եկայ,
Կանչեց Մելիք ու վեր կացաւ։
Երրորդ անգամ հեծաւ իր ձին,
Գընաց մինչև հողը Մսրայ
Ու էնտեղից՝ գուրզը ձեռին՝
Քշեց, եկաւ Դաւթի վրայ։
Եկաւ, զարկեց բոլոր ուժով,
Ծանր զարկով հըսկայական.
Փոշին ելաւ Սասմայ դաշտից,
Բըռնեց երեսն արեգական։
Երեք գիշեր ու երեք օր
Կանգնեց փոշին ամպի նման,
Երեք գիշեր ու երեք օր
Բօթը տըւին Դաւթի մահւան։

Երբոր անցաւ երեք օրը,
Էն ամպի պէս կանգնած փոշում
Կանգնեց Դաւիթ, ինչպէս սարը,
Գըրգուռ սարը մէգ-մըշուշում։
—Մելիք, ասաւ, ուժն է հերթը...
Սարսափ կալաւ գոռ Մելիքին,
Մահւան գողը ընկաւ սիրտը,
Ու տապ արաւ գոռոզ հոգին։
Գընաց, խորունկ մի հոր փորեց,
Իջաւ, մըտաւ վիհն էն խաւար,
Վըրէն քաշեց քառսուն կաշի
Ու քառասուն չաղացի քար։
Մըռընչալով՝ ելաւ տեղից
Էն առիւծի առիւծ որդին,
Իր ձին հեծաւ ու փոթորկեց,
Աղաց, շորաց Թուր-կայծակին։
Առաջ վազեց՝ մազերն արձակ՝
Մելքի պառաւ մայրը չաղուկ.
—Դաւիթ, մայրս առ ոտիդ տակ,
Էդ մի զարկը ինձ բախշի դու...
Երկրորդ անգամ Թուրը քաշեց,
Էս անգամ էլ վազեց քուրը.
—Դաւիթ, եթէ կուզես, կընչեց,
Իմ սրտին զարկ երկրորդ Թուրը...
Վերջին զարկի ժամը հասաւ,
Ելաւ Դաւիթ երրորդ անգամ.
—Էս մի զարկն ու Աստւած, ասաւ.
Էլ մարդ չըգայ, պէտք է որ տամ։
Աստւ, ելաւ ու փոթորկեց,
Թըռաւ, ցոլաց Դաւթի հուր ձին,
Ձին փոթորկեց, փայլատակեց
Ու ցած իջաւ Թուր-կայծակին։
Անցաւ քառսուն գոմշի կաշին,
Անցաւ քառսուն քարերը ցած,
Միջից կտրեց ժանտ հըրէշին,
Օխտը գազ էլ դէնը գընաց։

—Կենդանի եմ, մին էլ արի,
Գոռաց Մելիք հորի տակից։
Լսեց Դաւիթն ու զարմացաւ
Իրեն զարկից, թուր կայծակից...
—Մելիք, ասաւ, թափ տուր մի քեզ՝...
Ու թափ տուաւ Մելիքն իրեն,
Միջից եղաւ ճիշտ երկու կէս,
Մէկն ընկաւ դէմն ու միւսը դէն...

ԵՐԿՈՒՀՍԿԱՅ

(Հին զրոյց)

Ա.

«Ո՛վ է այդ հսկան, ինչ ուժի տէր է,
Որ ամբողջ աշխարհք իր ձեռքն է առել.
Երկրի մի ծայրում ինքը նստել է,
Ջորս ծայրն աշխարհի իր սարուկ դարձրել։
«Ո՛վ է, ո՞վ դա, որ թագաւորների
Վրայ տուգանք ու հարկեր է դնում.
Ինչո՞ւ չի գալիս այդ իմ աշխարհի,
Ինչո՞ւ չի գալիս Ռոստոմիս տեսնում,—
«Իմ սարի նման Ռոստոմին տեսնում.
Թէ սիրտ չի անում նըրա հետ կռւել,
Հապա ինչո՞ւ է հեռւից սպառնում.
Հապա ինչո՞ւ է ողջ երկրին տիրել։
«Ո՛չ, նա թոյլ մարդ չէ, նա էլ է հսկայ,
Պիտի անպատճառ տեսնեմ ես նըրան.
Տեսնեմ Ռոստոմի չափ ոյժ նրա մէջ կայ։
Տեսնեմ ինչ մարդ է, ո՞վ է այդ հսկան»,

Բ

Այս ասաց Զալը, նժոյգը հեծաւ,
Մնաս բարով ասեց իրա աշխարհին,
Ջիւն մտրակեց, սար ու ձոր ընկաւ,
Գնաց պարելու հսկայ Սալմանին։

Ի՛հ, Աստուած դիտէ—շատ գնաց թէ քիչ,
Յոգնած էր, իջաւ, ծառի տակ նստեց.
Տեսաւ՝ հեռւում մի ինչ որ տեղից
Ծուխ է բարձրանում, ձին այն կողմ քշեց։
Տեսաւ, ինչ տեսաւ, ո՛հ, դու չըտեսնես.
Տեսաւ, ինչ տեսաւ, էն ինչ էր, Աստուած...
Տեսաւ մի հսկայ, հսկայ լեռան պէս,
Մի իրան յարմար ձիու վրայ նստած.
Բերանն էր դրել չիբուխ ահագին,
Չիբխի բերանն—ինչպէս մաղարա,
Դուրս փչած ծուխը նման թուխ ամպին.
(Լուլէն ինչ կըլէր,—էն էլ դու ասա)։
Բայց չըվախեցաւ Զալ փահլևանը.
Մօտեցաւ, բարև հսկային տըւաւ.
Հսկան չընդունեց նըրա բարևը,
Ոչ էլ Զալի կողմ երես դարձրաւ։
Սիրտը կոտրւեց Զալ փահլևանի.
«Ես Զալը լինիմ, Ռոստոմն իմ որդին,
Ու սա ինձ վրայ ուշք էլ չը չըդարձնի»...
Եւ հսկայի վրայ քշեց նա իր ձին։
Քշեց նա իր ձին և ուժգին գոռաց,
Հսկայի մէջքին մզրախը զարկեց։
Հսկան յետ նայեց հիմա ու ժպտաց,
Ապա նա Զալի վզիցը բռնեց,
Բռնեց ու հաւի վառեկի նման
Ոլորեց, ձիու փորի տակ կապեց—
Իրը թէ ոչինչ. կրկին իր ճամպան
Անհոգ ու հանդարտ նա շարունակեց։
Գնաց աղբրի մօտ մի վրան տեսաւ,
Տեսաւ մի վրան և այնտեղ իջաւ.
Զալի ականջը մի սիւնից մեխեց,
Որ չը փախչի նա, ու ինքը քնեց։

Բ

Արթնացաւ։ «Ո՛վ ես, ո՞վ դու, փահլևան,
Որ յանդգնեցիր խիզախել իմ դէմ»։

—Աղա, քո դուքն եմ, արևիդ մեռնեմ,
Զալի երկրից եմ,—խեղճ օտարական։
«Զալի երկրից»... Հսկան ազատեց
Զալ վահվանին. «Ազատ ես, գնա.
Գնա, Զալի տղայ Ռոստոմին ասա՝
Սալմանը քեզի կուլի հրավիրեց։
Գնա, Զալի տղայ Ռոստոմին ասա՝
Բաւ է, ինչ հեռուից իրար սպառնացինք.
Եկ, այժմ կռւենք, հերիք է, հերիք,
Աշխարհն երկու տէր պիտի չունենայ։
Գնա, Զալի տղայ Ռոստոմին ասա,
Որ դուրս գայ շուտով, կռւենք իրար դէմ.
Կամ նա կը յաղթէ, կամ ես կը յաղթեմ.
Թող երկրիս տէրը յաղթողը դառնայ։
Գնա, Զալի տղայ Ռոստոմին ասա
Որ դուրս գայ շուտով, իրան եմ սպասում.
Գնա, քեզ իբրև դեսպան եմ ղրկում,
Քեզ ազատում եմ, դէհ, շուտով գնա՛»։

Դ

—Հայրիկ, ինձ պատմիր, ինչո՞ւ ես տխուր,
Ի՞նչդ է ցաւում, ո՞վ է վշտացրել։
«Որդի, ցաւերըս, ասող, շատ են խոր—
Զալ վահվանին մարդ է անպատւել»։
—Բա, դու Զալն ըլիս, Ռոստոմ քո որդին,
Եւ մարդ անպատւել քեզ համարձակւե՞ց։
«Այ, ես Զալն եմ, Ռոստոմ իմ որդին,
Բայց կայ մի Սալման, և նա այդ արեց։
«Այ, կայ Սալման, որ Ռոստոմի հօր՝
Տըւած բարևին չըպատասխանեց.
Այ, կայ Սալման, որ Ռոստոմի հօր՝
Շանն էլ անվայել՝ կերպով շղթայեց։
«Դէհ, գնա, գնա, էլ մի սպասիր,
Գնա, անպատւած հօրըդ վըրէժն առ.
Գնա, թէ մարդ ես, Սալմանին յաղթիր,
Ապա եթէ ոչ՝ էլ յետ մի դառնար։

«Գնա, Սալմանը քեզ կուլի կանչեց.
Գնա, անպատւած հօրըդ վրէժն առ.
Յոյց տուր Սալմանին, որ դու Ռոստոմն ես,
Ապա եթէ ոչ՝ էլ յետ մի դառնար։
«Գնա, քաջ կացիր, բայց ազնիւ վարւիր.
Գնա, որդեակ իմ, հօրըդ վրէժն առ.
Գնա, Ռոստոմ ջան, քաջի պէս կռւիր,
Ապա եթէ ոչ, ո՛հ, յետ մի դառնար...»

Ե

Ռոստոմն ախոռից կանչեց իր ձիուն.
Մօտեցաւ նըրան ձին խրխընջալով։
«Հէյ, Նշխեբալաք, հեռու եմ գնում,
Քեզնից բաժանւում եմ. դէհ, մնաս բարով։
«Դէհ, մնաս բարով, բայց չըմոռանաս,
Մէկ է ճանապարհ, հազար նեղութիւն...
Երբ նեղ տեղն ընկնիմ, ինքդ կիմանաս,
Թռիր սար ու ձոր, հասիր ինձ իսկոյն»։
Ապա կենդանու չուխտ աչքից պաչեց.
Բայց Նշխեբալաքն աշխոյժը կորցրեց,
Պաչած աչքերից չուխտ արցունք թափեց
Եւ տխուր դէմքով Ռոստոմին նայեց...

Զ

«Հայր, մնաս բարով, ահա գնում եմ,
Ընկած պատիւըդ պիտի յետ բերեմ.
Թէ որ ինձ տեսար, յաղթող կըտեսնես,
Ապա եթէ ոչ՝ ինձ տեսնելու չես։
«Մի յուսահատւիր, դու դեռ չես ընկել.
Ողջ է Ռոստոմը, նա դեռ չի մեռել.
Թէ որ ինձ տեսար, յաղթող կըտեսնես,
Ապա եթէ ոչ՝ ինձ տեսնելու չես։
«Դէհ, մնաս բարով, սիրտըդ մի կոտրի.
Կռիւ եմ գնում, մի յուսահատւի.
Թէ որ ինձ տեսար, յաղթող կըտեսնես,
Ապա եթէ ոչ՝ ինձ տեսնելու չես։

«Բայց նայիր ձիուս, նա կըղգայ իսկոյն.
Երբ հասնի չարիք ինձ կամ նեղութիւն,
Կիմանայ, ոտով գետին կըդռփի,
Սանձը կըկարի, դէս ու դէն կընկնի,—
«Իմացիր, որ ես նեղ տեղն եմ ընկել.
Առ այն ժամանակ իմ բոլոր զէնքեր,
Կապիր ձիուս վրայ, թող արձակ դաշտում,
Կըգայ, ուր լինիմ, կըգտնի իսկոյն»։
Ապա նա առաւ իր քեռու տղան՝
Սրտոտ ու ձայնեղ, անունն էր Վըժան.
Մէկ որ գոռում էր, թռչուն ու գետուն
Սարսափում էին մարդ և անասուն։
Երկուսն էլ հագան դէրւիշի շորեր,
Ուսին ձգեցին մի-մի թմբուկ էլ
Ու ճանապա ընկան թմբուկ զարկելով,
Դէրւիշի նման խաղեր կանչելով։

է

Շատ չար ու բարի ճանապին ոտատ եկան,
Շատ անծանօթ տեղ, ոգիներ տեսան,
Տեսան նրանք Զիներ, Դէւեր, Ջանգիներ,
Հուրի, Փէրիներ, Քաջքեր ու Զարեր։
Բայց ով խիզախեց կարել նրանց առաջ,
Նա իր արևին ճնաս բարով ասաց.
Նըրա մէկ կէսը ընկաւ Հնդկաստան,
Մէկը Զինմաչին, մէկը Փռանգստան։
Բայց խմբով դէւեր կարկտի նման
Յարձակւում էին և կտրում ճանապան.
Մէկ դէւի ոտից բռնում էր Ռոստոմ,
Սրանով միւսների գլխները չարդում։
Այսպիսով նրանք բաւական գնացին,
Է՛հ, դարիք էին, ցաւեր քաշեցին,
Շատ քաղց ու ծարաւ, շատ ցրտեր կերան,
Բայց ամենևին չըվրհատեցան։

Ը

Մի օր նրանք տեսան, որ ամպերի մէջ
Մի ինչ որ սև բան արագ թռչում էր.
Թռչուն չէր լինի—թըւում էր շատ մեծ,
Մարդ էլ չէր լինիլ,—նա թևեր ուներ։
Երկար նայեցին, տեսան, որ դէւ էր,
Մի թևաւոր դէւ, զարհուրելի բան,
Ոտքերով բռնած մի աղջիկ ուներ--
Մի հրեղէն աղջիկ, փախցընում էր նըրան։
«Ի հէյ», որոտաց Վըժանը ուժգին.
Դէւը սարսըռաց, բայց դեռ թռչում էր։
Ռոստոմը վերցրեց մի լեառ ահագին
Եւ այն է՝ նըրան ուզում էր խփել,
Յանկարծ աղջկան դէւը վայր ձգեց,
Ինքն էլ թուլացած ընկնում էր հեռը,
Բայց ուշքի եկաւ, ոյժը հաւաքեց
Եւ ապա թափով ճեղքեց ամպերը։

թ

«Ո՞վ ես դու, ո՛վ ես, ի՞նչ տեղից, ասա՛,
Ո՞վ է քո հայրը, անմահ խաթունն».
—Աստուած քո բազկին ատելի ոյժ տայ,
Հայրս է թագաւոր այս ինչ աշխարհում։
«Զըղւելի դէւը ո՛ւր էր փախցնում քեզ,
Զօռո՛վ էր տանում, թէ քո կամքով էր».
—Ուր էր տանում ինձ,—այդ չըգիտեմ ես,
Դէւն ինձ մեր տանից ուժով փախցրեց։
«Դէհ, գնանք գտնենք սրա հօրը, Վըժան,
Կորած աղջիկը իր տիրոջ դարձնենք,
Ապա մենք բռնենք կըկին մեր ճանապան,
Հսկայ Սալմանին գնանք որոնենք»։
Աղջկայ հօրը նրանք գտան շուտ.
Հայրը մեծ պատուով նրանց ընդունեց.
Յոյն աղջկանից կարել էր վաղուց,
Գտաւ կորուստը և նա արտասւեց։

Եւ յետոյ նստած մի ճոխ խնջոյքի՝
Ուրախանում էին երկար ու խնդում.
Ապա խոնջացած, յոգնած Ռոստոմի
Աչքը քուն առաւ, քաղցր և անուշ քուն։
Յանկարծ մի ահեղ որոտ լսեցաւ,
Թնդացին ուժգին սարեր ու ձորեր,
Մարդիկ վայր ընկան. ձայնը գոռում էր.
«Ռոստո՛մ, հասիր շուտ, Սալմանն ինձ տարաւ»։
Վեր թռաւ քնից շփոթւած Ռոստոմ,
Նայեց իր կողքին, բայց չըկար Վըժան.
Նըրա տեղ կանգնած իր ձին աննման՝
Նշխեբալաքն էր տիրոջը նայում։
Արիւն ու քրտինք կտրած փրփրում,
Ոտքով դուրս էր գետինն անհամբեր,
Թամքի վրայ առած Ռոստոմի զէնքեր,
Տիրոջ հրամանին պատրաստ սպասում։
Եւ ձիու մէջքին Ռոստոմը թռաւ.
«Դէ՛հ, գնա՛, թռիր,
«Դէ՛հ, գնա՛, վազիր,
«Սալմանին գտիր,
«Սալմանին հասիր»։

ԺԱ.

Սալմանը տարաւ Վըժանին կապեց,
Մուխը զնդանում ամուր շղթայեց,
Ապա յետ դարձաւ, տեսաւ, որ հեռուում
Ռոստոմը դէպի իրան է վազում։
Հեծաւ կրկին ձի, ընդառաջ անցաւ.
Ռոստոմ Սալմանին ահա մօտեցաւ.
Հսկաներն իրար խոր ողջունեցին,
Ապա ձիաներն յետ-յետ քաշեցին։
Զէնքերն աջ ձեռին, վահաններ ձախին,
Հրապարակի վրայ նրանք պըտտեցին.
Ապա լախտերը ձեռքներին առած
Իրար վրայ ընկան վառւած, կատաղած։

Յանկարծ երկիրը դողալ սկսեց.
Լեռներ քանդւեցին հովիտների մէջ,
Դաշտը ծովի պէս ալեկոծւում էր,
Իսկ մուխ զնդանում Վըժան գոռում էր։
Բայց հսկաները կռւում են կրկին.
Գուրզերը առան, լախտը ձգեցին,—
Գուրզն էլ փշրւեց, վահանն էլ ճայթեց,
Սուրն էլ կոտրտւեց, բայց ոչ ոք չընկճւեց։
Կրկին ձիաներն յետ ու յետ տարան,
Ապա հսկաներն հանգչելու իջան։
Մէկ տարի անցաւ, թէ երկու, կրկին
Հսկաներն իրար վրայ վազեցին.
Կրկին երկիրը դողալ սկսեց,
Լեռներ քանդւեցին հովիտների մէջ,
Դաշտը ծովի պէս ալեկոծւում էր,
Իսկ մուխ զնդանում Վըժան գոռում էր...
Այսպէս անցկացան երկար տարիներ,
Բայց նրանց կռիւը դեռ չի վերջացել։

ԺԲ

Ռոստոմ ու Սալման աշխարհի ծայրում
Դեռ մինչև հիմա կռւում են, կռւում...
Ահա դրանից է, որ երբեմնապէս
Տարին կամ երկու տարին մի անգամ
Երկիրը շարժւում է ծովի ջրի պէս,
Շատ տեղ ճաքում է, լսւում է խուլ ձայն.—
Այդ հին կռիւն են Ռոստոմ ու Սալման
Կրկին ու կրկին վերանորոգում,
Զարդում են իրար զէնքեր ու վահան,
Իսկ մուխ զնդանում Վըժանն է գոռում։

Ա Մ Ի Ր Ա Ն

1

Մեղնից ոչ հեռու, վըրաց աշխարհում,
Կովկաս լեռների լանջերից մեկում,
Ուր Լեախւա գետն է հոսում փրփրած,
Քարափի գլխին հովիւ էր նստած։
Հովիւն ածում էր իր սալամուրին*)
Ու հանգիստ տալիս իր ոչխարներին։
Քաղցր հնչիւնը սալամուրիի
Եւ կարկաչիւնը արծաթ ջրերի,
Իրար խառնւելով բնութեան ծոցում,
Մի կախարդական երգ էին կազմում։
Անուշ զեղգեղից ձորերը, սար ու քար
Ըզմայլւում էին, ձայն տալիս իրար։
Ջահել վրացին երգից տաքացաւ
Ու իր խաշներին իսպառ մոռացաւ։
Հօտի առաջնորդ երկու այծերը
Քաշւեցին հեռու, դէպի լեռները,
Ոչխարներին էլ իրանց հետ տարան,
Հովիւի աչքից հեռացան կորան։

2

Եւ հրրապուրւած հովիւն ըսթափւեց,
Թողեց սրինգը, իր շուրջը նայեց.
Բայց հօտը չկար... Իսկոյն նա իջաւ
Քարափի գլխից, մահակը առաւ,
Դէպի լեռները գնաց վազեվազ,
Ցիրուցան հօտը ժողւեց հազիւ հազ։
Բայց չարաճըճի երկու այծերը,
Տըմբարմբացնելով ձիգ մօրուքները,
Երկայն պոզերը օդում շարժեցին,
Կամակոր ձայնով պինդ մըկրկացին.
Ապա թռչելով քարափից քարափ,

*) Սրինգ։

Վազեցին, հասան Լեախւային գետա
Հովիւը յոգնած՝ վազում էր, վազում—
Ճարպիկ այծերին հասնել չէր կարում։
Գետի եղերքից այծերը փախան,
Վազեցին ձորը ու աչքից կորան.
Հովիւը քրտնած՝ վազում էր, վազում—
Ըմբոստ այծերին գտնել չէր կարում։

3

Եւ մեր հովիւը յոգնած, շնչասպառ,
Ահա բարձրացաւ մի սարի կատար.
Երկար աչք ածեց, նայեց իր չորս դին,
Փախած այծերը դարձեալ չըկային,
Եւ անդնդախոր ձորերից յանկարծ
Մի ահեղագոչ գոռիւն որոտաց.
Ահ ու սարսափից հովիւը ցնցւեց
Եւ արձան կտրած՝ ականջը լարեց։
Այդ զարհուրելի ձայնից դաժան
(Որ ոչ որոտ էր և ոչ էլ գազան)
Լեռներ ու ձորեր էին դղրդում
Եւ դղրդոցը երկինք հասցնում։
Իրան սիրտ տալով հովիւը չահել
Դէպի այդ ձայնը ըսկսեց քայլել։
Քանի հովիւը առաջ էր գնում,
Այնքան այդ ձայնը հուժկու էր դառնում։

4

Եւ նա պատեանից դաշոյնը հանեց,
Մի մեծ քարայրի առջևում կանգնեց։
Ապա երեսը խաչակնքելով
Ներս մտաւ այրը ահ ու սարսափով։
Եւ ինչ է տեսնում.—յատակի վըրայ
Պառկած՝ գոչում է մի մարդ ահագին...
Հովիւի ծնկները ահից դողացին,
Գլխի մազերը բիզ-բիզ ցցւեցին...
Հաստ շղթաներով կապւած, կաշկանդւած՝

Հսկան փուռած էր՝ գետնին ամրացած.
Նա մռնչում էր, ուժգին հառաչում,
Ահարկու ձայնով այրը տաքանում.
Ճգնում էր փշրել շղթան ամրակուռ,
Բայց նրա չանքը անցնում էր իզուր։
Նըրա մի կողքին մի թուր էր ընկած,
Իսկ միւս կողքին էլ դրած էր չոր հաց.
Շղթայած ձեռքը թըրին էր մեկնում,
Բայց նա հեռու էր, ձեռքը չէր հասնում.
Ամուր կապանքը ձգում է կրկին,
Յուսահատ գոչում, հառաչում ուժգին։

5

Հովիւը շըշուեց և ուզեց վախչել,
Բայց հսկան յետքից ըսկըսեց կանչել.
«Մի վախիր ինձնից դու, ով բարի մարդ,
Եկ, ինձ մօտեցիր անվախ ու հանդարտ»։
—«Աստ ինձ, ո՞վ ես, վիթխարի հսկայ,
Զար ոգի՞ ես դու, թէ մի քրիստոնեայ»։
«Ես նա եմ, որը ճեղքեց ամպերը,
Սլացաւ վերև՝ դէպի աստղերը.
Ես նա եմ, որը երկինք վերացաւ
Եւ աստղերի մէջ փառքով բազմեցաւ.
Ես նա եմ, որը չըհնազանդուեց,
Տիրոջ պատուէրը ոտնատակ տրուեց.
Ես նա եմ, որը երկնքից խլեց
Անշէջ կրակը ու բերաւ աշխարհ—
Ինձ արգելւած էր, բայց ես գողացայ,
Այդ պատճառով էլ այս օրին հասայ.
Ես նա եմ, որին ամբողջ Վըրաստան
Վաղուց յիշում է, կոչում Ամիրան...»։

6

Հէնց Ամիրան անունը լսեց,
Հովիւը իսկոյն երկիւղից ցնցուեց.
Նրա աչքերը յանկարծ մթնեցին,
Նա տատանուեցաւ ու փուռեց գետին։

Իսկ Ամիրանը, առաջւայ նման,
Ուժգին գոչում էր, ձըգձըգում շղթան։
Երկար դարերով հսկան բանտարկւած
Իր մթին այրում, շղթայով կապւած,
Արցունք էր թափում, դառն հեկեկում,
Աստծու տրւած պատիժը կրում։
Եւ հրեշտակն երկնից ամեն Աստծու օր
Բերում էր այրը մի հացի կտոր.
Իսկ եօթը տարին հազիւ մի անգամ
Բարայրի պատը բացւում էր առժամ,
Արևի շողքը քիչ ներս էր մտնում
Ու դարձեալ փախչում, բանտը մթնացնում,
Այսպէս Ամիրան իր մեղքի համար
Գետնին շղթայւած՝ տանջւում էր երկար։

7.

Երբ որ հովիւը քիչ ուշքի եկաւ,
Հսկան խրախուսեց, նրան սիրտ տրւաւ։
Տեսնելով նրա դառը տանջանքը,
Հովիւը յայտնեց իր համակրանքը.
«Թէ ես կարենամ, թէ ձեռքովս գայ,
Անշուշտ քեզ կօգնեմ, տարապեալ հսկայ»։
—«Սուրս մօտեցրու...Սուրըս թէ ինձ տաս—
Ես կըխորտակեմ այս ծանր շղթաս»։
Սարի հովիւը երկար չարչարւեց,
Բայց սուրը ծանր էր, տեղից չըշարժւեց։
—«Օ՛, ազաչում եմ, շուտով տուն վազիր,
Պարան կամ շղթայ բեր, սըրիս կապիր,
Ես այն պարանով սուրըս կըքաշեմ,
Կըմօտեցնեմ ինձ, շղթաս կըփշրեմ.
Եւ երբ ազատւեմ իմ կապանքներից,
Թանգագին վրկանք կըստանաս ինձնից։
Սակայն զգոյշ կաց, որ վերադարձին
Չըխօսես բնաւ, չըխօսես ճանապին...»,

8.

Հովիւը խկոյն ճանապարհ ընկաւ,
Վազէվազ գնաց, իրանց տուն հասաւ։
Նա առաւ իր հետ հաստ-հաստ պարաններ
Ու մի քանի հատ ամուր շղթաներ.
Անխօս, լուռ ու մունջ դուրս եկաւ տանից,
Դէպի քարայրը ընդառաջեց նորից,
Նա դեռ չէր հասել հակայի բանտին,
Երբ որսորդները նրան բռնեցին.
«Էյ, ՚ուր ես տանում շղթան, պարանը.
Շուտ ասա, թէ՚չէ՝ բո՚ւրդ է քո բանը»։
Հովիւը լուռ էր, ոչինչ չէր խօսում.
Բայց որսորդները նրան չարչարում,
Քաշքշում էին, ծեծում անխնայ,
Որ հարց ու փորձին նա պատասխան տայ։
Համբերութիւնից հովիւը ելած՝
Դաշոյնը հանեց, զոչեց կատաղած.
«Փուճ՚սրիկաներ, ինձ հանգիստ թողէք,
Թէ չէ՝ բոլորիդ կըմորթեմ մէկ-մէկ...»։

9.

Յանկարծ երկինքը ուժգին որոտաց,
Ամբողջ աշխարհը թնդաց, դղրդաց.
Լեռան զագաթից պոկուեց մեծ ժայռը,
Գլորուեց ներքև, դէպի քարայրը,
Եւ որսորդները երկիւղից փախան,
Նապաստակի պէս ձորում կուչ եկան։
Վազեց հովիւը, վազեց շնչասպառ,
Հասաւ այրի մօտ... բայց ճանապայ չըկար—
Վիթխարի ժայռը անյողդողդ կուրծքը՚
Թեքել էր այրին ու փակել մուտքը։
Եւ յուսահատուած հովիւը լացեց,
Երկար հեկեկաց, հակային կանչեց,
Բայց ժայռի տակից պատասխան չըկար.
Լեռները էին լոկ ձայն տալիս իրար,

Միանում հովիւի սրտաճուչ ողբին,
Անդրադարձընում նոյն ողբը կրկին...

10.

Եւ Ամիրանի տխուր վախճանը
Այժմ էլ յիշում է ողջ Վրաստանը.
Մինչև հիմա էլ Կովկաս լեռներում,
Որտեղ կազբեկին է երկինք բարձրանում,
Մեր հովիւի տարած պարանն ու շղթան
Գետնին թափթըփած՝ կան ու կըմնան...

ՅԱԽԵԼԻԱ

ԱՆԱՀԻՏ

Հին դրոյց

Ա.

Մի ժամանակ Աղւանից աշխարհի թագաւորանիստ քաղաքը Պարտաւն էր, որ այժմ աւերակ է և ասւում է Բարդա։ Դա գտնւում էր այժմեան Գանձակի և Շուշւայ մէջ տեղը՝ Թարթառ գետի վրայ։ Այդտեղ էր Վաչէ թագաւորի հոյակապ ապարանքը իր ընդարձակ ծառաստանով, որ երկարումէկ ձգւած էր Թարթառի ափովը։ Այդ հինօրեայ արհեստական անտառը բնականից գերազանցում էր իր հսկայական չինարներով ու բարդիներով, որոնց բարձրութեան ստւերի տակ ծածկւում էին քաղաքի նոյն իսկ ամենաբարձր աշտարակները։ Նրա չորս կողմով քաշւած ամուր պարիսպը վանդակի պաշտօն չէր կատարում բնաւ այն թեթեւաշարժ ու արագավազ այծեամների ու եղջերուների համար, որոնք այնտեղ խմբերով զբօսնելու և խաղալու ազատ ասպարէզ ունէին։

Մէկ անգամ Վաչէ թագաւորի միամօր որդին՝ Վաչագանը, որ մի նորահաս երիտասարդ էր, պալատի պատշգամբի վրայ կոթնած՝ նայում էր իրանց այդ ծառաստանին։ Եղանակը գարնանային էր և առաւօտեան արևաբացին։ Աշխարհի բոլոր երգեցիկ թռչունները՝ կարծես խօսք մէկ արած՝ հաւաքւել էին այդ ծառերի վրայ, որ մի ընդհանուր նըւագահանդէս սարքեն և իրար հետ մրցեն։ Մինն իր սրինգն էր փչում, միւսն իր փողը, բայց յաղթանակը խօսողն էր տանում։ Սոխակն էր այդ խօսողը՝ բիւլբիւլն Աղւանից, սիրահար սրտերի միակ մխիթարիչը։ Նա որ սկսում էր նըւագել իր բիւրաղի քնարը, խակոյն լռում էին միւսները, և ականջները սրած՝ նրան էին լսում և նրա դայլայլիկի բիւրաւոր ելևէջներից դաս

առնում։ Մինը սովորում էր նրա ծլըլոցը, միւսը նրա կկկլոցը, մինը շըշըլալը, միւսը սուլելը, և մէկ էլ յանկարծ ամենքը միասին, միախառն ձայնով սերտում էին իրանց սովորած հղանակները, որից դուրս էր գալիս մի բնական ներդաշնակ համերգ։

Արդեօք սրմնից էր ականջ դնում Վաչագանը այնպէս լուռ, այնպէս ակնապիշ։ Ո՛չ... Ուրիշ հոգս, ուրիշ ցաւ կար նրա սրտումը. սրանք միայն սաստկացնում էին նրա ցաւը և խոր տխրութեան մէջ ձգում նրան։

Այս տխուր մտմտուքից հանեց Վաչագանին նրա մայրը՝ Աշխէն թագուհին, որ այդ պահուն մօտեցաւ նրան և մօտը նստելով՝ հարցրեց.

—Վաչիկ, ես տեսնում եմ, որ դու սրտումդ մի ցաւ ունիս, բայց թաքցնում ես մեզանից։ Որդի, ասա ինձ, ինչո՞ւ համար ես այդպէս տխուր։

—Մայր, ճշմարիտ ես ասում,—պատասխանեց որդին.—աշխարհիս փառքն ու վայելչութիւնը աչքիս չեն երևում։ Ուզում եմ հեռանալ աշխարհիցս, գնալ անապատ։ Ասում են՝ Մեսրօպ վարդապետը կրկին եկել է Հացիկ, իր շինած վանքումը միաբանութիւն է հաստատել, աշակերտներ ժողովել. ուզում եմ ես էլ գնամ այնտեղ։ Մայր, դու չըգիտես, թէ ինչքան լաւ գիւղ է այդ Հացիկը։ Այնտեղի թէ տղէքը և թէ աղջկէքը այնպէս սրամիտ, այնպէս գեղեցիկ են, որ եթէ տեսնես՝ կրճտաս հիացած։

—Ուրեմն նրա համար ես գնում Հացիկ, որ այնտեղ տեսնես քո սրամիտ Անահիտին։

—Մայր, դու որտեղից գիտես նրա անունը։

—Մեր պարտիզի սոխակները բերին ինձ այդ համբաւը։ Սիրելի Վաչիկ, ինչո՞ւ ես մոռանում, որ դու Աղւանից թագաւորի որդին ես։ Թագաւորի որդին կամ թագաւորի, կամ մեծ իշխանի աղջիկ կուզի, և ոչ թէ մի գեղջկուհի։ Վրաց թագաւորը երեք աղջիկ ունի, կարող ես ընտրել նրանցից որին կամենաս։ Գուգարաց Բդեշխն ունի մի շատ գեղեցիկ աղջիկ, որ իր միակ ժառանգն է, իր հարուստ կալւածների միակ տիրուհին։ Սիւնեաց իշխանն ունի դարձեալ մի շատ սիրուն աղջիկ. վերջապէս մեր հա-

զարապետի Վարսենիկին լինչ պակաս աղջիկ է,—մեր աչքի առջև մեծացած, մեր ձեռքով կրթւած...

—Մայր, ես արդէն ասեցի, որ պիտի երթամ վանք. բայց եթէ դուք ուզում էք, որ ես անպատճառ ամուսնանամ, ապա գիտացէք, որ իմ ուզածը միայն և միայն Անահիտն է...

Այս ասեց Վաչագանը և ամօթից կարմրելով՝ վազեց դէպի պարտէզ, ինչպէս մի ծանր բեռից ազատւած վախկոտական դերի...

Բ.

Վաչագանի քանի տարին նոր էր լրացել։ Նա երկայնացել էր իրանց պարտէզի բարդիների նման. բայց շատ քնքոյշ, ժժգոյն և վատառողջ էր։ Մանկութիւնից կրօնական կրթութիւն ստանալով մեծն Մեսրոպի աշակերտների մօտ, մտադիր էր իր վարդապետների օրինակին հետևել—քաշւել մի վանք, աշակերտներ պատրաստել և քարոզութեան նըւիրւել։ Բայց նրա այդ ձգտումը հակառակ էր իր ծնողաց կամքին, ըստ որում ինքն էր նրանց միակ զաւակը, ինքն էր Աղւանից թագաւորութեան միակ ժառանգը։

«Որդեակ իմ Վաչագան,—ասում էր հայրը շատ անգամ,—դու գիտես, որ իմ յոյսը միայն դու ես. դու պէտք է մեր տան ճրագը վառ պահես, մեր օջաղի յիշատակը՝ կենդանի։ Պէտք է ուրեմն ամուսնանաս, ինչպէս որ աշխարհիս օրէնքն է»։

Որդին միայն կարմրում էր հօր այդ առաջարկութիւնը լսելիս և չէր իմանում լինչ պատասխան տայ, ըստ որում ամուսնութեան վրայ նա չէր մտածել և չէր էլ ուզում մտածել։ Բայց հայրը նրան հանգիստ չէր տալիս և նոյն առաջարկութիւնը աւելի զրաւիչ խօսքերով նա անում էր շաբաթը մի քանի անգամ։ Հօր այդ սպիտմունքներից ազատ մնալու և նրան ուշ-ուշ տեսնելու համար՝ ինքն իրան որսորդութեան տըւաւ, թէև Վաչագանը զբօսասէր չէր, այլ աւելի սիրում էր շարունակ տանը նստել և կարդալ։ Այնուհետև առաւօտները վեր էր կենում շատ վաղ և ընկնում սար ու ձոր և երեկոները շատ ուշ դառնում։ Երբեմն երեք-չորս օրով ուշանում էր և ծնողացը տարակուսանքեան մէջ ձգում։ Շատ իշխանների որդիք ուզում էին նրան ընկերանալ և նրա հետ միասին ման գալ. բայց ինքը չէր յօժարում։ Նա յետը վերցնում էր միայն իր մտերիմ և քաջ ծառային՝ Վաղինակին, որ մի պնդակազմ և քաջառողջ տղամարդ էր, և իր հաւատարիմ շունը՝ Զանգին, որ թէև դեռ լակոտ, բայց արդէն մի ահագին գամփռ էր։ Սրանց հանդիպող մարդիկը չէին իմանում, որ մինը թագաւորի որդին է և միւսը նրա ծառան, ըստ որում երկուսն էլ միևնոյն հասարակ որսորդի հագուստն ունէին հագած, երկուսն էլ միևնոյն նետաղեղը ուսներին և լայնաշեղբ դաշոյնը կախած գօտիկներից. միայն պաշարի պարկը Վաղինակն էր կրում։ Շատ անգամ իջնում էին զանազան գիւղերում, և Վաչագանը, իբրև մի օտար մարդ, ծանօթանում էր գիւղացոց կեանքին, տեսնում էր նրանց ամենօրեա հոգսերն ու կարիքները, նկատում էր, թէ ո՛վքեր են բարութիւն անում և ո՛վքեր անիրաւութիւն։ Յանկարծ շատ կաշառակեր դատաւորներ հեռացնում էին իրանց պաշտօնից և նրանց տեղ լաւերն էին նշանակւում, շատ գողեր բռնւում և պատժւում էին, շատ նեղութեան մէջ ընկած տներ և հանգիստներ օգնութիւն էին ստանում թագաւորից, առանց իմաց տալու նրան իրան նեղութիւնը։ Այսպէս մի անսովոր զօրութիւն ամեն տեղ ամեն բան տեսնում էր և հոգացողութիւն անում։ Այս տեսնելով՝ ժողովուրդն սկսեց հաւատալ, որ վաչէ թագաւորը Աստուծոյ պէս իմանում է, թէ ում ինչ է պէտք և ո՛վ է պատժի կամ վարձատրութեան արժանի մի բան արել։ Էլ ոչ մի տեղ ո՛չ գողութիւն էր լինում և ո՛չ մի ուրիշ անարդարութիւն. Բայց ոչ ոք չէր իմանում, որ այդ լաւ փոփոխութեան միակ պատճառը թագաւորի որդին էր։

Վաչագանի այս տեսակ թափառական ճանապարհորդութիւնը իր համար էլ ունեցաւ լաւ հետևանք։ Նա աւելի զըւարթացաւ և առոյգացաւ։ Նա սկսեց աւելի ուժեղանալ և ճարպիկանալ՝ քան թէ առաջ էր։ Մօտիկից տեսնելով ժողովրդի հոգսերը, նա զգաց, թէ ինչքան բարիք

կարող է անել մի թագաւոր իր երկրի համար, և սկսեց վոքը առ վոքը ճգնելու միտքը թողնել։ Նրա սրտի աչքն արդէն վառելու յատկութիւն էր ստացել. հարկաւոր էր միայն մի առիթ, մի շփումն, որ ցոլայլին նրա լուսափայլ ճառագայթները. այդ առիթը շուտով վրայ հասաւ։

Մէկ օր իրանց սովորական որսորդութեան ժամանակ՝ Վաչագանն ու Վաղինակը հասան մի գիւղ և նատեցին նրա աղբիւրի մօտ որ հանգստանան։ Շատ դաղրած ու քրտնած էին։ Գիւղի աղջկէքը եկել էին աղբիւրից ջուր տանելու և հերթով լցնում էին կուժերն ու փարչերը։ Վաչագանը ոստիկ ծարաւել էր։ Նա ջուր ուզեց, և աղջիկներից մինը լցրեց փարչը և ուզեց Վաչագանին տալ, բայց մի ուրիշ աղջիկ նրա ձեռքից խլեց փարչը և դարտակեց։ Ինքը նորից լցրեց, բայց էլի դարտակեց։ Վաչագանի թուքը ցամաքել էր, և անհամբեր սպասում էր, թէ երբ պէտք է արդեօք նրան ջուր հասցնեն. բայց մեր անծանօթ աղջկայ հոգը չէր այդ. նա կարծես խաղ էր անում. լցնում, դարտակում էր, և այդ կրկնեց չորս հինգ անգամ, միայն վեցերորդ անգամին տարաւ, իրան անծանօթ որսորդին տըւաւ։

Վաչագանը երբ որ խմեց և փարչը տըւաւ Վաղինակին, ինքն սկսեց խօսեցնել աղջկանը, և հարցրեց թէ ինչու՞ նա իսկոյն չբերաւ ջուրը. չըլինի՞ թէ կատակ անել ուզեց կամ բարկացնել։ Աղջիկը նրան պատասխանեց.

—Մենք սովորութիւն չունինք մի օտար երիտասարդի հետ կատակ անել, մանաւանդ երբ նա ջուր է ուզում։ Բայց ահա ինչ էր իմ միտքը։ Ես տեսայ, որ դուք դաղրած ու քրտնած էք, իսկ այդ վիճակի մէջ սառը ջուրը վնաս է մարդուն. դրա համար ես դիտութեամբ ուշացրի, մինչև դուք մի փոքր հանգստանաք և հովանաք։

Աղջկայ խելօք պատասխանը զարմացրեց Վաչագանին, բայց գեղեցկութիւնն աւելի ևս հիացրեց նրան։ Նրա աչքերը խոշոր, թուխ-թուխ և վառվռուն էին, ունքերը կարծես վրձինով քաշած. գլուխը բաց էր և ծամերը փըռուած թիկունքի վրայ. ճակատը լայն, քիթ ու պռօշը նկատածի պէս։ Ոչինչ զարդ ու զարդարանք չունէր. հագուստը մի կարմիր մետաքսէ շապիկ էր, որ նրա վայելչակազմ հասակը ծածկում էր մինչև ոտները և մի ասղնեգործած բաճկոնակ, որով կոճկուած էր նրա բարակ մէջքն ու լայն կուրծքը։ Ոտքերը բոբիկ էին, բայց նոր լւացած կաթնաղբի ջրով՝ բամբակի պէս սպիտակին էին տալիս։ Այսպէս էր Անահիտի արտաքին կերպարանքը, բայց նրա դէմքի գծագրութեան, նրա աչքերի մէջ մի այնպիսի գըրաւիչ գօրութիւն կար, որ իսկոյն կախարդեց Վաչագանին և ապշեցրեց նրան։

—Անունդ ի՞նչ է,— հարցրեց Վաչագանը.

—Անահիտ,— պատասխանեց աղջիկը։

—Ո՞վ է քո հայրը.

—Իմ հայրը մեր գիւղի նախրչի Առանն է։ Բայց ինչու՞ ես ուզում իմանալ, թէ իմ անունն ինչ է, կամ ո՞վ է իմ հայրը.

—Ոչինչ, հէնց այնպէս հարցնում եմ. հարցնելը հօ մեղք չէ.

—Եթէ հարցնելը մեղք չէ, խնդրեմ դու էլ ինձ ասես, թէ ինքդ ո՞վ ես, որտեղացի ես.

—Սո՛ւտ ասեմ, թէ՞ ճշմարիտ.

—Ո՛րը քեզ արժան կըհամարես։

—Ի հարկէ, ես արժան կըհամարեմ ճշմարիտը, իսկ ճշմարիտն այս է, որ ես հիմա չեմ կարող ուղիղն ասել, թէ ես ով եմ, բայց խօսք եմ տալիս մի քանի օրից յետոյ յայտնել։

—Շատ լաւ։ Շնորհեցէք ինձ փարչը, և եթէ էլի ջուր էք կամենում, բերեմ։

—Ոչ, շնորհակալ ենք, դու լաւ խրատ տըւիր մեզ. այդ կը յիշենք միշտ և քեզ չենք մոռանալ։

Անահիտն առաւ փարչը և հեռացաւ։

Գ.

Երբ որ մեր որսորդները ճանապարհ ընկած՝ գնում էին դէպի տուն, Վաչագանը հարցրեց Վաղինակին.

—Վաղինակ, դու մեր Բարդումը տեսած ես սրա պէս գեղեցիկ աղջիկ։ Վաղինակը պատասխանեց.

—Ես լաւ չընկատեցի նրա գեղեցկութիւնը, իմացայ միայն, որ իրանց գիւղի նախրչու աղջիկն է։

—Զես նկատել, բայց լաւ ես լսել։ Այդ նրանից է, որ քո ականջներն աւելի սուր են, քան թէ աչքերդ. բայց քո սուր ականջները շատ սխալ են լսում։

—Ո՛չ սխալ չեն լսում. աղջիկն ինքն ասեց, որ իր հայրը իրանց գիւղի նախրչին է։

—Շատ լաւ, բայց դրանից ինչ դուրս եկաւ. ես կարծում եմ, որ այդ հանգամանքը նրա հրաշալի գեղեցկութիւնից ոչ մի մազ չըպակասեցրեց, նրա արժանաւորութիւնն աւելի ևս բարձացրեց։

—Ուրեմն դու երբոր թագաւոր դառնաս, մի նախըրչական շքանշան հնարիր և նրանով բարձրացրու քո իշխաններին։

—Նախրչական նշանն այնքան բարձր է, Վաղինակ, որ կարելի չէ տալ ոչ մի իշխանի։ Այդ նշանը կարող են կրել միայն թագաւորները ու հայրապետները։ Դու չըգիտես մինչ, որ այն գաւազանը, որ տրւում է թագաւորներին և հարապետներին՝ հովւական նշան է։

—Հովւական, բայց ոչ թէ նախրչական։

—Հովիւն ու նախրչին ինչով են զանազանւում միմեանցից, եթէ ոչ նրանով, որ հովիւը միայն այծ ու ոչխար է արածեցնում, իսկ նախրչին՝ ամեն ինչ,—ոչխար այծ, տաւար, գոմէշ, ձի, էշ, ջորի և մինչև անգամ ուղտ։ Եւ թագաւորի պաշտօնն աւելի նախրչութեան է նման, քան թէ հովւի, ըստորում նրա ժողովուրդը միայն ոչխարներից ու այծերից չէ բաղկացած, այլ շատ տեսակ կենդանիներից։ Միթէ քեզ յայտնի չէ, որ Աստուած ամենից շատ նախրչիներին է սիրել. ինչ են եղել Աբրահամ, Մովսէս, Դաւիթ, եթէ ոչ մի-մի նախրչի։ Ո՞վ էր Աստծուն աւելի սիրելի, Եսաւը, որ մեզ նման որսորդ էր, թէ Յակոբը, որ նախրչի էր։ Իմ կարծիքով, նախրչի են եղել աշխարհիս բոլոր արդար մարդիկը՝ Աբէլից սկսած մինչև այս գիւղի նախրչին, որ այնքան գեղեցիկ ու խելօք աղջիկ ունի։

—Քեզ հետ վիճել կարելի չէ, իշխան. քիչ էլ որ խօսեցնեմ, դու Մեսրոպ վարդապետի քարոզները կըկարդաս գլխիս։ Թող գեղեցիկ լինի նախրչու աղջիկը. ասած է՝ «աչքի սիրածը տգեղ չի լինիլ»։ Բայց ես կարծում եմ, որ եթէ այդ աղջիկը լինէր մի երկրագործի աղջիկ, դու չէիր ասիլ, որ հայէնը երկրագործ էր, բայց կասէիր՝ «երկրագործ են եղել աշխարհիս բոլոր լաւ մարդիկը՝ Ադամից սկսած մինչև այս գիւղի երկրագործը, որ մի այնքան սիրուն աղջիկ ունի»։

—Վաղինակ, մի լոպէ թող քո սրախօսութիւնը և ինձ ուղիղն ասա. Անահիտն է գեղեցիկ, թէ մեր հազարապետի աղջիկ Վարսենիկը։

—Ես կարծում եմ, որ իրրև իշխանուհի՝ հազարապետի աղջիկն է գեղեցիկ, իսկ իրրև նախրչուհի՝ այդ գեղջկուհին. մինը միւսի տեղը չի բռնիլ։

—Բայց ո՞րը կըլինի աւելի խելօք, Անահիտը, թէ Վարսենիկը։

—Ես ոչ մէկի խելքը չեմ չափել, բայց կարծում եմ, թէ Վարսենիկը շատ լաւ գիտէ, որ մեր Թարթառի ջուրը ոչ ոքի վնաս տւած չէ, և այդ պատճառով՝ երբ որ դու նրանից ջուր ուզես, նա հարկ չի համարիլ քո Անահիտի պէս նազ ու սազ անել և թուքդ ցամքած թողնել։

—Վաղինակ...

—Հրամայիր իշխան...

—Վաղինակ, դու ինձ չէս սիրում...

—Իշխան, ես հասկանում եմ քո միտքը։ Եւ տեսայ, որ այդ առասպելական Անահիտի թերթևունքները նետերի պէս ցցւեցին սրտիդ մէջ, բայց ցաւում եմ, որ այդ վէրքը քո մէջ պիտի անբժշկելի դառնայ...

—Վաչագանն այլ ևս չըխօսեց և ընկաւ մի խոր մտածութեան, մի երևակայական աշխարհի մէջ։ Լուեց և Վաղինակը։ Միայն Զանգին սովորականից դուրս աւելի ուրախ էր թռչկոտում ու խաղում, կարծես մի նոր որսի հոտ լինէր առած։

Դ.

Նախընթաց դէպքից մի քանի օր անցած, թագաւորն

ու Վաղինակը երկար խօսակցութիւն ունէին։ Խօսակցութեան առարկան Վաչագանն էր։

—Վաղինակ,—ասեց Թագաւորը,—դու մի փոքր երեխայ ես եղել, որ մեր տունն ես եկել, և ես քեզ հարազատ որդու պէս եմ պահել։ Այսօր դու ինքդ որդու տէր ես և կարող ես զգալ, թէ ինչ է որդեսիրութիւնը։ Մեր Վաչագանը քեզ եղբօրից չի զանազանում և միայն քեզ է յայտնում իր սրտի գաղտնիքը։ Դու պէտք է իմանաս նրա միտքը և յայտնես մեզ, որ մենք մեր ձեռքից եկած հնարը գործ դնենք։ Վաղինակը պատասխանեց.

—Հայր Թագաւոր, Վաչագանն այնքան գաղտնապահ է, որ ինձ էլ չի բաց անում իր սիրտը. միայն այս վերջին օրերս ես նրա մէջ մեծ փոփոխութիւն եմ նշմարում։ Ես կարծում եմ, որ նա սիրահարւած է Անահիտ անունով մի աղջկայ վրայ։

—Ո՞վ է այդ Անահիտը.

—Դա Հացիկ գիւղի նախրչու աղջիկն է։

—Նախրչո՞ւ...

—Այո՛։

—Այդ նախրչու Անահիտը մի աստւածուհի պէտք է լինի ուրեմն, որ կարողացել է Վաչագանին այդպէս կախարդել և կակղացնել նրա քարացած սիրտը։

—Հայր Թագաւոր, ես միշտ փոնում եմ այդ աղջկանը, ծիծաղում եմ Վաչագանի վրայ, բայց դուր է անցնում իմ աշխատութիւնը, և կարծում եմ, որ պիտի դուր էլ անցնի, ըստ որում այդ աղջիկը ճշմարիտ որ մի աստւածուհի է. նրա գեղեցկութիւնը մի հիացք է. իսկ խելքի մասին հրաշքներ են պատմում։ Ասում են՝ գիւղի ծերերը նրա խորհրդին են դիմում ամեն դժւար հանգամանքներում։ Ոչ մի երիտասարդ նրա քաջութիւնը չունի, ոչ մի օրիորդ՝ նրա ձեռքի ճարտարութիւնը։ Նրան անւանում են «Անտառների Թագուհի», ըստ որում իր հօր նախրից երբ որ մի ապրանք է կորչում կամ գողացւում, նա իսկոյն՝ մի կրակոտ ձի հեծած՝ սար ու ձոր է ընկնում, և որտեղից լինի՝ գտնում բերում է։ Այս տեղեկութիւնները ես հաւաքել եմ Վաչագանից ծածուկ և ոչինչ չեմ յայտնել, որ աւելի ևս չըտաքանայ, բայց ինչպէս ես տեսնում եմ, նա առանց այս էլ նրանից ձեռք վերցնողը չէ։ Ես յոյս ունիմ, որ ինքը եթէ ձեզ չըյայտնէ, մայր Թագուհուց չի թագցնիլ։

—Եթէ այդպէս է, ես կը յայտնեմ մօրը։ Շնորհակալ եմ, որ ինձ նախապատրաստեցիր քո տրւած տեղեկութիւններով։

Վաղինակը ճմարիտ որ լաւ նախապատրաստեց Թագաւորին։ Նա Անահիտի գովասանքը՝ իր կարծիքով՝ չափազանցութեան հասցրեց աւելի այն մտքով, թէ՝ բան է՝ եթէ որդու կողմից զիջում չըլինի, գոնէ ծնողաց կողմից լինի, որ Վաչագանի մուրազն անկատար չըմնայ։ Ահա այս խօսակցութիւնից յետոյ էր, որ մայրն իմացաւ որդու սխրութեան գաղտնիքը։

Ե.

Թագուհին երբ որ իմացաւ Վաչագանի վճռական խօսքը, թէ նա միայն Անահիտին կուզի և ուրիշ ոչ ոքի, յայտնեց Թագաւորին, որ իրանց որդին Հացիկ գիւղի նախրչու աղջկանն է հաւանել, և պատմեց բոլորը, ինչ որ ինքը լսել էր։ Այս լուրը շուտով տարածւեց ամբողջ պալատի մէջ։ Բոլոր ծառաներն ու նաժիշտներն իմացան։ Միւս օրը ամբողջ քաղաքը դղրդում էր այդ նոր համբաւով։ Գիւղացիք ուրախացան, որ Թագուհին իրանցից կըլինի և նրա օրով իրանք շատ բախտաւոր կըլինին։ Մեծամեծ իշխանները տխրեցին, թէ ինչո՞ւ Թագաւորի որդին ռամիկ նախրչուն իրանցից բարձր համարեց։ Վաճառականները ծիծաղում էին, թէ երևի Թագաւորի որդին խելքը կորցրել է, որ փոխանակ հարուստ օժիտով աղջիկ ուզելու՝ մի աղքատ աղջիկ է ուզում։ Պակաս չէին և սրախօս մարդիկ, որոնք այդ առիթով զանազան առասպելներ էին հնարում և պատմում սրան-նրան։

Ահա թէ ինչ էին ասում այդ սրախօսները.

—Բաբիկ, ասում են՝ մեր Թագաւորի որդին նախրչու աղջիկ է ուզում, լսե՞լ ես...

—Այդպէս չէ, սիրելի Սադօկ, դու սխալ ես լսել։

Այդ նախընչին իսկապէս նախընչի չէ, այլ թագաւոր է, բայց որովհետև իր հպատակները բոլորն էլ անասուններ են, այդ պատճառով նրան նախընչի են ասում։ Հիմա մենք որ յիմար լինինք, մի՞թէ դրա համար պէտք է մեր թագաւորին տաւարած անուանենք։ Մեր թագաւորի խնամացուն մի շատ իմաստուն թագաւոր է. նա իմանում է բոլոր անասունների լեզուն. այդպէս մէկ էլ Սօղօմօն իմաստունն է եղել։

—Ի՞նչ ես ասում... մի՞թէ անասուններն էլ ունին թագաւոր։

—Ինչո՞ւ ես զարմանում։ Հապա չե՞ս լսել, որ ասում են՝ մորեխների թագաւորը, օձերի թագաւորը, մրջիւնների թագաւոր, մեղուների թագուհին։ Եւ մարդիկն էլ դեռ այն ժամանակ են սկսել թագաւոր ունենալ, երբ նրանց խելքը անասունների խելքից բարձր չի եղել։

—Ես այդ գիտեմ, բայց չեմ լսած, որ տաւարներն էլ ունենան թագաւոր։ Մէկ էլ որ՝ ասենք՝ օձերի թագաւորը օձ է, մորեխներինը մորեխ, բայց տաւարներինը մի՞թէ մարդ է։

—Հապա մարդ որ չըլինէր, էլ ինչպէս աղջիկ կունենար, էլ ո՞ւմ կուզէր մեր թագաւորի որդին. երևի մարդ է, որ աղջիկ ունի, և այն էլ, գիտեմ, ինչպէս աղջիկ. շատ գեղեցիկ և իմաստուն։ Ասում են՝ այդ աղջիկը մարդու չի գնում, և դեռ յայտնի չէ, թէ արդեօք մեր թագաւորի որդուն կուզի՞ թէ ոչ։

—Ի՞նչ ես ասում.

—Հապա դու ինչ ես կարծում...

2.

Թագաւորն ու թագուհին տեսան որ չեն կարողանում վաչագանի միտքը փոխել, մի երեկոյ խորհուրդ արին և վճռեցին, որ ընդունեն նրա ընտրութիւնը։

Թագաւորն ինքը շատ բարի մարդ էր. նա սրտով հակառակ չէր ամենևին որդու ընտրութեանը։ Նա մինչև անգամ ուրախ էլ էր, որ իր որդին բոլոր հպատակների վրայ հաւասար աչքով է նայում և մէկը միւսից բարձր

չի դասում։ Նա միայն վախենում էր, թէ մի գուցէ դրանով զոռով իշխաններին գրգռէ իր դէմ։ Բայց երբ որ իմացաւ թէ գիւղացիք շատ ուրախ են այդ բանին և Անահիտն էլ բարձր համբաւ է ստացել նրանց մէջ, ինքն սկսեց համոզել թագուհուն, որ յօժարի այդ բանին...

Միւս օրը կանչեցին Վաղինակին, յայտնեցին իրանց յօժարութիւնը, և նրա հետ երկու պատուաւոր և իշխան մարդ ևս դնելով՝ մեծամեծ ընծաներով ուղարկեցին Հացիկ՝ հարսնախօսութեան։

Երբ որ դրանք հասան նախընչի Առանի տունը, Առանը նրանց սիրով ընդունեց և շնորհաւորեց նրանց գալը։ Անահիտը տանը չէր։ Հիւրերը նստեցին սրահում՝ մի նոր գորգի վրայ, որ Առանը փռեց իսկոյն և ինքն էլ նստեց նրանց կշտին։

Խօսակցութեան նիւթը ամենից առաջ դարձաւ նոր գորգը, որ իր գեղեցիկ նախշերով, գոյների պայծառութիւնով և գործւածքի նրբութիւնով զրաւեց հիւրերի ուշադրութիւնը։

—Այս ինչ հիանալի գորգ է,—ասեց Վաղինակը.—տանտիկինդ կըլինի գործած անշուշտ։

—Ո՛չ, ես կին չունիմ. ահա հինգ տարի է, որ կինս վախճանւել է։ Այդ գորգը մեր Անահիտի գործածն է։ Բայց ինքը չի հաւանում, ասում է՝ իմ ուզածիս պէս չըդուրս եկաւ։ Մէկ նորը հինել է,—ահա այն ծածկւած ոտայնն է,—յոյս ունի, որ այն պիտի իր ուզածի պէս դուրս բերէ։

—Մեր թագաւորի պալատումն էլ չըկայ մի այսպիսի գարդ,—ասեց իշխաններից միևնը. յետոյ դառնալով Առանին՝ աւելացրեց.—Շատ ուրախ ենք, որ քո աղջիկն այսքան շնորհալի է։ Քո Անահիտի համբաւը մինչև թագաւորի ականջն է հասել։ Եւ ահա մեզ ուղարկել է քեզ մօտ խնամախօսութեան։ Թագաւորը կամենում է, որ քո Անահիտը տաս իր միևնուճար որդուն՝ Վաչագանին, որ իր թագաժառանգն է։

Իշխանն այս առաջաբերութիւնն անելով՝ սպասում էր, թէ Առանը կամ չի հաւատալ, կամ թէ՝ տաստիկ ուրա-

խանալուցը՝ վեր կրթռչի տեղիցը։ Բայց Առանը ոչ այս արաւ և ոչ այն, այլ գլուխը քաշ գցեց և սկսեց ցուցամատը գորգի նախշերով սահեցնել։ Ներան այդ մտածութիւնից հանեց վաղինակը՝ ասելով.

—Ինչո՞ւ տխրեցիր, Առան եղբայր. մենք քեզ ուրախութիւն ենք բերել և ոչ տխրութիւն։ Մենք քո աղջիկը բռնի տանելու չենք։ Այդ կախւած է քո միակ կամքից. եթէ կուզես՝ կըտաս, չես ուզիլ՝ չես տալ. մեզ հարկաւոր է միայն, որ դու ուղիղն ասես, թէ դու ինչպէս կըկամենաս՝ տաճ, թէ չըտալ։

—Իմ պատւական հիւրեր,—պատասխանեց Առանը,—ես շատ շնորհակալ եմ, որ մեր տէր թագաւորը իր ճոխ պալատի համար իր ծառայի աղքատիկ խրճիթից մի գարդ է ուզում տանել։ Գուցէ այդպիսի մի գարդ, ինչպէս ասեցիք գորգի համար, չըկայ նրա պալատի մէջ. բայց ճըշմարիտն ասում եմ ձեզ, իմ ձեռին չէ տալն ու չըտալը։ Ահա կըգայ ինքը, իրան կըհարցնէք. եթէ կըյօժարի, ես ոչինչ չունիմ ասելու։

Հէնց այս խօսակցութեան ժամանակ եկաւ Անահիտը, որ իրանց այգումն էր եղել, ձեռին մի զամբիւղ՝ խաղողով, դեղձով և տանձ ու խնձորով լիքը։ Գլուխ տըւաւ հիւրերին, որոնց մասին իրան լսած էին տըւել, որ քաղաքից եկած իշխաններ են, և զամբիւղը ներս տանելով՝ մէջի եղածը դասեց մի նոր կլեկած մեծ սինու մէջ, և բերաւ դրաւ հիւրերի առջև։ Ինքը գնաց իր ոտաոյնի մօտ, վեր առաւ նրա երեսից սաւանը և սկսեց շարունակել իր կիսատ թողած գործը։ Իշխաններն սկսեցին նայել, որ տեսնեն ինչպէս է գործում Անահիտը, և մնացին ապշած նրա արագաշարժ մատների վրայ։

Անահիտ, ինչո՞ւ ես մենակ գործում,—հարցրեց Վաղինակը.—ես լսել եմ, որ դու աղջիկ աշակերտներ շատ ունիս։

—Այո՛, ունիմ մի քանի հոգի,—պատասխանեց Անահիտը,—բայց որովհետև հիմա այգեկութ է, արձակել եմ։ Այստեղ էլ լինէին, չեմ բանեցնիլ սրայ վրայ։ Այս մէկ հատը ես մենակ պէտք է գործեմ։

—Լսել եմ, որ դու քո աշակերտներին կարդալ էլ ես սովորեցնում։

—Այո՛, սովորեցնում եմ։ Հիմա մեզանում ամեն մարդ պարտական է կարդալ գիտենալ։ Այս վերջին օրերս էլի եկաւ ծերունի Մեսրօպը և սաստիկ պատւէր տըւաւ, որ ամեն մարդ կարդալ սովորէ, որ ամեն մարդ ինքը կարդայ աւետարանը և հասկանայ։ Հիմա մեր հովիւներն էլ գիտեն կարդալ և միմեանց սովորեցնում են իրանց հօտն արածեցնելիս։ Այժմ եթէ մեր անտառները պարտես, բոլոր հասած ծառերի կեղևները զրոտած կըտեսնես։ Անցեալ օրը ես մի ծառի վրայ տասը տուն սաղմոս կարդացի։ Մեր բերդերի պարիսպները, ժայռերի ճակատները ածխագրերով լցրել են։ Մէկը աւետարանից մի տուն գրում է, կամ այնքան է գրում, ինչքան անգիր գիտէ, յետոյ միւսներն են շարունակում։ Ահա այսպէս սար ու ձոր լցել է գրերով։

—Մեր մէջ ուսումն այդ չափ տարածւած չէ, ըստ որում մերոնք ծոյլ են, բայց ես յոյս ունիմ, որ երբ քեզ տանենք մեր քաղաքը, դու մեր ծոյլերին արիաջան կըշինես։ Մի րոպէ թող քո գործը, Անահիտ, և եկ այստեղ. քեզ բան ունիմ ասելու։ Տե՛ս, ահա քեզ համար ինչքեր է ուղարկել մեր թագաւորը։

Վաղինակն այս ասելով՝ բաց արաւ մի կապոց և նրա միջից հանեց ոսկի զարդարանքներ և մեռաքսէ հագուստներ։

Անահիտն այդ բանները տեսնելով՝ ամենևին չըյափշտակեց և չըտեսի ձևան չըզարմացաւ, այլ համեստ կերպով հարցրեց.

—Կարելի՞ է արդեօք իմանալ, թէ այս պատիւն ինչո՞ւ համար է արել ինձ թագաւորը։

—Մեր թագաւորի որդին՝ Վաչագանը՝ քեզ տեսել է աղբիւրին. դուն նրան չուբ ես տըւել և նա քեզ շատ հաւանել է։ Հիմա թագաւորը մեզ ուղարկել է, որ քեզ նշանենք իր որդու վրայ։ Ահա այս մատանի է, այս ապարանջան է, այս մանեակ է, սրանք կոճակներ են, մի խօսքով քեզ համար են այս ամենն էլ։

—Ուրեմն իմ տեսած որսորդը Թագաւորի որդին է եղել։

—Այո։

—Նա շատ լաւ երիտասարդ էր։ Բայց արդեօք գիտէ՞ մի որ և իցէ արհեստ։

—Նա Թագաւորի որդի է, Անահիտ, նրան ի՞նչ արհեստ է հարկաւոր. ողջ աշխարհի տէրը նա է, ամենքն էլ նրա ծառաներն են։

—Գիտեմ որ այդպէս է, բայց, ով գիտէ, աշխարհք է, այսօրւան ծառաների տէրը վաղը կարող է ինքը լինել ծառայ, թէև նա Թագաւոր էլ լինի եղած։ Արհեստը մի այնպիսի բան է, որ ամենայն մարդ պիտի գիտենայ՝ թէ ծառայ լինի, թէ տէր, թէ Թագաւոր և թէ իշխան։

Այսպէս որ ասեց Անահիտը, իշխանները ծիծաղին իրար երեսի մարիկ տալիս։ Նայեցին Առանին, տեսան որ նա շատ հաւան է աղջկայ ասածին։ Յետոյ դարձան Անահիտին ու կրկին հարցին.

—Ուրեմն դու Թագաւորի որդուն չըպիտի ուզես միայ նրա համար, որ նա արհեստ չըգիտէ։

—Այո, և այս ամենը, ինչ որ բերել էք, յետ կըտանէք և կասէք, որ ես իրան շատ հաւանում եմ, միայն թող ներէ ինձ, որ ես ուխտ եմ դրել արհեստ չըգիտցող մարդու չըգնալ։ Եթէ կամենում է, որ ես իր ամուսինը լինիմ, թող նախ և առաջ մի արհեստ սովորի։

Իշխանները տեսան որ Անահիտը հաստատ է իր ասածին, էլ չըստիպեցին։ Նոյն գիշերը ծիծաղին Առանի տանը։ Անահիտը նրանց լաւ հիւրասիրութիւն ցոյց արաւ, և մի Թագաւորի հէքիաթ պատմեց, թէ ինչպէս նա շատ արհեստներ է սովորել, յետոյ իր ժողովրդին էլ սովրեցրել և դրանով իր երկիրը շատ հարստացրել։ Իշխանները տեսնելով որ ճշմարիտ է Անահիտի ասածը՝ ամաչում էին որ իրանք ոչ մի արհեստ չըգիտեն, միայն վաղինակն սկսեց պարծանքով ասել, որ ինքը շատ լաւ ոսկերչութիւն գիտէ, թէ նա այդ սովորել է Թագաւորի պալատական վարպետից։ Մի-ւս օրը վեր կացան գնացին և ինչ որ տեսե լսել էին, մի առ մի պատմեցին Թագաւորին։

Թագաւորն ու Թագուհին երբ լսեցին Անահիտի վճիռը, շատ ուրախացան, կարծելով թէ Վաչագանը չի ընդունիլ նրա առաջարկութիւնը և ձեռք կըվերցնէ նրանից. բայց երբ կանչեցին իրան և յայտնեցին՝ նա ասեց.

—Շատ ուղիղ է ասել Անահիտը. ամենայն մարդ պէտք է մի արհեստ գիտենայ. Թագաւորն էլ մարդ է, նա էլ պէտք է գիտենայ մի արհեստ։

—Ուրեմն դու յօժար ես մի արհեստ սովորելու,—հարցրեց մայրը։

—Այո։

—Բայց ուղիղն ասա, ինչո՞ւ համար ես ուզում սովորել,—արհեստի կարևորութիւնն զգալով, թէ Անահիտին արժանանալու համար.

—Երկուսն էլ... ինչո՞ւ թաքցնեմ,—պատասխանեց Վաչագանը և հեռացաւ իսկոյն, որ երեսի կարմրիլը ծածկէ իր ծնողներից...

Թագաւորը տեսաւ որ որդին յօժար է մի արհեստ սովորելու, խորհրդի կանչեց իշխաններից մի քանիսին, և նրանք միաձայն վճռեցին, թէ նրան վայելուչ արհեստը լաւ դիպակ գործելն է, որ չըկայ իրանց երկրի մէջ և հեռաւոր երկիրներից են բերել տալիս շատ թանգ գնով։ Մարդիկ ուղարկեցին և խորին Պարսկաստանից մէկ հմուտ վարպետ բերել տըւին Վաչագանի համար։ Մի տարւայ մէջ Վաչագանն այնպէս սովորեց դիպակ գործելը, որ իր ձեռքով նուրբ ոսկեթելից մի բաճկոնացու գործեց Անահիտի համար և վաղինակի ձեռքով ուղարկեց նրան ընծայ։

Անահիտը՝ առնալով այդ ընծան՝ ասեց.—Հիմա ոչինչ չունիմ ասելու.

Երբ կանճարանայ,
Ջուլհակ կըդառնայ։

Յայտնեցէք Թագաւորի որդուն իմ յօժարութիւնը և իմ կողմից էլ իմ նոր գործած գորգը տարէք նրան ընծայ։

Վաղինակը վեր առաւ գորգը և ձին հեծնելով՝ շտապեց դէպի Բարդա, որ մի րոպէ առաջ աւետ Վաչագանին Անահիտի յօժարութիւնը։

Ակսեցին հարսանիքի պատրաստութիւն տեսնել, և եօթն օր-եօթ գիշեր հարսանիք արին։ Այդ հարսանիքը մի չբտեսնւած մեծ ծօնակատարութեան պէս եղաւ բոլոր երկրի համար։ Գիւղացոց ուրախութեանն էլ չափ չկար։ Նրանք ուրախանալու առիթներ շատ ունէին. նախ՝ որ շատ սիրում էին Թագաւորին և նրա որդուն. երկրորդ՝ որ Անահիտը նրանց մէջ մեծ համբաւ էր ստացել, որ նրա գթութեան վրայ մեծ յոյս ունէին. երկրորդ՝ որ Թագաւորը հարսանիքի օրը հրաման էր հանել, որ երեք տարի ժամանակով գիւղացոց բոլոր հարկերը ընծայւած լինին. եւ դրա համար էլ գիւղացիք երկար ժամանակ երդում էին—

Անահիտի հարսանիքին ոսկի արև փայլեցաւ.
Անահիտի հարսանիքին ոսկի անձրև թափւեցաւ.
Մեր արտերը ոսկի դառան, մեր հորերը լցւեցան.
Մեր հարկերն անհետացան, մեր ցաւերը վերացան։

Շատ ապրի Ոսկեծղին՝
Մեր մայր Թագուհին...

Է.

Անահիտի վառաւոր հարսանիքին ներկայ չէր Վաղինակը։ Մէկ օր Թագաւորը նրան մի յանձնարարութիւնով ուղարկեց Պերոժ քաղաքը, որ շատ հեռու չէր Բարդայից, և այն գնալն էր որ գնաց, էլ յետ չեկաւ։ Շատ հարց ու խնդիր եղան, մանեկան, որոնեցին, բայց Վաղինակը կորաւ ու կորաւ։

Վաղինակին որոնելու գնացող մարդիկը լուր բերին Թագաւորին, թէ անյայտ եղած մարդիկ շատ կան, և ոչ ոքի յայտնի չէ, թէ ինչպէս են անյայտանում այդ մարդիկը և ուր են կորչում։

Թագաւորը կարծեց թէ երևի ուազակ գերեվաճառները կան, նրանք են գալիս գողանում և տանում Կովկասեան լեռներում բնակող բարբարոս ազգերի մէջ վաճառում։ Ճարպիկ լրտեսներ ուղարկեց այն երկիրները. նրանք գնացին, դիւղէ դիւղ, քաղաքէ քաղաք մանեկան, բայց ոչ մի հետք չըգտնելով՝ յետ դարձան յուսահատ։

Վաղինակի այդպէս անհետ կորչիլը մեծ ցաւ պատճառեց Թագաւորին։ Նա ցաւում էր ոչ միայն նրա համար, որ որդու պէս էր սիրում նրան, այլ և նրա համար, որ իր երկրի մէջ մի այդպիսի անսովոր բան էր պատահում և ինքը չէր կարողանում հետքը գտնել։

Այս դէպքից յետոյ շատ չանցած՝ Թագաւորն ու Թագուհին վախճանւեցին, խորին ծերութեան հասած։ Բոլոր երկիրը սուգ պահեց նրանց համար մինչև քառասուն օր։ Քառասուն օրից յետոյ հաւաքւեցին բոլոր քաղաքացիք և Վաչագանին իր հօր տեղը նստեցրին։

Վաչագանը՝ իր նախնեաց գահը բարձրանալով՝ ուզեց իր երկիրն այնպէս բարեկարգել, որ էլ ոչ մի տղի ոչ մի բանից դժգոհ չըլինի, ամենքն էլ ուրախ լինին, ամենքն էլ բախտաւոր։ Իր ամենամօտիկ խորհրդակիցը Անահիտն էր։ Առաջ նրա հետ էր խորհրդակցում միշտ և յետոյ ժողովրդից խելացի մարդկանց հրաւիրում խորհրդի և նրանց յայտնում իր միտքը։ Բայց Անահիտը այսքանը բաւական չըհամարեց, մէկ օր նրա հետ ակսեց այսպէս խօսիլ.

—Տէր իմ Թագաւոր, ես տեսնում եմ որ դու քո երկրի մասին մանրամասն և ստոյգ տեղեկութիւններ չունես։ Քո հրաւիրած մարդիկը ամեն բան ուղիղը չեն ասում։ Նրանք քեզ միամտացնելու և ուրախացնելու համար ասում են՝ ամեն բան լաւ է և կարգին, ամենքն էլ գոհ են իրանց վիճակից։ Ո՞վ գիտէ, ինչեր են լինում այս րոպէիս քո երկրի մէջ, որոնց մասին այդ մարդիկը ոչ մի տեղեկութիւն չեն տալիս քեզ։ Դու ժամանակ առ ժամանակ պէտք է գանագան հագուստով ու կերպարանքով մանգաս երկրիդ մէջ, երբեմն աղքատի ձևով մուրացկանութիւն պէտք է անես, երբեմն մշակի հագուստով ալիտ երթաս նրանց հետ մշակութիւն անես, երբեմն վաճառականութիւն, մի խօսքով՝ ամեն վիճակի մէջ էլ պէտք է մտնես, որ ամեն վիճակի էլ մօտիկ ծանօթանաս։ Աւտւած ամենի համար էլ քեզանից հաշիւ է պահանջելու. դու Նրա փոխանորդն ես քո երկրի վրայ. պէտք է ամենայն ինչ տեսնես, և բան այնմ քո անելիքդ անես։

—Դու շատ ճշմարիտ ես ասում, Անահիտ,—ասեց

թագաւորը։ —Հանգուցեալ հայրս այդ սովորութիւնն ունէր, ինչ որ դու ասում ես, միայն ծերութեան ժամանակ էլ չէր կարողանում կատարել իր ուզածը։ Ես իմ որսորդութեան ժամանակը համարեա միևնոյնն էի անում, բայց հիմա ինչպէս անեմ, որ երթամ, ով կըկառավարէ իմ տեղս։

—Ես ինքս կըկառավարեմ, և այնպէս կանեմ, որ ոչ ոք չի իմանալ, թէ դու բացակայ ես։

—Շատ լաւ. ես հէնց վաղը կարող եմ ճանապարհ ընկնիլ։ Քսան օր ժամանակ եմ դնում. երբ որ քսան օրն անցնի և ես չըգամ, իմացիր, որ ես կենդանի չեմ, կամ մի փորձանքի մէջ եմ ընկել։

Ը.

Վաչագան թագաւորը հասարակ շինականի հագուստով ծպտած՝ ճանապարհ ընկաւ դէպի իր երկրի հեռաւոր կողմերը։ Շատ բան տեսաւ, շատ բան լսեց, բայց ամենից անցաւ այն, ինչ որ տեսաւ իր վերադարձին Պերոժ քաղաքումը։

Պերոժ քաղաքը, որ այժմ անհետացած է, գտնւում էր Կուր գետի ափումը։ Բնակիչները կռապաշտ պարսիկներ էին։ Կային և հայ քրիստոնեաներ, բայց շատ սակաւ էին և չունէին ոչ քահանայ և ոչ աղօթատուն։

Քաղաքի կենտրօնումը կար մի շատ ընդարձակ հրապարակ. որ քաղաքի շուկան էր. նրա չորս կողմն էին գտնւում բոլոր արհեստաւորների և վաճառականների խանութները։

Մի օր այդ հրապարակում նստած էր Վաչագանը. մէկ էլ տեսաւ, ահա մի խումբ մարդիկ են գալիս և բերում են իրանց հետ մի փառաւոր և սպիտակ մօրուքով ծերունի՝ աչ ու ձախ բազուկները բարձրացրած։ Ծերունին շատ ծանր էր գալիս. նրա առջև սրբում էին ճանապարհը և աղիւսներ դնում ոտների տակին։ Վաչագանը մօտեցաւ մի մարդու և հարցրեց. թէ ով է այդ ծերունին։ Մարդը պատասխանեց.

—Սա մեր մեծ քրմապետն է, մի՞թէ չես ճանաչում։ Ես որքան սուրբ է, որ ոտը գետնին չի դնում, որ չըլինի թէ մի որ և իցէ միջատ ընկնի ոտքի տակը և սպանվի։

Հրապարակի ծայրումը մի կապերտ փռեցին, և քրմապետը չոքեց նրա վրայ, որ հանգստանայ։ Վաչագանը գնաց նրա դիմացը կանգնեց, որ տեսնի ինչ է խօսում այդ մարդը կամ ինչ է անում։ Քրմապետը շատ սրատես էր. նա էլ Վաչագանի վրայ նայեց և նկատելով նրա օտարական լինելը և առաջին անգամ իրան տեսնիլը՝ ձեռով արաւ, որ գնայ մօտը։ Վաչագանը մօտեցաւ։

—Դու ով ես, ինչ գործի ես,—հարցրեց քրմապետը։

—Ես մի օտար բանուոր եմ,—պատասխանեց Վաչագանը,—եկել եմ այս քաղաքը մշակութեան։

—Շատ լաւ, կըգաս ինձ հետ. ես քեզ գործ կըտամ և լաւ կըվարձատրեմ։

Վաչագանը գլուխ տալով՝ յօժարութիւն ցոյց տըւաւ և գնաց կանգնեց նրա հետ եղած մարդկանց մօտ։

Քրմապետն իր մօտ եղած քուրմերին մի քանի խօսք փսփսաց և նրանք ցրուեցին այս ու այն կողմ, և մի քանի րոպէից վերադարձան այլևայլ պաշարներով՝ մշակների շալակը տըւած։

Երբ որ բոլոր քուրմերը եկան, քրմապետը վեր կացաւ և մի և նոյն հանդիսով ճանապարհ ընկաւ դէպի իր բնակարանը։ Վաչագանն էլ լուռ ու մունջ հետևեց նրան աւելի հետաքրքրութիւնից շարժւած, որ տեսնի ինչով են զբաղւած այդ քուրմերը, կամ ինչ մարդ է քրմապետը, ինչ բարեգործութիւններ ունի, որ այդպէս սուրբի պէս պաշտւում է։ Այսպէս գնացին մինչև քաղաքի ծայրը։

Այդտեղ քրմապետը՝ օրհնելով ճանապարհ ձգող ջերմեռանդ կռապաշտներին՝ յետ դարձրեց. մնացին միայն իր քուրմերը և բեռնակիր մշակները ու Վաչագանը։ Դրանք շարունակեցին իրանց ճանապարհը և հեռանալով քաղաքից մօտ երկու վերստ՝ հասան մի պարապատատ շէնքի և կանգ առան նրա երկաթի դռան մօտ։ Քրմապետն իր գրպանից հանեց մի ահագին բանալի, բաց արաւ դուռը և ամենին ներս անելով՝ կրկին կողպեց։ Այստեղ Վաչագանը մի անսովոր սարսուռ զգաց, տեսնելով, որ այստեղից իր կամքով դուրս գնալու հնար չի ունենալու։ Վա-

չագանի հետ եղած մշակները էլ առաջին անգամն էին մտնում այս շենքի մէջ։ Նրանք ամենքն էլ իրար երեսի նայելով՝ սկսեցին փսփսալ, թէ՝ ուր բերին մեզ այս մարդիկը։ Վերջապէս պարապի կամարակապ ճանապարհն անցնելուց յետոյ, դրանց առջև բացուեց մի շատ ընդարձակ հրապարակ, որի մէջ տեղը կար մի գմբէթաձեւ մեհեան, մանր խուցերով շրջապատած։ Մշակների բեռները ցած դնել տալին այդ խուցերի մօտ, և նրանց՝ Վաչագանի հետ միասին՝ քրմապետը տարաւ մեհեանի միւս կողմը. այնտեղ բաց արաւ մի նոր երկաթի դուռ և ասեց.

—Գնացէք ներս. այդտեղ ձեզ գործ կըտան։ Նրանք մոլորուածի պէս լուռ ու մունջ ներս մտան, և քրմապետն այդ դուռն էլ փակեց նրանց քամակից։ Այստեղ մեր օտարականները նոր ուշքի եկան, նոր աչք բաց արին և տեսան, որ մի սաորերկրեայ ճանապարհի վրայ են կանգնած։

Թ.

—Տղէք, ինչ տեղ ենք մենք, չըգիտէք,—հարցրեց Վաչագանը։

—Ես գիտեմ որ մենք թակարդի մէջ ենք ընկել, էլ այստեղից ազատուելու չենք,—ասեց մէկը։

—Բայց չէ՞ որ այս մարդը սուրբ մարդ է, մի՞թէ այդպէս բան կանի,—ասեց մի ուրիշը։

—Ինչո՞ւ չի անիլ. երևի այս սուրբը մարդը գիտէ որ մենք մեղաւոր ենք, սրա համար մեզ բերաւ ձգեց իր քաւարանը, որ մեղքներս ապաշխարենք։

—Տղէք, կատակի ժամանակ չէ,—ասեց Վաչագան։—Ես կարծում եմ, որ այդ դաժան ծերունին սուրբի տեսն առած մի զարհուրելի դև է, և մենք կանգնած ենք այժմ նրա դժոխքի ճանապարհի վրայ։ Տեսէք ինչպէս խաւար է, ինչպէս մութ, և դեռ ով գիտէ ինչ տանջանքներ կան մեզ համար պատրաստուած։ Բայց ինչո՞ւ ենք քարացել կանգնել այստեղ. էլ յապիտեան բացելու չէ այս դուռը. եկէք առաջ գնանք, տեսնենք ուր է տանում մեզ այս անդառնալի ճանապարհը։

Այդ ճանապարհով բաւականին առաջ գնացին և յանկարծ նրանց աչքին մի ճրագի պղօտ յոյս երևաց։ Գնացին դէպի ճրագը, և նրանց առջև բացուեց մի լայն քարայատակ, որի չորս կողմից լուսում էին խառնաշփոթ պատկներ։ Վեր նայեցին և տեսան, որ մի արհեստական քարայրի մէջ են գտնուում։ Դա շինուած էր ցորենի հորի պէս. վերևից սկսել էին փորել ժայռը, և որքան ցած էին իջել, այնքան լայնացրել էին, և այս կերպով միապաղաղ քարի մէջ շինել էին մի սաորերկրեայ գմբէթաձև ընդարձակ սրահ։

Մեր կալանաւորները մի կողմից ապշած գնում էին անելանելի բանտը, միւս կողմից խլըշած ականջ էին դնում, որ տեսնեն ո՞րտեղից էին գալիս խառնաշփոթ ձայները։ Հէնց այս միջոցին նրանց դիմացը երևաց մի սուեր, որ հեռուհեռ մօտենալով ու թանձրանալով՝ մարդու նմանութիւն առաւ։ Վաչագանն առաջ գնաց դէպի այդ սուերը և բարձրաձայն կանչեց.

—Ո՞վ ես դու, սատանայ ես, թէ մարդ, մօտեցիր մեզ և ասա՝ ո՞րտեղ ենք գտնուում մենք։

Ուրուականը մօտեցաւ և դողդողալով կանգնեց նորեկների առջև։ Դա մի մարդ էր, մեռելի կերպարանքով, աչքերը խոր ընկած, այտերը ցցուած, մազերը թափուած, մի մերկ կմախք, որի բոլոր ոսկորները համբրւում էին։ Այդ կենդանի մեռեալը՝ սրացած ծնօտիքը հազիւ շարժելով՝ հեկեկալով ու կակազելով՝ ասեց.

—Եկէք իմ եաեիցս. ես ձեզ ցոյց կըտամ, թէ ինչ տեղ էք ընկել դուք։

Գնացին մի նեղ անցքով և մտան մի ուրիշ բոյն. այն տեղ տեսան սաոը գետնի վրայ վայր թափուած մերկ մարդիկ, որոնք աղեկտուր անքոցով փչում էին իրանց վերջին շունչը։ Այստեղից անցան մի ուրիշ որջ, և այնտեղ տեսան կարգով շարուած ահագին կաթսաներ, որոնց մէջ կերակուր էին եփում մի քանի մեռելագոյն մարդիկ։ Վաչագանը մօտեցաւ այդ կաթսաներին, որ տեսնէ ինչ է նրանցում եփուածը, և երբ տեսաւ, քսմփնելով յետ քաշուեց և ընկերներին չասեց, թէ ինչ էր տեսածը։ Այդ

տեղից մոտն մի աւելի երկար սրահ, և այդտեղ տեսան զանազան արհեստաւորներ խառնիխուռն աշխատելիս. մի քանիսը մի-մի բան էին ասղնեգործում, միւսները նրանց կողքին մի-մի բան էին հիւսում, մի քանիսը կար էին անում, միւսները ոսկերչութիւն։ Այսպէս հարիւրաչափ մարդիկ այստեղ աշխատում էին աղօտ լուսի տակ՝ ամենքն էլ մեռելի գոյն առած։

Այս ամենը ցոյց տալուց յետոյ՝ առաջնորդող մարդը կրկին տարաւ նրանց առաջւայ սրահը և այնտեղ ասեց.

—Այն դիւական ծերունին, որ ձեզ խաբել բերել է, մեզ ամենիս էլ նա է բերել այստեղ։ Թէ քանի ժամանակ է, որ ես այստեղ եմ, ինձ յայտնի չէ, որովհետև այստեղ օր ու գիշեր չկայ, այլ կայ միայն մի անվերջ խաւար։ Այսքանը միայն գիտեմ, որ ինձանից առաջ և ինձ հետ եկող մարդիկը կոտորել են ամենքն էլ։ Այստեղ բերում են երկու տեսակ մարդիկ՝—արհեստաւոր և անարհեստ։ Արհեստաւորներին աշխատեցնում են մինչև իրանց մահը, իսկ արհեստ չը ըգիտցողներին տանում են սպանդանոց, որ ես ձեզ ցոյց չըտրեի, և այնտեղից բերում են այն խոհանոցը, որ դուք տեսաք։ Ահա մի այսպիսի զարհուրելի տեղ է այս տեղը։ Ծերունի դևը մենակ չէ. նա ունի հարիւրաւոր գործակիցներ, որոնք ամենքն էլ քուրմեր են։ Այս դժոխքի վրայ է նրանց բնակարանը։

—Դու այս ասա, հիմա մեզ ինչ են անելու,—հարցրեց Վաչագանը։

—Մի և նոյնը կանեն, ինչ որ միւսներին։ Ով որ ձեզանից արհեստ գիտէ, կապրի մինչև մեռնելը, իսկ ով որ չըգիտէ, նրան կըտանեն սպանդանոց։ Ես հիմա մեռելատանն եմ, ըստ որում յայտնեցի, որ էլ աշխատելու ուժ չունիմ։ Բայց Աստուած հոգիս չի առնում. երևի ուզում է ինձ լոյս աշխարհի արժանացնել. և, գիտէք, ես հաւատում եմ, որովհետև երազումս ինձ երևաց մի կինարմատ՝ դէմքին թագաձև սաղաւարտ, ձեռին երկսայրի սուր, մի հրեղէն ձիու վրայ նստած՝ և ասեց ինձ. «Մի յուսահատւիր, Վաղինակ. ես կըզամ շուտով և ձեզ ամենիդ կազատեմ»։ Ես վաղուց մեռած կըլինէի, եթէ այդ հրաշագեղ

թագուհին ինձ յոյս տըւած չըլինէր. նրա տըւած յոյսը իմ հոգուս անուշդ է տալիս, և ինչքան թոյլ եմ մարմնով, այնքան ուժեղ եմ հոգւով։ Ա՛խ, իմ Վաչագան, ո՞րտեղ ես, ինչո՞ւ ես մոռացել քո Վաղինակին...

Վաչագանը, որ մինչև այս ժամանակ մի թմրած վիճակի մէջ էր, և պատմողի խօսքերը միայն դնդդնգացնում էին նրա ականջի թմբուկը՝ առանց տպաւորելու մաքի վրայ, վերջին խօսքերից սթափւեց իբրև մի խոր քնից, և սկսեց յիշել երազի նման «Թագուհի», «Վաղինակ», «Վաչագան» բառերը։ Ուրեմն սա մեր Վաղինակն է, մտածեց նա։ Այս մտածելով և ուշքի գալով՝ ուզում էր վրան ընկնել և գգւել, ուզում էր յայտնել, թէ ինքն է Վաչագանը, բայց մէկ էլ չըհաւատալով իր ականջին՝ կրկին հարցրեց, թէ ո՛վ է նա և ինչպէս է ընկել այստեղ։

Վաղինակն իր պատմութիւնն սկսեց շատ հեռուից և Վաչագանին անծանօթ առարկայից։ Իսկ այդ մէջտեղին Վաչագանն սկսեց մտածել, որ լաւ չի լինիլ, եթէ ինքը յանկարծ յայտնէ իր ով լինելը, ըստ որում մի այդպիսի յայտնութիւն՝ թէ ուրախութիւն և թէ կսկիծ լինելով՝ կարող էր սրի պէս կտրել նրա կեանքի բարակացած թելը։ Այս պատճառով ընդհատեց նրա պատմութիւնը՝ ասելով—

—Քո անունը, ինչպէս լսեցի, Վաղինա՞կ է։

—Վաղինակ է, այո՛, Վաղինակ... ես մի ժամանակ...

—Եղբայր Վաղինակ, շատ խօսելը քեզ շատ վնաս է։ Սպասիր մինչև քո երազը կատարւի։ Ես հաւատում եմ քո երազին, և շնորհակալ եմ, որ յայտնեցիր մեզ։ Այսուհետև մենք էլ կապրինք այդ յուսովը։ Լաւ կանես, որ քո միւս արհեստակիցներին էլ յայտնես քո երազը։ Ես ինքս երազ մեկնող եմ. հաւատացնում եմ քեզ, որ երազդ պիտի կատարւի տեսածիդ պէս։ Բայց ահա ոտի ձայն է գալիս, դու գնա քո տեղը։

Ժ.

Վաչագանի հետ եկածները թէև վեց հոգի էին։ Հարցրեց նրանց, թէ արդեօք մի որևիցէ արհեստ գիտե՞ն։

Մինն ասեց, որ գիտէ կտաւ գործել, երկրորդը դերձակութիւն գիտէը, երրորդը մետաքսագործ էր, միւս երեքը ոչ մի արհեստ չըգիտէին։

— Վնաս չունի որ դուք արհեստ չըգիտէք,— ասեց Վաչագանը.— ես կասեմ, որ դուք ամենքդ ինձ արհեստակից էք, իսկ ես շատ լաւ արհեստ գիտեմ։

Ոտանաձայնը արձագանգ տալով՝ հետզհետէ մօտեցաւ, և նրանց առջև կանգնեց մի գաժանատեսիլ քուրմ՝ հետն առած մի խումբ զինուած մարդիկ։

— Դուք էք նոր եկածները,— հարցրեց քուրմը։

— Այո, ծառաներդ ենք,— պատասխանեց Վաչագանը։

— Ձեզանից ոմն է արհեստ իմանում.

— Մենք ամենքս էլ գիտենք,— ասեց Վաչագանը.— գիտենք շատ թանգագին դիպակ գործել։ Մեր գործուածքի մի կշիռը հարիւր կշիռ ոսկի կարժէ։ Մենք մեծ գործարան ունէինք, բայց պատահմամբ կրակ ընկաւ այրեց, և մենք ընկանք պարտքի տակ և խեղճացանք։ Եկանք քաղաք, որ մի գործ գտնենք մեզ համար, հանդիպեցինք մեծ քրմապետին, և նա մեզ բերաւ այստեղ։

— Շատ լաւ. բայց մի՞թէ ճշմարիտ այդչափ թանգ կարժէ ձեր գործուածքը.

— Մեր ասածի մէջ սուտ չըկայ. չէ՞ որ պիտի ստուգէք։

— Իհարկէ, ես շուտով կիմանամ, թէ որքան ճշմարիտ է ձեր ասածը. հիմա ասացէք, ինչ նիւթեղէն և գործիքներ են հարկաւոր, որ ես բերեմ։

Վաչագանը յայտեց մի առ մի, թէ ինչ ու ինչ է հարկաւոր։ Մի քանի ժամից յետոյ ամեն ինչ պատրաստ էր։ Քուրմը պատւիրեց, որ եթան արհեստատունը, այնտեղ աշխատեն և նրանց հետ կերակրուին։

— Այնտեղ մեր գործը լաւ չի յաջողիլ,— ասեց Վաչագանը։ — Մեզ հարկաւոր է ջոկ և ընդարձակ տեղ, և այս տեղը ամենից յարմար է։ Մեր գործի նրբութիւնը պահանջում է առատ լոյս. աղօտ լոյսի տակ ոչինչ չենք կարող կատարել։ Իսկ ինչ վերաբերում է մեր կերակուրին, պէտք է գիտենանք, որ մենք մսակեր չենք, սովոր չենք այդ կերակուրին. հէնց որ միս ուտենք, խելոյն կըմեռնինք, և դուք

կըղըրկէք այն մեծ օգուտից, որ մեզանից կարող էք ստանալ։ Ճշմարիտն եմ ասում, որ մեր գործի մի քաշը հարիւր քաշ ոսկի կարժէ...

— Շատ լա ,— ասեց քուրմը,— ես ձեզ համար կուղարկեմ հաց և բուսեղէն կերակուր. դուք կուտենաք և առատ լոյս. բայց եթէ ձեր գործը այնպէս չըլինի, ինչպէս խոստանում էք, ես ձեզ ամենիդ սպանդանոց կուղարկեմ, և սպանելուց առաջ՝ ենթարկել կըտամ չարաչար տանջանքների։

— Մեր ասածի մէջ ոչինչ սուտ չըկայ. եթէ ուզում էք մեր խոստացած շահն ստանալ, պէտք է միայն կատարէք մեր ուզածը։

Քուրմը կատարեց իր խոստումը։ Նրանց համար ուղարկում էր սպիտակ հաց, կանաչեղէն, կաթ, մածուն, պանիր և զանազան չոր ու թարմ մրգեր։ Վաղինակն էլ մանակցեց այդ անունդին. միւսներին էլ նշխարքի պէս բաժանում էին ծածկաբար սպիտակ հացից, որ հաղորդութեան տեղ էր բռնում և կենաց հացի պէս կենդանութիւն տալիս նրանց։ Վաղինակը նոր անունդի ազդեցութիւնով հետզհետէ կազդուրուեց և կենդանի մարդու կերպարանք առաւ։ Վաչագանն սկսեց իր գործը և իր ընկերներին էլ իրան օգնական շինեց։ Կարճ միջոցում պատրաստեց մի կտոր շատ պատուական դիպակ այնպիսի նախշերով, որոնց եթէ ուշադրութեամբ գննէին և իմանային նրանց խորհուրդը, նոյն դժոխքի պատմութիւնը պիտի կարդային նրանց մէջ։

Քուրմը եկաւ, տեսաւ պատրաստած դիպակը, և մըտաց հիացած։ Վաչագանը ծալելով իր գործն ինչպէս պէտք էր և յանձնելով քուրմին՝ ասաց.

— Ես առաջ ասեցի, որ մեր գործուածքի մի կշիռը հարիւր կշիռ ոսկի կարժէ, բայց հիմա հարկաւոր եմ համարում ասել, որ սա իմ ասածի կրկնապատիկը կարժէ, ըստ որում սրա վրայ կան այնպիսի թալիսմաններ, որ հագնողին միշտ զըւարթ և ուրախ կըպահեն։ Այս կայ մի այն, որ հասարակ մարդիկը սրա գինը չեն իմանալ։ Սրա գինը կիմանայ միայն Անահիտ թագուհին, և բացի նրա-

նից ոչ ոք չի էլ համարձակվել հարցնել մի այսպիսի թանգագին գործուածքը։

Արծաթամոլ քուրմը աչքերը չորս բաց արաւ, երբ որ իմացաւ դիպակի իսկական արժէքը։ Այս մասին նա խորամանկ քրմապետին ոչինչ չըլսացնեց և մինչև անգամ ցոյց չըտաւ նրան։ Ուզեց որ Թագուհու տեսութեանը միայն ինքն արժանանայ, և նրանից առած աւելի ոսկիքը ինքը վայելի...

ԺԱ.

Անահիտը Վաչագանի բացակայութեան ժամանակ լաւ էր կառավարում երկիրը, և ամենքն էլ գոհ էին, առանց իմանալու, թէ նա է կառավարողը. բայց ինքը սաստիկ մտատանջութեան մէջ էր ընկել. ըստ որում քանի օրից արդէն տասն օր էլ անցել էր, բայց Թագաւորը չէր վերադարձել։ Նա դիշերը հանգիստ չունէր. սարսափելի երազներ էր տեսնում և յանկարծ վեր թռչում. Ամեն բան փոխուել էր նրա աչքումը և ամեն ինչ մի անսովոր յատկութիւն ստացել։ Զանգին անդադար օձնում ու ձեզտաում էր և Թագուհու ոտներն ընկնելով՝ աղիողորմ կերպով կլանչում ու նրան աւելի ևս մտատանջութեան մէջ ձգում։ Վաչագանի ձին անընդհատ խրխնջում էր մայրը կորցրած քուռակի պէս և իր ախորժակը կորցնելով՝ օրէցօր նիհարում էր։ Մարի հաւերը կանչում էին աքաղաղի պէս, իսկ աքաղաղները փոխանակ լուսաբացին կանչելու՝ երեկոյին էին ծկլթում փասիանի ձայնով։ Պարսիզի սոխակներն ընդհատել էին իրանց ծլլոցը, և նրանց տեղ լսւում էր գիշերները բուերի վայունը։ Այլևս չէին քչքչում Թարթաոի կոհակները ուրախ-ուրախ թռչկոտելով, այլ վշշվշշ, վշշ-վշշ անելով՝ անցնում էին պարսպի տակով տրտնջալով ու տրտում։ Արիասիրտ Անահիտը մի անսովոր երկիւղի մէջ էր ընկել և իր իսկ սաւերը նրա առջև վիշապի պէս էր ձգւում։ Մի հասարակ թխկոցից, մի սովորական գոչիւնից նա վեր էր թռչում և սարսուռում։ Երբեմն ուզում էր կանչել իշխաններին և յայտնել նրանց Թագաւորի բացակայութիւնը և անյայտանալը, բայց վախենում էր, թէ մի գուցէ դրա հետևանքը վատ լինի, մի ապստամբութիւն ծագի երկրի մէջ և խռովութիւն ընկնի։

Մէկ առաւօտ էլ՝ սաստիկ սրտնեղած՝ ման էր գալիս պարտիզումը, իր ծառաներից մինը ներս եկաւ և յայտնեց նրան, թէ մի օտար վաճառական է եկել և ասում է, որ մի երևելի բան ունի վաճառելու Թագուհուն։ Անահիտի սիրտն սկսեց մի անսովոր կերպով տրոփել։ Հրամայեց՝ որ շուտով ներս բերեն այն մարդուն։

Ներս եկաւ մի դաժան կերպարանքով մարդ, խոր գլուխ տըւաւ Թագուհուն և արծաթէ սինու վրայ դրած մի ոսկէ դիպակ դրաւ Թագուհու առջև։ Անահիտը վեր առաւ քննեց դիպակը և ուշ չդարձնելով նաշխերի վրայ՝ հարցրեց գինը։

Իր կշռովը երեք հարիւր կշիռ ոսկի կարժէ, ողորմած Թագուհի։ Ուզում եմ ասել, որ ինձ վրայ այդքան է նստել միայն գործքն ու նիւթը. իսկ աշխատանքն էլ Թողնում եմ քո ողորմութեան կամքին։

—Մի՞թէ այդքան թանգ կարժէ։

—Ողջ լինի Թագուհին, դրա մէջ կայ մի այնպիսի զօրութիւն, որ անգնահատելի է։ Դրա վրայ եղած նկարները հասարակ նախշեր չեն, այլ թալիսմաններ են, իսկ այդ թալիսմանները այն զօրութիւնն ունին, որ դրա հագնողին միշտ զբաղրթ, միշտ ուրախ կըպահեն։ Դրա հագնողը կեանքի մէջ տխրութիւն չի տեսնիլ։

—Մի՞թէ այդպէս,—ասեց Անահիտը և սկսեց բաց անել դիպակը և ուշի ուշով զննել նրա նկարները, որոնք ոչ թէ թալիսմաններ, այլ ծաղկագրեր էին։ Անահիտը լուռ ու մունջ կարդաց նրանց մէջ հետևեալ խօսքերը.

«Իմ աննման Անահիտ, ես ընկել եմ մի սոսկալի դժոխքի մէջ։ Այս դիպակ բերողը նոյն դժոխքի վերակացուներից մէկն է։ Ինձ մօտ է և վաղինակը։ Դժոխքը գտնւում է Պերոժ քաղաքից դէպի արևելք մի պարսպապատ մեհեանի յատակում։ Եթէ շուտ օգնութեան չըհասնես, մենք կորած ենք յաւիտեան։

«Վաչագան»

Անահիտը մեկ անգամ կարդալով չըբաւականացաւ, երկրորդ և երրորդ անգամ էլ կարդաց, ըստ որում իր աչքերին չէր հաւատում. կարդաց և չորրորդ անգամ. միայն այս անգամ ոչ թէ կարդում էր իսկապէս, այլ մտածում էր, թէ ինչ անելու է։ Աչքը ձգած գրերին՝ երկար մտածելուց յետոյ՝ դարձաւ դէպի վաճառականի հաւատի մէջ ծալած քուրմը և ուրախ դէմքով ասեց.

—Դու ճշմարիտ ես ասում. քո դիպակի նկարները ուրախացնելու զօրութիւն ունին։ Ես այսօր շատ տրխուր էի, բայց այս րոպէիս մի անպատմելի ուրախութիւն եմ զգում։ Իմ կարծիքով այս դիպակը անգնահատելի է։ Եթէ սրա համար իմ թագաւորութեան կէսը պահանջէիր, ես խնայելու չէի։ Բայց գիտէս ինչ կայ. իմ կարծիքով ոչ մի գործ կարող չէ իր գործողից աւելի զօրաւոր լինել։ Այսպէս է թէ ոչ։

—Թագուհին ողջ լինի, քո կարծիքը շատ ճշմարիտ է. արարածը կարող չէ հաւասարուել արարողին։

—Եթէ դու էլ գիտես որ այդպէս է, պէտք է բերես ինձ մօտ սրա գործողին, որ ես վարձատեմ նրան նոյնպէս, ինչպէս և քեզ։ Դու էլ լսած կըլինես, որ ես արհեստին մեծ նշանակութիւն եմ տալիս, և պատրաստ եմ ամեն մի լաւ արհեստաւորին նոյնպէս վարձատրել, ինչպէս իմ ամեն մի քաջ զօրականին։

—Ողորմած թագուհի, ես տեսած չեմ դրա գործողին և չեմ ճանաչում։ Ես մի վաճառական մարդ եմ, այս կտորը գնել եմ Հնդկաստանում մի հրէայից, իսկ հրէան գնել էր մի արաբից, արաբն էլ ով գիտէ ուսկից կամ որ աշխարհից։

—Բայց դու՝ կարծեմ՝ ասեցիր, թէ գործն ու նիւթը այսքան կարժէ, և չասեցիր թէ՝ ես այսքանով եմ գնել. դրանից երևաց, որ դու ինքդ ես գործել տըւել։

—Ողորմած թագուհի, ինձ այդպէս էին ասել Հընդկաստանումը, ես էլ...

—Սպասիր, որտեղ է քո Հնդկաստանը. այստեղից մինչև Պերոժ կըլինի։

—Ոչ, ողորմած թագուհի, Պերոժը մեր կշռին է, իսկ Հնդկաստանը երեք-չորս ամսուան ճանապարհ է։

—Բայց գիտես, եթէ ես ուզենամ, կարող եմ քո Հնդկաստանը մինչև Պերոժ մօտեցնել։ Կարող ես ասել ինձ, թէ դու ով ես, ինչ տեղից ես, ինչ կրօնի ես, ինչ ազգից ես, որտեղ ես ծնուել, որտեղ ես կենում այժմ, ինչ գործի ես ծառայում։

—Ողորմած թագուհի...

—Լսիր, ես քեզ ողորմելու չեմ. քո բերած թալիսմանները ինձ յայտնեցին քո ով լինելդ։ Ծառաներ, բռնեցէք այս մարդուն և ձգեցէք մթին բանտի մէջ։

Ժբ.

Վաչագանն իր ազատուելու մասին էլ ոչ մի կասկած չունէր։ Կամենալով ընկերների մէջն էլ ազատութեան յոյսը սասակացնել, դարձաւ դէպի Վաղինակը և ասեց.

—Եղբայր Վաղինակ, մի երազ էլ ես տեսայ բոլորովին քո տեսածի նման։ Ես այնպէս եմ կարծում, թէ մենք այսօր թէ այս գիշեր պիտի ազատուինք։ Բայց գիտես ինչ կայ, Վաղինակ. մենք եթէ այս խաւարից յանկարծ լոյս աշխարհ դուրս գանք, դրսի լոյսը մեզ համար այնքան սաստիկ կըլինի, որ մենք ոչինչ չենք տեսնիլ, և կարելի է թէ մեր աչքերը վնասուին էլ։ Այս բանը ես նրա համար եմ ասում, որ երբ դուրս գալու կըլինինք և կըտեսնէք, որ լոյսը ծակծկում է կամ ոչինչ չէք տեսնում, փակեցէք աչքներդ, մինչև քիչ-քիչ սովորէք։ Ես շատ եմ տեսել մթին բանտից դուրս եկած մարդիկ, նրանցից եմ իմանում։

—Երանի թէ դուրս գանք միայն այս ապանդարանից, թէկուզ աչքներս կուրանայ, վնաս չունի. բայց, վարպետ եղբայր, քո այդ ասածը մի բան ձգեց միտս, որ չեմ կարող չասել։ Մի անգամ ես և թագաւորի որդին որսորդութիւն անելիս՝ իջանք մի աղբիւրի մօտ՝ շատ դադրած ու քրտնած։ Մօտակայ գիւղի աղջկերքը շրջապատել էին աղբիւրը և հերթով լցնում էին իրանց ամանները։ Իշխանըս ջուր ուզեց. աղջիկներից մինը լցրեց փարչը, որ բե-

ըի տայ իրան, մի ուրիշ աղջիկ առաւ նրա ձեռից փարչը և դարտակեց։ Ցետոյ ինքն նորից սկսեց լցնել, բայց էլի դարտակեց, և այսպէս նա կրկնեց քսան թէ երեսուն անգամ, սուտ չեմ կարող ասել, յաւ միտս չէ։ Իմ բարկութիւնը սաստիկ եկաւ, բայց իշխանիս շատ հաճելի թւաց աղջկայ արարմունքը, մանաւանդ երբ ջուր բերելուց յետոյ յայտնեց, թէ իր միտքը չար չէր, այլ տեսնելով որ յոգնած ու քրտնած ենք՝ հարկաւոր համարեց ուշ հասցնել սառը ջուրը, մինչև մենք փոքր ինչ շունչ առնենք և հովանանք։ Հիմա քո ասածն էլ նրա ասածի նման է. և գիտէք արդեօք, գուցէ հէնց այն ջուր տրտող աղջիկն է այժմ մեր թագուհին։ Վաչագանը նրան տեսնելուց յետոյ՝ էլ ուրիշ աղջիկ չուզեց, վճռաբար ասեց. կուզէք՝ նա է, չէք ուզիլ՝ նա է։ Թագաւորը ճարահատած՝ ինձ ուղարկեց նրա հօր մօտ հարսնախօսութեան. բայց աղջիկը չըյօժարեց, թէ՝ ես արհեստ չըգիտեցողին չեմ ուզիլ։ Ես այն ժամանակ մաքուսս ծիծաղեցի, բայց էլի իշխանս իմացաւ նրա խելացի միտքը և մի տարուսը սովորեց շատ գեղեցիկ դիպակ գործել՝ բոլորովին քո գործածի պէս։ Իսկ ես, երբ որ ընկայ այս դժոխքի մէջ, նոր իմացայ նրա խօսքի նշանակութիւնը...

—Բայց դու ինձ այս ասա, եղբայր Վաղինակ, պատճառն ինչ է, որ մենք թագուհուն ենք տեսնում երազներումս, և ոչ թէ թագաւորին։

—Ո՞վ գիտէ. այդ բանը դու ինձանից լաւ կիմանաս, ըստ որում երազի մեկնողը դու ես. և, ներիր ինձ, որ երեսիդ ասեմ, ասածիս մէջ կեղծաւորութիւն չըկայ, դու իմ աչքումս մի իմաստուն մարդ ես երևում. դու որ կարողացար դժոխքի արբանեակներից մարդու կերակուր առանալ, դու էլի շատ բան կարող ես անել, և ես դեռ զարմանում եմ, որ մի հրաշքով յանկարծ չես չքացնում այս տարտարոսը և մեզ ամենիս փրկութիւն տալիս։ Եթէ Աստուած տայ, որ մենք այս դժոխքից ազատւինք, ես հաւատացած եմ, որ թագաւորն իսկոյն կրկանչէ քեզ և իր ամենամօտիկ խորհրդակիցը կանէ։

—Ես այդ, իհարկէ, քո շնորհիւ կըլինի. ըստ որում

թագաւորին ես ծանօթ չեմ։ Բայց ով գիտէ, թէ ինքը թագաւորն ինչ վիճակի մէջ է այժմ. գուցէ նա էլ մի ուրիշ դժոխքի մէջ է ընկել և ինձ նման զարբաբ է գործում։ Բա էլ ո՞ր օրէնս համար է ջուլհակ դառել։

—Քո խօսքերը խորհրդաւոր են թւում ինձ... բայց չէ... ինչպէս կարելի է, որ իմ վաչագանին քո օրէնքն ընկած տեսնեմ, լաւ է, որ ես մեռնիմ այս րոպէիս։

—Իմ խօսքերի մէջ ոչինչ խորհրդաւոր բան չըկայ, եղբայր վաղինակ. ես այն եմ ասում, ինչ որ արտինս է։ Իմ կարծիքով՝ թագաւորն էլ մեզ նման մի մահկանացու մարդ է, մեզ նման ամեն փորձութիւնների ենթակայ։ Մենք հիւանդանում ենք, նա էլ է հիւանդանում. մեզ սպանում են, գերի են տանում, նրան էլ են այդպէս անում։ Նա էլ է ջուրն ընկած ժամանակ մեզ նման խեղդւում, կրակն ընկած ժամանակ մեզ պէս այրւում. նրա կերածն էլ է մի փոր հաց, այն էլ գուցէ աւելի դառն...

—Այդ շատ ճշմարիտ ես ասում, վարպետ եղբայր. ձայց իմ կարծիքով թագաւորն այնքան խոհեմ պէտք է լինի, որ ինձ նման լոկ հետաքրքրութիւնից շարժւած՝ քրմապետի ետևից չերթայ և ընկնի նրա դժոխքի մէջ։

—Այդ մի փորձանք է, եղբայր Վաղինակ։ Մի՞թէ թագաւորը կարող է կարծել, որ սուրբ քրմապետը մի զարհուրելի դև է. մի՞թէ նա կարող է կարծել, թէ կան այնպիսի մարդիկ, որոնք քսմնելի եղեռնագործութիւնը իրանց համար մի զւարճութիւն են համարում։ Չէ, վաղինակ, աշխարհիս երեսին ոչ մի մահկանացու ազատ չէ փորձանքից. այս օրէնս բախտաւորը կարող չէ իմանալ, թէ վաղն ինչ անբախտութիւն մէջ պիտի ընկնի։ Բայց ուրիշ բան է, եթէ վերահաս վտանգը առջևդ կանգնած՝ երևում է իր իսկական կերպարանքով։ Ձեզը գլխին մարդը՝ երբ որ պատահում է մի վարար գետի, գլխապատառ ներս չի ընկնում, այլ փնտրում է նրա ծանծաղուտը։ Դու ինչ կուզես ասա, բայց մեր տեսած երազը ցոյց է տալիս, որ թագաւորը նմանապէս ընկած է մի փորձանքի մէջ, և իմ սիրտն ասում է, որ նա կազատւի միայն այն ժամանակ, երբ որ կազատւինք մենք ինքներս։

—Եւ ի հարկէ նա լինքը կլինի ազատած մեզ իր դիպակագործութեան շնորհիւ։ Իմ սիրտս էլ ասում է, որ այս րոպէիս ես լսում եմ իմ թագաւորի ձայնը. այդ ձայնը հէնց առաջին անգամ լսելիս թափանցել է սրտիս մէջ։ Բայց արդեօք հաւատամ իմ ականջին. ինչ կասես, ասա ինձ կորական։

—Ո՛չ, ո՛չ, մի հաւատար. բայց հաւատա այն ձայնին, որ դրսից կըլսես։ Ականջ դրէք, ահա ձայներ են լսւում. կարծես դժոխքի դուռն է դղրդում. երևի փրկիչն արդէն մօտեցել է. իմաց տուէք ամենքին, որ այստեղ պատրաստ կենան...

ԺԳ.

Անահիտը երբ որ բանտարկեց ծպտած քուրմին, իսկոյն փչել տուաւ պատերազմական փողերը։ Ահագին փողերի այդ յանկարծական որոտալը յայտնի նշան էր, որ մի մեծ վտանգ է պատահել աշխարհին։ Մի ժամ չանցած՝ բոլոր քաղաքացիք թափուեցին պալատի առջև և այդտեղ սկսեցին խռնիլ ու տատանիլ լճացած հեղեղի պէս։ Ոչ ոք չէր իմանում, թէ ինչ է պատահել. ամենքը շնչասպառ միմեանց էին հարցնում, և ոչ մէկից մի որոշ պատասխան չէր առացւում։ Ցանկարծ պատշգամբի վրայ երևաց Անահիտը՝ ոտից մինչև գլուխ սպառազինուած և դէպի ժողովուրդը դառնալով՝ այսպէս խօսեց.

«Ձեր թագաւորի կեանքը վտանգի մէջ է։ Այս րոպէիս իմացայ, թէ ինչ տեղ է ընկել։ Նա գնացել էր իր երկրի մէջ պըտըտելու, որ ժողովրդի կարիքներն ու հոգսերն աչքովը տեսնի։ Չար մարդկանց է հանդիպել և ընկել է մի տարտարոսի մէջ։ Էլ ուրիշ բան չունեմ յայտնելու ձեզ առ այժմ։ Ժամանակ չըպէտք է կորցնել։ Ով որ սիրում է իր թագաւորին, ուժ համար թանգ է նրա կեանքը, շուտով ձիաւորի և գայ իմ ետևից։ Մենք պէտք է՝ կէսօր չեղած՝ հասնենք Պերոժ քաղաքը։ Ես արդէն պատրաստ եմ և ձեզ եմ սպասում։ Դէհ, գնացէք և շուտով պատրաստուեցէք»։

Մի ակնթարթի մէջ ցրուեց ժողովուրդը՝ գոչելով՝

կեցցէ թագաւորը, կեցցէ թագուհին, և մի ժամ չանցած՝ արդէն ամենքը զինուած պատրաստ էին։ Քաջասիրտ օրիորդներն ու տիկիններն էլ երբ որ իմացան, թէ թագուհին պիտի առաջնորդէ զօրքին, նմանապէս զրահաւորուելով՝ շրջապատեցին թագուհուն,

Մի կատարեալ հիացք էր Անահիտը սպարապետի զգեստի մէջ։ Կրակոտ ձիու վրայ նստած, ոսկեզօծ զրահով պատած, մազերը սաղաւարտի մէջ ամփոփած, լայնաշէղ թուրը կապած, վահանը թիկունքին կախած։ Այս բոլորը նրա արեգնատիպ դէմքի և հրավառ աչքերի հետ մի ահեղ կերպարանք էին տուել նրան։

Երբ քաղաքացիք դուրս եկան տափարակ դաշտը, Անահիտը դարձրեց ձիու գլուխը, այս ու այն կողմ քշելով՝ հրամաններ արձակեց, և մի քանի րոպէի մէջ կարգաւորելով ամբողջ այրուձին, գոչեց բարձրաձայն՝ «յառաջ» և ինքն առաջ անցնելով՝ ասպանդակեց ձին և մի վայրկեանի մէջ աներևութացաւ։ Հեռուից երևում էր միայն ձիու բարձրացրած թանձր փոշին, որ ամպի պէս մինչև երկինք էր հասնում։ Երկու ժամից յետոյ նա իր հրեղէն ձիով կանգնած էր Պերոժ քաղաքի հրապարակի մէջ մեն մենակ։ Կռապաշտ քաղաքացիք նրան երկնքից իջած մի նոր աստուած համարելով՝ խուռն բազմութիւնով չոքեցին նրա առջև և գլխները մինչև գետին կորացրին։

—Ո՛ւր է ձեր քաղաքապետը,—գոչեց Անահիտը սպառնալից ձայնով։

Ծունկ չոքածներից մինը վեր կացաւ և դողդողալով ասեց.

—Ծառայ եմ այստեղի քաղաքապետը։

—Դու ես ուրեմն, որ այնքան անհոգ ես, որ չըգիտես թէ ինչ է գործւում քո աստուածների բնակարանում.

—Ծառայ եմ, ես ոչինչ չըգիտեմ։

—Դու կարելի է թէ չըգիտես էլ, թէ որտեղ է գտնւում ձեր տաճարը.

—Ի՞նչպէս չըգիտեմ, ծառայ եմ, շատ լաւ գիտեմ։

—Առաջ անցիր ուրեմն։

Կէս ժամ չանցած՝ ամբողջ քաղաքը գլուխ՝ գնում

էը Անահիտի ետևից։ Երբ որ մօտեցաւ մեհեանի պարիսպներին, քուրմերը կարծեցին, թէ ուխտաւորների մեծ բազմութիւն է եկողը, շտապով բաց արին դուռը։ Բայց երբ ներս խռնուեց ժողովուրդը, երբ տեսան զրահաւորուած հրաշագեղ ասպետի սպառնալից դէմքը և իրանց վրայ ուշ չդարձնելը, մի անսովոր սարսափի մէջ ընկան։ Անահիտը մի րոպէի մէջ գաւ տարտարոսի դուռը և դառնալով քաղաքապետին՝ հրամայեց.

—Բաց արէք ահա այս դուռը։

Մինչդեռ քաղաքապետի հրամանով մի քանի անձինք պատրաստուում էին կոտրատել դուռը, ծերունի քրմապետը վերահաս վտանգը տեսնելով՝ դուրս եկաւ իր մեհենական զգեստով, որ ժողովրդի վրայ սարսափ ձգէ և յետ մղէ։ Երբ որ իր սպիտակ շուրջառը ձգած, քրմապետական երկճիւղ ու երկայն թագը գլխին դրած և գաւազանը ձեռին՝ դուրս եկաւ ուռած ու փքւած, ժողովուրդը ճանապարհ բաց արաւ և յետ քաշուեց ահ ու դողով։ Նա մօտեցաւ Անահիտին և պատգամախօսի ձայնով աղաղակեց.

—Ի՞նչ ես ուզում, ինչ ես անում, յետ քաշուիր այդ տեղից։

Անահիտը բարկութիւնը հազիւ զսպելով ասեց.

—Ես հրամայում եմ, որ այս դուռը բացւի։

—Ո՛վ է կարող հրամայել այստեղ, բացի ինձանից։ Այս դուռը մեր սրբարանի դուռն է. այստեղ է գտնուում մեր նախնեաց փոշին, այստեղ է մեր անշէջ կրակարանը, տեսէք ահա այն ծուխը, որ մինչև երկինք է բարձրանում։ Աստուածների բարկութիւնը մի շարժէք։ Ցրուեցէք, հեռացէք, կորէք. ինչպէս էք համարձակում ձեր պիղծ ոտներով կոխոտել այս սուրբ վայրը։

Քրմապետի ահեղագոչ սպառնալիքը անապաշտ ժողովրդի վրայ սարսափ բերաւ. ամենքը կորագլուխ յետ քաշուեցին. բայց Նրանց մէջ կային և քրիստոնեաներ, որոնք պինդ կանգնեցին իրանց տեղերը, կասկածելով, որ այդ ծածկարանումը մի սարսափելի գաղանիք պիտի լինի թաքնուած։ Նրանք միաբերան գոչեցին—

—Բացւի, բացւի այդ տարտարոսի դուռը։

Քրմապետը տեսաւ, որ իր հրամանին ընդդիմացողներ կան, երեսը դարձրեց դէպի մեհենանը և ձեռքերը մեկնելով՝ աղաղակեց,

—Ո՛վ հզօր աստուածներ, ձեր սուրբ տաճարը պղծւում է, օգնութիւն հասցրէք...

Այս ձայնի վրայ, մեհենանի դուռը բացւեց, և նրա միջից դուրս թափուեցին մի խումբ սպառազինուած դժոխատեսիլ մարդիկ։ Սրանք քուրմերն էին, որոնք վերահաս վտանգը տեսնելով՝ անձնապաշտպանութեան էին պատրաստուել։ Քրմապետը հրամայեց նրանց, որ դուռը պահպանեն և ոչ ոքի թոյլ չըտան մօտենալ։

Անահիտի համբերութիւնը հատաւ սաստիկ բարկութիւնից։ Դարձրեց ձիու գլուխը և յետ նայելով՝ տեսաւ որ քաղաքի վրայ ամպի պէս փոշի է բարձրացած. իմացաւ, որ զօրքը մօտեցել է։ Այդ հանգամանքից աւելի ևս սրտապնդւելով՝ ուզեց ինքը մենակ վերջացնել ամեն բան և մի րոպէ առաջ տեսնել իր Վաչագանին։ Ձախ ձեռքն առաւ վահանը և աջով սուրը հանելով՝ դարձաւ դէպի քուրմերը և գոչեց.

—Վերջին անգամ հրամայում եմ ձեզ զինաթափ լինել և բանալ այդ դժոխքի դուռը։

Քուրմերը պատրաստուեցին դիմադրելու։ Անահիտի իմաստուն ձին իմացաւ տիրուհու մտադրութիւնը. մի թեթև ասպանդակի հարուած ստանալուն պէս՝ կոխկռտեց քաւթառ քրմապետին և յարձակուեց քուրմերի վրայ։ Կայծակի արագութեամբ երեքի գլուխը թռցրեց Անահիտը և իսկոյն յետ մղեց ձին։ Քուրմերը նրան շրջապատեցին և վիրաւորեցին ձին։ Անահիտը պաշտպանողական դիրք բռնեց, բայց ձին իր յարձակմունքը շարունակում էր. նա միանգամից թէ առջևից և թէ ետևից էր յարձակւում և հարուածներ էր, որ տալիս էր աջացիներով։ Քուրմերը կռւում էին ամենայուսահատ և կատաղի կերպով։ Անահիտի կեանքը անխուսափելի վտանգի մէջ էր։ Այդ որ նկատեցին քրիստոնեաները, քուրմերի քամակից յարձակուեցին։ Քուրմերը շփոթուեցին և երեսները դարձրին, որ պաշտպանւին։ Անահիտը՝ օգուտ քաղելով այդ հանգա-

մանքից, կրկին յարձակուեց և էլի մի քանի գլուխ թըռցրեց և մի քանիսին ոտնատակ տըւաւ։ Կռապաշտները տեսան, որ քրիստոնեաներն օգնում են Անահիտին, կարծեցին թէ կռիւը կրօնական է, իսկոյն անցան քուրմերի կողմը և սկսեցին քարէ կարկուտ թափել քրիստոնեաների վրայ։ Այդ միջոցին Անահիտի սաղաւարտը վայր ընկաւ մի քարի հարւածից, որ դիպաւ նրա ծայրին։ Նրա խիտ ու երկայն մազերը փուեցին և ծածկեցին ամբողջ կազմուածքը ամեն կողմից, բացի հրացայտ աչքերից։ Նրա այդ տեսքը մի նոր սարսափ ձգեց ամբոխի վրայ, որոնք իրանց քարէ կարկուտը դադարեցրին իսկոյն։ Այդ հանգամանքից էլ օգուտ քաղեց Անահիտը, մի անգամ էլ յարձակուեց քուրմերի վրայ և մի քանիսին մահացու վէրք տալով՝ գետին գլորեց։ Հէնց այդ ժամանակ վրայ հասան զօրքի առաջապահ նիզակաւորները օրիորդների և տիկինների հետ և իրանց թագուհուն յուսահատ կուի մէջ տեսնելով՝ միաձայն աղաղակեցին և յարձակուեցին քուրմերի վրայ։ Մի քանի վայրկեան անցած՝ կենդանի մնացած քուրմերը փախան, ամբոխը յետ քաշուեց, և բաց հրապարակի վրայ մնաց Անահիտը՝ շրջապատուած քաջասիրտ օրիորդներով ու տիկիններով։ Քրիստոնեաներից մինը բերաւ նրա սաղաւարտը, որ ազատել էր ամբոխի ձեռից։ Անահիտն իջաւ ձիուց ողջ, առողջ, կարգաւորեց իր մազերը և սաղաւարտը դրաւ գլխին։ Հրամայեց արձակել, որ եկող զօրքը շրջապատէ մեհեանը, որի մէջ պատսպարւել էին բոլոր քուրմերը և ներսից դուռը փակել։ Յետոյ դառնալով դէպի ամբոխը՝ ասեց. «Եկէք այստեղ կարգով կանգնեցէք հանդարտ, որ տեսնէք ինչ կայ ձեր սուրբ քրմապետի սրբարանումը», և հրամայեց դուռը կոտրել։

Մի զարհուրելի տեսարան բացուեց ժողովրդի առջև։ Դժոխային որջից դուրս սողացին բազմաթիւ հոգիք, որոնք նոր գերեզմանից հանած դիակների էին նմանուում։ Շատերը վերջին շնչումն էին և ոտքի վրայ կանգնել չէին կարողանում։ Նրանց ուրախութեան լացն ու կոծը, ճիչն ու աղաղակը մարդու սիրտ էին կտրատում։ Ամենից յետոյ դուրս եկան Վաչագանն ու Վաղինակը, գլխները քաշ

գցած։ Թագուհին ճանաչեց Վաչագանին և նշանացի տրաւ իր մարդկանցը, որ նրան տանեն իր համար պատրաստելի վրանը։ Վաչագանը գնաց Վաղինակի ձեռքից բռնած՝ որ աչքերը խփած կոյր աղքատի պէս հետևեց նրան։ Միւս բոլոր դուրս եկողներին հրապարակի վրայ նստեցնելուց յետոյ, Անահիտը հրամայեց զինուորներին, որ ներս գնան և ամեն բան՝ ինչ կայ չըկայ՝ դուրս տանեն։ Զինուորները մտան դժոխքի մէջ և այնտեղից դուրս բերին նոր մեռած մարդկանց դիակներ, նոր կտրած գլուխներ, կթոցներով լիքը մարդկային լեշեր, մարդամսով լիքը կաթսաներ, զանազան արհեստի գործիքներ և պարագաներ...

Կռապաշտները, որ արդէն ամօթահարւած և քաոսնած էին՝ այդ ծայրայեղ եղեռնագործութիւնը տեսնելով, էլ չըհամբերեցին, և բարձրաձայն աղաղակեցին.—Մեծ է քրիստոնէից Աստուածը, դժոխք է մեհեանը, դևեր են կուռքերը, սատանայք են քուրմերը, կոտորենք, չնչենք, սատկացնենք սրանց...

—Ո՛չ, ո՛չ,—գոչեց թագուհին,—սպասեցէք, չըմօտենաք տաճարին, ձեռք չըտաք քուրմերին, նրանց պատժելու իրաւունքն իմն է։ Մեզ հարկաւոր է նախ և առաջ այս թշուառների հոգը քաշել։ Եւ սկսեց հարցնել ամեն մէկին առանձին, թէ նա ով է, ինչ տեղացի է։ Մէկն ասում էր՝ իմ անունս Առնակ է, ես Բաբիկի որդին եմ։ Այդ անունը բարձր ձայնով կրկնում էր քաղաքապետը, և ահա մի ծերունի մարդ՝ դողդողալով մօտենում էր և հեկեկալով ասում. «Ո՛ւր է իմ որդիս»։ Երկրորդի մայրն էր լոյս ընկնում և ուշաթափ ընկնում իր մինուճար որդու վրայ, երրորդի քոյրը, չորրորդի եղբայրը։ Շատ քչերը մնացին անտիրական, այդպիսիներին էլ թագուհին առաւ իր խնամակալութեան տակ. դրանց թուումն էին Վաչագանի արհեստակիցները։

Այդ թշուառներին տէրուէտեր անելուց յետոյ՝ թագուհին կամեցաւ անձամբ գնալ քուրմերի սպանդարանը։ Քաղաքապետի և մի խումբ զինուորների հետ ներս գնաց և նաւթավառ լուցկիներով գնեց նրա ամեն մի քունջ ու

պուճախը։ Ո՛ր կողմ նայում էր, մարգկային արիւնի հեաք էր նշմարում և անհամար ոսկորներ այս ու այն անկիւնումը թափած։

—Այս զարհուրելի տարտարոսը կարճ ժամանակում գլուխ բերած բան չէ,—ասեց նա քաղաքապետին.—սրա վրայ շատ մարդիկ պիտի լինին աշխատած, իսկ այդ մարդիկը մի անգամ այստեղ ընկնելուց յետոյ՝ էլ լոյս աշխարհք չեն տեսել։

—Ողորմած թագուհի, ես մեղաւոր եմ, որ խիստ հսկողութիւն չեմ ունեցել, բայց մի այսպիսի բան իմանալու համար՝ քո իմաստութիւնն ունենալու է։ Ամեն տարի միայն մեր քաղաքից, եթէ քիչն ասեմ՝ հարիւր մարդ է անյայտացել, բայց ես միշտ կարծել եմ, թէ լեռնեցիք են գերի տարել։ Այդ գարշելի քուրմերին մենք ոչ միայն սուրբերի տեղ ենք ընդունել, այլ և կարծել ենք, թէ դրանք շատ ժրաջան և արհեստասէր մարդիկ են, իրանց ձեռքի աշխատանքովն են ապրում, և ոչ ժողովրդի հաշուով ու արիւնով։ Ո՛վ կըկարծէր, թէ այն թանգագին հիւսուածքներն ու գործուածքները, որ դրանք ամենայն օր բերում էին շուկայ վաճառելու, իրանց ձեռքի գործքը չի եղել. ո՛վ կըկարծէր, որ մեր պաշտած քրմապետը մի կերպարանափոխուած դև է եղել և անմեղ մարդկանց արեան ծարաւի...

Վերջապէս դուրս եկան այնտեղից և գնացին դէպի սանդարը։ Բաղխեցին սանդարի դուռը, որ քուրմերը բաց անեն և անձնատուր լինին, բայց ներսից ձայն հանող չեղաւ։ Դուռը կոտրտեցին զինուորները և ներս գնացին, բայց ներսը մարդ չըգտան. վերև նայեցին, և մի նոր տեսարան բացուեց նրանց առջև. բոլոր քուրմերը և քրմապետը կախուել էին առաստաղից և դեռ ճօճւում էին իրանց պաշտած հնդկացի կուռքերի դիմաց։ Երբ որ այդ մասին յայտնեցին թագուհուն, նա ասաց.

—Այդ մահը շատ թեթև է դրանց համար. բայց ինաս չունի, թողէք այնպէս մնան. միայն թոյլ տուէք ժողովրդին, որ ներս գնան և երկրպագութիւն տան իրանց սուրբերին։

Դրսումն ամբոխած և գրգռուած մարդիկը հեղեղի պէս ներս թափուեցին և կատաղի կերպով յարձակուեցին կուռքերի վրայ և չարդուփշուր արին իրանց աստուածներին։ «Ի՛նչ հեշտ են չարդուում այս գարշելիները, մինչդեռ մենք կարծում էինք, թէ անհրպելի և անմատչելի են», ասում էին շատերը։ Դուրս տըրին բոլոր անօթներն ու սպասները, քարուքանդ արին խորաններն ու ծածկարանները, անթիւ ոսկի և արծաթ գտան, բայց առանց մի բան յափըշտակելու և գողանալու՝ ամեն ինչ տարան թափեցին հրապարակի մէջ թագուհու առջև, իսկ թագուհին կարգադրեց, որ քուրմերի բոլոր այդ ունեցած-չունեցածը բաժանուին դժոխքից ազատուածներին։ Երբ որ մեհեանի մէջ էլ ոչինչ չըմնաց, ամեն ինչ տակնուվրայ արին՝ իրանց արդար զայրոյթի վերջին մրուրը թափեցին խեղդամահ եղած քուրմերի գլխին։ Ցած բերին դժոխքի արբանեակներին և ամենքին կտոր-կտոր անելով՝ դուրս նետեցին պարսպից, որ գազաններին լափ դառնան։

Մնացած անելիքը թագուհին յանձնեց իր հարիւրապետներից մէկին. իսկ ինքը գնաց իր վրանը, ուր նրան անհամբեր սպասում էր Վաչագանը։ Երկու սիրելիները նստեցին իրար կողքի և միմեանց նայելուց չէին կշտանում։ Վաղինակը մօտեցաւ թագուհուն, համբուրեց նրա ձեռքը և միւս կողքին նստելով՝ սկսեց հեկեկալ մօրը գտած երեխայի պէս։

—Դու ոչ թէ այսօր ես փրկել մեզ, իմ աննման թագուհի, այլ շատ օրեր սրանից առաջ, երբ ես տեսայ քեզ երազումս հէնց այդ զգեստիդ մէջ։

—Դու սխալւում ես, Վաղինակ,—ասեց Վաչագանը.—թագուհին այն ժամանակը փրկեց մեզ, երբ որ քեզ ասեց՝ «Ձեր թագաւորի որդին արհեստ գիտէ»։ Մ՛իտդ է, որ դու էլ մի կուշտ ծիծաղել էիր.

—Ա՜խ, ճշմարիտ է. ի՞նչ ասեմ։ Եւ ես, որ այն ժամանակը շատ անհաւատ էի, միայն հիմա եմ սկսել հին լսածներիս հաւատալ։ Մեսրօպ վարդապետը, որ մեզ քարոզում էր թէ՝ «եթէ Քրիստոս դժոխք չիջնէր, դժոխքը չէր կործանուիլ», ես նրա այդ ասածի վրայ էլ էի ծիծա-

զուա, բայց հիմա իմ թագաւորն անձամբ ցոյց տըւաւ, որ Մեսրոպը ճշմարիտ էր ասում։

—Հանգստացիր, Վաղինակ, այդ մասին մենք յետոյ շատ կը խօսինք,—ասեց Թագուհին, նոր արդէն զգալով, որ ինքն էլ է սաստիկ յոգնած։

—Ես ինչպէս տեսնում եմ, քեզ նմանապէս հարկաւոր է հանգստանալ, ասեց Վաչագանը Թագուհուն։—Դու հիմա հանգստացիր, մնացածը ես ինքս կըհոգամ։

Թագուհին քաշուեց վրանի միւս բաժինը, ուր նրա համար փափուկ փռուածք էին արել օրիորդներն ու տիկինները։ Այդտեղ նա հանեց իր զէնքն ու զրահը և ուղարկեց Վաչագանին, իսկ ինքը փռուածքի վրայ թինկ տալով՝ ուզեց իբր հանգստանալ, բայց նրա երևակայութիւնն այնպէս զբաղուած էր, նրա սիրտն այնպէս վրդովուած, որ հանգստանալ չէր կարողանում։ Մէկ ուզում էր լիասիրտ ուրախանալ իր սիրելու ազատութիւնովը, բայց մէկ էլ թւում էր նրան, թէ դեռ ևս շրջապատուած է կատաղի քուրմերով, և ինքը մերթ յարձակողական և մերթ պաշտպանողական դիրք է առնում։ Մերթ ուզում էր իր արդար վրէժը յագեցած համարել, յիշելով՝ թէ ինչպէս էին թաւալգլոր լինում դաժան քուրմերի գլխները, բայց յանկարծ նրա առջև պատկերանում էին մարդամսով լիքը կաթսաները, և նոր արդէն սկսում էր ամբողջ մարմնով զինահարել և զարդանդիլ ու սարսռիլ... Ահա այս խառնիխուռն տպաւորութիւնները նրանից շուտ չըհեռացան, իսկ այժմ աւելի չարչարում, քան թէ հանգստութիւն էին տալիս։

Վաչագանը շատ լաւ գիտէր որ Անահիտը ինչքան որ քաջ էր՝ նոյնքան և փափկասիրտ էր։ Գիտէր որ նա կարող էր վրէժխնդրութեան հոգւով վառուած՝ անխնայ կոտորել իր թշնամիներին, բայց նրա քնքոյշ սիրտը կարող չէր հեշտութեամբ մարսել մի այդպիսի կոշտ գործողութիւն։ Այս պատճառով շտապեց Անահիտից առնել իր զէնքն ու զրահը։ Նա լուացուեց, մաքրուեց, փոխեց իր հագուստը, հագաւ զրահը, կապեց արքայական թուրը և դուրս գալով վրանից՝ երևաց զօրքին, որ նրա տեսութեա-

նըն սպասում էր անհամբեր։ Հէնց որ երևաց Վաչագանը և ողջոյն տըւաւ, զօրքն ուրախութեան աղաղակ բարձրացրեց։ Թագաւորը յայտնեց նրանց իր շնորհակալութիւնը։ Այդ միջոցին քաղաքապետը եկաւ Թագաւորի ոտներն ընկաւ, շնորհաւորեց նրա ազատութիւնը և յայտնեց, որ ճաշ է պատրաստել կանաչ դաշտումը զօրքի համար։ Թագաւորը հրամայեց տըւաւ զօրականներին, որ երթան ճաշեն և ուրախութիւն անեն, իսկ ինքը գնաց Անահիտի մօտ, ուր արդէն օրիորդներն ու տիկինները ճոխ սեղան էին սարքել և Թագաւորի գալուն էին սպասում, որ հացի նըստեն։ Այստեղ էր և Վաղինակը՝ փոխած իր հնոտիքը և զեղեցիկ հագուստով զուգած։ Այդպէս գեղեցիկ և ուրախ ճաշ չէր արած Վաչագանը իր բոլոր կեանքումը։ Այն ուրախութիւնն ու զըւարճութիւնը, որ անում էին օրիորդները, Վաղինակին էլ մի այնպիսի հոգեկան զմայլմունքի մէջ էին ձգել, որ նա կարծում էր, թէ երանելեաց աշխարհի մէջ է և հրեշտակների հետ է խնդում, ուրախանում։ Անահիտն էլ ազատուեց հոգեմաշ ցնորքներից և մի բաժակ գինուց յետոյ ինքն էր առաջնորդում օրիորդներին ու տիկիններին սրախօսութիւն անելիս։

Այսպէս ուրախ ճաշելուց յետոյ, փողերը նշան տըւին, որ ժամանակ է ճանապարհ ընկնելու դէպի տուն։ Առաջ ընկան Թագաւորն ու Թագուհին, նրանց կողքին օրիորդներն ու տիկինները, իսկ եռակից բոլոր զինուորները, որոնք միաձայն երգում էին մի ազգային յաղթական երգ։ Երբ որ հասան Պերոժ քաղաքի հրապարակը, բոլոր քաղաքացիք, մեծ ու փոքր, այր ու կին միաբերան աղաղակեցին—

—Կեցցէ Թագաւորը, կեցցէ Թագուհին, կորչին քուրմերը, կործանուին կռապաշտները, քրիստոնեայ կուզենք լինել։

Թագաւորը նրանց պատասխանեց, որ շուտով կըգայ հայրապետը և նրանց կըմկրտէ։ Եւ յիրաւի երկու օրից յետոյ եկաւ Աղուանից Շուփհաղիշէ Կաթուղիկոսը շատ քահանաներով ու եպիսկոպոսներով և բոլոր Պերոժեցոց տարաւ Կուրի եղերը, ուր մերկացան ամենքը և սպիտակ

սաւանով սփածւած մտան գետը՝ փոքը մանուկներին գրկներն առած։ Կաթուղիկոսը մկրտութեան համառօտ կարգը կատարեց և ամենքին հրամայեց երեք անգամ ընկղմիլ ջրումը և դուրս գալ։ Այսպէս լուսաւորուեցին Պետրոժեցիք քրիստոնէական լուսով։ Բայց մենք դառնանք մեր պատմութեանը։

Վաչագան Թագաւորի այս արկածքի լուրը տարածւեց բոլոր քաղաքներում և գիւղերում։ Այդ մասին խօսում էին մինչև օտար երկիրներում էլ և ամենայն տեղ Անահիտի և Վաչագանի գովասանքն էին անում։ Ազգային երգիչները գիւղէ գիւղ և քաղաքէ քաղաք պտըտելով՝ այդ անցքի պատմութիւնն էին անում երգերով։ Ափսոս որ այդ երգերը մեզ չեն հասել. բայց ինչ որ արել են Վաչագանն ու Անահիտը իրանց աշխարհի համար, այդ բանը հէքիաթի ձևով պատմում են մինչև այսօր էլ։ Այդ հէքիաթի գլխաւոր միտքը այն է, որ «Թագաւորի կեանքը արհեստն է փրկել»։ Այս լաւ միտք է։ Որ ժողովրդի մէջ որ գտնւում է մի այսպիսի սրբացած աւանդութիւն, դա ցոյց է տալիս, թէ ուրեմն այն ժողովուրդը մեծ նշանակութիւն է տալիս արհեստներին, աշխատասիրութեանը, որից գլխաւորապէս կախւած է ժողովրդի բախտաւորութիւնը։ Այդ բախտաւորութիւնը ևս առաւել ապահովանում է, երբ որ երկրի Թագաւորն ինքն անձամբ օրինակ է տալիս ժողովրդին և հովանաւոր ու պաշտպան է դառնում արհեստին։

Եւ ճշմարիտ, մեր պապերը, որ շատ աշխատասէր և արհեստասէր էին, այդ անցքից յետոյ ևս առաւել ուշադրութիւն դարձրին արհեստների վրայ։ Ամբողջ աշխարհումը էլ ոչ մի հոգի չէր գտնւում, որ մի որ և իցէ արհեստ չիմանար, և շատ արհեստներ մեր աշխարհում մինչև վերին կատարելագործութեան հասան։ Աղջկեքը սովորում էին առհասարակ գործւածքներ անել. բրդից գործում էին գանազան գորգեր և շալեր, բամբակից՝ կտաւեղէն, մետաքսից՝ նուրբ կերպասներ։ Կար, ձև, հիւսւածք՝ ամենքը գիտէին։ Ամեն երկրագործ ինքն էր շինում իր բոլոր գործիքները, իր գութանն ու սայլը, իր ղէնքն ու զրահը, իր պղնձեղէն ու կաւեղէն ամանները, իր տունն

ու կարասիքը։ Ամառը երկիրն էր գործում, ձմեռն իր արհեստը բանեցնում։ Եւ աշխատում էին ոչ թէ ջոկ-ջոկ՝ այլ խմբովին, միասին։ Տեսնելու բան էր, թէ ինչպէս գիւղի բոլոր առոյգ երիտասարդները՝ ահագին կռաններըը ձեռքներին՝ զարկ զարկի ետևից կարկուտի պէս թափում էին մի կտոր երկաթի վրայ, որից ուզում էին մի խոփ շինել, կամ կացին, կամ թուր և այլն։ Այսպէս միասին էին հերկում իրանց դաշտերը և միասին հնձում արտերը։

Հոգևորականութիւնն այն ժամանակ մի ձրիակեր դասակարգ չէր։ Բոլոր վանքերը մի-մի գործարան էին, ուր պատրաստում էին ամենիւ մատաղաթ. գրում էին, կազմում էին և, բացի սրանից, իրանց բոլոր հագուստներն ու կարասիքը իրանց ձեռքովն էին պատրաստում։ Նրանք ասում էին.

«Ուսումն ու արհեստը պէտք է այնպէս հիւսւած լինին միասին, ինչպէս Վաչագան Թագաւորի դիպակը իր խորհրդաւոր թալիսմաններով»։

Կարող էք ուրեմն երևակայել, թէ ինչ կըլինէր մի ժողովուրդ այնպիսի հոգևորականների օրով, մանաւանդ այնպիսի մի Թագաւորի, ինչպիսին Վաչագանն էր, որ ժողովրդի հարազատ զաւակն էր, նրա հայրն ու եղբայրը։ Ի՜նչ կըլինէր Անահիտի պէս մի Թագուհու օրով, որ երկրի համար դառաւ հարազատ և անուշիչ մայր, և ահա ինչ էր ասում ժողովուրդը Անահիտի մասին.

«Նա մեր գետերը ծածկեց լաստերով ու կամուրջ-«ներով, մեր ծովերն ու լճերը՝ նաւերով ու նաւակներով. «Նա մեր դաշտերը ոռոգեց ջրանցքներով և առուներով, «մեր քաղաքներն ու գիւղերը՝ սառն աղբիւրներով։ Նա «մեր սայլերին հարթ ճանապարհներ տըւաւ, մեր գութան-«ներին՝ ընդարձակ երկիր. Նա կործանեց դժոխքը և մեր «աշխարհը շինեց մի եդեմական դրախտ։ Կեցցէ Անա-«հիտը, կեցցէ յաւիտեան»։

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Ամեն աշխարհ, ամեն երկիր,
Եթէ ունի հարազատ մայր,
Նա կրծադկի դրախտի պէս,
Նա չի լինիլ անբախտ, թշուառ։
Ամեն հոգի, ամեն անհատ,
Եթէ ունի արհեստ, ուսում,
Նա չի լինիլ տնանկ, աղքատ
Վտանգալից մեր աշխարհում։
Արհեստն է, որ աղբիւրի պէս
Միշտ բղխում է, միշտ ծլծլում,
Թէպէտ և մերթ նըւազում է,
Բայց բնաւին չի ցամաքում։
Մեր հայրենի սուրբ երկրումը,
Ուր Եդեմն էր անմահական,
Այժմ դժոխք է սոսկալի,
Լայց ու հառաչ գերհենական։
Զըկայ մեր մէջ ոչ Վաչագան,
Ոչ Անահիտ մի իմաստուն,
Որ կործանեն այդ դժոխքը
Եւ տան հային բարօրութիւն։
Միակ հնար մեզ մնում է՝
Սովրիլ արհեստ, սովրիլ ուսում.
Սրանք են այն թալիսմանը,
Որ տարտարոս է կործանում։

ՎԵՐՋ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆ

	Երես
Հրաւէր	3
Զանազանը մանուկը	3
Թրաջան տղայ. Ռ. Պատկանեան	4
Հրաշալի խոտ	5
Նամուս ու ղէյրաթ. Յ. Յակոբեան	5
Հայրը և որդիքը. Թարգ. Յ. Ա.	6
Կարդա. Ալէքսանդր Ծատուրեան	6
Պապը և թոռնիկը. Թարգ	8
Մանկանը. Ս. Շահազիզ	8
Մեծն ու փոքրը	9
Եղբայրասիրութիւն. Ստ Նազարեանց	10
Երկրի մշակներ. Ալ. Ծատուրեան	11
Բարեխղճութիւն. Գարեգին քահ. Ղուկասեան.	12
Անլոյս խաւարը. Յով. Յովհաննիսեան	12
Վհատութիւն. Մայրենի խօսք	13
Քամին և արևը. Գար. ք. Ղուկասեան	14
Կանաչ տերևով. Ցակ. Յակոբեան	15
Ագահութիւն. Գար. քահ. Ղուկասեան	16
Բաժանութիւն. Կռիլովից	17
Մայրասէր որդի. Յ. Ա.	18
Կեանքը սիրոյ մէջ է. Մուշեղ Մամիկոնեան	18
Մանուկին. Զաւադ-բէգ Բալուղեան	19
Արցունք. Թարգ. Ալ. Ծատուրեան	20
Մանուկին. Կ. Կրասիլնիկեան	23
Ուսուցիածարաւ մանուկը. Եղիշէ ա.ք. Գեղամեան	23
Անգրագէտ. Թարգ. Յով. Յովհաննիսեան	27
Կոյրը և կաթը. Լ. Տօլստոյից	28
Կոյրերի կռիւը. Ա. Աբովեանից	29
Հարստութիւն. Գար. ք. Ղուկասեան	30
Արութիւնի աղօթքը. Ղ. Ա.	30
Ուշկալ ծառայ. Գար. ք. Ղուկասեան	31
Էշ և Սոխակ. Կռիլովից. Ղ. Ա.	32
Կիրակոսն ու վարժապետը. Ղ. Ա.	34
Անվնաս հագուստ. Ղ. Ա.	35
Երկու խոփ. Գար. ք. Ղուկասեան	36
Դու քեզ հաւատա. Լևոն Մանուէլեան	36
Անբախտ Նազիկը Ն. Զ.	37

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

Կենդանիների կեանքից

Մեր Դուբսունը. Ղ. Ա. . 41
Ծովն ու եղը. Ա. Աբո-
վեանից 49
Էշը Եւրոպայում և Կովկա-
սում. Կոստանդին Մ.
—Շահնազար . . 51
Էշն ու գիւղացին. Կռիլովից 58
Վանայ կատուն. Վրթանէս
Փափազեան . . 59
Աւելծն ու մոծակը. Ա.
Աբովեանից . . . 61
Սոխակ. Բազմավէպից . 62
Սոխակներ. Կռիլովից. Ղ. Ա. 63
Հաւատարիմ շունը . . 64
Արծիւն ու հաւը. Թարգ.
Գ. ք. Ղուկասեան . 66
Արծիւն ու ճիճուն. Ա.
Ծատուրեան . . 67
Արծիւն ու կաղնին. Յով-
հաննէս Թումանեան . 68
Ճնճղուկ. Տուրգենևից . 69
Թռչուն. Բարկաս . . 70
Ագռաւներ. Տուրգենևից.
Րաֆֆի 71
Նենգ ագռաւ. Ս. Քամա-
լեան 73
Ծիծեռնակների վրէժը.
Թարգ. Յ. Ա. . . 76
Թռչնիկներ. Հիւգօից.
Րաֆֆի 76
Թութակն ու սոխակը.
Գաբ. ք. Ղուկասեան . 77
Գերի թութակը Րաֆֆի. 78
Թութսկան. Բարկաս . 78
Անբախտ վաճառականներ.
Յովհան. Թումանեան . 79
Անճոռնի բադիկը. Անդէր-
սէնից. Ղ. Ա. . . 84

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

Տարբեր չորս եղանակները

Գարուն. Ղ. Ա. . . 96
Հրաւէր գարնան. Գամառ-
քաթիպա. . . . 97
Ինդիր գարնան. Գ.-Ք. . 98
Մանիշակ. Գ.-Ք. . . 98
Տունը կաթում է. Ղ. Ա. . 98
Ծոզարածի բինա. Ղ. Ա. . 100
Բնութեան կենդանանալը.
Պերճ Պռօշեանից . . 100
Գարնան գալուստը. Յ.
Ղազարեան . . . 103
Առաւօտ. Գ. Սրեանճտեան 104
Լուսադէմին . . . 105
Մի պատկեր գարնանային
կեանքից. Կ. Մելիք-
Շահնազար . . . 107
Հովիւ. Ս. Շահազիզ . 108
Մի օր գիւղում. Կ. Մ.-Շ. 108
Գիւղի ժամը. Յով. Յով-
հաննիսեան . . . 111
Մեծ պաս. Ղ. Ա. . . 112
Օրօրոցի երգ. Գ.-Ք. . 113
Ծաղկազարդ. Ղ. Ա. . 114
Զատիկ. Ղ. Ա. . . . 116
Զատկի երգը. Գ.-Ք. . 117
Հայր Յովսէփ և մանուկ
Յիսուս. Ղ. Ա. . . 118
Ամառ. Ղ. Ա. . . . 119
Ամառ. 123
Երաշտ. Պ. Պռօշեան . 124
Անձրևի կաթիլ. Ալ. Ծա-
տուրեան. . . . 126
Օտարի օգնութիւնը. Թ.
Յ. Ա. 127
Հունձը 127
Պարտիզպան. Ղ. Ա. . 128
Սար գնալը. Գաբրիէլ Յով-
հաննիսեան (քաժիշկ) . 129
Լալւար սարը. Ս. Միրա-
քեան 131
Գուգարքի սարերը. Յով-
հաննէս Թումանեան . 135
Կարկուտ. Կ. Մ. Շահնա-
զարեան. . . . 136
Այ սև ամպեր. Ալ. Ծա-
տուրեան . . . 138
Վարդավառ. Ուտիացի . 139
Աշունք. Ղ. Ա. . . 140
Զը հնձաւ արտ. . . 142
Սերմնացան. Ղ. Ա. . . 143
Սերմնացան. Ա. Ծատ. . 144
Այգեքաղ. Ղ. Ա. . . 145
Անուշ. Ռ. Պատկանեան . 149
Նաւասարդ . . . 149
Աշնան տերևներ. Կ. Մ.-
Շահ. 151
Ձմեռ. Ղ. Ա. . . . 152
Գնա ցուրտ ձմեռ. Ալ. Ծատ. 153
Ձիւն. Գամ.-Քաթ. . . 153
Ը գիտեմ ինչու. Գամ.
Քաթ. 154
Ձմեռը երևանայ գիւղե-
րում. Ա. Աբովեան . 154
Ձմեռն է. Ղ. Ա. . . 157
Աղքատ կին. Մ. Նալ-
բանդեան . . . 159
Փշրումը խաց. Աւետիս
Ահարոնեան. . . 161
Ողորմած եղէք. Ա. Ծա-
տուրեան . . . 167
Իմ պանապատը. Կ. Մելիք-
Շահնազար. . . . 169
Տարեմուտ. Շիրակեցի . 174
Հոնի կորիզը. Ղ. Ա. . 177
Զրօրհնէք. պատմական . 178

ՉՈՐՐՈՐԴ ՄԱՍՆ

Հէքիաթներ և զրոյցներ

Օձամանուկ և Արևահատ.
Ղ. Ա. 180
Լոյս ու մութ աշխարհներ.
Ղ. Ա. 193
Արևամանուկ . . . 205
Սասունցի Դաւթի քաջա-
գործութիւնը. Յովհան-
նէս Թումանեան . 220
Երկու հսկայ. Գէորգ Աստ-
ւածատրեան . . 230
Ամիրան. Յարութիւն
Թումանեան . . 238

ՅԱԻԵԼԻԱԾ

ԱՆԱՀԻՏ Ղ. Ա. 242

ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Երես	տող	սխալ	ուղիղ
69	ներք. 6	կռծքով	կրծքով
72	վեր. 8	անմռունչ	անմռունչ
74	ներք. 13	այդին	ադին
76	11	մքջ	մէջ
80	6	համարում	համրում
106	վեր. 1	Գարում	Գարուն
109	23	մովեր	կովեր
111	19—20	երբդին	երբեմն
113	17	ախոմբալան	տոմբալան
115	18	նբա	նրա
116	3	ժամանակ	ժամանակը
117	4	երեխեք	երեխեքը
119	18	Փործ	Գործ
123	7	ժամամակ	ժամանակ
124	9	օրննեցէք,	օրհնեցէք։
125	21	զօրութանը	զօրութեանը
128	6	բոնու	բռնում
128	13	բեբկրութիւ	բերկրութիւն

Երես	տող	սխալ	ուղիղ
132	10	շարար	շարան
148	19	կանաչում	կանչում
149	ներք. 7	քաղցրութիւնը	քաղցրութիւնը
150	6	խոնչան	խոնչան,
150	9	չաբխկի	չաբխի
162	3	մուշտակնեբի	մուշտակների
162	վերջին	ուտել	ուտել
166	4	Մանուկները	Մանուկները
169	6	մխան	մխայն
172	8	փորեբ են	փորերնին
174	14	իբանց,	իրանց
175	5	տեսնում	տեսնում
175	30	լսելիս	լսելի
196	1	մօտիկ—	մօտիկ,
211	ներք. 2	պարծանք	պարծանքն
212	20	արածացնենք։	արածացնենք։
223	5	վերջանի	վերջանը
279	22	դիմաւորելու	դիմաղրելու։

ՀՄ Հայագիտական գրադարան
MAL006688